7713
IV

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ЧЕТВЕРТИЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ЧЕТВЕРТОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

(ЗРАЗКИ ПОЕЗІЇ Й ПРОЗИ)

У Л Ь В О В І 1 9 3 1

06 10

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ЧЕТВЕРТИЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ЧЕТВЕРТОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

4713

45251/IV

(ЗРАЗКИ ПОЕЗІЇ Й ПРОЗИ)

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Ціна 7 зл 50 гр

У ЛЬВОВІ 1931

НАКЛАДОМ ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА ШКІЛЬНИХ КНИЖОК
ПРИ КУРАТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ШКІЛЬНОГО ОКРУГА.

БІБЛІОТЕКА
НАУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ

Ш141.4-942.2

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО ШКІЛЬНИХ КНИЖОК ПРИ КУРАТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ШКІЛЬНОГО ОКРУГА У ЛЬВОВІ
вул. Куркова 21, ч. телефону 28-47. Чекове конто № 141.751

Y! 1932

»На провесні життя« — четвертий том, для четвертої кляси середніх шкіл, — це третє видання »Української читанки« Антона Крушельницького для четвертої кляси середніх шкіл, що її перше видання вийшло в 1913 р.

Друге видання цієї читанки — з 1922 року, апробоване розпорядком Міністерства В. і О. з 7 липня 1924 ч. 2216/24. S. (Dziennik urzędowy Kuratorjum O. S. L. 1924, стр. 223).

458

З друкарні І. Жидачевського, Львів, вул. Льва Сапіги ч. 77. — Телефон 4-96.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3062

ПОЕЗІЯ.

А. ЕПІЧНА ПОЕЗІЯ.

І. Казки.

1. Котигорошко.

І.

Був собі один чоловік, мав шістьох синів та одну дочку. Пішли вони в поле орати і наказали, щоб сестра винесла їм обід. Вона каже:

— А де ж ви будете орати? Я не знаю.

Вони кажуть:

— Ми будемо тягти скибу від дому аж до тієї ниви, де будемо орати; то ти за тією борозною й іди.

Поїхали.

А змій жив над тим полем у лісі. Він закотив ту скибу, а свою витяг до своїх палат. От сестра як понесла братам обідати, то пішла за тією скибою й доти йшла, аж поки не зайшла до змієвого двору. Там її змій і вхопив.

Поприходили сини ввечорі додому та й кажуть матері:

— Ввесь день орали, а ви нам не прислали й пообідати.

— Як то не прислала? Адже ж Оленка понесла та й досі її нема. Я думала, вона з вами вернеться. Чи не зблукалася?

Брати й кажуть:

— Треба йти шукати її.

Та й пішли всі шість за тією скибою і зайшли таки до того змієвого двору, де їх сестра була. Приходять туди, а вона до них:

— Братики мої милі, де ж я вас подіну, як змій прилетить? Він вас поїсть!

Коли це і змій летить.

— А, — каже, — людський дух пахне. А що, хлопці: битися, чи миритися?

— Ні, — кажуть, — битися!

— Ходім же на залізний тік!

Пішли на залізний тік битися. Не довго й билися: як ударив їх змій, так і загнав у той тік. Забрав їх тоді тільки живих та й закинув до глибокої темниці.

II.

А той чоловік та жінка ждуть та й ждуть синів — нема. От одного разу пішла жінка на річку прати, коли ж котиться горошинка по дорозі... Жінка взяла горошинку та й з'їла.

Згодом народився в неї син. Назвали його Котигорошком.

Росте та й росте той син, як з води; не багато літ, а вже великий виріс. Одного разу батько із сином копали колодязь і докопалися до великого каменя. Батько побіг кликати людей, щоб допомогли його викинути. Поки батько ходив, то Котигорошко взяв та й викинув. Приходять люди, як глянули — аж поторопіли, так злякалися, що в нього така сила, та й хотіли його вбити. А він підкинув тої камінь угору та й підхопив; люди й повтікали.

От копають далі та й докопалися до великого шматка заліза. Витяг його Котигорошко та й забрав.

От і питається раз Котигорошко в батька, в матері:

— Десь повинні були в мене бути брати й сестри.

— Е-е, — кажуть, — синку, була у тебе сестра й шість братів, та таке й таке їм трапилося.

— Ну, — каже він, — так я ж піду їх шукати.

Батько й мати умовляють його:

— Не йди, сину: шестеро пішло та загинуло, а то ти один щоб не загинув!

— Ні, таки піду! Як же таки свою кров та не визволити?

Взяв те залізо, що викопав, та й поніс до коваля.

— Скуй, — каже, — мені булаву, та велику!

Як почав коваль кувати, то скував таку, що всилу з кузні винесли. Узяв Котигорошко ту булаву, як замахнув, як кинув угору... Та й каже до батька:

— Ляжу я спати, а ви мене збудіть, як летітиме вона через дванадцять днів.

Та й ліг. На тринадцятий день гуде булава! Збудив його батько, він схопився, підставив пальця, булава як ударилася об нього, так і розскочилася надвоє. Він і каже:

— Ні, із цією булавою не можна йти шукати братів та сестру; треба скувати іншу.

Поніс її знову до коваля.

— На, — каже, — перекуй, щоб було мені відповідне!

Викував коваль ще більшу. Котигорошко й ту шпурнув угору та й ліг знову спати на дванадцять днів. На тринадцятий день летить та булава назад, реве, аж земля трясеться. Збудили Котигорошка, він схопився, підставив пальця — булава як ударилася об нього, тільки трошки зігнулася.

— Ну, із цією булавою можна шукати братів та сестру. Печіть, мамо, буханці та сушіть сухарці — піду.

Узяв ту булаву, в торбу буханців та сухарців, попрощався — пішов.

III.

Пішов за тією скибою, за тією давньою, що ще трохи знати було, та й зайшов у ліс. Іде тим лісом, іде та й іде, коли приходить до такого великого двору. Входить у двір, тоді в будинки, а змія нема, сама сестра Оленка вдома.

— Здорова була, дівчино! — каже Котигорошко.

— Здоров був, парубче! Та чого ти сюди зайшов: прилетить змій, то він тебе з'їсть.

— Отжеж, може, й не з'їсть! А ти ж хто така?

— Я була одна дочка в батька й матері, та мене змій украв; а шість братів пішли визволяти мене та й загинули.

— Де ж вони? — питається Котигорошко.

— Закинув змій до темниці, та й не знаю, чи ще живі, чи, може, й на попілець потрухли.

— Може, я тебе визволю, — каже Котигорошко.

— Де тобі визволити? Шість не визволило, а то б ти сам! — каже Оленка.

— Дарма! — відказує Котигорошко. Та сів на вікні, дожидається.

Коли це летить змій. Прилетів та тільки в хату — зараз:

— Ге, — каже, — людський дух пахне!

— Де б то не пах, — відказує Котигорошко, — коли я прийшов.

— Агов, хлопче, — а чого тобі тут треба? Битися, чи миритися?

— Де то вже миритися, битися! — каже Котигорошко.

— Ходім же на залізний тік!

— Ходім!

Прийшли. Змій і каже:

— Бий ти!

— Ні, — каже Котигорошко, — бий ти попереду!

От змій як ударив його, так по кісточки й увігнав у залізний тік. Вирвав ноги Котигорошко, як замахнув булавою, як ударив змія, — увігнав його в залізний тік по коліна. Вирвався змій, ударив Котигорошка і того по коліна ввігнав. Ударив Котигорошко вдруге, по пояс змія загнав у тік, ударив утретє — зовсім убив.

Пішов тоді в льохи-темниці глибокі, одімкнув своїх братів, а вони тільки-тількищо живі. Забрав тоді їх, забрав сестру Оленку й усе золото та срібло, що було в змія та й пішли додому.

Ідуть, а він їм не признається, що він їх брат. Пройшли там скільки дороги, сіли під дубком спочивати. А Котигорошко притомився після того бою та й заснув дуже. А ті шість братів і радяться:

— Будуть з нас люди сміятися, що нас шестеро змія на подужали, а він сам побив. Та й добро змієве він собі все забере.

От радилися-радили та й урадили: тепер він спить, не почує; прив'язати його добре ликами до дубка, щоб не вирвався — тут його звір розірве.

Як урадили, так і зробили: прив'язали та й пішли собі.

А Котигорошко спить та й не чує того. Спав день, спав ніч, прокидається — прив'язаний. Він як стрепенувся — так того дубка й вивернув з корінням. Узяв тоді того дубка на плечі та й пішов додому.

Підходить до хати, аж чує: брати вже прийшли та й розпитуються в матері:

— А що, мамо, чи в вас ще були діти?

— Та як же? Син Котигорошко був та вас пішов визволяти.

Вони тоді:

— Оце ж ми його прип'яли — треба бігти та відіп'ясти.

А Котигорошок як пошпурить тим дубком у хату — трохи хати не розвалив.

— Оставайтеся ж, коли ви такі! — каже. — Піду я в світ.

Та й пішов знову, на плечі булаву взявши.

IV.

Іде собі та йде, коли дивиться — відтіль гора і відсіль гора, а між ними чоловік: руками й ногами в ті гори вперся та й розпихає їх. Каже Котигорошко:

— Боже поможи!

— Дай, Боже, здоров'я!

— А що то ти, чоловіче, робиш?

— Гори розпихаю, щоб шлях був.

— А куди йдеш? — питає Котигорошко.

— Щастя шукати.

— Ну, то й я туди. А як ти звешся?

— Вернигора. А ти?

— Котигорошко. Ходім разом!

— Ходім!

Пішли вони. Йдуть, коли бачать — чоловік серед лісу — як махне рукою, так дуби й вивертає з коріння.

— Боже поможи!

— Дай, Боже, здоров'я!

— А що ти, чоловіче, робиш?

— Дерева вивертаю, щоб іти було просторіше.

— А куди йдеш?

— Щастя шукати.

— Ну, то й ми туди. А як звешся?

— Вернидуб. А ви?

— Котигорошко та Вернигора. Ходім разом.

— Ходіть!

Пішли втрьох. Ідуть, коли — бачать чоловік із здоровенними вусами над річкою: як крутнув вусом — так вода

й розступилася, що й по дну можна пройти. Вони до нього:

— Боже поможи!

— Дай, Боже, здоров'я!

— А що ти, чоловіче, робиш?

— Та воду відвертаю, щоб річку пройти.

— А куди йдеш?

— Щастя шукати.

— Ну, то й ми туди. А як звешся?

— Крутивус. А ви?

— Котигорошко, Вернигора, Вернидуб. Ходім разом.

— Ходім!

Пішли. І так їм добре йти: де гора на дорозі, Вернигора перекине; де ліс, Вернидуб виверне; де річка, Крутивус воду відверне. От зайшли вони у великий ліс, коли бачать, аж у лісі стоїть хатка. Увійшли в хатку — нікого нема. Котигорошко й каже:

— Отут ми й заночуємо.

Переночували.

V.

На другий день Котигорошко й каже:

— Ти, Вернигоро, зостанься дома та вари їсти, а ми втрьох підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернигора наварив їсти та й ліг спочивати. Коли хтось стукає в двері:

— Відчини!

— Не великий пан, відчиниш і сам, — каже Вернигора.

Двері відчинилися та й знову хтось кричить:

— Пересади через поріг!

— Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли влазить дідок маленький, а борода на сажень волочеться. Як ухопив Вернигору за чуба та й почепив його на гвіздок на стіну. А сам, усе, що було наварено, виїв, випив, у Вернигори із спини ремінь шкури видрав та й подався.

Вернигора крутився, крутився, якось одірвав свого чуба космик, кинувся знову варити; поки товариші поприходили, вже доварює.

— А чого ти запізнився з обідом?

— Та задрімав трохи.

Наїлися та й полягали спати. На другий день устають, Котигорошко й каже:

— Ну, тепер ти, Вернидубе, зоставайся, а ми підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернидуб наварив їсти та й ліг спочивати. Аж хтось стукає в двері:

— Відчини!

— Не великий пан, відчиниш і сам.

— Пересади через поріг!

— Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли й лізе дідок маленький, а борода на сажень волочеться. Як ухопить Вернидуба за чуба та й почепив на гвіздок. А сам усе, що було наварено, виїв, випив, у Вернидуба із спини ремінь шкури видрав та й подався.

Вернидуб борсався, якось уже там з гвіздка зірвався й, нум, швидше обідати варити. Коли це приходить товариство.

— А що це ти з обідом опізнився?

— Та задрімав, — каже, — трохи...

А Вернигора вже й мовчить: догадався, що воно було.

На третій день зостався Крутивус — і з ним те саме. А Котигорошко й каже:

— Ну, та й ліниві ви обідати варити! Уже ж завтра ви йдіть на полювання, а я остануся вдома.

VI.

На другий день так і є: ті три йдуть на полювання, а Котигорошко вдома зостається. От наварив він їсти та й ліг спочивати. Аж грюкає хтось у двері:

— Відчини!

— Стривай, відчиню! — каже Котигорошко.

Відчинив двері — аж там дідок маленький, а борода на сажень волочеться.

— Пересади через поріг!

Узяв Котигорошко, пересадив. Коли той пнеться до нього, пнеться.

— А чого тобі? — питає Котигорошко.

— А ось побачиш, чого, — каже дідок та доп'явся до чуба, та тільки хотів ухопити, а Котигорошко:

— То ти такий! — та собі хап його за бороду! Вхопив сокиру, потяг дідка до дуба, розколов його, заправив у розколюватину дідову бороду й защикнув її там.

— Коли ти, — каже, — такий, дідусю, що зараз до чуба берешся, то посидь собі тут, поки я знову сюди прийду.

Приходить він у хату — вже й товариство поприходило.

— А що обід?

— Давно впрів.

Пообідали, а тоді Котигорошко й каже:

— А ходіть лиш — я вам таке диво покажу, що ну!

Приходить до того дуба, коли — ні дідка, ні дубка нема: вивернув дідок дуба з корінем та й потяг так за собою. Тоді Котигорошко розказав товаришам, що йому було, а ті вже й про своє признавалися, як їх дідок за чуба чіпляв та реміння із спини драв.

— Е, — каже Котигорошко, — коли він такий, то ходіть його шукати.

А де дідок того дуба тяг — там так і знати, що волочено: вони за тим слідом і йдуть. І так дійшли аж до глибокої ями, що й дна не видно. Котигорошко й каже:

— Лізь туди, Вернигоро!

— А цур йому!

— Ну, то ти, Вернидубе!

Не схотів і Вернидуб і Крутивус.

— Коли ж так, — каже Котигорошко, — полізу я сам. Давайте плести шнури.

Наплели вони шнурів, умотав Котигорошко руку в кінець та й каже:

— Спускайте!

Почали спускати. Довго спускали, та таки сягнули до дна — аж на інший світ.

VII.

Став там Котигорошко ходити — аж дивиться: стоїть палата велика. Він увійшов у ту палату, коли так усе й сяє золотом та дорогим камінням. Іде він покоями — аж вибігає йому назустріч королівна — така гарна, що й у світі кращої нема.

— Ой, — каже, — чоловіче добрий, чого ти сюди зайшов?

— Та я, — говорить Котигорошко, — шукаю дідка маленького, що борода на сажень волочеться.

— Е, — каже вона, — дідок бороду з дубка визволяє. Не йди до нього — він тебе вб'є, бо вже багато він людей побив.

— Не вб'є! — каже Котигорошко, — то ж я йому й бороду защикнув. А ти ж чого тут живеш?

— А я, — каже вона, — королівна, та мене цей дідок украв та в неволі держить.

— Ну, то я тебе визволю. Веди мене до нього!

Вона й повела. Коли так справді: сидить дідок і вже бороду визволив з дубка. Як побачив Котигорошка та й каже:

— А чого ти прийшов? Битися, чи миритися?

— Де вже, — каже Котигорошко, — миритися, битися!

От і почали битися. Билися, билися й таки вбив його Котигорошко своєю булавою. Тоді обоє з королівною забрали все золото й дороге каміння у три мішки та й пішли до тієї ями, що він спустився. Прийшов та й гукає:

— Агов, брати, — чи ви ще є?

— Є.

Він прив'язав до мотуза один мішок та й сіпнув, щоб тягли:

— Це ваше.

Витягли, спустили знову мотуз. Він прив'язав другий мішок:

— І це ваше.

І третій їм віддав — усе, що добув. Тоді прив'язав до мотуза королівну.

— А це моє, — каже.

Витягли ті три королівну, тоді вже Котигорошка треба тягти. Вони й роздумалися:

— Нащо будемо його тягти? Нехай лучше й королівна нам дістанеться. Підтягнім його вгору та тоді й пустимо, — він упаде та й уб'ється.

А Котигорошко та й догадався, що вони вже надумали щось — прив'язав до мотуза камінюку та й гукає:

— Тягніть мене!

Вони підтягли високо, а тоді й кинули — камінь тільки: гуп!

— Ну, — каже Котигорошко, — добрі ж і ви!

VIII.

Пішов він тим світом. Іде та й іде, коли насунули хмари, як ударить дощ та град... Він і заховався під дубом. Коли чує — на дубі пищать ґрипенята в гнізді. Він виліз на дуба та й прикрив їх свитою. Перейшов дощ, прилітає велика птиця ґрип, тих ґрипенят батько. Побачив, що діти вкриті, та й питає:

— Хто це вас покрив?

А діти кажуть:

— Як не з'їси, то ми скажемо.

— Ні, — каже, — не з'їм.

— Отам чоловік сидить під деревом.

Ґрип прилетів до Котигорошка та й каже:

— Кажи, що тобі треба, — я тобі все дам, бо це вперше, що в мене діти остались живі, а то все я полечу, а тут піде дощ — вони в гнізді й заллються.

— Винеси мене, — каже Котигорошко, — на той світ.

— Ну, добру ти мені загадку загадав! Та дарма — треба летіти. Візьмім із собою шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води. Як я летіму та поверну до тебе голову направо, то ти мені й укинеш у рот шматок м'яса, а як поверну ліворуч, то даси трохи води. А то не долечу та й упаду.

Взяли вони шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, сів Котигорошко на ґрипа — полетіли. Летять та летять, то ґрип як поверне голову направо, то Котигорошко йому й укине в рот шматок м'яса, а як наліво — дасть йому трохи води. Довго так летіли — от-от уже долітають до цього світу. Коли ґрип і повертає голову направо, а в кадовбах і шматочка м'яса нема. Тоді Котигорошко відрізав у себе литку та й кинув ґрипові у пащу. Вилетіли нагору, ґрип і питається:

— Що це ти мені таке гарне дав аж наприкінці?

Котигорошко й показав на свою ногу:

— От чого, — каже.

Тоді ґрип виплював литку, полетів і приніс цілющої води: як притулили литку та покропили тією водою — вона й приросла.

Ґрип тоді вернувся додому, а Котигорошко пішов шукати своїх товаришів. А вони вже подалися туди, де тієї королівни батько. Там у нього живуть та сваряться поміж собою: кожний хоче з королівною оженитися, то й не миряться.

Коли це приходить Котигорошко. Вони налякалися, думали, що він їх повбиває. А він і каже:

— Рідні брати — та й то зрадили, — мушу вас простити.

Та й простив.

А сам одружився з тією королівною та й живе.

Народня казка.

II. Перекази.

2. Довбуш.

I.

Гей чи чули, люди добрі, перед ким то звірі стинуть,
А за ким то молодиці, а за ким дівчата гинуть?
То наш Довбуш, наша слава, то капітан на Підгір'ї,
Красний, красний, як царевич, двадцять років і чотири.

Хлопців тисяч йому служить, — поклонись перед ним, крале!
На той топір його ясний клали німці много сталі,
А на тії порошниці били угри злота много,
А той ремінь більше вартий, як удвоє царства твого.

II.

Ясна нічка в Чорногорі, місяць світить, місяць мріє,
А капітан ходить сумно, чогось серце в грудях мліє:
Ні топірчик вже не пестить, ні кресак не обзирає,
Ходить, ходить по долині, хилить голов та й думає.

»Гей, капітане, наш пане, не ялося сумувати!
Я співак є на Підгір'ї, не розкажеш заспівати?
Я умію пісень много, а й потрафлю затужити;
Капітане, чи не кажеш, може, хлопців побудити«?

Он де хлопців тисяч двісті полягали по убочі...
Гей які ж то буйні, жваві, а які в них бистрі очі!
Бо води вони не пили, хіба кров та буйні вина:
Хліб їх білий не годує, лиш зуброва солонина.

III.

А капітан став над ними, рве пістоля, зводить скали;
Грим!! А хлопців тисяч двісті, на ногах вже поставали:
»Що розкажеш, капітане? Чи палити, чи рубати,
Чи якому королеві кажеш голов з в'язів зняти«?

Львів. Бібліотека
А. Українська

»Вража голов не пропаде, поки руська не застила,
Але красна, красна Дзвінка, на вечірки запросила.
Ви підете враз зо мною«. — »Як розкажеш, і до грані!
Ти капітан в Чорногорі, а ми твої, капітане«.

IV.

Ясна нічка в Чорногорі, світить місяць з звіздочками;
З леґінями тисяч двісті квапить Довбуш облазами.
А сова десь затужила, що аж серце в грудях мліє, —
В Чорногорі нічка ясна, місяць світить, місяць мріє.

»Капітане, завернися! Птаха нужду нам ворожить«.
»Хто то каже«? — крикнув Довбуш, — головою най нало-
Та й ухопив за пістоля. — »Осьде стою, пане брате, [жить«!
Ще раз кажу: завернися! Осьде груди — мож стріляти«.

Так казав Іванчик любчик. Ви не чули про Івана?
Ей, леґінь то був хороший, перший після капітана;
А капітан його любить ліпше май, ніж топір з сталі.
Як поглянув на Івана, білі руки йому вв'яли.

V.

»Добрий вечір, красна Дзвінко, відчини, пусти до хати!
Сімсот хлопців є зо мною, а вже час би вечеряти.
Ми принесли срібла, злота, ми принесли меду много,
Будем їсти, будем пити, відчини нам лиш, небого«.

»В мене двері тисовії, не злодіям до розлому«!
»Що ти кажеш, гей, гадюко«?! — кликнув Довбуш гірше
Та й ухопив за одвірки: як солому усе крушить, [грому
Двері гримли серед хати — аж набій тут в уха глушить.

VI.

Ей, набою ж. ти зрадливий, ей, набою голосненький!
З капітана кровця ллється, впав капітан молоденький.
Впав, конає на мураві, кров кип'яча трави росить,
А капітан кличе хлопців, та й конає, та й їх просить:

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3062

»Як я, браття, вже загину, зложіть мене на топори,
Несіть мене, де найкраще, несіть мене в сині гори,
Там, де люди не заходять, там, де пташки не співають,
Там мене ви поховайте, про мій гріб нехай не знають«.

В Чорногорі сонце сходить, Чорногора в світлі тоне,
А у скелі десь глибоко, там сова десь плаче, стогне.
Але Довбуш і не чує, бо в могилі вже не чути,
Ані пісню Довбушеву, ні флояри сльозні нути.

Осип Федькович.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

III. Міти.

3. Філемон і Бавкіда.

(З Овідія).

I.

Так закінчив Ахелой, і та повість його незвичайно
Всіх здивувала. Один лиш наважився з неї сміятись,
Впертий отой богоборець, Іксіонів син невгамовний:
»Це ж небилиці плетеш, Ахелою, ти: надто могучі
В тебе боги олімпійські, як можуть всі речі зміняти«.
Всі остовпіли: жахнулися слів нерозважних. І тільки
Старший літами, розсудний Лелег так на те відгукнувся:
»Ні, не кажи, Піритою, — безмірна небесная влада,
Краю нема і кінця їй: схотіли безсмертні — і сталось.
Сумнів тут твій не до речі. Ось слухай!...

II.

На горах Фриґійських
Десь і понині стоїть стіною обнесена липа;
Дуб многолітній росте біля неї, а вколо — болото...
Я побував там, як Піттей мене посилав у дідичне
Батькове царство... Куток той родючий, залюднений здавна,
Нині багнищем лежить, дозвілля чайкам та гагаркам.
В людському вигляді раз завитав сюди батько Юпітер
З сином своїм Атлантенком, звістовником неба крилатим.
Сотні осель обійшли олімпійці — благали спочинку,
В сотнях осель олімпійців не пущено. Радо зустріла
Їх тільки хижа одна, очеретом болотяним крита.
Жив там старий Філемон і бабуся старенька Бавкіда.
Там оселились вони, ще за літ молодих поєднавшись,
Там і постарілись, в тій таки хаті. Жили — бідували,
Але на те не вважали, і вбожество їх не гнітило.
Слуг би ти в них не знайшов; їх двоє жило на господі,
Хазяйнували самі і самі ж собі вірно служили.

III.

Ледве безсмертні боги завитали до вбогих пенатів,
Й голови низько схиливши, в тісненькі просунулись двері,
Тут їх старий Філемон запрошає сідать на ослоні.
А працьовита Бавкіда рядном той ослін покриває.
Потім до огнища йде й у попелі ще нехолоднім
Жар вигрібає, кори докидає і листу сухого,
Трудно і пильно старечим дрижанням огонь здобуває,
Зносить згори після того трісок та всілякого хмизу,
Дрібно ламає його, під казан мідяний підкладає,
Й ту, що з грядок попринесив господар, городину чистить.
А Філемон бере вила двозубі тим часом у руки
І хребтовину задимлену з чорного тряму здіймає.
З тої свинини, що довго про свята держали під дахом,
Він невеличкий шматок відрізає і варить в окропі.
Щоб не занудились гості, щоб час їм минав веселіше,
Розпочинають старенькі розмову. Прип'яте за вухо,
Висіло в хаті корито; його наливають водою,
Вишнім богам присувають — обмити натомлені ноги.
Ліжко було в них старе, з вербового дерева збите,
Був і сінник з осоки, на вербовій простелений рамі.
Ковдрою вкрила сінник господиня, — так тільки у свята
Ліжко вона застеляла, хоч ковдра, стара і дешева,
Тільки й годилась на те, щоби ліжко вербове вкривати.
От і злягли олімпійці. Приносить тоді господиня
Стіл, але стіл припадає на ногу; малий черепочок
Вирівняв ногу старому служаці, а м'ята зелена
Зверху старанно його для почесної учти натерла.

IV.

Ставить тоді господиня двохкольорові маслини,
Терен осінній смачний, прозорим налитий розсолом,
Редьку, цикорій і сир, а з сиром одцідженим поряд —
Яйця, що в попелі злегка спекла для гостей подорожніх.
Все те на посуді глинянім чистім. Вино розмішали
В глинянім чистім кратері, поставили букові кубки,
Пильно, уважно натерті пахучим з середини воском.
Хутко потому на стіл і гаряча з'явилася страва,
З нею й вино молоде... Згодом трохи все те відсувають,
Щоб переміну нову на тісному столі розмістити.

Тут і горіхи і смоква, і дактилі сушені, в зморшках,
Сливи солодкі, пахучі, у кошику яблука стиглі,
А посередині меду стільник. І миліші від страви —
Щира і щедра гостинність та ясні обличчя старечі.

V.

От примічають старі, що як стане кратер порожніти,
То вже й не знать відкіля самохіттю вино прибуває.
Вражені дивом таким, затремтіли дідки богобійні,
Просять дивочних гостей пробачити страву убогу...
Був на господі у них гусак, що за сторожа правив —
Сторожа того вони й прирікають на жертву безсмертним.
Довго він крилами бив, все з-під рук виривався старечих,
Поки не вдавсь до гостей та й під ноги до них не забився.
Гості йому врятували життя і, підвівшись з-за столу:
— »Так, ми безсмертні боги«! — прорекли. — »Ми йдемо [покарати
Селище ваше за гріх і блюзнірство. Та ви не страшіться:
Кара на вас не впаде. Тільки вашу оселю лишіте
Й разом з нами ідіть на шпилі й полонини нагірні«.

VI.

Божому слову коряться старі і, щосили обпершись
На подорожні ціпки, помаленьку здіймаються вгору.
Вже недалеко були й від вершини гірської, так певне,
Пущена з луку стріла долетіла б, — оглянулись (горе!):
Все, що в долині було, затяглося болотом і тільки
Їхня хатина зосталась. Та поки дивуються диву,
Поки недолю сусідську оплакують, видко стареньким,
Як та хатина мала, що й для них затісною здавалась,
Храмом величним стає: замість сох піднеслися колони,
Замість гнилої соломи блищить непідроблене злото,
Двері різьблені важкі і мармуром висланий ґанок.
Чують, ласкаві слова син Сатурнів до них промовляє:
»Праведний старче і ти, достойна та праведна жоно!
Що б ви хотіли від нас«? Поспитавшися ради в дружини,
Спільне бажання тоді Філемон одкриває безсмертним:
»Хочемо бути жерцями і храму святого глядіти;
Та як у згоді дійшли до кінця свого віку земного,
Дайте і вмерти відразу обом, щоб мені не прийшлося
Бачить дружини в огні та і їй щоб мене не ховати«.

VII.

Так по їх волі і сталось. І храму вони доглядали,
Поки точилось життя. Раз, знеможені віком і кволі,
Вийшли із храму на ґанок вони; обступили їм пам'ять
Давні події; стоять, розмовляють, аж бачить Бавкіда:
Зазеленів Філемон; придивився старий: його жінка
Криється листом — і от вже шумить верховіття над ними.
Поки ще можна було, розмовляли обоє, а потім:
»Друже, прощай«! проказали та й одночасно корою
Їхні уста поросли. І досі ще люди тамтешні
Вказують двоє дерев, що старе заступили подружжя.

Так повідали мені старі та й поважні люди.
Правду святу говорили. Я бачив вінки там на вітті,
І, покладаючи свіжу свою плетеницю, промовив:
»Люди, шануйте богів, то й вам тоді шана довіку«.

Переклав *М. Зеров.*

IV. Леґенди.

4. Рука Івана Дамаскина.

I.

Великий учитель церковний Іван
Служив у султана в Дамаску.
Цінив, поважав його дуже султан,
Робив не одну йому ласку.

Та зависть під'юдила злих двораків:
Згубити Івана та й годі!
Підкинули лист, мов Іван написав
Царю християн в Царгороді:

»О царю, шли військо своє на Дамаск,
Побіда вас жде знаменита:
Самого султана в рішучий я час
Отрутою згладжу зо світу«.

Султанові зрадці цей лист подали:
»Чи бачиш, — говорять, — султане!
Оце улюбленець твій, християнин,
Яке здумав діло погане«!

II.

Розлютивсь султан і прикликать велить
Івана, і так йому каже:
»Так ось: як за милість, за ласку мою
Платиш мені, лютий мій враже?

»Отрутою хочеш ти згладить мене?
Такий ти святий, справедливий«?
Даремно Іван присягає, що він
Невинний, що лист цей фалшивий.

»На смерть заслужив ти, — говорить султан, —
Та жий! Лиш всім зрадцям в науку,
Щоб більше подібних листів не писав, —
Утніть йому правую руку«!

Зраділи всі злюки, Івана взяли,
Ще й ганьби до болю доклали:
На ринку дамаськім, при здвизі людей,
Йому правую руку врубали.

III.

Мовчав і молився у муках Іван,
Взяв руку відтяту в лівицю,
А потім кривавий, каліка пішов
В Пречистої Діви каплицю.

І перед іконою впав до землі
І руку відтяту тримає,
І молиться голосно й плаче і так
У болі тяжкім промовляє:

»Маріє, небесна леліє! Це я,
Що цею своєю рукою
На честь Твою стільки похвальних пісень
Списав, ось корюсь пред Тобою!

»Не милі, мабуть, ті гарячі пісні
Були Тобі, райськая роже,
Коли допустила, щоб руку мені
Відрізало плем'я вороже!

»Не жаль мені, що я невинно терплю;
Твій син терпів також невинно!
А жаль, що не зможу, на славу Тобі,
Пісень укладати невпинно«.

IV.

Та враз заясніла каплиця уся,
Марія з ікони зступає
І мовить: »Іване, невже ж і твій дух
У сумнів уже потопає?

І руку відтяту Марія взяла,
До рани її приложила,
І враз здоровіська рука та була,
Мов краплі крови не зронила.

І вийшов здоровий з каплиці Іван.
Народ весь аж ахнув із дива.
Дізнався про зраду дворацьку султан,
То злим була кара правдива.

Іван же ще довго в повазі там жив,
Поборював блуди старії,
Багато прекрасних пісень ще зложив
На честь пресвятої Марії.

Іван Франко.

5. Легенда про сокола.

I.

В святі старезні
Часи днедавні,
В початку світу
Віки преславні —
Знялось у птахів
Важке питання:
Кого обрати
До царювання...
Все птаство в раду
Тоді збирали
І присуд радний
Такий поклали:
»Тому з нас бути
Царем крилатих,
Хто всіх здоліє
Борців завзятих«.

Орел і сокіл
Тоді зустрілись,
На силу рівні,
І три дні бились.
І бились тяжко,
І бились сміло,
І рвали пір'я,
І драли тіло.
Стікали кров'ю...
Та верху взяти
Ні той, ні другий
Не міг, завзятий.
Не знала й рада,
Як суд чинити:
Умруть обидва,
Як не спинити...

II.

І каже сокіл:
»Мій вільний брате,
Не слід себе нам
Так бити й драти!
Свій бій смертельний
Отак скінчімо:
На берег моря
Удвох летімо.
Один з нас сяде
На чорну скелю,
А другий злине
Під неба стелю
І грудьми вдарить
З розгону брата.
Хто заб'є — буде
Той царювати«!

— »То мудре слово«! —
Орел мовляє. —
»В той край летімо,
Де море грає«!...
Знялись і плинуть
Обидва сильні,
Обидва смілі,
Обидва вільні.
І птаство з ними.
Ось море грає.
Над морем скеля
Стоїть, дрімає...
І каже сокіл:
»На скелю тую
Сідай... Я вдарю,
Бо силу чую«!...

III.

І знявся сокіл
Під неба стелю,
Орел спустився
На чорну скелю.
Усівся міцно
І жде удару.
А сокіл скрився
Під синю хмару
І звідтіль пада
Униз стрілою,
І дума, хижий:
»Кінець тут бою!...
Уб'ю на місці
Орла дурного...
Не можна вдару
Стерпіть такого«!

І вдарив сокіл
Орла, як мога.
Зморгнув очами
Орел, і з нього
Аж пір'я чорне
Злетіло в море...
Але підвівся
І так говоре:
»Ой, сильно вдарив
Мене ти, брате!...
Тобі на скелю
Тепер сідати,
А я полину
Під небо синє,
Розправлю тіло
Своє орлине«!...

IV.

І сокіл, мовчки,
Сіда на скелю,
Орел злітає
Під неба стелю.
Піднявся вгору,
Що тільки мріє...
Поглянув сокіл —
Аж серце мліє:
»Уб'є на місці,
Коли сидіти...
Він весь, мов кремінь,
Увесь, мов злитий!...
Але«... — і сокіл
Моргнув очами:
»Побачим зараз,
Хто цар між нами«!...

І ось з-під неба,
Мов блискавиця,
Летить на скелю
Відважна птиця.
Згорнувши крила,
Повітря ріже
Орел, мов куля,
Очами ниже

І чорну скелю,
І крапку білу —
Пробити камінь
Він чує силу...
Свистить повітря
В ушах у нього,
Дихання в лету
Займа — прудкого.

І ось вже скеля...
На ній не мріє,
А ясно крапка
Мала біліє.
Ще мить... хвилина...
Спинив він духа...
І вдарив разом
Незгірш обуха —
В холодну скелю!...
Бо в ту ж хвилину,
Як бити мусів
Орел у спину,
Зіскочив сокіл
Убік моторно.
Ясний був сокіл,
Душа ж в нім — чорна!

V.

І глянув сокіл, —
Орел конає,
Кров рине з грудей,
На сонці грає...
»Нечесно, брате«, —
Він каже, — »чиниш!...
Тікай геть відціль,
А то загинеш«!...

І правду мовив,
Бо вся громада
Єдиностайне
Гукнула: »Зрада«!...
І враз знялася,
Неначе хмара,
І загукала:
»Смерть зрадці — кара«!...
І став ту ж хвилю
Орел на ноги,
І скрикнув владно
Що малось змоги:
»Не смерть!... Навіщо
Вона здалася?...
Вже й так за правду
Тут кров лилася,
Нехай живе він
І терпить муку —
Вигнанцем птаства —
Усім в науку«!...
І тут гукнуло
Все птаство: »Згода«!
Орел цар птахів, —
В нім духу врода«!...

VI.

І знявся сокіл
Темніший ночі;
Палали в нього
Завзяттям очі.
І він підбився
Під темні хмари
І звідтіль скрикнув:
»Сміюсь я з кари!...
Мене та кара
Не засмутила:
Не в слові вашім,
А в кігтях сила!
У кігтях право!...
Оце ви знайте
І вже пощади
Не дожидайте«!...

І геть полинув,
Відважний, сильний,
Грізний і смілий,
Мов вітер, вільний.
І з того часу
Орел царює,
Розправу чинить,
Усім керує.

І тільки сокіл
Не хоче знати
Орла зверх себе
І сили й влади.
І б'є він птахів,
Де тільки стріне,
І хижо мститись
Повік не кине.

Микола Чернявський.

V. Баляди.

6. Лісовий цар.

Хто іде в негоду тим лісом густим?
То батько, спізнившись, і хлопець із ним:
Обнявши, малого в руках він держить,
Його пригортає, його він пестить.

— »Чом личко сховав ти, мій синку малий«?
— »Ой, тату! Чи бачиш? — он цар лісовий:
У довгій киреї, в короні... дивись«!
— »То, синку, тумани навкруг простяглись«!

— »Мій хлопчику любий! До мене сюди
На луки зелені ти гратись іди;
В моєї матусі є пишні квітки,
Гаптовані злотом тобі сорочки«.

— »Ой, тату, він кличе на луки рясні,
І квіти, і злото дає він мені«...
— »Нема там нічого, мій синочку. Цить!
То вітер між листям сухим шелестить«.

— »До мене, мій хлопче! В дібровах густих
Дочок уродливих побачиш моїх:
Вестимуть таночок і будуть співать,
Співаючи будуть тебе колихать«.

— »Ой, тату мій, тату! Туди подивись:
В танку королівни за руки взялись«.
— »О, ні, усе тихо у темряві там,
То верби старії схилились гіллям«.

— »Мене, хлопче, вабить урода твоя:
Чи хочеш, не хочеш, візьму тебе я«!
— »Ой, тату! Вже близько!... Він нас дожене!...
Він давить, він душить, він тягне мене«!...

Наляканий батько не їде — летить...
А хлопець нудьгує, а хлопець кричить.
Добіг він додому і дивиться він:
В руках уже мертвий лежить його син.

Йоган Вольфґанґ Ґете.
Переклад *Б. Грінченка.*

7. Порука.

I.

До Діоніса — тирана колись
З кинджалом Мерос закрався
І в руки сторожі попався...
»Чого ти до мене з кинджалом уліз«?
Спитав його грізно король Діоніс.
»Тирана убить, коли чуєш«!
»Ти це на хресті пожалкуєш«!

»Я, — каже той, — не жалкую, що вмру,
І ласки собі не благаю;
Одне лиш прохання я маю:
Даруй мені три дні до смерти часу,
Нехай повінчаю найменшу сестру.
Товариша дам у поруку,
Що сам повернуся на муку«.

Тиран усміхнувся і мовить на те:
»Я можу три дні тобі дати,
Щоб рідну сестру повінчати;
Та знай, що як тільки той термін пройде,
А з дому завчасно не буде тебе,
Товариш твій мусить умерти,
А ти будеш вільний від смерти«.

II.

Прийшов він до друга: »Король наказав,
Щоб я за невдалу провину
На хресному дереві згинув;
Ще три дні реченцю тиран мені дав,
Щоб я за цей термін сестричку звінчав;
Зостанься за мене в поруку,
Аж доки не вернусь на муку«.

А друг його мовчки і міцно обняв,
Віддавсь королеві лихому,
А Мерос зібрався додому.
І доки ще третій той ранок настав,
Він хутко сестру свою заміж віддав,
А сам іще хутше вертає,
Бо реченець скоро минає.

III.

Та з неба спустилася злива густа
І з гір зашуміли потоки
І ріки вже стали глибокі...
Турбота зціпила поблідлі вуста,
Бо повідь зірвала на річці моста,
І річка широка, як море,
Зламала стовпи і підпори.

В одчаї він ходить і руки лама...
Куди тільки оком не кине,
Ніде ні одної людини.
Стоїть безнадійно... Гукав би — дарма!
Рятунку нема; бо не видко й човна,
Нічого до рук не дістане,
На другому боці не стане.

Упав він на берег, до неба кричить:
»О, зглянься, Зевесе, на горе!
Спини розколихане море!
Бо час проминає, вже південь біжить,
Якщо я не зможу до міста вступить,
Як спуститься морок вечірній,
То згине товариш мій вірний«.

А повідь лютує, на річці кипінь,
Вода береги розмиває,
А час супочинку не знає.
Набрався він духу в годину терпінь
І сміливо кинувся в дику глибінь —
Вже крають ріку його руки...
І зглянулось небо на муки.

IV.

На березі став він і далі спішить...
Аж бачить він знову тривогу:
Йому заступила дорогу
Ватага розбійників, з лісу біжить,
Мандрівнику нашому більше не жить,
Бо вже над його головою
Один замахнувсь булавою.

»Чого вам? — гукнув він, і зник його жах, —
Я тільки життя одне маю,
Та й те для тирана тримаю«.
І вже булава в його дужих руках.
»За вірного друга«! — і трьох він на шлях
Збиває міцними руками,
А решта розбіглась без тями.

V.

А сонце вогнем припікає згори,
Навколо порожня країна;
В знесиллі зігнулись коліна,
»Спасла мене доля із виру ріки,
Не згинув я в лісі від злої руки,
То вмерти від спраги тут мушу?...
А друг мій загубить там душу«!

Аж ось блиснуло мов срібне скло...
Журчання почуло десь ухо —
Він став, обернувся і слуха:
Між скелями весело в доли текло
Безжурне, холодне мале джерело —
І він до води припадає,
Обличчя й уста відсвіжає.

VI.

Забув він про спеку і далі у путь.
Тремтять на зеленій долині
Дерев велетенські тіні.
І бачить він — двоє назустріч ідуть...
Він хоче, не гаючись, їх обминуть,
Та вчув мимоходом, що кажуть:
»Вже десь до хреста його в'яжуть«.

І жах його ноги ще більш окриля,
Жене його докір сумління;
Вже гасне вечірнє проміння
На крівлях домів Сиракузьких здаля,
Аж тут перед ним Філострат вирина —
Це сторож сусіднього дому,
І каже він другові свому:

»Вернися! Ти власне життя б втрятував!
Для друга рятунку немає!
Мабуть, на хресті вже конає.
Від хвилі до хвилі тебе він чекав
І певну надію на поворот мав...
Не вбила сподіванки друга
Тиранова люта наруга«.

»Нехай і запізно! Як змоги нема
Його врятувати від смерти,
То й я хочу разом померти.
Кривавий тиран хай на глум не здійма,
Що вірности вже між друзями нема;
Хай дві забирає він жертви
І вірить у дружбу до смерти«!

VIII.

Вже сонця не видко. Він став на мосту
А в місті вже хрест підіймали;
Народу навколо — навали.
Товариша тягнуть шнурком по хресту...
Тут Мерос прорвався крізь лаву густу:
»Мене бери, кате, на муку!
За мене складав він поруку«!

І всі зчудувалися в натовпі скрізь,
А друзі удвох обіймались,
То плакали враз, то сміялись...
Не було тут жадного ока без сліз.
Аж хтось до тирана цю звістку доніс,
Тут серце промовило в ньому —
Звелів привести їх до трону.

Дивився він довго на диво таке,
І мовить: »Ви добре зробили,
Що серце моє розбудили,
Бо вірність і дружба не слово марне.
Таке товариство дивує мене.
Одного прошу від вас тільки:
Прийміть мене третім до спілки«.

Фрідріх Шіллер.

8. Тополя.

I.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полі,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —
Нащо зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться,
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ниє:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота,
На чужині гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте, все розкажу.
Слухайте, дівчата.

II.

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов та й загинув.
Як би знала, що покине,
Була б не любила;
Як би знала, що загине,
Була б не пустила;
Як би знала, не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Як би знала!...

І то лихо —
Попереду знати,
Що нам в світі зустрінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!
Само серце знає,
Кого любить... Нехай в'яне,
Поки закопають!

Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє
Не довго, дівчата!
До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтеся ж, любітеся,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати;
А він її запитає:
»Чи не била мати«?
Стануть собі, обіймуться,
Співа соловейко,
Послухають, розійдуться —
Обоє раденькі.
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає:
»Де ти була? що робила«?
Сама собі знає.
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,
А сказать не вміло.
Не сказало, осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.

Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою.
Не співає: як сирота,
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужії люди;
Без милого сонце світить —
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється!

III.

Минув і рік, минув другий,
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка —
Ніхто не питає.
»Чого в'янеш, моя доню«? —
Мати не спитала,
За старого, багатого
Нищечком єднала.
»Іди, доню«! — каже мати, —
»Не вік дівувати.
Він багатий, одинокий,
Будеш панувати«!
— »Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму!
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть;
Легше мені в труні лежать,
Аніж його бачить«.

IV.

Не слухала стара мати,
Робила, що знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на цім світі
Без милого жити?
»Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько,
Скажи мені щиру правду:
Де милий серденько?

Чи жив, здоров, чи він лю-
Чи забув, покинув? [бить,
Скажи ж мені: де мій милий?
Край світу полину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, коли знаєш!
Бо видає мене мати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза,
Серце не навчити,
Пішла б же я утопилась —
Жаль душу згубити.
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю«!
— »Добре, доню; спочинь
Чини ж мою волю! [трошки!
Сама колись дівувала,
Теє лихо знаю;
Минулося, навчилася:
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала«.

V.

Пішла стара, — мов каламар
Достала з полиці.
»Ось на тобі цього дива!
Піди до криниці;
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки цього зілля,
Все лихо загоїть.
Вип'єш — біжи, яко мога;
Що б там не кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
Втретє випить треба.
За перший раз — як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде.
А за третій — моя доню,
Не питай, що буде!
Та ще чуєш, не христися!
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду«.

VI.

Взяла зілля, поклонилась:
»Спасибі, бабусю«!
Вийшла з хати: »Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся«!
Пішла, вмилась, напилася,
Мов не своя стала;
Вдруге, втретє, та, мов сонна,
В степу заспівала:

»Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости тонка та висока
До самої хмари;
Спитай Бога: чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:

По тім боці — моя доля,
По цім боці — горе.
Там десь милий чорнобривий
По полі гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сміються люди;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя, доле моя!
Боже милий, Боже!
Подивися, тополенько!
Як нема, заплачеш
До схід сонця ранісінько,
Щоб ніхто не бачив.
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору!
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю«.

VII.

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала.
Зілля дива наробило —
Тополею стала.
Не вернулася додому,
Не діждала пари;
Тонка, тонка та висока —
До самої хмари.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полі,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

Тарас Шевченко.

VI. Сміховинки.

9. Наївний.

Захотів один пан послати своєму приятелеві дарунок — раків. От послав він своїх слуг, щоб наловили їх, усипав у мішок і разом з листом передав їх слузі, щоб той відніс їх, куди треба.

Наймит — мішок на плечі, — та й почвалав. Дійшов до воріт, здіймає мішок, а він порожній: він узяв був дірявий мішок, а по дорозі раки до одного повипадали.

— Треба хоч лист віддати, коли раків нема, — подумав наймит і справився у двір.

Пан розпечатав листа й читає голосно: »Дорогий приятелю! Посилаю тобі дві копі раків«...

— То вони т а м? — перебив наймит урадуваний, — а я думав, що я їх по дорозі погубив!

Народня сміховинка.

10. Тягар.

Їхав раз селянин дорогою, а жінка йшла до міста й несла на плечах добру вагу всячини.

— Сідайте, кумо, — каже до неї селянин, коли зрівнявся з нею, — підвезу вас трохи, бо й я до міста.

Сіла жінка та й далі держить клунок на плечах.

— Та скиньте бо із себе це! — каже селянин. — Та ж тяжко держати...

— Е, дай вам, Боже, здоров'я, що м е н е везете, а ще такий тягар на фіру.

Народня сміховинка.

11. Рідня.

Пішов господар у ліс, вирубав граба й несе домів. Узрів побережник і почав за ним бігти. А той не слухав його, тільки йшов, бо гадав, що побережник його не до-

гонить. Як побережник уже був близько, той кинув граба, обернувся до нього та й каже:

— Стій, брате!

А побережник, здивований, питає:

— Який я тобі брат?

— Слухай, — каже господар, — твоя мама тобі мама, а моя мама мені мама, і були обидві рідні.

Побережник каже:

— Йди живенько, щоб ніхто не бачив.

І відійшов і став думати над тим, яка може бути рідня: моя мама мені мама, його мама йому мама. Як догадався, господар уже пішов з грабом.

Народня сміховинка.

VII. Нариси й оповідання.

12. Негайна справа.

I.

Діялося воно на Волинському Поліссі за часів минулої холери.

Пізня вже осінь була, почалася Пилипівка.

У містечку Горбовичах, що над Прип'яттю, ще не було холери, й сусідні села якось крив Бог від того лиха, але з дальших місць приходили раз-у-раз страшні вістки: у Звягелі, казали люди, сотнями народ помирає, в інших місцях бунти якісь були, розрухи: палив народ, кажуть, ті холерні »байраки«, що їх понаставляли на лихо та на погибель людям; лікарів, кажуть, вигонили люди геть дрючками, а десь, кажуть, і вбили лікаря; трують, нібито, лікарі народ, а хто тільки заслаб на ту холеру, того зараз живцем у домовину кладуть, вапном його засипають і ховають живцем таки. Москалів, кажуть, на ті бунти начальство нагонило, усмирення робити.

Всячину розказували. Казав і староста, — він щосуботи у волость ходив, — що там писарчуки з газети вичитували про ті бунти та що народ дуже помирає, найбільш у Саратовській губернії — далеко вона, аж за Києвом — а що, нібито, лікарі народ трують та живцем ховають, так це брехня. І був наказ від справника у волость, щоб людей строго глядіти, »вольненія« щоб не давати, особливо брехень усяких щоб не розпускали; бо народ темний — попусти йому тільки, дай »вольненіє«, то й бунт зараз зроблять. Як тільки язика котрий дуже розпустить — у холодну садовити й урядникові зараз донесення давати. А, найпаче, як хто, не дай, Боже, »неблагополучно« заслабне — цею мінутою у волость щоб дати знать »конним нарочним«.

Горбовичі — маленьке, глухе містечко, геть далеко у нетрях Полісся, серед віковічного соснового бору, між болотами; шляхів туди добрих нема, і пошта не ходить, і начальство всяке, Богу дяка, не часто довідується, і живуть там собі люди тихо, мирно, бунтів ніяких не знають, слабують і помирають якось »благополучно« — як Бог дає. Тільки останніми часами, як пішла оця чутка про холеру, почало й у Горбовичі заглядате всяке начальство: становий був аж тричі, один раз був лікар, обходив з урядниками всі двори, заглядав у крамниці, загадував людям, щоб повивозили гній з дворів і сміття та помий у хатах не держали, воду щоб варили та тільки таку варену щоб пили, та ще іншого всякого наговорив такого чудного, хто його там пригадає.

Урядник то вже щотижня наїздив у Горбовичі; настановив скрізь по містечку десятидворних, »для безпорядку«, як вони казали — щоб помагали соцькому і старості не давати »вольненія« людям і доглядати, чи не заслабне хто неблагополучно.

Мабуть, і справника треба було сподіватися, бо урядник вигнав людей на дорогу гатити калюжі та ковбані, що дощі, було, порозмивали.

II.

Одного вечора — темно вже було, дощ, вітер, негода — у Горбовичах почувся поштовий дзвінок; щось проїхало вулицею і спинилося на майдані біля розправи.

Соцький і староста зараз подалися туди.

Це приїхав становий. Не роздягаючися, так як був з дороги у бурці, в шапці та у калошах, сидів він на ослоні у розправі.

Староста і соцький увійшли у розправу, вклонилися і стали біля порога.

— Старосто! — озвався становий. — Зараз мені знаряди верхівця, та добрий кінь щоб був; пакет треба екстренний.

— А куди гнати верхівця, ваше високородіє? — спитав староста.

— У Степанків, у волость; звідтіля пошлють далі.

Староста, заклопотаний, чухав потилицю.

— Ну? Чого стоїш? — спитав становий.

— Та... де його тепер охочого знайти у таку ніч та у негоду... Може б, завтра дозволили б... додня?

— Завтра? — скрикнув становий. — Екстренний пакет завтра? Та він завтра додня мусить бути в руках у справника. Розумієш, чучело ти горохове? — крикнув становий, стукаючи кулаком по столі. — Сію мінуту щоб мені був нарочний, я з ним сам побалакаю, то він не то що у Степанків — до чортового батька поїде залюбки. А, про мене, не знайдеш охочого, сам вези. Гайда!

Староста вийшов.

— Ну, що тут у вас? — спитав становий соцького. — Не болюють люди, не помирають?

— Та... всяко буває... Але міркуємо, що воно »благополучно«.

— А так, що холери не чутно?

— Крив Бог. Бодай і не знати її.

— Дороги кепсько лагодять, соцький. Проїхати не можна. Разів з десять трохи не перевернувся, поки до вас добрався.

— Та воно, ваше високородіє, у нас споконвіку такі шляхи, нічого не вдієш, хоч плач: бо пісковина. Хоч ти її гати, хоч підсипуй, нічого не поможе; обсовується, дощі розмивають. А під таку добу — темрява яка, не вам кажучи, воно й перевернутися не диво. Тут і в день білий не скрізь проїхати... Ночувати зволите тут?

— Ні, поїду далі. В Озерянах у волості переночую. Тут у вас холодно та й блощиці, мабуть, заїдять.

— Таке діло. Бо у нас, не вам кажучи, й заведенія такого нема, як, значить, для благородних треба. Зроду-віку не пам'ятаю, щоб у нас начальство коли ночувало. Оце тепер часи якісь, прости Боже, настали, що і начальству безпокойство таке і людям клопіт.

— Да-а, — зідхнув становий.

— А оце, звиніть, ваше високородіє, дозвольте допросить: там, звідкіля ви їдете — нічого? Благополушно?

— Нічого, — відмовив становий.

— Слава Богу, — зідхнув соцький.

Незабаром вернувся староста.

— Зараз буде, ваше високородіє. Поїдуть двоє, бо один боїться.

— Про мене нехай їдуть хоч і троє, аби швидко, — сказав становий. — Гукнеш їх сюди, як прийдуть.

Становий почав чогось шукати у своїх паперах. Трохи згодом у хату ввійшло двоє парубків.

— Ануте, хлопці, — сказав їм становий, — махніть мені з оцим то пакетом у Степанків, та живо! У волості там зараз розбудіть писаря, нехай зараз таки пре його далі, на Зятківці, Босий Брід та город, до справника. Додня завтра щоб там був, хоч надвоє перервіться. Чуєте?

— Де ж ми його, ваша милость, поспіємо назавтра на ранок у город? Милуйте-жалуйте. Ми ж і до Зятковець не добіжимо, не попасавши, хіба з коней дух випре, — змолились парубки.

— Та не вас же я, не вас, боввани, у город жену, — кричав становий. — У Степанків завезіть та писареві віддайте, він уже другого пошле. А ви собі у Степанкові хоч лусніть, хоч рачки до дому лізьте — мені однаково.

— О! Розумієте? — сказав староста. — Там собі, у Степанкові, попасете і підночуєте, а ранком додому.

— Ну, з Богом! — сказав становий.

Парубки вийшли, а незабаром і становий поїхав собі своєю дорогою.

III.

Горбовицькі післанці опівночі добігли до Степанкова, достукались у волості до писаря. Він вийшов заспаний, у кожусі поверх однієї сорочки, у калошах на босоніж, лихий, сердитий.

— Чорти вас носять по ночах, — кляв він. — Дня вам мало?... Чого там?... Який пакет? Не могли до ранку почекати?

— Хіба ми своєю охотою сюди гнали? — озвався горбовицький посланець. — Нате вам оце добро, бодай воно пуття не знало.

Писар узяв пакет, розглядів його.

— Від станового? — спитав він.

— А то ж.

— А ти ж звідкіля?

— З Горбович.

— Що ж у вас там становий робить?

— А мара його знає.

— Холера у вас?

— Яка холера? — здивувався парубок.

— Бунт, може?

— Бунт? — перепитав парубок і аж очі вилупив. — Ні, нас Бог крив від таких злиднів покищо. Становий тільки приїхав.

— А звідкіля, не знаєш?

— Зо Ставів. Ямщик той казав, що його привіз.

— Ага, — протяг писар. — То, мабуть, там щось скоїлося.

— Хіба я знаю?

— Микито! — звернувся писар до сторожа, що стояв при цій розмові босий, розхристаний. — Одягнись і біжи зараз до поштаря, щоб цю мінуту гнав нарочного у Зятківці, з екстренним пакетом, скажи. А ти можеш відправлятися, — сказав писар горбовицькому посланцеві.

— Дозвольте, пане, тут підночувати, — попросив той. — Бо коні пристали, а ніч темна...

— Ночуй.

IV.

Пройшла, може, година, поки Степанківський нарочний вибрався вже задня, бо зблудив і до світу Божого плентався навмання, без дороги. Вже сонце зійшло добре, коли він став у волості, підпаливши коня зовсім.

У волості вже були дехто з людей: староста, десяцькі. Взялись розпитувати післанця: звідкіля, що, як?

— З Горбович, — каже, — вночі пригнали нарочного; становий там сидить. У Ставах, кажуть, холера, та й у Горбовичах, бачиться, не без лиха... Бо чого б там становому сидіти?

— Еге ж, еге...

— До справника жене. Дух, каже, з коней нехай випре, аби »цею мінутою« доставили.

— Пссс... — похитували люди голосами, — бунт, може?

Пакет вислали з волости »цею мінутою« далі.

Зятковецький нарочний розказав у Босому Броді, що у Ставах холера — не дай, Господи. У Горбовичах —

бунт... Становий там сидить з урядниками, та нічого не вдіє. Оце до справника пакет жене, москалів, мабуть, щоб прислали. Не доведи, Мати Божа.

Бособрідський нарочний добіг у город; з полудня було. Віддав пакет справникові, а сам пішов по крамницях, бо писарша загадала йому дечого купити.

Не минуло й півгодини, як уже гомоніли в городі перелякані жиди, що у Ставах, у Горбовичах, у Степанкові холера — не дай, Боже. За вчорашній день померло душ 30, ні, не 30, а 50, це певно. У Горбовичах бунт. Урядника побили так, що хто його знає, чи живий буде — везуть його в город у больницю... Пристав просить справника, щоб москалів прислав.

Справді, всі бачили, як справник дуже затурбований, проїхав швидко на звощикові до товариша прокурора, потім до полковника драгунського полку, а потім усі три поїхали до справника.

Потім справник послав на пошту по кінного нарочного і виправив його з пакетом знов таки на Босий Брід.

V.

У справника сиділи: товариш прокурора, полковник, воїнський начальник і радилися.

Перед ними на столі лежав той пакет від станового, розпечатаний, а в ньому стояло:

»Над Прип'яттю, у Кмітовому ярі, появилися три дикі кабани. Я поставив вартових, щоб стежили за ними. Чи не приїхали б ви на облаву? Може, ще кого запросите? Будь ласка, сповістіть«.

Модест Левицький.

13. Давня пригода.

I.

Ніч насувалася на стародавній Рим, і на вулицях починав угавати денний рух. Крамарі зачиняли крамниці, ремісники — свої майстерні і розходилися по домівках на спочинок.

Ще здерідка пробігали вулицями слуги, що їх посилано за різними справами; раби швидкою і мірною ходою проносили у химерно цвяхованих і розмальованих ношах

багатого пана-патриція; по трактирах та винарнях ще гомоніли, попиваючи дешеве вино і граючи у кості, всякі люди: визволені раби, селяни, прості жовніри і преторіянці з придворної ґвардії, чужоземці та всякий інший народ. Іноді приходила сторожа з жовнірів, доглядаючи, щоб не заводжено бійок на вулицях та по тих трактирах. А біля міських воріт стояла вартова сторожа й оглядала кожного, хто входив або виходив.

Вешталося по місті в таку пізню пору чимало й непевних людей та шпигунів, які достежували, чи не збираються де на таємні збори прихильники нової науки, що чимраз більше ширилася серед народу.

Занесено було ту науку із Сходу. Прихильники її не визнавали римських богів і всього старого ладу, а молились до якогось іншого Бога й дивного ладу бажали на світі: щоб не було бідних і багатих, а всі щоб були рівні, щоб не було панів і рабів, а всі люди були б, як брати. Звали тих людей християнами, бо науку ту дав їм юдей Христос, якого за це розп'яли на хресті враз із розбійниками.

А наука та ширилася чимраз більш і більш, дарма, що римський уряд лютими карами карав її прихильників...

Переважно приймали її люди бідні та безправні, раби та робочий народ, але лучалися серед прихильників нової науки й такі люди, що були не з рабського та робочого роду, а з панів-патриціїв або з рядів війська та преторіянців, — до війська ж мали право вступати тільки повноправні римські горожани.

Римський уряд держав безліч шпигунів і донощиків, яким платив за те, що вишукували вони християн; були й добровільні, охочі донощики та сикофанти, які цупко держалися старо-римського ладу й ще завзятіше від нанятих шпигунів вистежували християн і доносили на них: але нічого не помагало: чим більш переслідували й карали тих людей, тим більше й більше ставало їх, тим далі й ширше йшла нова наука.

II.

Вузенькою та вбогою вуличкою на передмісті Риму по той бік ріки Тибру йшло серед ночі двоє людей. По одежі їх та навіть по легкім вільнім ході можна було пізнати,

що вони були не з простого звання. І деякі прохожі, що зрідка зустрічалися з ними, дивуючися, оглядалися на них, бо в тій убогій частині великого міста навіть удень не траплялося багато людей, що б ходили не в лахмітті. Але з обличчя ніяк не можна було пізнати тих двох людей, бо темно було.

— Чи далеко ще, Марку? — спитав один з них.

— Ні вже, Септиміє, — озвався другий. — Ось там, за тими кипарисами, — він показав рукою вперед, — почнуться виноградники, то там і буде. Ти ж знав, що не близько нам доведеться йти, бо мусимо вибирати безпечні місця... Хоч, хто знає, чи й там безпечно буде?...

— Дивно тепер на світі діється! — зідхнув Септимій. — Ви ж людям лиха не робите, рівність людей проповідуєте, а мусите ховатися, як злочинці, і карають вас, коли зловлять, гірш за всяких злодіїв та розбишак.

— Старий лад нас карає, бо для нього ми вороги, — мовив Марк. — Він держиться кривдою і мусить щезнути, як дим, коли всі люди приймуть нашу науку — науку рівности та братерства всіх людей.

— А чи буде ж воно коли так? — спитав Септимій, видно не поділяючи надій Маркових.

— Ми віримо, що буде, і та віра дає нам силу терпіти всі муки і кривди, навіть люту смерть. Бо віримо ми, що наші муки і страждання дадуть щастя й добро ближнім, а смерть дасть життя.

— Наш великий Учитель умер на хресті, а Його смерть дала нам життя, бо прозріли ми правду: до тієї пори ми ходили темні і жили звірячим життям, — щоб тільки наїстися та напитися та жити в достатках. А тепер ми живемо людським життям, — бо бачимо, що не одним хлібом живе людина. Та й ти, Септиміє, через що до нас прихильним став, подумай? Ми ж тобі не додали нічого до твоїх багатств і достатків, ми тебе не просили й не закликали до себе, а сам ти побачив, як катували наших людей, як вони добровільно йшли на ті муки, — і подумав ти: що відриває тих людей від спокійного, буденного життя і гонить на муки й смерть? Защо їх, не розбійників і не злодіїв, так карають? Подумав єси так — і вже занялася в тобі іскра життя нового; ти почав шу-

кати нас, розпитувати, а сам став жити вже не так, як жив досі: і добріший став і рабів своїх жалієш і за покривджених вступаєшся. Ще не розгорілося в душі твоїй те полум'я настільки, щоб міг ти, вельможа і патрицій з діда-прадіда, признати за брата останнього раба або поденного робітника; ти, префект, не можеш іще назвати рівним тобі простого жовніра з твого леґіону; ще не дійшов ти до того, але дійдеш: бо жевріє вже у твоїй душі іскра життя людського, не звірячого. А зайнялася в тобі та іскра життя із смерти тих людей, яких ти бачив у римських цирках, як їх хижі звірі роздирали та як їх на шибеницях і хрестах розпинали. Тепер ти робиш добре діло для бідних ближніх і почуваєш радість, і легко тобі й благо на душі. А взялася в тебе та радість і благо з мук і страждання твоїх ближніх, яких ти покищо не можеш відважитися назвати братами. Розумієш тепер?

Септимій мовчав, задумавшись.

III.

Тим часом проминули вони купку кипарисів, на яку показав був здалека Марк, і пішли поміж виноградники, що розлягалися геть аж нагору. Втім несподівано почувся з-під старого розлогого горіха тихий голос, що промовив до них:

— Із чим ідете?

Септимій здригнувся, неначе прокинувшись від своїх дум і мимохіть лапнувся за лівий бік, де висів у нього короткий римський меч.

А Марк спокійним голосом промовив одно тільки слово, та й те по-грецьки: »іхтіс« (риба).

— Проходьте, в ім'я Боже! — озвався з темряви той самий тихий голос.

І вони перейшли через невеличку фірточку та й пішли вузенькою стежечкою поміж кущі винограду.

— Що ти сказав, Марку? — спитав Септимій. — Якесь дивне слово почулося мені.

— »Іхтіс«, — відповів Марк.

— До чого ж те слово — риба, та ще й по-грецьки?

— Це наше гасло, умова така. Як почали нас переслідувати, ловити й карати, то мусіли ми ховатися і вмов-

лятися про гасла, щоб могли ми своїх від чужих відрізнити. Бо часто поміж нами вештаються шпигуни і доносщики. А те слово »іхтіс« узялося з початкових букв імени нашого Великого Учителя: Ісус Христос — теу (бога) ійос (син) сотер (спаситель); як скласти ті початкові букви, то й вийде грецьке слово: риба. А деякі сикофанти, побачивши, що в наших домах подекуди на стінах намальована риба, почали говорити й писати, що ми буцімто молимося до животини всякої, а далі вже й інші всякі брехні пустили: буцімто ми і кров людську п'ємо й усякі неподібні гріхи робимо на наших зібраннях.

IV.

Тим часом дійшли вони до дверей у льох, де складалося всяке начиння з вином. Біля дверей стояв молодий хлопець і знову спитав їх, як і той, що біля фіртки:

— Із чим ідете?

І знов таку саму відповідь дав йому Марк. Септимій увійшов за Марком тими дверима. На сходах, що спускалися у винницю, було світло, бо на стінах висіло кілька каганців. Спустившися за Марком по сходах у винницю, побачив Септимій чималий збір людей: чоловіків і жінок, старих і молодих, у різних одежах, але переважно у бідних. На стінах і тут світилися каганці, а в одному кутку на столику світилося кілька великих воскових свічок, а серед них стояв хрест, велика чаша і ще деякі речі.

— Здоров будь, Септиміе! І ти до нас прийшов? Оце радість нам яка! — почув він голос біля себе і здивувався, побачивши свого приятеля з дитячих літ, проконзулевого сина, Клявдія Доміція.

— Здоров будь, Септиміе! Благословен час, коли ти до нас прийшов! — промовив другий голос, — і побачив Септимій, ще більше здивувавшися, свого центуріона, старого вояка Тулія Глябра. Не встиг Септимій привітатися з ними, як обступили його ще інші знайомі люди, і водно більше він дивувався, бо ніколи й не гадав зустріти їх тут.

Був і Люциній Кустос, відомий адвокат, і Аврелій Руф, старий лікар, що лічив його, Септимія, коли він заслаб на тяжку гарячку, і красуня Октавія, дочка сіцілійського претора Конона Муса, і з десять жовнірів з його

легіону. Всі вони радісно вітали його, і дивувався Септимій, що всі вони поводилися між собою, як рівні, як брати: і преторова дочка з вельможного, багатого роду, і простий жовнір-легіонер і бідний раб з мозолистими чорними руками, якого драна сорочка ледве прикривала тіло.

Всі вони раділи, побачивши його між собою, і радість та була щира.

Підійшов до них старий сивий чоловік у білій полотняній одежі.

— Отче пресвітере! — звернувся до нього Марк, узявши за руку Септимія. — Оце той прихильник наш, Септимій Рубер, про якого я тобі казав. Він прийшов до нас, хоч і не приняв ще нашої віри, але серцем своїм він живе вже при ній.

— Здоров будь, брате, — просто і щиро повітав Септимія старий пресвітер. — Хто до нас приходить із щирим серцем, того ми приймаємо, як дорогого гостя. Бачу, тут у тебе є чимало знайомих.

— Еге, — відповів Септимій. — По правді — я не сподівався побачити їх тут. Я думав...

— Ти думав: це віра черні і рабів. У нас усі рівні, всі однакові. Тим і сильна наша наука.

— Дивує мене, що вас так переслідують і карають, коли ви не тільки ніякого лиха не проповідуєте, а навпаки: любов та рівність між людьми. Кому ж від вашої науки може бути лихо?

— Нас не люблять ті, кому потрібна не рівність, а кривда, не любов, а насильство одних людей над другими, — мовив старий пресвітер. — Не люблять багачі, бо наш Великий Учитель проповідував, що треба роздати своє добро вбогим, треба зняти із себе сорочку й віддати її голому. У них же всі думки, всі турботи на те йдуть, як би ще побільшити свої багатства, як би зняти останню сорочку з бідного, хоч самі мають вони досить багатої одежі. Переслідує нас римський уряд, бо і він складається з тих самих багачів і держиться він тільки доти, доки люди діляться на патриціїв і плебеїв, панів і рабів, римських горожан і безправні поневолені народи. Чим держить у своїй владі Рим усі ті прерізні народи, як не насильством та кривдою? „Divide et impera“ — роз'єднай

і управляй... І держать таким способом у ярмі велику силу прерізних народів, від Аквітанії аж до Сірії, від Картагени до Гіперборeїв.

— Що ж ви можете зробити проти такої сили? — спитав Септимій. — Чим її поборете?

— Словом правди, — мовив старий. — Ти бачив здалека величезного столітнього дуба на могутньому пні, із широкими розлогими галузями, і подумав: віки стояти йому. А підійшов ти ближче і побачив, що в ньому велике дупло, і середина вся трухлява, і стоїть він малощо не на одній корі своїй. Ти думав попереду: яка сила може його звалити? — А побачив, що може він упасти не тільки від сокири, але й від подиху вітру. Так і той трухлявий лад сам собою впаде.

— Чи ж такий він трухлявий уже всередині, отче? — спитав Септимій.

— Був колись міцний і здоровий за тих часів, коли сам римський нарід порядкував своїми справами і вибирав собі сенат. А тепер... Ти ж бачиш: розкіш, облесливість та розпусту серед вельмож придворних, хабарі й окрадання державного скарбу серед урядовців: законів не поважають, самоволя скрізь... Хіба це не дупло трухляве?

Не знайшов Септимій відповіді старому пресвітерові.

Тим часом усі приявні поділилися на купки й міркували про свої справи. Здебільшого говорили про допомогу найбіднішим своїм братам, сем'ям тих, що їх у тюрмах в'язнено або заслано у далекі краї Гіперборейські, вдовам і сиротам тих, що їх на смерть покарано у цирках дикими звірями та на шибеницях і хрестах. Потроху підходили ще нові братчики. Але озвався голосно старий пресвітер:

— Пора, брати мої, на молитву ставати!

І пішов сам у той куток, де стояв на столику хрест і чаша.

Ущухли розмови і поставали уважно всі, повернувшись очима до старого пресвітера.

Втім почувся знадвору крик і гомін, і вбіг у винницю той молодий хлопець, що стояв біля дверей.

— Преторіянці! — крикнув він.

Заворушилися всі, збилися в купку, мов та отара ове-

чок, що вовка зачула, знявся гомін, де-не-де чувся жіночий плач... Тікати було нікуди.

По сходах затупотіла хода багатьох людей, і у винницю почали набігати озброєні жовніри преторіянської ґвардії.

V.

Довго держали у темних підвалах римських тюрем тих християн, яких забрано на зібранні у винниці.

Родичі деяких в'язнів, що були значніші, бігали по всіх урядових особах, що мали якунебудь власть, і робили всяке зусилля, щоб визволяти своїх близьких. Кого проханням і слізьми, кого дарунками і грішми нахиляли вони, і пощастило їм декого визволити, здебільшого, під великі застави.

У Септимія були заможні і сильні батьки, то й пощастило йому визволитися найпершому. Тільки, щоб не дразнив він декому очей, звелено було йому на деякий час виїхати геть на чужину, в Олександрію. Визволили і красуню Октавію, бо батько її був претором у Сіцілії, а надто — мав сватати її син сенатора, придворного вельможі.

Жовнірів леґіонерів за те, що належали до ненависного братства, хотів уряд на смерть покарати, та, згодом, змилувався — і заслано їх на службу у найдальші леґіони — в Нумідію. Ще далі, аж до Гіпербореїв, заслано лікаря Руфа й адвоката Кустоса. А старого пресвітера і з ним усіх, хто був із черні, з рабів, — засуджено на смерть у цирках та на шибеницях і хрестах...

М. Пилипович.

14. Орися.

I.

Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, як ясна зоря в погоду. Отже, хто бачив дочку покійного сотника Таволги, той би сказав, може, що вона краща над ясну зорю в погоду, краща й над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі і звіря у діброві і мак у городі.

Може й гріх таке казати: де таке видано, щоб дівча

було краще від святого сонця й місяця? Та вже, мабуть, так нас мати на світ породила, що, як споглянеш на дівоцьку вроду, то здається тобі, що вже ні на землі, ні на небі нема нічого кращого.

Гарна, дуже гарна була сотниківна! І знали її по всій Україні; бо в нас на Вкраїні, скоро, було, в кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюди. Було, чи треба кому з молодого козацтва, чи не треба чого у Війтовці, їде за сто верстов, аби тільки побачити, що там за дочка в сотника Таволги, що там за Орися, що всюди про неї, мов у труби, трублять! Та небагато з того виходило користи. Якось не було козацтву приступу до неї із залицянням. Чи батько був дуже гордий, чи дочка дуже пишна, того не знаю; а знаю, що, було, вернеться інший крутиус із Війтовець та й ходить, мов неприкаяний. Спитає його про Орисю товариш...

— Шкода, — каже, — брате, нашого повабу й залицяння! Не для нас зацвіла ця квітка! Може хто й застромить її собі за високу шапку, тільки той буде не з нашого десятка.

А товариш похитає мовчки головою та й подумає:

— Отже, занапастила козака!

II.

А Орися була вже не дитина, вирівнялась і викохалась, як та біла тополя в леваді. Подивиться, було, на неї старий сотник, подивиться на її пишний зріст і хорошу вроду, порадується батьківським серцем, що діждав на старість собі такої дочки, а часом і посумує:

— Доспіла єси, моя ясочко, як повний колос на ниві! Та чи знатиме женчик, яку благодать бере собі від Господа милосердного! Єсть багато людей, що залицяються до тебе, та не хотілось би мені віддавати тебе в руки сивому дідові: зв'ялить тебе, ревнуючи, як вітер билину в полі. Ой, не хотілось би віддати тебе й за молодого шибай-голову, що не поживе довго без степу та коня, поляже в полі буйною головою, а тебе зоставить горювати з дітоньками!

Так собі думаючи та гадаючи, старий Таволга часом тяжко-тяжко засумує, аж сльоза покотиться йому з ока.

А Орися росла собі, як та квітка в городі. Повна та хороша на виду, маяла то сям то там по господі в старого сотника, походжала, як по меду бджілка, й усю господу звеселяла.

III.

Приснився раз Орисі предивний сон. Здавалося, прийшла до неї з того світу покійна паніматка, стала над нею в головах та й каже:

— Дитино моя, Орисю! Не довго вже тобі дівувати: щодень благаю Господа милосердного, щоб послав тобі вірну дружину.

Встала Орися ні смутна, ні весела, йде до панотця в світлицю, зачервонілась, як та квіточка, та й каже:

— Панотченьку! Позолили мої дівчата плаття. Нехай запряжуть нам коней; поїдемо ми до Трубайла під Турову кручу: там вода чиста, як скло, рине по камінних.

А панотець рече:

— Чого ж тобі, Орисю, так далеко їздити?

— Хіба ж то вже, панотченьку, й далеко?... на півгодини ходу; та туди ж усе їхати лугом та левадами, що й не зчуєшся, як вода заблищить і зашумить під горою.

А панотець:

— О, я вже знаю, що аби чого забажала, то вмієш випросити. Поклич же мені старого Гриву!

Поскочила Орися до дверей, не довго шукала Гриву, зараз привела його перед панотця.

А той Грива був старий, дідизний чоловік. Знав він пана сотника ще змалечку, випестив його на руках; вивчив і на коні їздити. Потім виходив із сотником у походах ледве не всю Польщу, був з ним і в Криму, був і на Чорному морі; та вже на старість не схотів би й панства, аби тільки при ньому дожити віку. Старий уже був дуже той дідуган Грива; брови на очі йому понасовувалися й борода сива до пояса.

Увійшов у світлицю, вклонився панові сотникові та й каже:

— Добридень, добродію!

А сотник йому:

— Здоров, добродію.

Бо вони один одного звикли добродіями величати.

— Запряжи, — каже, — добродію, пару коней, візьми хоч той віз, що, було, сухарі в поході возимо, та повези наших прачок до Трубайла.

А той йому:

— Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягти?

Й ото зараз іде, бере двох хлопців, викочує з-під повітки віз, довгий і широкий, добре йому знайомий, що не раз у лихій годині, засівши за нього, відбивався від ляхів або від татарви, не раз приняв через нього й нужди чимало, часом як трапиться, було, з ним утікати по кущах, по болотах, по багнах, щоб вихопитися манівцем із залоги. Викочує старий Грива той віз на іншу потребу: запрягає пару коней, що вже літа давно погасили в них той огонь, що кипить у серці, пашить з очей і з ніздер і кидає коня сюди й туди, на страх жінкам і дітям, а доброму козакові на втіху. Смирні тепер ті два білі коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно відвик від козацького герця.

Отже, дівчата Орисині несуть сорочки, шиті рушники, настільники й усяке добро і наклали повен віз, і самі посідали всі в стьожках та квітках — Орися поміж ними — і як мак у городі всі квітки закрашає, так вона сиділа поміж своїми дівчатами. Сивий Грива сів спереду; хлоп'ята кинулися відчиняти ворота. Виглянув у вікно пан сотник:

— Не барися там, Орисю!

А вона:

— Ні, панотченьку!

Ляснув погонич пугою: коні заржали, почувши лугову пашу: потюпали і зникли з очей і з возом і з погоничем і з дівчатами.

IV.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено і туди зелено. Було це саме на весні, як ще трава свіжа та молода тількищо вкриє землю. Скільки вгорі синього неба, стільки внизу зеленого лугу. І так, як ясна зоря вночі покотиться, палаючи, по небу, так та Орися проїжджала широким лугом із своїми дівчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблищить саме в тому місці,

де вода рине через каміння, то ти б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий кришталь рине згори і б'ється на дрібні склянки об каміння.

Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим в'язом, а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почеплявся за те коріння і колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине та рине! Оце ж та й Турова Круча.

Дивляться на неї дівчата та й питаються старого Гриву, чого вона прозвалась Туровою?

— Нащо вам знати? — каже Грива.

— Адже ж ти нащось знаєш? Так і нам скажи!

— Ой, мої голуб'ята! Сказав би я вам, та тільки більш не поїдете сюди на річку.

— Що ж там таке? Скажи бо таки нам, дідусю!

Як узяли просити, не видержав старий, сів на камені перед річкою та й почав глаголати:

— Колись то давно, ще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Та й був собі той князь стрілець такий, що аби зуздріти на око, то вже й його; і кохався він у полюванні. Ото ж раз поїхав той князь на полювання, та й відбився у пущі від своєї челяді. Йде та йде пущею, коли ж дивиться, аж на лощовині пасеться стадо турів.

— А що ж то, дідусю, за тури? — спиталася Орися.

— То, моя кришко, були дикі бики із золотими рогами; тепер уже їх ніде не зуздриш. Бачить князь тих турів: тільки не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина — така, що всю пущу красою освітила. Поскочив він до неї; а від неї так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце та чудова краса.

— Дівчино! — рече, — будь моєю жоною!

А вона рече:

— Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеться.

А князь їй знову:

— Як не згодишся на моє прохання, то твої тури постріляю.

— Як постріляєш мої тури, то вже більш нічого не стрілятимеш.

Розсердився князь, узяв лук із плеча і почав стріляти золоторогі тури. Сунулися ті тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними, знай, пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тоді був не такий вузенький, як тепер, — прибігли над високу кручу й усі шубовсть у воду! та й ні один не переплив, усі каменем лягли по дну, аж річку загатили.

Сплеснула тоді дівчина руками:

— Потопив єси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всі вічні роки.

Отже, й блукає, кажуть, той князь до цього часу по пущі і ніяк не знайде свого Переяслава! А Переяслав був уже і в татарських руках, був і в ляцьких — чого вже не було з тим Переяславом? А він не знайде його та й не знайде. А дівчинині тури лежать і досі камінням у воді, і от прислухайся: то не вода реве, а ревуть тури глухо з-під води. Отже, кажуть, буде таке врем'я, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ по Вкраїні.

V.

Слухають дівчата, та аж сумно їм стало; слухає Орися, та вже боїться і глянути на каміння, що простяглося купою через річку. Вже їй здається, що то справді не каміння, і вода шумить якось не так, як вода...

Засмутив зовсім дівчат старий Грива. Не знають уже, чи прати б то їм, чи додому збиратися; сором тільки старого Гриви; поглядає бо на них та тільки всміхається. То, було, люблять прати на самій бистрині, положивши кладку з каменя на камінь; а тепер відійшли далі кручі, де вода ще не дійшла до каміння і пливе тиха та чиста, хоч вигляньсь, як у дзеркало. І справді, мов у дзеркалі, видно у воді небо і кручу з тими кудлатими корінням, що переплутались із хмелем, і кучеряві в'язи, що повибігали на самий край і попростягали зелені лапи над річкою.

Дивиться Орися у воду, аж у воді на кручі щось зачервоніло, хтось ніби виїхав з пущі на сивому коні і стоїть

поміж в'язами. Боїться глянути вгору, щоб справді не було там когось; боїться глянути й на каміння: вже їй здається, що ось-ось заревуть і сунуться з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дівчину і показала у воду: дивляться дівчата, аж на Туровій Кручі князь на сивому коні. Так і обомліли. Бо хто ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Не мало ж, видно, здивувався й козак: стоїть на коні нерухомий. Бо хто ж би й не здивувався, опинившися над такою кручею? Внизу рине вода через каміння, а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені, а там стоять нерухомо дівчата з прачами, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата, чи, може, русалки повиходили прати сорочки підводному цареві, що живе в кришталевому будинку під водою? Оце ж, мабуть, і сам він вийшов з води погріти старі кості на сонці. Ще раз погляне козак на сивого діда, ще раз погляне на дівчат: позасукували по лікоть рукави, попідтикали плахти й мережані заполоччю подоли... Золото не сяє так на дорогих перснях, як сяють у воді і над водою їх білі ноги. Задивився козак і собі стоїть нерухомо; коли ж гукне на нього старий Грива:

— Гей, гей! козаче! Чого це тебе занесло на кручу? Хіба хочеш пополоскати свої кармазини в Трубайлі?

І скоро промовив — зараз наче розбив які чари. Засоромилися дівчата і, — давай, бовтати полотнищами.

А козак одвітує дідові:

— Та й за те слава Богу, що хоч на кручу вибрався. Скажи, будь ласка, дідусю, як мені виїхати ік Війтовцям?

— А чого тобі треба у Війтовцях?

— Через Війтовці, — каже, — лежить моя дорога.

— А куди ж лежить твоя дорога?

— Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка.

— Еге, — каже старий Грива, — нехай же тобі Господь у доброму ділі помагає! Отже, куди тобі виїхати: берись униз понад берегом; то там трохи нижче буде тобі доріжка; тою доріжкою виїдеш ти на річку. Єсть через річку й кладочка; возом не переїдеш, а конем добрий козак перехопиться.

Подякував козак за пораду, повернув коня і сховався поза деревом.

Як сховався, тоді то вже розгулялися наші дівчата: розписали козака, як на папері: які й очі, які й брови, як і говорить, як і всміхається. Та каже: »Це твій суджений«! а та: »Це твій«. А одна додала:

— Не змагайтеся дурно, дівчата: чи рівня ж таки вам пишний князь! Це нашій панночці суджений!

Почервоніла Орися.

— Збожеволіла ти, — каже, — Параско! Хіба не чула, що він сказав дідові?

І жаль їй було, сама не знала чому, що він їде свататися. М'якше від воску дівоче серце. Тане воно від козацьких очей, як від сонця...

— Що ж, — каже Параска, — що їде свататися! Судженої й конем не об'їдеш!

VI.

Попрали дівчата сорочки, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посідали й поїхали додому, свіжі та веселі; щебечуть, як ластівки. Ще далеко не доїхав віз до сотницького двору, а в дворі вже чутно було, що вертаються.

— Орисю, наша панночко! — крикнули дівчата, скоро розчинилися ворота. — Чий же то сивий кінь у дворі стоїть? Це ж того козака, що ми бачили, це ж твого князя, це ж твого судженого!

Гляне Орися, а в серці, наче жаром, запекло. Чи вона злякалася, чи вона зраділа, сама того не знала.

Виглянув у вікно із світлиці молодий козак; їде в двір віз із старими кіньми із старим сивим погоничем; зелена трава волочеться по боках і б'ється по колесах; а із-за сивої бороди старого Гриви, із-за білої зими, червоніє літо — повен віз дівчат у квітках та в намисті, Орися — як сонце — поміж ними! Виглянув та аж руками сплеснув:

— Це ж вона, це ж вона!

І ото вже тоді почав на прямоть викладати свою мову пану сотникові, і хто він такий і чого приїхав. Хто ж він такий, то це вже пан сотник знав давно: миргородський осавуленко, отаман у своїй сотні, хорошого й багатого роду

дитина. А чого приїхав? Приїхав подивитися, що там за Орися така, що там за дочка в сотника Таволги на всю Гетьманщину; а побачивши та й себе показавши, довідатися, чи вже подбала шитих рушників у скриню. Про що журився, чого бажав пан сотник, те йому, як з неба, впало. Не довго думавши, позвав Орисю. Ввійшла у світлицю червона, як калина.

— От, Орисю, тобі жених! Чи люб він тобі, чи може підождеш кращого?

Хоч би тобі слово промовила, хоч би тобі очима зглянула. Стоїть сердешненька і голівку схилила.

Бачить панотець, що не діждеться від неї одвіту — бо де ж таки, щоб дівчина сказала, що в неї на мислі. Очиці хіба скажуть, а сама ні. Порахував це панотець та й каже:

— Де вже такий козак та люб не буде! обніміться та поцілуйтеся, та й Боже вас благослови!

Обняв козак Орисю, поцілував у ті губоньки, що наче із самого меду зліплені, і вклонилися обоє низько до самого долу панотцеві.

Чи багато ж наїхало дружб на весілля, чи бучно відбули гостей, чи довго гуляли, це вже не наше діло розказувати.

Бачив я Орисю саме перед весіллям; хороша була, як квіточка. Бачив я знов її через рік у Миргороді — ще стала краща замужем, і дитина в неї, як Божа зірочка. Вже я не раз думав собі, на неї дивлячись:

— Це Божа слава, а не молодиця! Що, як би хто дотепний змалював її так, як вона єсть, із маленькою дитинкою на руках! Що б за картина була!

Панько Куліш.

15. Вільна Болгарія.

I.

Нам тяжко навіть уявити собі, як чудувались би наші батьки, діди і прадіди, що перенеслися на той світ, поки перед їх очима могло заясніти світло свободи, — яка була б їх радість, як би їх могили розкрилися, і як би вони могли тепер у білий день глянути на свою землю; як би їх вра-

жало все те незнане, незрозуміле кругом у житті, у тому житті, в котрім вони мусіли б почувати себе чужими.

Але вони не воскреснуть, наші нещасні предки, щоб натішитися чудами свободи, на котру ми, звикши до неї, дивимося байдужим оком, і котрої вони навіть у найсміліших снах своїх не важилися надіятися... Ні, вони не воскреснуть!

II.

Але був один чоловік, котрий помер у передодні війни за волю і котрий — не воскрес, але міг відчувати здивування воскреслого, що дивиться на визволену Болгарію, а до того ще, не дізнавши тих розчарувань, які переходять живі.

Був це вісімдесятчотирилітний старець, старий Йоцо. Він жив у маленькім гірськім сельці, що, мов гніздо ластівки, причепилося до стрімкої стіни Старої Пляніни, над глибокою щілиною Іскери.

Старий Йоцо був простим, але духово ще живим старцем, що перейшов тяжке життя невільника з усіма його терпіннями, його муками, його безнадійністю. В сімдесят дев'ятім році життя спіткало його нещастя — він нагло осліп. Сталося це перед самим вибухом російсько-турецької війни.

Він жив далі, але помер для життя, для світла. Єдиною таємницею, єдиним бажанням його серця було бачити »болгарське« — так називав він у своїй мові вільну Болгарію.

В його душі жили тільки образи хмарної минувшини; в свіжій ще пам'яті старця клубився темний рій споминів із життя невільника — гидкі, страшні спогади. У своїй душі бачив він ясно все те, що колись бачив власними очима. Перед ним виразно виринали з туману червоні фези, турбани, дикі турки з дикими лицями — довга ніч рабства, без променя утіхи й надії... в ній родився і в ній помер.

III.

До цієї далекої гірської пустині долітав гамір війни тільки слабим гомоном. Війна почалася і скінчилася, а її громи ледве відбилися гомоном до неприступних скель іскерської пропасти.

Болгарія була вільна.

І старий Йоцо став вільним — так сказали йому.

Але він був сліпий, він не бачив цієї волі; і він не чув її на чімсь вловимім. Розуміння волі було в нього тільки в словах: »уже нема турків«! І він чув, що їх уже нема. Але він хотів бачити »болгарське«, щоб натішитися ним.

Його сільські товариші, їх розмови, їх думка, жура їх щоденного життя не давала йому нічого нового. Все ті самі люди з тими самими бажаннями і терпіннями, у тім самім убожестві, як давніше. Він чув той самий гамір і ту саму сварку, ті самі спори сільські, те саме змагання з бідою і природою в тім пропащім, неурожайнім куті далеко від світу.

— Де є »болгарське«? — питав він здивований, сидячи в тіні широкого дуба перед своїм обійстям, посилаючи свій мертвий, задуманий погляд у далеку далечину.

Як би тільки очі його бачили світ, то він полетів би під небо, як орел, і глянув би на новий світ кругом, що там на ньому діється.

— Ах, коли б мої очі тепер бачили! — зідхнув він гірко.

Бачити вільну Болгарію — це була єдина його думка, вона прогнала всі інші думки, всі інші бажання з його душі. Ввесь гамір життя був йому байдужий. У тім житті все було таке дрібне, таке маловажне, таке пусте, таке звичайне! Він боявся, що вмре, поки зрозуміє, що це таке те »болгарське«, або через старість стратить розум, поки пізнає цю чудову річ.

IV.

Раз — а від визволення Болгарії минуло п'ять літ — розійшлася по селі чутка, що, Бог знає, з якої причини і нащо, приїде староста. Ця вістка заворушила ціле село.

І старого Йоца серце стало бити жвавіше, його душу опанувала гарячкова нетерпеливість, якої він досі ще ніколи не зазнав був. Нарешті, тепер уже побачить »болгарське«! Так, побачить!

Він розпитував, що це за достойник? — Може, значить стільки, що маймур? Бувалі хлопи казали йому, що це стільки, що каймакан, що баша.

— Але болгарський баша? — питав, дрижачи від зворушення.

— Болгарський, який же мав би бути?

— Один з наших? Болгарин? — спитав ще раз, зачудуваний.

— Чи може хочеш турка мати, старий? — відповідали хлопи, котрі вже давно бачили старостів і ще вищих достойників у Враци, бо в Софії ще не був ніхто з них.

Але старий Йоцо не задовольнився цією відповіддю. Він питав, як староста одягнений, як ходить, чи має шаблю... Йому про все те розказали.

— І шаблю носить? — зідхнув глибоко, урадуваний.

»Побачу, коли прийде«, — подумав собі у своїй старій дрижачій голові.

V.

Староста заїхав до хати Денка, бо це була найліпша хата в селі: помащена глиною, з віконцем, у котрім була тільки одна шиба, з кількома вузькими сходами перед дверми. Її громада вибрала на приняття високого гостя.

Старий Йоцо пішов до Денка і гримав палицею до плетених воріт.

— Денку, чи гість у хаті?

— Певно, що гість у хаті, Йоцо. Чого ж ти прийшов? Староста утомлений, лиши його тепер у спокої.

— Але таки скажи йому, щоб на хвилю вийшов, — сказав старий і, б'ючи палицею по землі, перейшов подвір'я аж під сходки, що вели до дверей хати.

— Що тобі так пильно? Нащо тобі староста? — питав господар.

— Ах, ні нащо, тільки так... скажи йому: сліпий, старий Йоцо хоче тебе бачити.

— Ти хочеш його бачити? — сказав Денко з посмішкою і погадав собі: побачиш його, як побачиш своє власне лице в криниці.

Але старий вперся. Вже вдарив палицею по першім сході. Його стара голова дрижала. Господар вернувся до

хати і сказав старості, що здитинілий сліпий старець прийшов до нього.

— В якій справі?

— Щоб побачити тебе.

— Щоб мене побачити? Ти ж казав, що він сліпий.

— Він сліпий від п'яти літ, осліп нагло перед вибухом війни, що нам принесла волю.

— Нехай прийде... або ні, я вийду до нього.

Староста вийшов і зійшов із сходів до Йоца.

По бренькоті острогів Йоцо пізнав, що це болгарський баша і зняв шапку.

— Що скажете, дідуню? — спитав урядник приязно.

Старий підніс голову, звернув на нього свої мертві очі, що не рухалися, тільки м'язи його лиця дрижали судорожно.

— Ваша вельможність, чи то ти, мій сину?

— Я, діду.

— Баша?

— Він сам, — усміхнувся урядник.

Старий приступив до нього ближче, взяв шапку під ліве рам'я, зловив його руку, общупував сукно його рукава, сягнув по металеві ґудзики на грудях урядника, общупував дрижачими руками еполети на його рамені, а потому випрямився й поцілував їх.

— Боже, я бачив! — вибовтав старий, перехрестився й обтер рукавом сльози, що світилися в його мертвих очах.

Потім поклонився глибоко і сказав:

— Тепер прости мені, сину мій, що я тебе трудив, — і, б'ючи палицею по землі, пішов з відкритою головою назад.

VI.

І знову вернулися його монотонні темні дні, знову вернулася темнота сліпоти, до котрої вдирався тільки світлистий промінь, як ясна зоря в темну ніч, це явище: болгарський староста — баша. Старому здавалося, що він перший раз від п'яти літ провидів на хвилю, він бачив »болгарське«, хоч би тільки його слабий промінчик, і він щойно тепер був цілком переконаний, що турків уже нема, що на світ прийшла повна воля.

Окрім цієї події — в селі все було, як давніше. Він стрічався з тими самими селянами, чув ті самі сварки. Життя кругом ішло далі своїм монотонним ходом, у біді і тяжкій праці, в дрібних боротьбах, хоч він сам не брав у них участи, бо вони були йому чужі і він сам відчужився від них. Одна тільки втіха лишилася йому й улекшувала йому його темне життя: свідомість, що Болгарія вільна. А коли часом почув про ворожнечу й боротьбу в селі, він дивувався, як люди можуть так затруювати собі життя, коли вони повинні бути веселі, радуватися »болгарським« і волею. І вони мали очі! Які вони повинні бути щасливі!

— Гадав би хто, що всі вони сліпі, а я видющий, — думав він собі.

І він сидів під дубом і прислухався до шуму Іскери в глибині і думав собі, що він у далекій подорожі та побачить ще багато дивних речей, — і тішився тим. І плив йому час...

VII.

Одного дня знову забилося серце старого Йоца в нетерпеливім дожиданні. На Великдень мав вернутися до села на відпустку жовнір, єдиний із сільця жовнір.

— Але як він вернеться? у вояцькім уніформі? — питав старий Йоцо, схвильований.

— Очевидно, в уніформі, — відповіли йому.

— І з шаблею?

— Почуєш, як побренькує, дідуню.

Старий побіг до сина Коля.

— Гей, молодий герою, ти тут?

— Чого тобі треба, Йоцу? — спитав старий Кольо.

— Де є аскерлі? Хочу бачити його.

Кольо викликав свого сина, щоб старий Йоцо міг йому придивитися, й усміхався задоволений. Жовнір прийшов.

Старий ухопив за шаблю і бренькнув нею об камінь. Потому стис сильно руку, котру жовнір весело подав йому. Водив рукою по грубім плащі, ґудзиках, шапці; знов ухопив за шаблю і поцілував її. Потому глянув на нього розсіяним лицем і своїми мертвими очима, з котрих виступили дві сльози.

— Отже, ми маємо тепер болгарське військо? — спитав, дрижачи від щастя.

— Маємо, Йоцу. Маємо військо й офіцерів і нашого князя, — відповів гордо жовнір.

— А чи князь коли прийде до нас?

— Що? князь? — жовнір і старий Кольо усміхнулися.

А старий Йоцо випитував його ще цілу годину. Питав про болгарський серайль у Софії, болгарські гармати і багато-багато інших справ... І коли чув усі ті чуда, про які розповідав жовнір, здавалося йому, що десь у глибині його душі сходить сонце й освічує все кругом. Йому здавалося, що він знову бачить свої зелені гори і вершки скель з орлами над ними й увесь світ Божий, такий чудово гарний...

А жовнір розпалився огнем і розповідав про нові, щораз нові дива.

— Ах, як би я все те міг бачити! Тепер придалися б мені мої очі! — журився старий.

Довший час жив старий Йоцо тільки цими новими враженнями. В укрите в горах сільце не заходив зрештою ніхто звідти, з тієї нової Болгарії, щоб його душу наново порушити. В одностайнім житті села не сталося нічого такого, що бодай у приближенні пригадувало б бурхливе життя Болгарії. В селі не було вчителя ані навіть священика, до села не заходили газети, з котрих люди могли б довідатися, що там у світі діється. Навіть про болгарсько-сербську війну довідалися тільки з того, що в тій війні загиб один жовнір із села. І старий Йоцо жив, не інтересуючися цілим світом, так само, як і його село, заняте боротьбою за щоденний хліб. Він старівся, а з старістю опанувала і його духа стареча неміч. Він сидів тільки під дубом, мов бездушна колода, і вслухувався в глухий шум Іскери.

Здавалося, що до села не прийде вже ніяка новина, котра б могла порушити і розбудити його повільно завмираючу душу.

VIII.

Однак така новина таки прийшла.

Розійшлася чутка, що через Іскерську долину проведуть залізницю: інженери вже робили поміри. Ця звістка розбила, мов молотом, рівнодушність старого Йоца. Він пригадав собі, що колись чув, що як би туди хотів провести залізницю, то це коштувало б мільйони мільйонів.

— Що? Болгарська залізниця?

Він не хотів вірити. Залізниця? Через цю пропасть, через ті стрімкі скелі, де для кінського копита місця нема, де коза з великим трудом ледве вдержиться на скелі?

Велике царство не важилося на таке діло, а ми це можемо зробити?

Але про будову залізниці говорено далі. Це без перерви займало уяву старого, давало роботу його духові, що до всіх інших справ був дитинячо байдужий.

Одного дня довідався, що роботи коло залізниці вже почалися. Хлопи села нанялися за робітників: зійшли в долину Іскери.

Старий здивувався.

— Певно, спровадили звідкись учених інженерів. Світ великий... чи це знов французи?

Сказали йому, що вони болгари.

Старий не міг прийти до себе з великого дива.

— Що? Наші? Болгарські інженери? Там, де турецькі баші і вчені французи казали, що це неможливе? Отже, ми й учених людей маємо?... А мільйони, ті тисячі мільйонів, про котрі говорив багатий Мано?...

— І мільйони маємо! Хто має бороду, має гребінь!

Старий Йоцо був захоплений. І військо і башів і гармати і князя і вчених і мільйони і чуда над чудами!

Тепер »болгарське« представлялося йому, як щось велике, могутнє, безмірне. Його бідний розум навіть не міг зрозуміти тієї всеї величі. Символом »болгарського« були для нього до тепер тільки еполети і шабля жовніра, котрі він чув своєю власною рукою і цілував. Але тепер це болгарське опанувало його своєю могутністю і наповняло його серце гордістю: болгарські руки пробивали гори, болгарський дух творив діла, котрі кожний мусів подивляти!

Де тепер багатий Мано, що він сказав би?

Коли почув перші удари об скелю, коли почув, як вона, розбита динамітом, з грохотом котиться у пропасть, обтер очі рукавом, бо вони наповнилися сльозами.

IX.

Від цієї хвилі наймилішим місцем для нього стала скеля, коло п'ятдесят кроків від його дому, що висіла над глибоким проваллям, на дні котрого шуміла Іскера

і звідки доходив до нього гамір пильної роботи. Від ранку до вечора стояв він там і вслухувався в цей гамір.

Робота скінчилася й залізниця була готова. Старий Йоцо дрижав усім тілом, коли почув перший свист льокомотива, гуркіт коліс по рейках... Шуміла і свистала »болгарська залізниця«!

Він чув, що в нього вернуло нове, свіже життя. Кожного дня, коли тільки надходила година поїзду, він виходив на скелю, щоб чути свист, щоб »бачити« болгарську залізницю, як вона жене здовж пропасти. Залізниця сполучувалася в його думках з розумінням вільної Болгарії. Її гуркіт говорив йому виразно про »болгарський час«. У селі віддавна не нагадувало йому про це ніщо більше, як тільки її свист. І коли цей свист наближався, він покидав усе і біг із своєю палицею на скелю, щоб »бачити«...

Подорожні, що стояли у вікнах вагонів і подивляли красу долини, бачили, здивовані, на шпилі скелі чоловіка, що вимахував до них шапкою. Це старий Йоцо вітав у той спосіб вільну, нову Болгарію. В його уяві цей залізний змій, що гнав через гори, вигукував світові силу і славу і поступ вільної Болгарії!

*

Одного вечора Йоцо не вернувся до хати. Син пішов просто на скелю над пропастю. Старий Йоцо лежав на скелі із шапкою в руці.

Він віддав душу, вітаючи вільну нову Болгарію.

Іван Вазов.

16. Борис Граб.

I.

Борис Граб — хлопська дитина. Батько його, заможний господар у підгірському селі коло Добромиля, віддав його, свого найстаршого сина, до школи спершу до Лаврова до Василіян, а потім до Перемишля до гімназії. Борис учився дуже добре і вчасно почав заробляти собі на хліб лекціями. Батько бажав, щоб син, скінчивши гімназію, йшов до духовної семінарії, але Борис уперся й пішов до Відня на медицину.

Ще в гімназії Борис займав видне місце серед товаришів, ба й учителі гляділи на нього, як на головну оздобу закладу. Обдарований незвичайними здібностями, величезною пам'яттю, бистрим і ясним розумом, він з тими вродженими дарами єднав велику пильність і працьовитість, замилування до порядку й точности і вироблене гімнастикою та фізичною працею здоров'я та сильну будову тіла. Свій час умів він розділити так, що на всяку роботу, на всяку науку знаходив час і пору.

Ще в гімназії він з власної охоти навчився кількох европейських мов, прочитав на кожній з них чільні твори літератури, які лише міг запопасти в такім непросвітнім городі, як Перемишль, — але крім того, живучи два роки у столяра, вивчився столярства, згодом у токаря токарства, а ще в сьомій клясі не боявся насмішок товаришів, ба й деяких учителів, і перейшов на квартиру до одного шевця й, у заміну за підучування його сина, вивчився й того, у школярів так погордженого, ремесла. Лиш один учитель, Міхонський, хвалив Граба за те, заохочував і інших учитися ремесла й обік духовної праці не занедбувати й фізичної, хоч, розуміється, надармо. Оце намагання сполучити науку з фізичною працею звело Бориса докупи з Міхонським, що сам закликав його до себе до хати, часто розмовляв з ним і намагався, по змозі, дати його думанню й науці живий напрям.

II.

Борис Граб відразу, ще в третій клясі нижчої гімназії, звернув на себе увагу Міхонського. В ту пору, це був дикий, вайлуватий і неохайний хлопець, що між усіма учнями своєї кляси визначувався невичищеними по кілька неділь чобітьми, брудною сорочкою, подертим сурдутом, нечесаним волоссям, і — першою льокацією.

Наука в двох перших гімназійних клясах вимагала тільки пам'яті, а не праці думок; для того Граб, обдарований такою надзвичайною пам'яттю, що всі виклади вчителів запам'ятував відразу в школі, — не вчився дома нічого, але, поробивши письменні роботи, коли були позавдавані, і відбувши дві-три години приватних лекцій (учив, звичайно, своїх товаришів одноклясників, і то так, що один або два платили йому по два ґульдени місячно,

а на вчиття сходився ввесь »сірий кінець« кляси), втікав з гурту і забавлявся по-своєму. Жив він у дуже поганій частині міста, над невеличким потоком, обставленим по двох боках поруччям. Граб вилазив на те поруччя і ходив по ньому, визувши чоботи. Поруччя було невисоке, півтора ліктя понад вулицею, але стояло на самім березі потоку, а беріг був високий і стрімкий і стіною здіймався вгору на яких три сажні. Не було нічого легшого, як гримнути з поруччя в потік, якого дно було або болотяне або вистелене грубим камінням. Понад оте провалля ходив Борис цілими годинами; іншим світ крутився, коли тільки з противного берега дивилися на нього, а йому — байдуже. Та й поліція ніколи не заходила в ту частину міста, щоб була могла заборонити йому ту гімнастику.

Раз якось Міхонський проходив туди й побачив Бориса на тій еквілібристиці. Думав, що хлопець побачить його й утече, але Борис ішов спокійно, рівно, не змигаючи оком з поруччя і нічого більш не бачив. Він був подібний до люнатика. Міхонський наблизився аж зовсім до нього і кликнув:

— А ти що робиш?

Борис оглянувся, змішався. Міхонському бачилося, що він ось-ось захитається й упаде, тож прискочив і вхопив його за руку.

— Що це ти робиш? — повторив учитель.

— Про... про... про... — лепотів хлопець і, мов прикипівши, стояв на місці, на поруччі.

— Злізь на землю і говори порядно! — гостро промовив Міхонський.

Борис зіскочив з поруччя, але на вчителеві запити не вмів відповісти нічого порядного.

— А лекції вмієш на завтра?

— Вмію.

— А вправи, препарації маєш?

— Маю.

— І чого ж ти ходиш туди?

— А що ж маю робити? — простодушно запитав Борис.

— Але ж тут можеш в'язи зламати.

— Ні, не зломлю.

III.

Міхонський зацікавився занедбаним хлопчиною. На годинах альґебри він мав з ним муку: ані стати, ані крейду взяти, ані писати, ані говорити порядно Борис не вмів, але зате в його відповідях учитель бачив розум і проблиски власної думки.

— Де ти живеш? — запитав Міхонський Бориса.

Той показав.

— Ходи, хочу подивитися.

Борис попровадив його.

— Як тут вогко! Як тут брудно! Як тут тісно! Який тут галас! Яка тут задуха! — раз-по-разу викрикував Міхонський. — Ні, й не диво, що ти волієш по поруччі лазити, ніж тут сидіти. Тут сидіти, то смерть! Чому тебе батько не помістив деінде?

— Бо цей господар його знайомий.

— Як маєш вільний час, то приходь до мене, — мовив учитель. — Ти знаєш, де я живу?

— Знаю.

— Прийдеш?

— Прийду.

Але Борис не йшов до Міхонського. Цей жив у гарнім домику над Сяном. Проходячи поуз той домик, Борис не раз бачив гарне, панське уладження в його середині і стидався йти туди. Минув тиждень. Міхонський немов і забув про Бориса, хоч тричі мав лекції в його клясі. Аж за четвертим разом викликав Бориса до таблиці. Жваво забилося серце у хлопця, він увесь спаленів, але, натужуючи всі сили духа й тіла намагався зручно вийти з лавки, стати при таблиці, взяти в праву руку крейду, у ліву губку, словом робити все так, як любив Міхонський. А Міхонський стояв збоку і пильно дивився на нього, не кажучи ані слова. Тільки всміхався з-поза своєї густої чорної бороди, але Борис не бачив того.

— А з нього може вийти славний хлопець! — сказав він ніби сам до себе, але так, що вся кляса вчула; вчув і Борис. Його серце заметалося, затріпотало якоюсь радістю. Він почув сором, що не додержав вчителеві слова. Міхонський подиктував йому якесь завдання. Борис написав і по короткім розмислі спокійно, не поспішаючися, за

порядком узявся розв'язувати його. Міхонський ходив на пальцях по клясі і любувався.

— Добре! — сказав він, коли робота була зроблена. — Добре, дуже добре. Сідай на місце!

Борис поклав крейду й губку і сів.

— Гов! — скрикнув Міхонський, немов нагадавши собі щось. — Борисе Грабе! А скажи но мені, хто найбільший дурень у цій клясі?

— Я, — сказав Борис, не задумуючися.

— Для чого?

— Бо дав слово прийти до пана професора й не прийшов.

— А чому не прийшов?

— Бо... бо... бо...

Борис запнявся, почервонів по самі вуха і розплакався.

— Ага, бачиш! — сказав Міхонський. — А на другий раз не будь дурнем і приходь.

— Прийду.

Від того часу Борис почав вільними хвилями ходити до Міхонського. Той зразу мусів освоювати його, добротою і ласкою з'єднати собі його повне довір'я, а потім узявся »цивілізувати« цього дикуна. Почав від того, що навчив його порядно ходити, просто, не перевалюючися з боку на бік, з піднесеним лицем, навчив кланятися, сідати, навчив тієї акуратности й економії у всіх рухах, словах і поступках, що, як він говорив, повинна ціхувати розумного і практичного чоловіка. Він узявся робити з ним хатню гімнастику (тоді це ще була в нас нечувана новість), щоб призвичаїти його до скорости, прецизії й ґрації в рухах. Він винайшов для нього інше, здоровіше помешкання, власне у столяра, і велів Борисові у вільних хвилях учитися столярства. Книжок покищо не давав йому ніяких. »Досить з тебе й шкільних — говорив він. — На інші прийде черга потім. Тепер роби на варстаті«!

І Борис робив.

IV.

Аж у п'ятій клясі Міхонський, бачучи, що хлопчина й фізично виробився, став здоровий, як дубчак, моторний та цікавий, і що дух його доволі змінців і звик до методичної праці, почав давати йому книжки до читання із

своєї бібліотеки. Почав, розуміється від тієї азбуки людськости та цивілізації, від Одіссеї, яку дав читати хлопцеві в польському перекладі. Борис перечитав безсмертну поему одним духом за кілька день і приніс Міхонському книжку назад з подякою.

— А що, прочитав?

— Прочитав.

— Ну, розкажи мені, що ти прочитав?

Борис був приготований на це питання. Він розповів Міхонському зміст поеми, дитячим звичаєм підносячи більше чудесні та фантастичні пригоди, й поминаючи побутові картини.

— Ну, добре, — мовив Міхонський. — Але знаєш ти, що це тільки одна половина Одіссеї, оте все, що ти мені тут розповів.

— Одна половина! — скрикнув здивований хлопець.

— Еге, одна половина.

— Значить, є ще й друга?

— Є й друга.

— А де? Можна просити пана професора?

— Тут вона. У тій самій книжці. Візьми її і прочитай ще раз, а тоді розкажеш мені й другу половину.

Борис був трохи розчарований, узяв книжку, але кілька днів не мав охоти братися наново до читання.

— А що, знаходиш другу половину Одіссеї? — запитав його Міхонський.

— Ні, не знаходжу.

— А читаєш іще раз?

— Читаю.

— Не бреши, Борисе! — напів лагідно й напів якось жалісно скрикнув Міхонський. — Ти не починав удруге читати, а то б певно знайшов і другу половину. Правда, що не починав?

— Не починав, — сказав засоромлений Борис.

— То-то й є! Адже я знаю, що такий розумний хлопець, як ти, як прочитає таку розумну книжку, як Одіссея, то мусить знайти й другу її половину.

Ця розмова глибоко шпигнула Бориса. Він постановив собі ніколи не брехати і зараз же взявся другий раз читати Одіссею. Тепер, знаючи її зміст, він читав її по-

малу. Живі побутові картини насували йому на пам'ять рівно живі картини того сільського життя, яким жив його батько, серед якого й сам він виростав від малечку. Чим дальше вглиблявся в поему, тим більше блідли в його пам'яті фантастичні пригоди та мітологічні дивогляди, а зате тим яркіше визначувалися картини сільського віча, возової подорожі польовими дорогами серед родючих нив, сільського празника, дівчат, що перуть шмаття на річці, гостини, саду, сільських забав, життя пастуха в полі і т. п. Другий раз він прочитав поему з далеко більшим інтересом, ніж перший раз, і розповів цим разом Міхонському зовсім інший зміст, як першим разом. Живі спомини з власного життя додавали його оповіданню ще більше свіжости, ясноти та виразу.

— А бачиш! — сказав Міхонський, дбаючи не надто сильно показати свою радість. — Правда, що ця половина рівно цікава, як і та, яку ти мені розповів першим разом?

— І ще цікавіша! — мовив утішений своїм відкриттям Борис.

— А чому цікавіша?

— Тому... тому... — Борис хвилю вагувався, немов шукаючи слів, щоб вияснити те, що не зовсім ще ясно зарисовувалося в його душі. — Я думаю... мені представляється ціла Одіссея — як дім. Оці малюнки із життя — то фундамент, то зруб, а ті чудесні пригоди — то гарні різьблені та мальовані оздоби, ґанки, галерійки...

— Браво! — сказав Міхонський. — І неправда? Хто перший раз оглядає дім, той насамперед зверне увагу на ті побічні речі, стовпчики, вікна, мальовила по стінах, драперії. Треба вже тямучого чоловіка й уважного оглядача, щоб звернув увагу на розклад будинку, на ввесь його плян, на тривкість фундаментів, установлення дверей та печей. А для тих, що живуть у домі, це далеко важніше, ніж ті оздоби, які іноді стають навіть завадою, що їх з певним накладом праці треба оберігати та шанувати, а які властиво не приносять ніякого пожитку. Ну, але тепер скажу тобі ще один секрет. Те, що ти досі бачив в Одіссеї, — ті обидві половини її змісту, то властиво тільки одна сторона речі. Поза тим, що ти бачив тепер, криється інша, ще далеко цікавіша історія.

Борис витріщив на вчителя заіскрені цікавістю очі.

V.

— Бачиш, то так, — мовив Міхонський. — Читаючи її перший раз, ти перебіг немов по одній лінії через її зміст, немов вузенькою стежечкою через поле. Ти любувався тільки бігом та закрутами тієї стежки, не багато зважаючи на ціле поле. Правда?

— Правда.

— Читаючи вдруге, ти вже бачив, що ця стежечка, то не головна річ. Ти звернув увагу на ціле поле, на його ґрунт, на те, що на ньому засіяно. Так?

— Здається, так.

— Бачиш. Та досі ти студіював Одіссею, що так скажу, пляніметрично, як одну площу, на якій стоїш і сам. Ти не пробував, і не міг, піднестися вище над неї, оглянути її не як площу, а як річ відрубну, заокруглену в собі, як окремий світ, наділений власним рухом, власним життям. Це був би, що так скажу, стереометричний погляд. Ну, та на це ти ще замолодий! Маєш час. Колись, по матурі, або ще пізніше, як вийдеш у своє власне, практичне життя, як попробуєш і для себе створити свій власний матеріяльний і духовний світ, тоді попробуй також іще раз прочитати Одіссею. Тоді побачиш ту нову її сторону. Даси мені слово, що зробиш це?

— Дуже радо!

Міхонський стиснув хлопцеві руку.

— А не забудеш?

— Ні, не забуду.

— І затям собі моє бажання: при читанні всякої книжки від пляніметричного способу бачення доходити до стереометричного. Я знаю, це тобі не зовсім зрозуміле, але прийде пора, зрозумієш. І не думай собі, що це вже все, що, осягнувши той ступінь, ти вже матимеш ключ до цілковитого зрозуміння творів людського генія. Ні, сину (це перший раз Міхонський назвав Бориса сином і перший раз Борис почув якесь незвичайне схвилювання, якусь дивну м'якість у його голосі); ні, це все лиш один ступінь, тільки початок, так само, як пляніметрія й стереометрія, то лише початки, азбука математики. Далі забажаєш пізнати внутрішню структуру, так сказати, механіку твору, потім

складники, з яких його скомпоновано, немов його хемію; далі сам процес його творення, його зв'язок з тодішнім часом, що його автор узяв з минувшини, із своєї сучасности, далі дійдеш до оцінювання самих ідей, так сказати, психології його твору, а потім ще далі розшириш горизонт і будеш питати: звідки в тодішніх людей і в отого таємничого Гомера взялася думка складати такі твори? Й у такій формі? Й такою мовою? Й тисячні, тисячні подібні питання насунуться тобі, і тоді побачиш, як такий твір, частка життя великої нації, веде нас до студіювання того життя і виявляє на кожнім кроці стільки ж безмежних горизонтів та нерозгаданих загадок, як і само життя.

— Та невже можна задавати собі такі питання? — запитав несміло Борис, якому зашуміло в голові від тих, несподівано розкритих перед ним, далеких перспектив.

— Не лише можна, але й треба, — мовив Міхонський.

— І є надія дійти в таких речах до правдивої відповіді?

— Скажи: до якоїсь відповіді! — з притиском мовив Міхонський. — Що значить »правдива« відповідь? Що для нас правдиве, для інших, пізніших, може бути вже зовсім неправдиве. Головна річ: відповідно поставити питання і дати на нього відповідь згідну із звісними нам фактами. Інші будуть мати більше фактів, або розумітимуть наші факти не так, як ми, то й відповідь їх буде інша. Ну, та годі про це. Ще маєш час на такі речі. Ти ще, — він усміхнувся ласкаво, — на пляніметричнім погляді стоїш. — Читай далі! Читай не багато, не швидко, — намагайся доходити до стереометричного погляду. Тоді поговоримо про це більше.

VI.

Від того часу Борис під проводом Міхонського прочитав усі найкращі твори Ґете, Шіллера, Лессінґа та Вілянда. Шекспіра читав у німецькому перекладі, бо в Перемишлі не було нікого, хто б навчив його англійської мови. За принукою Міхонського він зараз у п'ятій клясі записався на французьке і по двох роках дійшов до того, що міг в оригіналі читати Мольєра, Расіна, та Корнеля. Знаючи латинську та французьку мову, він при помочі

Міхонського легко вивчився італійської, перечитав обов'язкове „I promessi sposi" Манцоні, та його тягло до Данта й Аріоста. Міхонський радив йому лишити собі їх на час по матурі, а тим часом поглиблював його розуміння прочитаних авторів розмовами про твори чільних мистців усесвітньої літератури. Добачаючи в Грабових відповіддях та рефератах, що він із пляніметричної — по його термінології — стадії розуміння переходить до стереометричної, він давав йому читати докладні життєписи даних авторів, збірники їх листів, мемуари їх самих та їх сучасників і тим приучував його з одного боку розуміти всякий твір людського духу на основі того часу і тих живих людських взаємин, яких він був витвором і виразом, а з другого боку призвичаював його розуміти історію даного часу, так сказавши, аналітично, із свідоцтв та настроїв тогочасних людей, а не з готових підручників. Тоді поза шкільними підручниками були в моді серед гімназійної молоді більші »Всесвітні історії« Роттека і Шльоссера, та Міхонський не радив Борисові читати їх.

— У загальних нарисах, — мовив він, — маєш усесвітню історію в школі. Пощо тобі ще збільшувати той баляст і набивати собі голову готовими конструкціями, які для свого часу і для їх авторів, може, й мали якесь значіння, а для нас не мають ніякого? Захочеш глибше увійти в студіювання якоїсь історичної епохи, то йди просто до джерел, до сучасних тій добі писань, або до основних монографій, а отакі сметанкарі, що нібито збирають сметанку з усіх спеціяльних праць, дають, по правді, тільки якусь бовтанку, препаровану для їх власного смаку, але для нас, особливо для молоді, більше шкідливу, ніж пожиточну.

Так само остерігав Міхонський Бориса перед читанням компендій історії літератури.

— Це не для тебе! — говорив він. — Подбай насамперед пізнати якнайбільше творів літератури з власного читання, а тоді вже берися й до історії літератури. Я казав би попалити дев'ять десятих частин усіх тих компендій. Це попросту деморалізація, — не наука. Вони виробляють цілі ґенерації тих премудрих людців, що все знають, але поверх, із чужих слів, а про все готові говорити з та-

ким певним виглядом, немов вони все те бачили, читали й передумали.

Обік чільних творів літератури — про твори мистецтва тоді в Перемишлі не було й мови — Міхонський давав Борисові читати добрі життєписи чільних діячів літератури та науки, деякі спомини великих людей та їх листи, приучуючи його розуміти всякий твір того часу й тих людських взаємин, яких він був витвором і виразом. Отак прочитав Борис Люїсову біографію Ґете та Екерманові розмови з Ґете, польські спомини Паска, кореспонденцію Ґете з Шіллерем, мемуари Бенвенута Челліні та Ґетеву „Wahrheit und Dichtung". Жива основа — ось на що головно намагався Міхонський звернути увагу свого улюбленого учня. І звільна з-поза мистецьких і поетичних дискусій висувалися уваги про саме людське життя, про сучасні заходи і змагання людського духу, про сучасну науку історичну, природничу й суспільну. Та тут Міхонський звичайно задовольнявся тим, що зформулював якесь питання і додавав:

— Власне над тим, у тім напрямі тепер працюють учені люди там, у вільніших краях. Ну, та й ти дізнаєшся про це в свій час. А тепер іще маєш час. Це вже належить до стереометричного способу задивлювання, а для цього ти ще не зовсім підготований.

VII.

Ми вже бачили, яким простим, натуральним способом Міхонський розбудив у хлоп'ячій душі постанову — ніколи не брехати. Правда, треба було довгих літ систематичної та терпеливої праці з боку вчителя та ретельного зусилля з боку учня, щоб із цієї постанови, мов із зернятка, виплекати карну рослину — чесну одвертість та правдивість характеру. Живучи в ненастанній, але різнорідній і для того не вбійчій, усе бадьорій праці, Борис звик добре обраховуватися із силами, приступаючи до будь-якої роботи. Він звик числитися так само й зі словами, не обіцював такого, чого не міг сповнити, і, обіцявши, докладав усіх сил, щоб таки сповнити. Для того він, при поєдинчім та нескладнім способі життя гімназійного учня, ніколи не попадав у таке фалшиве положення, де б мусів крутити, вибріхуватися, як то кажуть, милити очі.

Товариші знали й високо цінили його словність. Коли хто з них запитав його про будь-що, то міг бути певний, що Борис або скаже йому відповідь зовсім докладну, або відповість просто, що цього не знає: та й у таких разах він широко, як на гімназиста, обчитаний, звичайно вмів сказати, де можна знайти відповідь на дане питання. Учні зразу напів жартом прозвали його »Епамінондом«, вичитавши в латинських вправах Шенкля речення про цього старинного героя, „ut ne ioco quidem mentiretur". Під назвою »Епамінонда» знала Бориса вся гімназія.

Іван Франко.

17. У долах.

I.

Стоїть ліс. Із дерев: берези, трепети, черемхи, дубина і т. і.

Восени опадає листя, жовкне і шелестить. Грає в світлі різними барвами, іноді місцями жевріє проти сонця, мов само полум'я.

Між ними одна сосна. Все зеленіє.

— Чого зеленієш? — накинулися дерева одного разу на неї. — Ми всі восени жовкнем і скидаємо листя, а ти одна хочеш відзначатися в лісі?

— Я — сосна, — відповіла вона поважно.

— Що це сосна! Або ж ти не деревина, як ми? Не ростеш у землі? Коріння твоє деінде, як у землі? Як це!

— Я сосна, — відповіла вона знову поважно.

— Відколи живем, скидаємо рік-річно листя, не змінюємо свого звичаю, а ти одна бавишся зеленню. Сміх і наруга!

Пішов лісом сміх.

II.

Коли пізньою осінню почали сніжини літати й на гіллі дерев білим пушком укладатися, а сосна все задержала свою одіж, зчинився гамір.

— Ще не скинеш своїх голок? Уже час би! Ми вже давно про свою зелень забули...

— Я — сосна, — знову відповіла деревина.

Тоді вони загуділи:

— Геть з тобою! ти не деревина, ти зайда. Твоє право не природне, неможливо, щоб у тій порі справжня деревина ще зеленіла!

Сосна схилила поважно свої віті до землі. Росла тут давно, та зелень усе задержувала. Голочки її стали гострі й неприязні проти неуважних дотиків, а вершиною здіймалася до небес. Самітня почувала себе в лісі. А що була ростом найвища, орел спинявся на її вершині, прилітав і відлітав. І добре було йому в її густій зелені. З її корони дивився на цілий ліс.

Гордий і різкий птах був, що низин не любив, а відносин з пташнею, що цвірінькала по дубинах і трепетах, уникав. Сказано — цар птахів.

Угледіла його стара черемха на вершині.

— А он на вершині зайди загніздився орел! — закричала. — Чи не сором це для нас, не зневага? Схаменіться! А он скільки прекрасних молодих дерев у лісі, берези, трепети, черемхи, бучина, вільшина. Ні, він на зайді загніздився! Чи чули? Яка там з неї деревина? Давай, зганяти з неї орла. Царя-птаха украла нам!

— Украла, украла! — понеслося лісом.

— Я сосна, — обізвалася деревина.

— Що сосна? І що з того? Які в тебе заслуги? Який з тебе на будівлю матеріял? Відсьогодні дозавтрього. Ціла твоя заслуга, що вгору пнешся. Гей, товариство, схаменіться, вона орла нам украла!

— Украла, украла!

— Я власне для орлів, — сказала сосна.

Новий гамір.

— Для орлів? А то що? В нас нема вже на чому загніздитися? В нас нема трепет? У нас нема грабин? Нема бучин?

Ще раз пояснила деревина, що вона сосна.

III.

Стрілець ішов лісом. До нього звернулися із скаргою.

— Орла украла?

— Украла, украла!

— Де він?

— А он. На вершині зайди.

В стрільця зброя. Він пан і над царем-орлом.

— Вбити?

— Ні, шкода. Може дасться освоїти.

— Добре. Треба зігнати орла з вершини.

Гукнув вистріл лісом. Затремтіла корона деревини. Орел ні крилом не кинув.

Розлютився стрілець. Давай, підпалити сосну, щоб не вертав до неї більше.

Підпалив деревину...

Гей, який огонь спалахнув із неї! Як загорілася сосна! Мов у мученицю перекинулася за короткий час. Полум'я колихалося коругвами між її широкими віттями, а золоті іскри розприскувалися луком над цілою вершиною. Дим садив розгоном під небеса, та рятунок нізвідки не наспівав. Кипуча живиця спливала, як сльози, і горіла сосна, мов пречиста жертва. Згоріла аж до пня.

IV.

Спокійно стало в лісі. Спокійно й буденно. Не чути широкого шуму сосни.

Вже не буде більше зимою зеленіти, не буде вже більш і орлів голубити.

А орел, цар птахів?

Відлетів, збивши люто крильми, не повертає більше. Загніздився на високій скелі, несила освоїти його.

Гордий і неприступний, не зміняється він ніколи. Все інше забув: трепети, черемхи, бучину й дубину. Тільки одно не вгасає в його вірній душі: це образ пишної жертви, що в долах упала, й погорда до низин.

Ольга Кобилянська.

18. Буря.

I.

Минув травень, почалася червнева спека. Один день видався особливо гарячим. Ще із самого ранку Раїса почувала якусь тривогу в тілі. »Неодмінно буде буря«, — із жахом думала вона. І справді, після завзятої, хоч тихої, спеки якось швидко смерклося й запав морок. Небо і земля стемніли, на обрії з'явилася чорна смуга. Скоро на смузі тій щось блимнуло, немов спалахнув сірник і погас. Трохи

згодом показалося слабе світло у другому місці, а далі знов спалахнуло на першому. Небо переморгувалося. Проблиски світла, спочатку такі бліді й тихі, — щодалі розросталися, потужніли. Почало здаватися, що за чорною смугою хмари — то здіймається, то падає, щоб піднятися на другому краї, — хвиля вогняного моря. Так ось у новому місці щось моргнуло. Світло блискавки притьмарилося, зате вибухи прискорили темпо. Чорне небо безперестанку моргало блискавкою, осміхалося кривим усміхом.

Раїса все більш і більш хвилювалася. Бо хоч хмари могли пройти стороною і тоді кінчилося б далекою блискавкою, та могло бути й інакше, а тут, як на те, вона пустила додому Тетяну і лишилася сама у порожній школі. Раїса засвітила перед образом лямпадку, забилася в куток далеко від вікон і здригалася кожний раз, коли вікна раптом блакитніли від сильної блискавки, і меблі, заскочені світлом, немов розбігалися з якоїсь таємної наради.

II.

Ніч бистро надходила.

Чорні хмари росли на крайнебі, насувалися над чорною землею. Надворі стало чорно, як у комині. Зате блискавка розгорялася, жевріла, ставала сліпуче білою. Коли вона потоком білої ляви роздирала заслону ночі, на обрії на одну мить з'являлася в огняних рамах чорна сильветка з топіль, з хат і вітряків. Околишня тиша насичена була тривогою, жахом навіть, тепле повітря мовчало, як залякана дитина. Здавалося, велетенський звір-потвора наближався до принишклої землі, розкривав огняну пащу і скалив чорні зуби. Від нього трусилися дерева і ховалося все живе. Звір усе наближався, ширше розкривав пащу, частіше дихав полум'ям... чулося вже далеке ричання... Й ураз сталося щось незвичайне: тихе повітря стрепенулося, скрутнулося, шарпнулося вбік, знялося над землею і з божевільним жахом кинулося втікати... Воно мчалося наосліп у темряві із свистом і сичанням перестраху, розбиваючи груди об стіни й паркани, пориваючи за собою пісок, листя, дерева й усе, що стояло на його дорозі. А наздогін за ним так само мчалася чорна потвора, нависала над землею і позіхала полум'ям...

Раптом — гурр...

Від того рику затремтіла земля, забряжчали шибки і йойкнуло серце.

III.

Раїса скрикнула. Ще раніш, за кожним гуркотом грому, вона неспокійно кидалася в кутку поміж двома стінами і стиха постогнувала. Її витріщені очі і зблідлий, схудлий зразу вид світилися в темряві фосфором. Вона чула, що волосся в неї стало тверде, як дріт, і щось холодне доторкалося до нього. Ноги й руки були холодні, як лід, а всередині у грудях котилася клубком тривога. Але коли почалася канонада і над її головою прокотилися небесні гармати, Раїса скорчилася вся й забилася в куточок, з німим жахом, чекаючи катастрофи. Лямпадка перед образом згасла, і Раїса не мала сили встати засвітити її. Тим часом пальба ставала частіша. По небі літали вогняні стріли, червоні змії, цілі клубки полум'я. Коли з одного боку розлягався дружній постріл, то з другого у відповідь йому вилітав і котився по небі такий могутній грім, що земля тряслася, стіни в школі ходили ходором.

Канонада тяглася довго й уперто.

Михайло Коцюбинський.

19. Воронько.

I.

Старий конюх Антип поставив біля ясел два цебри води. Жалібно дзенькнули залізні дужки й вода хлюпнула через вінця на вкритий соломою дерев'яний поміст низенької, тісної, підземної стайні. Старий колишній шахтар плюнув спересердя й почав замішувати палицею полову, хлюпаючи на неї пригорщами холодну воду.

Воронько відступав від ясел на повід і тягся до цебра з водою.

— Ну-ну, підождеш, за шию не капає, — бурчав під ніс дід Антип. — Знаю, що кортить. Та ба, — виходить таке правило, що не можна.

— Гу-гу-гу-гу! — тремтів ніздрями Воронько. Широко розплющивши свої ласкаві, зчорна-сині очі й нашорошивши вуха, він повертав голову то до діда, то до цебра.

— Стривай-стривай, замішаю, тим часом ти прохолонеш трохи, — провадив своєї дід. — Не бійся, набігався за півдня?... А то ж як?... Зробити, товаришу, пів упряжки — то не люльку викурити. То-то бо й є. Упрієш, ого! ще й як упрієш. Ти думаєш, дурна голово, Антип не знає? Знає він добре!... Дід Антип, голубе, бачив смаленого вовка, був під конем і на коні. А тепер ось, скажемо, й знов під конем, — навряд уже чи й видряпається з-під нього. Куди там!... А колись... ого-го! А ти думав як? Він, голубе, був колись не конюхом, а забійщиком, справжнім забійщиком. Краще від нього ніхто, було, не врубає вугілля А тепер що Антип?... Пху!... абищо — конюх...

Довго ще бубонів дід, стукаючи палицею в дно ясел. Потім він обтер полою руки, витяг з кишені кисет і почав набивати люльку. Воронько, нарешті, переконався, що все одно, поки дід не схоче, води не нап'ється і, похнюпившись, заспокоївся.

II.

Сумно... Ледве миготить на землі біля ясел мідяний каганчик, то притухаючи зовсім, то, часом, розгоряючись. Чорна кіптяга розходиться від нього у вогкому теплому повітрі й сивим димком наповнює стайню. Чорна химерна дідова тінь нешвидко коливається на стіні, на густо поставлених дубових стовпцях, сягає до стелі з таких самих поперечок, з білими пухнатими плямами біля щілин: то розрісся слизький мох — єдина рослина в підземнім царстві пітьми.

Тиша... могильна... Глухо лунає, — може, далеко, а, може, й близько, — стукання шахтарського кайла об тверде, як камінь, вугілля; лусне, як з пістоля стрельне, дубова поперечка під страшенною вагою землі: з грюканням, брязкотом, тупанням промайне повз стайню »партія« вагончиків із чорним, виблискуючим іскорками, вугіллям, — і знову все затихне, тільки й чути, як набридливо, не вгаваючи, бринить по рівчаках під стінами »продольної« вода.

Все звуки, давно й гаразд відомі Воронькові, звуки, що давно колись жахали його; але тепер на них він не звертає найменшої уваги, ніби й виріс під цю важку, гнітючу музику шахти.

III.

Років із чотири тому люди ганебно скрутили його мотузками й спустили сюди, в цю темряву, — повного весняних звуків, соняшного сяйва й тепла, спустили в пекло й цілий місяць дбали про те, щоб він уважав убоге миготіння чадного каганця — за сонце, за світло, вогке смердюче, нерухоме повітря — за ніжний подих вільного, запашного степового вітру, могильні підземні звуки — за чудову музику степу, а гнітючу, пекельну темряву — за гарну, теплу, ласкаву літню ніч. І вони, люди, дійшли свого.

Проминув рік, і Воронько навіть забув про все. Тільки вряди-годи, після тяжкої осоружної праці, дрімаючи біля своїх ясел, бачив він казкові, чарівні сни. В його конячій голові виникали пишні картини минулого й він іноді довго не хотів розплющувати очей, аж поки твердий закаблук старого Антипа не доводив йому, що то — сон, мрія й більш нічого.

— Повернись! назад! проклятий! — кричав тоді своїм хрипучим голосом дід Антип, і важкою зашкарублою долонею бив Воронкові по теплих, вогких, м'яких ніздрях. Воронько спросоння високо підкидав голову, прищуливши вуха і, уникаючи дідового кулака, довго ще не міг прийти до пам'яті — де він і що він. — Ач, який! ба — спить собі... Солодко, мабуть, заснулося. Ще, може, й приснилося гарненьке, хе!... Но! — лютував старий конюх, шарпаючи за повід і виводячи коня із стайні, щоб запрягти в »партію« порожніх вагончиків.

Воронько ніяк не міг звикнути до такої дідової нестало сти, збагнути, чого він часом так лютує. Адже ж він буває іноді такий лагідний, зве Воронька товаришем, навіть братом. У глибинях свого кінського серця почував він, що й дідові, мабуть, увиджаються чудові сни минулого, але дід тямить, що все те — річ безповоротна, і це робить діда скаженим.

Були ще хвилини й навіть по декілька разів на день, коли на Воронька невиразно, ніби з імли сучасного, віяло чудовим минулим. Це тоді саме, коли старий Антип приносив у ясла оберемок свіжого запашного сіна, що так його любив Воронько. Сіно так гарно пахло чимсь рідним, до-

рогим, але далеким... А то проходила повз стайню юрба млявих шахтарів, які тількищо спустилися в шахту згори, й сердешний кінь чулими ніздрями удихав з їхньої брудної одежі приємний п'янкуватий пах соняшного проміння й тепла.

IV.

Нудно в шахті... Воронько тільки й знає, що возить по рейках сюди та туди залізні вагончики; далеко в глибінь — порожні або з дубовими стійками (стовпцями), а звідтіля — повні сірого глею або чорного вугілля. Він ніколи не розмірковував над тим, кому й задля чого потрібні ці блискучі тверді каменючки: впрягали його — він віз їх, важко ступаючи й оступаючись на шпалах, укритих глеяною липучою калюкою й посипаних жужелицею, розпрягали й вели до ясел — він пив, їв і спочивав.

Ось і зараз, підживившись трохи, він мусів поспішатися до далекого штрека, щоб повідтягати звідтіля вагончики, бо побіч із тим штреком шахтарі вже вибрали вугілля й вибивали стійки, які підпирали стелю: робітникам треба було завалити те порожнє місце (»стовб«).

Дід набив тютюном люльку і, поклавши її на край ясел, не поспішаючись, напоїв коня, відгорнув рукою мішки й насипав йому гарнець вівса. Потім перевернув догори дном цебер, сів на нього й почав викрешувати вогонь. Довго він цокав кресалом по кременю й лаяв, на чім світ, не знати кого. Нарешті губка затлілася, червоний вогник від люльки освітлив настобурчені зжовта-сиві підстрижені вуси, край облупленого червоного носа й відбився в помутнілих старечих очах. Довгий хрипучий кашель хитнув сухорляву, виснажену довголітньою працею, постать дідову, дико свиснув під низькою стелею шахти, ущух на мить і знову кинув дідом наперед і назад. З кашлем вибухнуло з трухлявих грудей люте прокляття на гірке безпросвітнє життя. Потім усе затихло, й тільки Воронькове пирхання та хрупання вівса на зубах та таємниче стукання й тріск порушували мертву тишу.

— Гей-гей! діду старий! — розітнулося по шахті. — Довго ще кунятимеш там? Подавай Воронька, — час вагончики повідтягати!...

Дід Антип не ворухнувся. Він знав, що то галасує десятник, але не звернув уваги. Багацько він бачив їх на своїм віку й звик до їхніх покриків, лайки й навіть биття.

— Гукай, гукай собі, на здоров'ячко, — бубонів старий, — така твоя служба. А наше діло — слухати й робити своє... Підождеш, — не собі робиш, хазяїнові!

V.

Промайнуло ще із чверть години. Дід мовчав, не випускаючи із зубів своєї люльки. Він підпер голову руками, обперся ліктями в коліна й тихо дрімав. Воронько теж скінчив свій овес і, нашорошивши вуха, дослухався до чогось, повертаючи голову на обидва боки. Почулося чвякання чобіт по калюжі, блиснула лямпочка й освітила стайню, Воронька в ній, зігнуту постать старого конюха.

— Чи ви бачили отаке? — обурився десятник на дідове недбальство. — Він спить, га! Ось я тебе як потягну оцим батогом, то знатимеш мені, шкарбане нікчемний, як спати, коли діло жде...

І десятник підняв із землі батога. Дід схопився, притоптав пальцем погаслу люльку і сховав у кишеню. Метушливо почав він відв'язувати від ясел повода, замахнувшись на Воронька кулаком.

— Ну-ну, не дуже кричи, — бурчав він. — Багацько вас знайдеться таких командирів...

— Щоб зараз кінь був у штрекові, — кинув десятник і зник.

— Зараз, зараз, прояво! Бачиш, що відв'язую!... Диви, який лютий, галасує...

Старий відв'язав повода й повів Воронька низькою мокрою »продольною« до штреку. Коливаюче світло дідової лямпочки одсвічувало в краплях на стінах мільйонами іскор. Густа темрява жахливо тремтіла й посувалася далі й далі.

Воронько почував себе неспокійно й порушив вухами, виловлюючи з гробової тиші таємні шорохи, ще незнайомі йому. Щоближче до штрека, звідкіля доносилося стукання сокир у стійці, невідома тривога опановувала його істотою. Він перелякано повертав голову праворуч і ліворуч, сі-

паючи поводом. Дід махнув на нього лямпочкою і погано вилаявся. Але Воронько не помітив того, захоплений гострим передчуттям наглого лиха. Ноги несамохіть ступали обережніш, тіло здригалося... Страшно... Стосажнева товща зловісно мовчала, похмуро нависши над головою.

VI.

Ось і штрек. Привітно замиготіли праворуч шахтарські каганчики під низькою страшною стелею, котру підперто вже кількома стовпчиками: більшість повибивано й поскладано у вагончики, що стояли низкою на рейках уздовж штрека.

— Насилу спромігся! — гукнув десятник, почувши чвякання кінських копит. — Запрягай швидше та повідтягай вагончики: зараз завалюватимемо.

— Но! — повернувся дід до Воронька. Але Воронько, піднявши голову й гостро напружившись, із скаженим переляком дивився в глибінь штрека й ловив вухами йому самому тільки чутні звуки.

— Чи не здурів оце кінь! — здивувався дід.

Десятник нетерпляче вчепився за повода й з усієї сили потяг Воронька до себе. Кінь смиконув головою, вирвав у нього з рук повода і, стукаючи копитами по рейках та шпалах, зник у пітьмі.

— Що за лиха година! ніколи не траплялося раніш такого, — розвів руками десятник.

Страшенна думка блискавкою промайнула старому шахтареві в голові. Він не своїм голосом гукнув:

— Хутчій тікай, хлопці! Зараз завалиться!... Скотина лихо чує...

Не треба було вдруге гукати. Шахтарі ледве встигли вихопитися, як важка скеля у »стовбі« й над штреком, з оглушаючим грюкотом і тріском, завалилася, пощепивши товсті дубові підпори на тонісінькі трісочки.

Мабуть, з хвилину стояли люди нерухомі, скам'янілі, пополотнілі від жаху: смерть зазирнула їм у вічі.

А Воронько спокійно стояв у стайні. Задерши голову, він смикав крізь щаблі запашне сіно, стояв, навіть не знаючи про те, що обрятував розумних людей від наглої смерти.

VII.

День за днем, місяць за місяцем, рік за роком минав на горі, а в шахті під землею тяглася тяжка, безпросвітня довічна ніч.

Воронько возив вагончики, їв, пив. Від доброї їжі зробився гладкий, круглий, як опеньок, але від повсякчасної шестилітньої біганини по калюці занепав на ноги. Стоячи, похнюпившись, біля ясел у стайні, підгортав він по черзі то одну, то другу ногу й часто уві сні важко з присвистом зідхав.

Дід Антип давно вже зауважив, що з Вороньком діється щось погане. Не раз він підходив до нього, нагинався, стогнучи, й тикав кривим, корячкуватим пальцем коневі в коліна, вище копит, і все бурчав, усе бубонів і лаявся.

— Що, товаришу, непереливки, мабуть, нам з тобою? А ти ж як думав, — ми з каменю з тобою, чи що? Ні, брате, — камінь — і той не видержує, а ми ж, що не говори, живі створіння. У мене, товаришу, ще раніш твого ноги болять... і груди... ох, як болять... дихати боляче. А ти думав ні? Ти думав, старий Антип із заліза?... І залізо, голубе, іржавіє... То вони тільки, — дід махнув рукою в темряву, — думають, що нам зносу немає, що ми ледащо... Де вже там!... А треба, брате, держатися. Тобі що? — дурниця. Витягнуть »нагора« й доб'ють довбнею, й шкуру здеруть. А мене, товаришу, довбнею не дістанеш, і шкури не злупиш, хоч би й забажав. Закону такого ще, поки, нема. Та й навіщо кому моя шкура? Бубона з неї не зробиш, надто обшарпалася... Ну й тягну й тягтиму... А чим — спитай? І сам не знаю. Висмоктали, все вимотали, нічого не зосталося...

Пройшло ще кілька тижнів. Воронько не міг уже стояти, перестав їсти, лягав, натягнувши повода, й тихо дрімав. Не знати було, чи думав він про що, чи, може, чекав тільки смерти. І химерною здавалася думка, що над такою гладкою, здоровою й могутньою істотою витає смерть.

VIII.

Завітав якось до стайні штайґер, прочувши, що Воронько слабий. Подивився він на лежачого коня, не поняв віри хоробі, взяв батога й тричі оперезав Воронька впоперек. Кінь не підвівся, тільки тривожно розплющив очі, махнув головою й знову спустив її до землі, злегка здригаючись під щипучим хльосканням батога.

— Що з ним? — звернувся штайґер до діда Антипа.

— Ноги, сказать, ниють, — запобігливо обізвався старий, зцупивши з голови картуза. — Пройшли наскрізь вогкістю, сказать, як би риматизм...

— Ревматизм?... Хе... Вже ти й скажеш, слухай тільки... Ну, нічого його й держати тут, — промовив штайґер, штовхонувши Воронька чоботом, — видать »нагора«! Скажу, щоб дали іншого.

— Слухаю, — муркнув десятник.

Штайґер вийшов.

— Отаке то, товаришу, — решта!

Дід, важко зідхнувши, сів на цебер біля ясел, подивився на Воронька, витяг кисет і люльку й почав колупати в ній пальцем. Дві буйні старечі сльози тремтіли на віях.

IX.

За годину прийшло чоловіка із шість кремезних, байдужих шахтарів, підвели стусанами Воронька з-під ясел і повели до клітки. Там вони спутали його, повалили на кам'яні плити, скрутили мотузками, поклали на низьку дерев'яну вагонетку й стягли в клітку. Дід Антип востаннє погладив його по крижу...

Клітка піднялася, тремтячи, й Воронька обгорнула чорна-чорна страшна пітьма й скажений жах. Напруживши останню силу, він рванувся, але цупко були затягнені вузли на мотузках. Воронько більш не силкувався. Його підіймали, а йому здавалося, що він падає кудись глибоко-глибоко в чорну безодню.

...Що воно?... Давно забутий пах залоскотав йому в носі. Воронько широко роздув ніздрі й жадібно вдихав його всіма легенями. Блискавкою встало перед ним усе минуле, давнє... Так, так, пахне весною, він пригадав... Що це біліє вгорі?... Світло, справжнє, соняшне світло... Бурхливим по-

током полилися йому у вуха надземні вільні звуки, дивна музика степу; блискучими пасмами злотистого сяйва засміялася до нього гаряча, весела весна. Його боляче різонуло по очах, ніби хто ножем провів по них... Але Воронько радо-радо заіржав: він ще раз бачив... сонце!...

Його розв'язали, розпутали й поставили на ноги. Молодий бадьорий шахтар сіпнув за повід: но!...

Воронько не йшов.

— Но!...

Воронько повернув голову й мазнув другого шахтаря в обличчя ніздрями.

— Та він, товариші, нічого не бачить!...

Так... Воронько осліп. Осліп у ту мить, як сонце ласкаво блиснуло йому в вічі... За довге перебування в темній проклятій шахті Воронько відвик від світла, а люди, розумні люди, підіймаючи сердегу нагору, забули зав'язати йому ганчіркою очі.

Спиридон Черкасенко.

20. Зле діло.

I.

Суддя, заговоривши при розправі ласкаво до Олени, глянув крадьки перелякано на адвоката й на свого писаря, чи вони припадком не взяли йому за зле ту ласкавість, або чи не сміються з нього. Він, навряд усім приписам і законам, уважав за нормальні відносини судді до мужички, щоб на неї насварити, накричати й казати її за двері викинути.

Але її худеньке, біле лице, як із мармуру виточене, всю увагу судді стягало на себе й не дозволяло йому примітити, що Олена в мужицькім одягу. На тім лиці не було ані однієї зайвої зморшки, а все ж таки видко було на нім терпіння, неначе білу хмарку на місяці.

— Що ви за одні? — запитав її суддя ласкаво і власне тепер поглянув перелякано на писаря й на адвоката.

Олена показала рукою на мужика, що його саме розправа переводилася.

— Я жінка Семенова, — відповіла таким голосом, що здавалося, ніби це не Олена говорить, але якась мушка близько над вухом бринить.

Суддя підніс брови вгору, наче здивувався, що й таке створіння може бути замужем.

Олена ж тим часом далі говорила:

— Прошу ясного суду, ми вернемо гроші, що взяв чоловік, бо то не було ніякого продажу. Як же ви купували той ґрунтець, Бога бійтеся, Петре!

Із цими словами обернулася Олена до малого солоденького мужика в роздертій під пахою кожушині. З-під пахи стриміли йому три космики чорної вовни, як грубі наїжені вуси.

— При свідках купив, — відповів Петро й обернувся від неї.

Олена поступила кілька кроків так, аби стати Петрові до лиця:

— То все крадьки зроблено, — бриніла до Петра, притакуючи собі головою. — А хто ж робив той ґрунтець продажний? — кажіть, Петруню, знала я за то? Чи ви мені хоть марне словечко сказали? На що-сте впхали йому гроші так, що я не бачила?

Петрові виступили смуги на лиці, червоні, як розкраяний буряк. Трохи від Олени відступився й борзенько заговорив до судді:

— Бігме, вона знала, вона все знала.

Олена підступила знову ближче:

— Ой, не говоріть неправду, бо гріх. Та ж ви його витягли з хати на христини. А то ж чувана річ, аби на христинах та ґрунт продавати?

Петро червонів та й бився кулаком у груди:

— То все не так, бігме, не так. Я зараз присягаю!

— Присягніть, присягніть, Петруню! — приговорювала Олена.

— Отже, бігме, присягну!

Грубенький адвокат хитро підсміхався. Щоб визволити свого клієнта з клопоту, встав, підперся грубими руками на стіл і витягав коротку шию.

— Вона тут ні при чім, — говорив до судді, ніби докоряючи йому, що допустив без потреби Олену до слова. — Ґрунт інтабульований на Семена; вона не має тут що говорити.

Олена підбігла до адвоката, потім до судді, а потім до Петра:

— Я маю діти, — жалувалась вона. — Четверо дрібних дітей. Що їм із тата, з мами, як лишаться без ґрунту? Кривда буде, прошу ясного суду. Відки ви, Петре, дібрали такого сумління, аби потай мене відбирати дітям ґрунтець?!

Суддя бачив, що як би Олена мала більше фізичної сили, то сталася б тепер причиною авантури. А ще чув на собі докір адвоката, що без причини допустив її до слова. Тому стягнув брови і скричав:

— Тихо, бабо, бо зараз замкну!

Олена побігла борзенько в кут і гляділа звідти перелякано то на суддю, то на адвоката. Адвокат подивився радісно на Петра й моргнув до нього — ніби: Вважай, чоловіче, якого заступника маєш: сказав слово й усе вийшло добре.

II.

Але Петро червонівся далі. Був поконаний і засоромлений. Він почував гидоту свого вчинку супроти мужицького права, бо купив ґрунт непродажний, з-межи дрібних дітей, потай жінки. Йому здавалося, що вся вага цієї розправи — доказати, що він не крадьки купував. Не мав відваги оправдуватися перед суддею, бо не знав, чи по Олениній обороні суддя йому повірить. Але перед адвокатом міг, бо заплатив йому за віру.

— То не зробилося так прихапци, — розповідав адвокатові. — Цілі два роки ми мали заєдно за це бесіду. Може, неправда, Семене?

Семен заметушився. Дотепер стояв цілий час похнюплений і словом не обізвався.

— То таки, Петре, діялося на христинах, — відповів несміливо й нерадо, як та дитина, що її виб'ють і змушують казати, що вже більш не буде зле робити.

Петро розклав руки широко, як би мав обняти щось дуже грубого.

— Як то?! — дивувався. — А ви ж мені раз казали, що продали би сте ґрунт, лиш аби лучився добрий купець?

— Але я не казав, що маю ґрунт на продаж, що в мене ґрунт продажний, — говорив Семен так же несміливо й нерадо. Чув свою провину перед жінкою й перед дітьми.

— От на, маєш! — сказав Петро й чухався в голову.

— Які ж то ви дивні, — говорив адвокат, стягнув праве лице й прижмурив праве око, даючи тим порозуміти, що він думає: дурний, а не: дивний. — Та то все одно, чи на христинах, чи на похороні, чи на весіллі. Згодилистеся, далисте завдаток, а тепер хоть доплачуйте, най вам ґрунт дає, а ні, то най вертає подвійний завдаток.

Але ця мова ні трохи Петра не заспокоїла. Він мнявся, червонів, переступав із ноги на ногу.

— То, бігме, не було крадьки, — клявся і просив очима адвоката й суддю, щоб йому повірили, або щоб хоч сказали, що вірять.

Суддя знетерпеливився. З лоскотом відсунувся з кріслом від стола й ударив кулаком книжку.

— Шкода часу! Відступаєш йому ґрунт? — зверещав на Семена.

— Кривда буде, пане!

— Вертай подвійний завдаток! Коли даси сто ринських?

— Кривда буде, пане.

— А ти хочеш подвійний завдаток? — звернувся суддя до Петра.

— Що мені з грошей? — відповів Петро й відвернувся від Семена так, щоб він не міг йому в очі заглянути. — То не було крадьки. Скарай мене, сило Божа! При людях...

Олена не дала йому докінчити. Прибігла і стала йому прямо до лиця.

— Беріть, беріть, Петруню, ґрунтець із-помежи четверо дрібних діточок! — грозила йому пальцем і протирала очі рукавом.

Петро відвернувся й шукав очима порятунку в судді.

— Я здаюсь на ласкавий суд! — сказав твердо, ніби сердито.

— Приймай подвійний завдаток! — і собі ж сердито сказав суддя.

Олена зайшла знов Петрові перед обличчя і знову протирала очі і грозила пальцем!

— Ой, не загрієтеся сирітською кривдою.

Петро благав у судді порятунку.

— Марш, бабо, за двері! — заверещав суддя, — я для неї хочу добре зробити, а вона мені перешкоджає.

Вона борзенько побігла до дверей, вийшла до сіней, зачинила за собою двері й поклала до них ухо. Слухала з таким напруженням, що, здавалось їй, почула б, як трава росте. Отже, окрім гамору, нічого більш дослухатись не могла. Чи з невигідного стання, чи, може, з нетерпеливого дожидання, дрижала всим тілом, як на морозі. Пробувала кілька разів дотулитися клямки, але клямка дзвеніла під дрижачою рукою, й Олена хапала за кожним разом руку назад, неначе б попеклася.

III.

Аж ось відчинилися двері, й Олена вхопилася міцно правою рукою за одвірок, щоб не влетіти до середини. Уперед вийшов Петро скорою ходою, а за ним пхається нерадо Семен. Олена видивилася з острахом на нього, а він спустив очі під її поглядом і оглядав широкі писки своїх чобіт.

— Маю звернути подвійний завдаток, — обізвався він нерадо, неначе кожне слово, промикаючися крізь горло, дерло його, як ячмінний колос.

Олена піднесла обидві долоні вгору й ловилася за вухо й за чоло.

— Йой! йой! запродав сумління! — говорила тихенько, потім шептала ті слова, а потім тільки рухала зубами.

Петро став віддалік від них, але йому не дало довго встояти на місці. Приступив до них і сплів пальці над грудьми й спустив їх, скільки мога, вдолину.

— Жінко добра! на який же я спосіб запродав сумління? — сказав твердо, але червоні смуги виступили йому знов на лиці. От же таки дивився відважно Олені в очі.

Вона знов забриніла, як мушка, і майже за кожним словом притакувала собі головою.

— Та ви його візьмете на христини, а він нап'еться, прийде додому та й бійку зчинає. Аякже, бійку зчинає, — додала ніби того, що Петро їй не вірить, хоч він мовчав.

Семен поглянув на неї, почухався в голову й усміхнувся заклопотано. Потім спустив знов очі вдолину.

— А що ж я вам винен? — запитався Петро.

— Я на нього нічого не кажу, — говорила Олена. — Він добрий чоловік. Як тверезий, то й послухає й зробить. Але натура зла, натура зла, — повторювала все чимраз тихіше й тихіше.

— А в нас четверо дітей, — сказала голосніше й погрозила пальцем.

Відвернула голову від чоловіка, подивилася Петрові просто в очі й заломила руки:

— А нащо ж ви крадьки, потай мене, ґрунтець купували, а тепер би ще послідню коровину продати на подвійний завдаток?

— Та бо чекайте, годіть! — мнявся Петро і справив ліву руку до Олени, — що ж тут було крадьки? — говорив до Олени, а побачивши, що не переконає її, звернувся до Семена: — яка ж тут була крадена річ?

Семен підняв голову, але не дивився ні на Олену, ні на Петра.

— Вона таки за то нічого не знала, — сказав нерадо й хутенько глянув у бік, бо спіткався з Олениним поглядом.

Петро стис плечима, а потім ударився об поли руками.

— А най вам Господь Бог заплатить за мою кривду! Верніть мені мої гроші та най вас обминаю десятою вулицею, — сказав борзо й з притиском. — Ходіть назад до суду, аби там записали, — додав сердито.

IV.

Коли ввійшли назад до середини, суддя підніс високо брови, розкрив широко очі й дивувався, що ось то раз серед безконечного числа сірої мужичні знайшлися звідкись йому знайомі лиця. Тільки не міг собі пригадати, звідки він їх знає.

— Ах, та це ті, котрих власне справа скінчилася, — сказав адвокат, відгадуючи заклопотання судді.

Суддя спустив брови і стягнув уста до сміху. Йому припала до сподоби та думка, що мужиків не можна так пізнавати з обличчя, як інших людей.

— Що ж ви ще скажете? — запитався, а та усмішка придала його голосові якоїсь ласкавости.

— Ми, прошу пана, вже полагодилися, — сказав коротко Петро.

— Як то? — здивувався суддя. — Другий раз?

Петрові повиділося, що цією другою злагодою зробить панам прикрість. Тому низенько поклонився й додав несміливо:

— Так, так. Я вже не хочу подвійного завдатку. Семен вертає мені мої гроші.

При цих словах поглянув на Семена й на Олену ніби: »Помагайте мені, бо й ви до цього примішні«.

Олена порозуміла той погляд. Підступила хутенько д столові і, нахиляючи голову, ніби кланяючись, заговорила:

— Ми, прошу ясного суду, з Петром сусіди. Нам не треба сварки, ми в злагоді.

Адвокат зчервонівся і став нервово мняти папір у руках.

— Ти здурів, чоловіче! — скричав на Петра. — Маєш судову угоду, то якого лиха ще тобі треба?

Петрові знову виступили червоні смуги на лиці, нагадав собі, що обіцяв іще доплатити адвокатові, як дістане ґрунт, або відбере подвійний завдаток. Чувся тепер двічі провинний. Одно, що, навряд мужицьким звичаям, купував непродажний ґрунт, а друге, що не додержав із паном нечистої справи. Тому Петро мовчав та тільки прів і червонівся.

Суддя засоромився, бо здавалося йому, що хоч йому мужики стільки голови набили, то він таки не вирозумів справи. Думав, думав і додумався до того, що, певно, купна жадного не було, що Семен піяк, або дурний, і Петро його ошукав. Щоб свою помилку направити, грізно подивився кругом себе і сказав до Олени:

— Іди із чоловіком на долину, най йому куратора нададуть, бо він марнотратник. Або най перепише ґрунт на тебе, бо його ще не один ошукає.

Всі троє низько поклонилися.

Як вийшли за двері, ще раз припостали в сінях.

— Що ж тепер робити? — запитався понуро Семен.

Петро сяяв із радости. Силою здержував усмішку.

— А я вам скажу, — говорив пошепки й підніс па-

лець до ока, ніби зраджуючи якусь велику таємницю. — Не йдіть, де надають куратора, бо там задурно. А дурно нічого доброго не роблять. Ви йдіть до нотаря та перепишіть ґрунт на жінку. Заплатите порядно, але він вам добре зробить.

— Про мене, — згодився Семен.

Петро не міг довше здержатися й засміявся. Тішився, що втік від злого діла.

— Ще ви, Семенихо, — сказав, щоб надати причину своєму сміхові, — ще ви будете потай чоловіка ґрунт продавати.

Олена поглянула на Петра. А побачивши його роз'яснене й утішне лице, усміхнулася й собі. Але той сміх був супроти Петрового щирого сміху такий, як темної ночі накраю овида світло далекої, тихої блискавки без грому супроти ясного соняшного світла. *Лесь Мартович.*

21. Ниви у червні.

I.

Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом. Безкраї стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж у край неба. Я тепер маю окремий світ, він — наче перлова скойка: стулилися краями дві половини — одна зелена, друга блакитна — й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там ходжу і шукаю спокою. Йду. Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок. Можу подумати, що я планета, яка посувається разом із сателітами. Бачу, як синє небо надвоє розтяли чорні крила ворони.

На небі сонце — серед нив я. Більш нікого. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набиває мені уха шматками згуків, шумом. Такий він гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволосі вівси. Йду далі — киплять. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен і поплисти. А там ячмінь хвилює й тче — тче з тонких вусів зелений серпанок. Йду далі, все тче. Хвилює серпанок. Стежки змі-

яться глибоко в житі; їх око не бачить, — сама ловить нога. Волошки дивляться в небо. Вони хотіли бути, як небо, і стали, як небо. Тепер пішла пшениця. Твердий, безостий колос б'є по руках, а стебло лізе під ноги. Йду далі — все пшениця й пшениця. Коли ж цьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, і блищать на сонці хвилясті хребти. А я все йду, самотній на землі, як сонце на небі, і так мені добре, що не падає між нами тінь когось третього. Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість.

II.

Врешті стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю.

Повні уха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипування зерна. І повні очі сяєва сонця, бо кожна стеблина бере від нього й назад вертає відбитий від себе блиск.

Раптом усе гасне, вмирає. Здригаюся. Що таке? Звідки? Тінь? Невже хтось третій? Ні, тільки хмарка. Одна хвилинка темного горя — і вмить усміхнулось направо, усміхнулось наліво — і золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба. Наче хотіло злетіти. Тоді тільки передо мною стала його безмежність, тепла, жива, непереможна міць. Вівси, пшениці, ячмені — все це зіллялося в одну могутню хвилю; вона все топить, все забирає в полон. Молода сила тремтить і пориває з кожної жилки стебла; клекотить у соках надія. Я тільки тепер побачив село, нужденну купку солом'яних стріх. Воно ледве помітне. Його обняли й здушили зелені руки, що простяглися під самі хати. Воно заплуталося в ниві, як у павутинні мушка. Що значать для тієї сили оті хатки? Нічого. Зіллються над ними зелені хвилі і поглинуть. Що значить для них людина? Нічого. Он вийшла в поле дрібна біленька цятка і потонула у ньому. Вона кричить? Співає? Робить рух? Німа безвладність просторів усе це ковтнула. І знов нічого. Навіть сліди людини затерті й закриті: поле сховало стежки й дороги. Воно лиш котить та й котить зелені хвилі і хлюпає ними аж у край неба. Над усім панує тільки ритмічний,

стриманий шум, спокійний, певний у собі, як живчик вічности. Як крила тих вітряків, що чорніють над полем: байдужно і безупинно роблять у повітрі круг, немов говорять: так буде вічно... так буде вічно...

III.

Пізно я повертався додому. Приходив обвіяний духом піль, свіжий, як дика квітка. В складках своєї одежі приносив запах піль, мов старозавітний Ісав. Спокійний, самотній, сідав десь на ґанку порожнього дому й дивився, як будувалася ніч. Як вона ставила легкі кольони, заплітала сіткою тіней, зсувала і підносила вгору непевні, тремтячі стіни, а коли все це зміцнялося й темніло, склепила над ними зоряну баню.

Тепер я можу спокійно спати, твої міцні стіни стануть між мною і цілим світом. Надобраніч вам, ниви. І тобі, зозуле. Я знаю, завтра, з ранішнім сонцем, влетить до мене в хату твоє жіноче контральто: ку-ку!... ку-ку!... І зразу дасть мені настрій привіт твій, моя найближча приятелько.

Михайло Коцюбинський.

22. Битва.

I.

Буковинські Карпати.

Гора біля гори стоять разом у всій величі, одягнені в смерекові ліси.

Різно зформовані, вганяються під небеса, стоять так нерухомо тисячі літ; кепкують собі з кожної зміни, що перед їх очима відбувається, розкошуються у власній красі, свідомі своєї довічної тривкости.

Багато пасем гір Кімполюнзького повіту є ще вкриті пралісами. Темно-синьою зеленню миготять з далечини та, оглядані із сусідніх вершин, здаються в синяво-синіх мряках недоступними.

В околиці Руської Молдавиці зійшлися два пасма рівнобіжних гір так близько із собою, що долина, яка їх ділила від себе, могла бути вигідним місцем ігри хіба тільки для бутного потоку. Де та долина ширшала або ставала ще вужчою, де губилася зовсім, не знав ніхто докладно.

Не було тут видко ніякої дороги, ніякої стежки, ніякого найменшого сліду людського життя. Долина тяглася закрутами, розпираючи гори і, бережена направо і наліво залісеними вершинами, губилася враз із весело біжучим потоком поміж стінами гір, що, неначе їй наперекір, десь-не-десь майже сходилися.

Тут панувала всюди таємна тиша. Царювала розкіш у веґетації, краса в барвах фльори, а на горах таке багатство зелені, що якось аж пригноблювало чоловіка.

Зелено брунатний, високий по коліна, мох буяв, ніколи нетиканий, лагідними хвилями у мокравій землі пралісу. З нього не надто густо виринали сосни, котрих вік можна було вгадати, але красу й обсяг годі було змалювати. Їх пишні корони пестилися з хмарами і зносили над собою тільки сяєво сонця.

Десь-не-десь лежали на землі дерева-велетні, підриті й поборені віком або і розколені громом. Спочиваючи в траві, були зверху оброслі мохом, а всередині порожні і порохняві. Біля них буяла молода деревина, внизу широко-галуза, а вгорі струнка і повна молодечої гнучкости. Спів птахів — рідко чути.

Зате частіше голосний у тиші, немов церковній, виразно чутний шелест і тріск, немов ламання зсохлого гілля і майже завсіди сумовитий, далеко сягаючий шум...

Рідко коли вітер піднімав галуззя. Ледве при найсильнішім вихорі хиталися корони.

Здавалося, що сум прибув десь із далекої площини, ловився в галуззі, розходився важким зідханням по лісі й боровся з густим гіллям знов за вихід на простір.

II.

Коли свист льокомотиву розтяв уперше повітря долини, схованої між гірськими стінами, прошибло щось столітні дерева на горах, немов блискавиця.

З льокомотивом появився гурток людей. Вони ледве важилися ступити через недоступний беріг пралісу в його глибінь.

Тут і не виглядало буденно.

Навкруги панувала незвичайна тиша.

Повітря було холодне, вогке. Текуча живиця з потрісканої кори дерев твердла на повітрі й наповняла його своїм пахом. Високий мох не давав легко ходити. Коріння дерев, грубе, немов рамена, виринало гадюкою з моху, тверде й уперте, сплетене одно в друге, тяглося дивоглядними перстенями в глибінь лісу, котра, сповита в зелену темінь, дихала неприязністю.

Один з прибулих ударив залізним топірцем по старій смереці, на пні котрої росли гриби, мов великі ластів'ячі гнізда.

Вона здригнулася. Відколи жила, не чула ще на собі топора. Удар той розлігся по всьому лісі, й усі дерева здержали віддих: беззгучна тиша, повна дожидання, розстелилася, і почулося звільна і виразне слово: »Зрубати«!

Неначе церквою пробігло лісом: »Зрубати«! »Зрубати«! задзвеніло недалеко і заразом у тій самій хвилині в найдальшій далечині. Воно відгукувалося, немов поклики, що проснулися. Воно оживило ввесь ліс і розбігалося тривожно по всіх його кутах, не завмираючи...

»Зрубати«! Воно перейшло в шемрання. З того повстав стривожений шепіт, зідхання, врешті піднявся шум, немов від вихору, сповнив далеко-високо повітря, як шум моря, що аж ставало лячно, збився під хмари, а наостанку зашуміла буря.

Небо затьмилося грізно-чорною барвою, а потім почалася вона — гірська буря.

Тяжкі краплі дощу стали падати.

Зразу поодинокі і такі тяжкі, що листки під їх вагою задрижали й зашелестіли; а потім частіші, а врешті скісними цівками.

Блискавиці летіли в смереки, розколювали без милосердя найкращі пні, а грім пробував розсаджувати гори. З таким лоскотом і гуком потрясав ними, неначе б хотів їх присилувати виступити зовсім із свого непохитного супокою. Здавалось, що горами котилися велетенські кулі, викликувані від часу до часу золотисто-миготячими блискавицями...

Потім утихло, і дощ падав без упину. Голосно і, хлипаючи, падав він.

III.

У лісі стемніло.

Нерухомо, із здержаним віддихом стояли старі дерева, що росли на краю лісу, прислухуючись цій появі, капали пильно величезні краплі дощу в мох, а потік у долині, розігравшися, метав брудно нескладними хвилями по камінні вперед, голосно пінячися й пориваючи все із собою: квіття, пструги, сухе гілля, тут і там зірвані кусні землі мчаться в зовсім незнаній, безумній, досі ніколи не виданій розпуці.

IV.

Одного хмарного дня почалася битва. До вузької долини — збудованою залізною дорогою, котрої рейки, немов срібні змії, вилися около потоку, що коло них біг, — прибув тягаровий потяг.

Ворожий сик, прошибаючий, пронизливий свист оповістив його приїзд.

Недалеко кінця тієї залізної дороги став він, сопучи та викидаючи люто чорні перстені диму вгору.

Привіз ворога.

Він висів.

З грубим обличчям, у подертій, замащеній одежі. З неповоротними, від тяжкої праці майже нефоремними руками; сам собою зовсім поганий на вигляд; такий прибув він.

Один орел, що сидів недалеко на стрімкій скелі і приглядався тому всьому з наїженим пір'ям, розмахнув зненацька своїми широкими крильми, вдарив ними уражено й люто і збився вгору. Кружив довго над тією околицею, немов зворушений, потім, як би на наглий внутрішній наказ, спустився блискавкою в скіснім напрямі вдолину, задержався тут на хвилину, піднявся опісля наново вгору, цим разом уже зовсім повільним летом, і щез у сивих хмарах, мов навіки пропав... Несказаний сум розстелився горами, якийсь передсмертний настрій...

Все ждало; дерева не кивалися. Найстарші стояли озброєні в гордість і недоступність і не вірили... Чи одну весну, чи одну зиму бачили так часто схід сонця, прекрасного золотом сяючого сонця, в котрого жарко-червонім світлі ранком купалися, а ввечорі воно їх благословило... Оперлися чи одному вихрові... А тепер мали б полягти

іншою смертю, ніж їх предки, що повалилися самі від старости або від блискавиць?

Смішно!...

Але вони не хотіли кивнутися; не хотіли навіть найлегшим шумом показати свого зчудування! Тільки молоді... Коли б тільки молоді не хиталися так легко!

V.

Почався напад.

З диким криком »гурра« почали його наємники. Вони вдерлися з котячою зручністю на першу гору; один хотів другого випередити, неначе б це мало бути геройським вчинком на все життя бути тим, котрого рука приложила перша сокиру до пралісу. Та ба! вони натрапили на опір. Обманний, брунатно-зелений мох піддавався під їх грабіжливими руками й вони ховзалися в долину. Кремениста земля роздроблювалася під їх ногами, і вони ранили собі руки, хапаючися будьчого, щоб не провалитися вниз. З вирваного при корені вогкого моху вилізали гидкі комахи, що втікали від світла і розбігалися їм по руках.

Коли, розохочені до боротьби, кинулися на якесь спорохнявіле дерево на землі, щоб його скотити в безодню, і їм удалося тільки легко ним захитати, виховзало з-під нього сполошене гаддя і розсичалося на них. Деяких наємників, що мали тільки легку обуву, покусало.

Колючі кущі дикої рожі, котрої галуззя вибуяло великими різками луковато, сплетені з іншими кущами і нерозривними плющами, повоями і терням, стояли мов непрохідні стіни. Буйна ясно-зелена папороть розкинулася вахлярувато в своїй розкішній красі вшир і здовж, а отрутні гриби червоної фарби показувалися на світ і звертали на себе увагу. Молоді ялинки стояли так густо, простягали так відпорно галуззя від себе, що дальший хід був майже неможливий. Вони кололи в лице, рвали волосся і чіпалися ворожо одежі.

Гидкі, горбаті павуки почіпляли від дерева до дерева сіті, що укладалися немилим серпанком на очі, а муравлиська, збудовані із сухої червоної чатини, піднімалися із землі гладкими горбами, і нога зсувалася по них, немов по скляних баньках.

Але вони пхалися силоміць уперед.

VI.

Глибоко в лісі і де вже земля розстелювалася рівниною — заблисло проти них, на темно-зеленому тлі лісу, щось блискуче. Воно було обведене розлогими соснами, з котрих звисав серпанкувато довгий блідо-сивий мох майже до землі, буйними круглолистими багонними рослинами і широкою тростиною.

Це було морське око.

Неначе дзеркало, бережене прибиваючим багатством зелені, лежало воно тут непорушно, сонливо, з погідною гладкою поверхнею, бездонне, ніби вічне дзеркало склепіння і шпилів дерев — кусень неторкненої краси.

Скісно на ньому і наполовину у воді лежала сосна. Місцями мохом обросла, становила вона кладку для легконогих лісових звірів і була місцем, де вигрівалися ящірки і стрикізки.

Ті стрикізки кружали невтомно над водою в блискавичній гульбі, від часу до часу доторкуючися свавільно прозоро-синіми крильцями лискучої поверхні.

VII.

»Гурра«!

Ліс задрижав.

»Тут ліс займемо«!

Розлігся відгомін: »зай-ме-мо«!

»Тут ударити«!

Проникливий окрик жаху пронісся: »у-да-ри-ти«! Топори заблисли в півсвітлі і, неначе один удар, пішов гук лісом.

Лякливо затріпоталися недалеко пташенята і — перший раз відбилися у нерухомій поверхні морського ока інші появи, ніж шпилі дерев і склепіння.

VIII.

Вперед молоді.

Многонадійних змірено.

Тих, що були однакового росту, однаково здорові і стрункі, стято й обдерто із зеленої одежі. Коли їх по обох кінцях однаково спилено, зложено з них у вузькій долині межи горами і майже поверх потоку дорогу. Там,

де залізної дороги не можна було далі повести, мусіли вони робити службу.

Один пень укладали тісно біля другого. Таким чином робили дорогу для інших трупів. Вона тяглася довго в скрутах межи двома пасмами гір, і сумно було на неї подивитися. По тій дорозі мали після того перевозити столітніх велетнів.

Коли їх уставлювано рядом, діставали в голову і в ноги удари сокирами, щоб приставали рівно один до другого і були мостом на землі. З них витікала кров. Потік, що біг близько них, втиснувся під них, витікав лагідно з-поміж них, обмивав їх і забирав їх кров із собою. Місцями, де соняшне проміння гралося з його перлами, осідалася вона на його камінні і закрасила його на всі часи темно-багряною барвою...

IX.

Поки наємники упоралися з тим усім, пройшов довгий час, і вони самі майже здичіли. Не сходили ніколи в доли і не стрічалися майже ніколи із жінками. Свою одежу намочили в дьогті, а борода і волосся виросли в них довгі і надавали їм дикий вигляд.

Залізницею діставали щотижня харч і що потребували до життя, а перед вихром і студінню хоронили їх колиби, сплетені з обтятих соснових галузей, що лежали довкруги у великім подостатку.

З дерев поздирані кори, пересяклі живицею, що сушилися на сонці, немов величезні брунатні звитки паперу, запалювано ввечорі по лівій і правій стороні на вершинах, і вони палахкотіли червоними язиками.

Так прибиралися вони до бою із столітніми...

Врешті прийшла черга й на тих.

Ніч перед тим... це була світлом упоєна ніч... місяць збільшився у великий матово-червоний круг.

У тиші, що зростала з темнотою, здавалися гори із своїми темними безмежними лісами пристановищем для стоїчного спокою. Місячне світло пронизувало ніжно-синяві нічні мряки, розсвічувало далечину і неначе уділялося верхам дерев, що стояли на найвищих шпилях гір. Дерева змінилися в його сяйві і, здавалося, в ньому розпливалися...

Деякі попростягали свої струнке рамена широко до небес, ніби про що благали.

Тільки деякі?

Скільки їх тут було — а їх було так багато, що ніхто не був у силі їх злічити — всі виганялися вгору і благали про життя! Навіть повітря було повне того благання! Воно пахло спрагою за »ще більше« і здавалося віддихом тисячок істот, жадних життя.

Папороть заговорила пророчим шелестом; чашки найнепорочніших квітів розвинулися у викінчені квіти. Страх, що вони могли б завтра перестати жити, збудив у них бажання показатися в останній раз один одному у повній красі. Завтра, може, будуть уже потолочені їх корони, поламані й обдерті з листя. Завтра, може, не буде вже ніхто знати, що вони були і що були гарні!...

Лісова земля оживилася світлянками, що блищали на її темно-зеленім тлі, немов краплі світла, а безліч цвіркунів перекликалися, відповідали собі і не хотіли ніяк умовкати.

Панував настрій такий, як би всі виступили із себе й безоглядно розбуялися їх чуття, що їх приглушував тільки глибокий супокій ночі. Сміх самого здорового життя, змішаний з тяжкими сльозами жалю, пробивався силоміць крізь усе, а якась туга, лагідна, мов оксамитовий плащ, лежала на всьому і викликала щораз більше бажань і любов до життя.

Чудні були згуки лісу в тиші цієї ночі! Ніжніші від музики; був то радше якийсь шепіт, що зіллявся з м'якою темнотою ночі, а серед того шепоту з листка на листок падали краплі дощу, що зросив усе ще за сонця.

X.

Довгий, тяжкий час — і столітні полягли. Прості, повбивані, лежали умощені у власній зелені.

Пняки, що по них осталися, і валкувате, аж на верх землі вибуяле коріння, стирчало з моху покалічене.

Ще лежали столітні на горах, однак не поодиноко. Гори були обсіяні їх трупами направо й ліво. Лежали і скісно і поперек і рівно. Густо одні коло одних, голова

об голову, громадами або одно верх другого, або як котре впало.

Здалеку робив їх вигляд вражіння скошеного лісу!

Гори, з котрих майже до наготи здерто їх стрій, що був зимою й літом, — віками незмінні у своїй свіжій красі, стирчали тепер посоромлені до небес, надармо силкуючися останками колишньої одежі закрити нефоремні сустави.

Зраджені орли й осиротілі яструби пролітали сумовито сюди і назад; тільки коли орли від часу до часу по короткім леті спочивали і наїжали люто пера, чорні, ворожо блискаючі очі звертаючи чигаючо в доли, тоді яструби снувалися в повільних нечутних кругах над поляглими.

XI.

Коли упалих стягано з їх висоти, велася боротьба на життя і смерть.

Багато наємників стратило життя; багато стало навіки нездатними до праці; а інші знову днями лежали, тяжко покалічені, в долах.

Велетнів звалювати!

Таких, що стояли на місці сотню років, котрих коріння зарилося в найглибше нутро гори і там переплелося з корінням різнородних інших рослин навіки... Звалювати їх і не ушкодити себе, не знищити молодого зросту, і не знищити всього довкола...

Як, ніколи невтомні, мурашки, — вдиралися наємники на найнедоступніші місця, озброєні ланцюгами й іншим знаряддям.

Насамперед стісували з них кору.

Вона завдала чимало праці. Заросла сильно в тіло і ствердла так, що сокира відскакувала і падала на безліч елястичного зеленого галуззя, котре, відділене від тіла, мало висихати.

Потім сильні руки, погорджуючи всякою небезпекою і перепонами, котили тяжких велетнів. З глухими, рівночасно видаваними, окликами, що мали додавати відваги, а пригадували скорше крики диких птахів, ніж гармонійні людські згуки, сповнювали наємники цю працю, причім з їх чола ллявся струмками піт, а з попарених рук текла кров.

Недалеко від підніжжя ограблених гір будувалися на-

швидку з грубих бальок мости. Кочені з верхів велетні спиралися на тих мостах, а звідти, знов потручувані наємниками, падали одні по других з глухим лоскотом на рівну землю.

Тут не лежали вони довго. Великі залізні гаки забивалися їм у голову; до гаків запрягано коней, і ті волокли їх повільним кроком з похиленою головою. Волокли дорогою, виложеною з молодих дерев.

Криваво-червоний огонь палахкотів по таких перемогах доопівночі по горах, а герої-рубачі, умостившися вигідно округ нього, позакурювавши люльки, обговорювали відпорну силу переможених.

XII.

Удолині ждав повалених умисний поїзд.

Він складався з кільканадцятьох возів, зіпнятих до купи, і з льокомотиву, що нетерпеливо сопів.

На кожний віз ладовано чотири до шість пнів і сковувано грубими, мов рамена, ланцюгами. Сковувано так тісно, що залізо вгризалося в їх тіло, обдерте з кори, і місцями витікала кров. Її ховали та зліплювали в клуби і запаленою світили при мрячних осінніх вечорах при перевозі.

З так скованими пнями гнався поїзд у низину, розтинаючи від часу до часу повітря проникливим свистом перемоги.

Ольга Кобилянська.

23. Камінний хрест.

I.

Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі ґаздою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок із дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлею і нашильник, а на себе Іван накладав малу, мотузяну шлею. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав, може, ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля або гній у поле, то однако і на коні й на Іванові жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцувалися, як струни, й однако з гори

волочилися по землі. Догори ліз кінь, як по льоду, а Івана як коли б хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. Згори кінь виглядав, як би Йван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Йвана обвивалася сіттю синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі.

Не раз ранком, іще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлеї не мав на собі, лишень ішов із правого боку і тримав дишель, як би під пахою. І кінь і Іван держалися крепко, бо обидва відпочили через ніч. То як їм лучалося сходити з горба, то бігли. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожнє зілля і бадилля гойдалося, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом, серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти те місце, де бодяк забився.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван із пересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, най біжить, коли овес поїдає... — Це хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч із свого поля. Але Іван здавна звик до таких сміхованців і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і, встаючи, казав:

— Не бі-си, вігниєш та й сам віпадеш, а я не маю чьису з тобов панькатися...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, як би два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов із війська додому, то не застав ні тата, ані мами, лишень хатчину завалену. А всього маєтку лишив йому тато букату горба щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок, і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав його і не сіяв і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся свою пайку копати і сіяти. Обидва з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долішні ниви спадав із горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грьину, та й по нитці розлетишси, який же-с тьижкий!

Але, відай, ніколи не гримнув, бо шкодував мішка і поволі його спускав із плечей на землю. А раз вечором оповідав жінці і дітям таку пригоду.

— Сонце пражить, але не пражить, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноєм на верьх, аж шкіра з колін обскакує. Піт із-за кожного волоска просік, та й так ми солоно в роті, аж гірко. Ледве я добився нагору. А нагорі такий вітрец дунув на мене, але такий легонький, шо аж! А підіт же, як мене за мінуту в попереці зачьило ножами шпикати, — гадав-сми, шо минуси!

Від цеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люди прізвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицки трави й обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старівся, тим тяжче було йому, поломаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, шо стрімголов у долину тручьис!

Не раз, як заходяче сонце застало Івана на верху, то несло його тінь із горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тінь Іванова, як велетня, схиленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тінь і говорив горбові:

— Ото-с ні, небоже, зібгав у дугу! Але доки ні ноги носьи, то мус родити хліб!

На інших нивах, що Іван собі купив за гроші, принесені з війська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходився.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив тільки раз у рік, на Великдень, і що курей з и ц и р у в а в. То так він їх научував, що жадна не важилася поступити на подвір'я і порпати гній. Котра раз лапкою дряпнула, то вже згинула від лопати або від бука. Хоч би Іваниха хрестом стелилася, то не помогло.

Та й хіба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми десіть рік у воську, та я стола не знав, та й коло стола мині їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

II.

Гостей у Івана повна хата, ґазди і ґаздині. Іван спродав усе, що мав, бо сини із жінкою наважилися до Канади, а старий мусів урешті податися.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дьикую вам файно, ґазди і ґаздині, що-сте ні мали за ґазду, а мою за ґаздиню...

Не договорював, тільки тупо дивився навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожне її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь із води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з нього черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі, фосфоричні звізди. Блимає той камінь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив від віків. Глядить із берега на воду, як на утрачене щастя.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волоссям, як гривою, кованою із сталевих ниток, і договорював:

— Та дьикую вам красно, та най вам Бог даст, шо собі в него жьидаєте. Дай вам, Боже, здоров'є, діду Михайле...

Цілувалися в руки.

— Куме Іване, дай вам, Боже, прожити ще на цім світі та най Господь милосердний щасливо запровадит вас на місце та й допоможе ласков своєв наново ґаздов стати!

— Коби Бог позволив... Ґазди, а проше, а доцьигніт же... Гадав-сми, шо вас за стів пообсажую, як прийдете на весілля синове, але інакше зробилося. То вже таке настало, що, за що наші діди та й тати не знали, то ми

мусимо знати. Господна воля! А законтентуйте ж ся, ґазди, та й вібачьийте за решту.

Підійшов д жінкам, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напитися. Дивлюси на вас та й ми, як якис казав, молоді літа нагадуютси. Де, де, де-е? Ото-сте були хлоп'єнна дівка, година-сте були! То-сми за вами не одну нічку збавив, то-сте в данци ходили, як сновавка — так рівно! Ба, де кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережийте та й вібачьийте, шо-м на старість данец нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, що плакала межи жінками і виймив із пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітриси, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостей собі пилнуй, а плакати ще доста чьису, ще так си наплачеш, шо очі ти витечут.

Відійшов до ґаздів і крутив головою.

— Шос би-м сказав, та най мовчу, най шіную образи в хаті і вас, яко ґрешних. Але рівно не дай, Боже, нікому на жіночий розум перейти! Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, ґаздине моя? То я тебе вікоріну-вав на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай!

— Куме Іване, а лишіт же ви собі жінку, таже вона вам не воріг та й дітем своїм не воріг, та їй банно за родом та й за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані дзелень! То їй банно, а я туда з віскоком іду?!

Заскреготав зубами, як жорнами, і бився в груди.

— Озміт та вгатіт ми сокиру отут у печінки, та, може, той жовч трісне, бо не вітримаю! Люди, такий туск, такий туск, шо не памньитаю, шо-си зо мнов робит!

III.

— А проше, ґазди, а озміт же без царамонії, та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Та й мині, старому, не дивуйтеси, шо трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой, не задурно. Цего би ніколи не було, як би не вона з синами. Сини, уважьиете, письменні, так як дістали якес письмо до рук, як дістали якус напу, та як підійшли під стару, та й пи-

лили, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилоси, лиш Канада та й Канада. А як ні дотиснули, як-єм видів, що однако ні мут отут на старість ґризти, як не піду, та й єм продав усе шодо крішки. Сини не хотьи бути наймитами після мої голови та й кажут: »Ти наш тато, та й заведи нас до землі та дай нам хліба, бо як нас розділиш, та й не буде з чим киватиси«. Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а мині однако ґинути. Але, ґазди, де мині, переломаному до ходів! Я зробок — ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, шо заки їх рано зведеш докупи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може, як нам дорогу покажете, та й усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ца земля не годна кілько народа здержіти та й кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна; обоє вже не годні. І саранчі нема — і пшениці нема...

— Дьикую вам за це слово, але єго не приймаю. Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді ґазди мудрі настали, такі феєрмани, шо за землев не згоріли. А дивіт но си на ту стару скрипку, та пускати її на гиндел?! Таже то дуплава верба, кини палцем, та й маком сьиде! Та гадаєте, що вона зайде на місце? От, перевернеси дес у окіп, а нас поженут далі і подивитиси не дадут! Відки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суди ж!

Прийшла Іваниха старенька і сухенька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові ґадаєш? Де тьи покладу в могилу? Ци риба тьи має з'їсти? та тут порьидні рибі нема шо на один зуб узьити. Аді!

І натягав шкіру на жінчиній руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кості. Куда цему, ґазди, йти з печі? Була-с порьидна ґаздиня, тьижко-с працувала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібрала-с-си. Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам!

І показав їй через вікно могилу.

— Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо світами і розвіємоси на старість, як лист по полі. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими людьми віпрощитиси. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпрощитиси з тобов на смерть. Може, тебе так кинут у море, що я не буду видіти, а, може, мене кинут,

шо ти не меш видіти, та прости ми, стара, шо-м ти не раз догорив, шо-м може тьи коли скривдив, прости мині і перший раз і другий раз і третій раз.

Цілювалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

— А то тьи, небого, в далеку могилу везу...

Але цих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач, як вітер, що з-помежи гострих мечів повіяв та всі голови мужиків на груди похилив.

IV.

— А тепер ступай собі, стара, межи ґаздині та пильнуй, аби кожну своє дійшло.

— А вас, ґазди, я ще маю на два ґатунки просити. Дес, може, сини пустьи в село на пошту, шо нас із старов уже нема. Та би-м просив вас, аби-сте за нас наймили служебку та й аби-сте си так, як сегодне, зійшли на обідец та віказали очинаш за нас. Може, Пан Бог менше гріха припише. Я гроші лишу Яковові, бо він молодий та й слушний чоловік та не сховає дідів грейцір.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумався. На його тварі малювався якийсь стид.

— Ви старому не дивуйтеси та й не смійтеси з діда. Мині самому гей устид вам це казати, але здає ми си, шо би-м гріх мав, як би-м цего вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі хрестоk камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на верьх вісаджував, але-м поклав. Такий тьижкий, шо горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кілько памньитки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав та й взьив з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очі замиготіли великим жалем, а лице задрижало, як чорна рілля під сонцем дрижить.

— Оцеї ночі лежу в стодолі та думаю, та думаю: Господи милосердний, ба шо-м так гльибоко зогрішив, шо же-

неш ні за світові води? Я ціле житє лиш роб та й роб та й роб! Не раз, як днинка кіньчиласи, а я впаду на ниву та й ревно молюси до Бога: Господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працувати, хіба би-х не міг ні руков, ні ногов кинути...

— Потім мене такий туск напав, шо-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качьив-єм си по соломі, як худобина. Та й нечисте цукнулоси до мене! Не знаю і як і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом. За малу филю був би-м си затьиг. Але Господь милосердний знає, що робит. Нагадав-єм собі за свій хрест та й мене гет відійшло. Ей, як не побіжу, як не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько, та й якос ми легше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходит ми з голови. Таки го виджу та й виджу, та й умирати буду та й буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав, та й на нім забув-єм, силу-м мав, та й на нім лишив-єм.

Одна сльоза котилася по лиці, як перла по скелі.

— Та я вас просю, ґазди, аби ви, як мете на світу неділю поле світити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь котрий молодий най вібіжит та най покропит хрест свіченов водицев, бо знаєте, шо ксьондз нагору не піде. Просю я вас за це дуже ґрешно, аби-сте мині мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім світі просити, лиш зробіт дідові єго волю.

Як коли б хотів рядном простелитися, як коли б добрими, сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей своє прохання.

— Іване, куме, а лишіт же ви туск на боці, гет єго відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз назавше. Були-сте порьидний чоловік, не лізли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, ані не пересіяли, чужого зеренца-сте не порунтали. Ой, ні! Мут вас люди нагадувати та й хреста вашого на світу неділю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

V.

— Дьидю, чуєте, то вже чьис віходити до колії.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подався назад, та й поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав із-за стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, машір инц, цвай, драй! Ходи, уберемоси по-панцки та й підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось із гори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав, як стеклий.

— Мой, як-єс ґазда, то фурни тото катранє з себе!

Але Іван не дивився в той бік. Ймив стару за шию і пустився з нею в танець.

— Польки мині грай, по-панцки, мам гроші!

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обох із хати.

На подвір'ї Іван танцював далі якоїсь польки, а Іваниха обчепилася руками порога і приповідала:

— Ото-сми тьи віходила, ото-сми тьи вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітрі, як глибоко вона той поріг виходила.

VI.

Плоти попри дороги тріщали і падали — всі люди випроваджували Івана. Він ішов із старою, згорблений, в цайґовім сивим одінні і щохвиля танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунявся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не бі си, є і моє і твоє..

Василь Стефаник.

24. На полонині.

I.

Теплим весняним ранком Іван ішов у полонину. Ліси ще дихали холодками, гірські води шуміли на скоках, а плай радісно підіймався угору поміж воринням. Сонце й та шумлива зелена воля, що підпирала верхами небо, вливали в Іванове серце бадьорість. Він легко стрибав з каменя на камінь, наче гірський потік, і вітав стрічних, аби тільки почути свій голос:

— Слава Ісусу!

— Навіки слава.

По далеких горбах самотіли тихі гуцульські оседки, вишневі від смерекового диму, яким прокурилися, гострі дашки оборогів із запашним сіном, а вдолині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем.

Переходячи потік за потоком, минаючи хмурі ліси, де озивалася часом дзвінком корова, або білиця сипала вниз під смереку об'їдки шишок, Іван піднімався все вище. Сонце починало пекти, і кам'яниста доріжка мулила ноги.

Тепер уже хати попадалися рідше. Черемош простягся вдолині, як срібна нитка, і шум його сюди не доходив. Ліси уступали місце гірським сіножатям, м'яким і повним. Іван брив серед них, як по озерах квіток, нагинаючися часом, щоб закосичити кресаню жмутком червоної ґрані або блідим вінком невістульки.

Вниз западалися боки гори у глибокі чорні ізвори, звідки родилися холодні потоки, куди не ступала людська нога, де плекався тільки бурий ведмідь, страшний ворог маржини — »вуйко«. Вода попадалася рідше. Зате, як припадав до неї Іван, коли знаходив потік, той холодний кришталь, що оминав десь жовті корні смерек і аж сюди приносив гомін лісу! Коло такого потічка якась добра душа лишала горнятко або коновочку гуслянки.

А стежка вела все далі, кудись у ломи, де гнили одна на одній голі колючі смереки, без кори й фої, як кистяки. Пусто і дико було на тих лісових кладовищах, забутих Богом і людьми, де лиш готури гутіли та вилися гадюки. Тут була тиша, великий спокій природи, строгість і сум.

За плечима в Івана росли вже гори й голубіли у далині. Орел здіймався з кам'яних шпиць, благословляючи їх широким розмахом крил, чулося холодне полонинське дихання і розросталося небо. Замість лісів, тепер слався землею жереп, чорний килим повзучих смерек, у якому плуталися ноги і мохи одягали камінь зеленим шовком. Далекі гори відкривали один за одним свої верхи, вигинали хребти, вставали, як хвилі в синьому морі. Здавалося, морські буруни застигли саме в ту мить, коли буря підняла їх з дна, щоб кинути на землю та залляти світ. Уже синіми хмарами підпирали крайнебо буковинські верхи, оповилися блакиттю близькі Синиці, Дземброня і Біла Кобила, курився Ігрець, колола небо гострим шпилем Говерля і Чорногора важким своїм тілом давила землю.

Полонина! Іван уже стояв на ній, на цій високій луці, вкритій густою травою. Блакитне море збурених гір обляло Івана широким колом, і здавалося, що ті безкраї сині вали таки йдуть на нього, готові впасти до ніг.

Вітер гострий, як наточена бартка, бив йому в груди, його дихання водно зливалося з диханням гір, і гордість обняла Іванову душу. Він хотів крикнути на всі легені, щоб луна покотилася з гори на гору аж до крайнеба, щоб захитати море верхів, але раптом почув, що його голос пропав би в цих просторах, як комариний писк...

Треба було спішити...

II.

За горбком, у долинці, де вітер не так дошкуляв, він знайшов стаю, закопчену димом. Діра у стінці для диму чорніла холодним отвором. Загороди на вівці стояли порожні, і вівчарі поралися там, щоб було де ночувати при вівцях. Ватаг занятий був добуванням живого вогню.

Заклавши в одвірки скалку, двоє людей перетягали ремінь, від чого скалка крутилася й скрипіла.

— Слава Ісусу! — привітався Іван.

Але йому нічого не відповіли.

Так само фуркала скалка, і двоє людей, скуплені й строгі, тим самим рухом перетягали ремінь. Скалка починала куритися і скоро маленький вогник вискочив з неї та запалав з обох кінців. Ватаг побожно підняв огонь і встромив у ватру, зложену коло дверей.

— Навіки слава! — обернувся він до Івана. — Тепер маємо живий огонь, і доки ме він горіти, ні звір, ні сила нечиста не озьмеся маржини та й нас ірщених.

І завів Івана до стаї, де від порожніх бербениць, путин та голих лавиць ішов запах пустки.

— Завтра приженуть нам худібку, коли б допоміг пан-Біг усю людям віддати, — обізвався ватаг і розповів, що Іван має робити.

Щось було спокійне, навіть величне в мові та в рухах полонинського ґазди.

— Мико'!... — гукнув він у двері, — а розклади борше ватру у стаї...

Тонкий кучерявий Микола, з повним жіночим обличчям, уніс у стаю вогонь.

— Ти ж хто, браччіку, будеш — вівчар? — зацікавився Іван.

— Ні, я спузар, — відкрив зуби Микола, — маю пильнувати ватри, аби не згасла через усе літо, бо була б біда!...

— Він навіть із жахом озирнувся навколо. — Та й піти до потоку води, та й у ліс дров...

Тим часом ватра розгоралася на полонині. Повним поваги рухом, як давній жрець, підкидав ватаг до неї сухі смереки та свіжу фою, і синій дим легко здіймався над нею, а далі, кинутий вітром, зачеплявся за гори, перетинав чорну смугу лісів та стелився по далеких блакитних верхах.

Полонина починала своє життя живим невгасимим вогнем, що мав її боронити від усього лихого. І, наче знаючи це, вогонь вився гордо своїм гадючим тілом та дихав усе новими клубами диму...

Чотири сильних вівчарки, поклавши в траву свої кожухи, дивилися задумливо вгору, готові в одну хвилину скочити на ноги, показати зуби та наїжити шерсть.

День уже гас. Гори міняли своє блакитне убрання на рожеві із золотом ризи.

Микола кликав вечеряти.

Тоді зійшлися до стаї всі вівчарі і сіли біля живого вогню, щоб у мирності з'їсти свою першу полонинську кулешу...

III.

Яка ж тота полонинка по весні весела, як овечки у неї йдуть із кожного села!...

Високий ватаг, наче дух полонини, обходить з вогнем стоїще. Обличчя в нього поважне, як у жерця, ноги ступають твердо й широко, а дим з головешки фуркає за ним крилатим змієм. На воротях стоїща, куди мають переходити вівці, ватаг кидає вогонь, а сам наслухає. Він чує хід полонинський не тільки вухом. Він серцем чує, як з глибоких долин, де киплять ріки та рвуть береги, з тихих осель і царинок, котиться вгору, на поклик весни, жива хвиля худібки і під ногами її радо зідхає земля. Він чує далеке дихання отари, ричання корів і ледве вловимий гогос пісень.

А коли врешті показалися люди і підняли вгору довгі трембіти, позолочені сонцем, щоб привітати полонину серед синіх верхів, коли заблеяли вівці і шумливим потоком залляли всі загороди, ватаг упав на коліна та підняв руки до неба. За ним схилилися до молитви вівчарі й люди, що пригнали маржину. Вони прохали у Бога, щоб вівця мала гаряче серце, як гарячий вогонь, який переступила, щоб Господь милосердний заступив християнську худібку на росах, на водах, на всіх переходах від усякого лиха, звіря й припадку. Як допоміг Бог зібрати худібку докупи, щоб так допоміг усю людям віддати...

Ласкаво слухало небо простосердечну молитву, добродушно хмурився Бескид, а вітер, пролітаючи далі, дбайливо вичісував трави на полонині, як мати дитячу голівку...

IV.

Полонинко, верховинко, чимесь так згорділа? Чи не тими овечками, щось тільки узріла?

— Гісь! гісь — підганяє ззаду вівчар. Вівці ліниво згинають коліна, тремтять на тонких ніжках і трусять вовну. — Гісь! гісь!... — Голі морди, із старечим виразом зануди відкривають слиняві губи, щоб поскаржитися, Бог зна', кому: бе-е... ме-е...

Два вівчарі ведуть перед. Червоні гачі мірно розтинають повітря, від руху киває на ході за кресанею квітка.

Бир-бир!... Вівчарки нюхають вітер і одним оком скоса поглядають на вівці, чи все в порядку. Треться вовна об вовну, біла об чорну, хвилюють пухнаті хребти, як дрібні в озері хвилі, і драгліє отара.

Птруа... птруа!... Горляний поклик усе навертає крайніх в отару, тримає повідь у берегах. Гори голубіють навколо, як море, вітер громадить на небі хмари. Тремтять кучеряві овечі хвости, а голови всі нахилились, і білі плескаті зуби вигризають у корінь солодку бриндушу, хрябуст, або рожевий горішок...

Бир! бир!... Стелить отарі під ноги полонина свій килим, а вона накриває її рухомим рябим кожухом.

Хрум-хрусь... Бе-е... ме-е!... хрусь-хрусь... Тіні від хмар бродять по ближчих горбах, пересувають їх з місця на місце. Ходять, здається, гори, як вали в морі, і тільки далекі непорушно голубіють на місці. Сонце залляло овечу вовну, розклавшися веселкою в ній, запалило трави зеленим вогнем, за вівчарями йдуть довгі їх тіні.

Птруа!... птруа!... Хрум-хрусь... хрусь-хрусь... Нечутно ступають пастухи в постолах, котиться м'яко вовниста хвиля по полонині, а вітер починає грати на далекому воринні. Дзз... тонко співає він у відколоту скалку, докучно бренить, як муха. Дзз... обзивається грубо друге вориння, наводячи сум. Хмари все прибувають. Вони вже закрили пів неба. Гасне далекий Бескид і чорніє і похмурніє в тінях, немов удовець, а полонина ще молодіє. І питається вітер тонко у воринні: — »Чому ти ся ба й не жениш, високий Бескиде«? — »Бо зелена полонинка за мене не піде«, — сумно зідхає Бескид.

Блакитне небо замазалося сірим, море гір потемніло, полонина погасла, й отара овець повзе по ній, як сірий лишай. Холодний вітер розправляє крила і б'є ними у груди попід кептар. Так трудно дихати, що хочеться обернутись до нього спиною. Хай б'є... Тонко заводить вориння, як муха в тенетах, скиглить біль нестерпучий.

— Гісь-гісь!... А ти куди?... Бир-бир! Мурко!...

Але Мурко вже навертає. Обганяє вівцю, вітер настобурчив на ньому шерсть, а він зловив уже зубами за карк вівцю і кинув в отару...

Дзи-и-и... Дзі-і-і...

Що воно плаче? Відай це »той«, бодай скаменів!...

Іван виймає фльояру і дме в неї, що має сили, але той, навіжений, сильніший за нього. Летить від Чорногори, як розгнузданий кінь, б'є копитами трави і розмечує гривою згуки фльояри. А Чорногора, мов відьма, блимає за ним більмом — сніговим полем з-під чорних розпатланих кіс і лякає.

Дз-и-и... Дзі-у-у!...

V.

Закотилися вівці в долинку і тут тихіше.

На сірому небі показалося блакитне озерце. Гостра полонинська трава сильніше запахла. Озерце в небі виступає з берегів і вже широко розлило води. Заголубіли знову верхи, а всі долини налилися золотом сонця.

— Птруа... птруа...

Сонце пече. Робиться душно. Котяться вівці, пирхають на бігу, кривлять старечі губи, щоб краще стяти солодкий храбуст.

Потомилися вівчарки. Лягають і носять боками в траві. На довгий, червоний язик, що звисає між іклами, сідають мухи.

— Бир-бир! — сердито гукає Іван і вже вівчарки при вівцях.

Далеко, на полонині, під густим лісом, пасуться корови. Бовгар сперся в задумі на довгу трембіту.

Так поволі тягнеться час. Гірське повітря прополокало груди, хочеться їсти. І як самотньо! Стоїш тут маленький, як бадилина в полі. Під ногами зелений острів, що його обливають блакитні води далеких гір. А там, по суворих диких верхах, десь у безводах, у безслихах, гніздиться всяка мара, ворожа сила, з якою тяжко боротися. Лиш одно — сокотися...

Раптом дике, передсмертне ревіння корови викидає всіх зі сну. Що? де?... Бовгар, як стояв, спершись трембітою в землю, так і застиг. Рудий бугай ударив ногами в землю, зігнув воласту шию і підняв хвіст. Він уже мчить на той крик, високо скаче і рве ногами траву. Ріже ногами повітря. Бовгар стрепенувся і поспішає за ним до лісу. Бахнув у лісі стріл. Бах-бах-бах... загреміли з рушниць верхи. Бах-бах-бах... озвалися дальші і все німіє. Тиша.

— Певно »вуйко« зарізав корову, — думає Іван і пильніше оглядає свою отару.

Раптом до вуха долітає давно жданий поклик трембіти. Він приносить від стаї запах кулеші та диму і довгим мелодійним тремтінням оповідає, що кошари чекають на вівці.

VI.

Вже третю добу сіє на полонині дрібний мачкатий дощик. Закурилися верхи, закуталося небо й у сірій мряці пропали гори. Вівці ледве ходили, важкі, повні водою, як губка, одежа на вівчарях стала холодна й цупка. Тільки й спочинку було, що під дашком у струнці під час доїння.

Іван сидить, опершися плечима в дошку, а ногами стискає дійницю. Біля нього — чорний пелехатий козар, а там ще вівчарі. Нетерплячі дроб'єта, яким прибуває молоко, пруться із загороди у струнку, щоб їх швидше здоїли. Але ж бо почекайте, сараки, бо так не йде... Лиш по одній...

— Рист! — сердито кидає ззаду гонінник в овечий лемент та хлюскає мокрим прутом. — Рист! рист!... — підбадьорюють вівчарі та відхиляють коліна від дірки, кудою скаче у струнку вівця.

Навиклим рухом Іван хапає вівцю за хребет і тягне до себе задом понад широку дійницю. Покірно стоїть вівця, така дурна, і слухає, як дзюрить з неї молоко у дійницю.

Здоєні вівці, немов стуманіні, падають у загороді на камінь, кладуть голову на лапки і кривлять голі, старечі губи.

Козар сміється очима до своїх кіз. Вони не те, що овечки, в них гостре серце. Не падають трупом, як плохі вівці, а твердо стоять на тоненьких ногах. Цікаво підняли ріжки і дивляться в мряку, наче крізь неї щось бачать, і так бадьоро трясуться в них тоненькі борідки...

VII.

Опустіли кошари. Тиша і пустка. Може там десь, у глибоких долинах, звідки гори починають рости, і лунають сміх людський та голоси, але в це віриться мало. Тут, у полонині, де небо накриває безлюдні простори, що живуть у самотині тільки для себе, вікує тиша.

Лиш у стаї тріщить невгасимий вогонь і все висилає синій дим свій на мандри. Здоєне молоко важко спочиває в дерев'яній посуді, над ним схилявся ватаг. Він уже його заправив. З подри, де сохнуть великі круглі боханці будзу, повіває на ватага вітер, але не може прогнати із стаї запаху вугля, сиру й овечої вовни. Бо тим самим пахне й ватаг. Нові бербениці й барильця німують укутку, хоч тільки застукай до них — і обізветься голос, що там живе. Холодна жентиця світить з коновки зеленим оком. Ватаг сидить серед свого начиння, як батько серед дітей. Усе воно — чорні лавки і стіни, ватра і дим, будз, бербениці й жентиця — все воно близьке й рідне, на всьому спочила його тепла рука.

Молоко вже гусне, але ще йому не пора. Тоді ватаг виймає з-за череса цілий жмуток дерев'яних колодок і починає читати. Там закарбовано все, в тій дерев'яній книзі, хто скільки має овець і що кому належить. Турбота зсуває йому брови, а він уперто читає. »Мосійчук має штирнадцять дроб'єт, а му належит«...

За стінкою стаї спузар виводить:

Питається у баранця
Круторіжка вівця:
Ци ти вробиш, баранчику,
Зеленого сінця?

— Розспівався! — сердиться ватаг і наново перелічує карби.

Не знаєш ти, круторіжко,
Яка буде зима,
Ци ти вийдеш, ци не вийдеш
З полонинки жива... —

докінчує спузар у сінях і входить у стаю.

Закопчений, чорний, згинається над вогнем, і білі зуби блищать у нього. Вогонь потріскує стиха.

Молоко в путині жовкне і гусне. Ватаг схилився над ним — скуплений, навіть суровий. Розщібає поволі рукава і по сам лікоть занурює в нього свої голі, зарослі волоссям руки. І так застигає над молоком...

Тепер мусить бути тихо у стаї. Двері заперті і навіть спузар не сміє кинути оком на молоко, поки там твориться щось, поки ватаг чаклює. Все наче застигло в німому чеканні, бербениці затаїли в собі голос, притаїлися будзи на полицях, поснули сном чорним стіни й лави, вогонь ледве дихає і навіть дим соромливо тікає в вікно. Тільки по легкому рухові жил на ватагових руках помітно, що на споді в посуді відбувається щось. Руки оживають потроху, то підіймаються вище, то опускаються нижче, закруглюють лікті, щось плещуть, бгають та гладять там усередині. І раптом з дна посуди, з-під-молока, підіймається кругле, сирове тіло, що якимсь чудом родилося.

Ватаг легко зідхнув. Тепер і спузар може вже глянути. Славний родився будз, ватагові на втіху і на пожиток людям.

Відчиняються двері наростіж, вітер дме з подри, ватра з радости лиже чорний котел, у якому сироватка гуляє коломийки, і серед диму й вогню блищать у спузаря зуби...

А коли сонце заходить, ватаг виносить із стаї трембіту і трубить побідно на всі пустинні гори, що день скінчився миром, що будз йому вдався, кулеша готова і струнки чекають на нове молоко...

VIII.

За своє літування в полонині зазнав Іван немало пригод. Раз він побачив дивну картину. Мав уже гнати вівці до стаї, коли ненароком озирнувся на близький верх. Мряка знизилася й укутала ліс, а він став легкий і сивий, як привид. Тільки полянка зеленіла під ним та чорніла одинока смерека. И ось та смерека закурилася й почала рости. Росте та й росте — й ось виступив з неї якийсь чоловік. Став на полянці білий, високий і гукнув назад себе в ліс. І зараз вийшли з лісу олені, один за другим, а що вийде новий, то роги в нього все кращі та веселіші. Гуртом вибігли сарни, потремтіли на тоненьких ногах та й почали щипати траву. А що розсипляться сарни, то ведмідь їх заверне, отак, як вівці вівчарка. А той білий пасе — ще й погейкує на худібку. Тут, раптом, звіявся вітер, а те стадо як пирсне, так і пропало. Отак, як би хухнув на скло, воно запітніє, а потому щезне все, наче нічого не було. Він показував іншим, але ті дивувалися: »Де? Сама лиш мряка«!...

За два тижні »великий« — так вівчарі пошепки називали ведмедя — зарізав ще п'ять корів.

Часто негура заставала вівці у полонині. У густій мряці, білій, як молоко, все пропадало: небо, гори, ліси, пастухи. — Г-ей! — кликав Іван перед себе. — Г-ей! — відзивалося глухо на його поклик, як з-під води, а звідки, де був той, що кричав, — невідомо. Вівці сивим туманом котилися попід ногами, а далі пропадали й вони. Іван ішов безпомічний, простягши руки перед собою, наче боявся на щось наткнутися, і кликав: — Гей!

— Де ти? — обзивалося вже ззаду — й Іван мусів ставати. Стояв безпорадний, згублений у липкому тумані і коли прикладав до уст трембіту, щоб обізватися, другий кінець трембіти розпливався у мряці, а здушений голос її, тут же на місці, падав йому під ноги. Так вони розгубили кілька овечок.

»Вуйко« роздер ще дві корови, але то було востаннє: добирався вночі до стаї та й настромився на кіл. Тепер його шкура сушиться на кілках і на неї брешуть собаки.

У Петрівку упали зими — і то такі тяжкі, що три дні не сходив сніг. Тоді розчахнулося багато овечок.

Зрідка приходили люди з долини. Їх обступали, питаючись навперейми:

— Що чути селом?

І, як ті діти, слухали прості оповідання про те, скільки люди вробили сіна, що буришки нема, кукурудзи ріденькі, а Мочернакова Олена померла.

Вечорами біля стаї палали вогні.

IX.

Так літував Іван у полонині, аж поки вона не спустіла. Стекла маржинка назад у долини, розібрана господарями, відтрембітали своє трембіти, лежать стоптані трави, а вітер осінній заводить над ними, як над мерцем. Лишилися тільки ватаг із спузарем. Вони мусять чекати, аж згасне вогонь, той вогонь полонинський, що сам народився, сам має й заснути. А коли й їх уже не стало, на засмучену полонину приволіклася мара та й нипає по стаї й по загородах, чи не лишилося чого для неї.

Михайло Коцюбинський.

25. До світла.

I.

Говорять учені природознавці, що ті верстви води, котрі лежать на самому дні найглибших морських глибин, — це справдішня »мертва вода«. Величезний стовп горішніх верстов, що тяжить на кожній частині того низу, позбавлює її всякого руху, всякого життя. Світло сонця сюди не доходить, ніякі живі істоти тут не водяться, ніякі водяні протоки, ані бурі, ані землетрясення тут навіть легенькою луною не озиваються.

Одинокий рух, який тут можна запримітити, — це вічне і ненастанне спадування мільйонів трупів і скелетів живих істот, котрі колись, не раз таки давненько, жили і гуляли там, угорі, пишалися на сонці, купалися в теплоті, гойдалися на могучих морських хвилях.

Погибши, вони звільна, звільна спадають униз, — звільна трупи їх продираються крізь верстви, щораз густіші і багатші в кислород та вуглевий квас, розкладаються, неначе згоряють у них, і тільки зчасом — як мікроскопійні кульочки та дрібочки — досягають дна і лягають на тім великім кладовищі, щоб колись, по тисячах літ, утворити крейдяну скелю.

Важко і сумно, мабуть, тим нижнім верствам води бовваніти і дубіти вічно на мертвому дні, в страшенній пітьмі, під нечуваним тиском, серед самих трупів. Важко і сумно їм, особливо, коли в них скрито відізветься та вічна, непропаща сила, без котрої нема ані одного атому в природі. Жива, непропаща сила в нутрі, а кругом — пітьма, тиск страшенний і безконечне кладовище!

І коли в тих нещасних, на вічну смерть засуджених, атомах заворушиться часом, раз на тисячу літ, легенький відтінок думки, — то гірка, важка мусить бути ця мрія-дума!

— Мамо, природо! Відки ж така на нас несправедливість? Невже ми гірші від тих, що там угорі над нами гуляють, гойдаються та в чудовому світлі пишаються? І чому б тобі не пустити нас хоч на часочок туди, вгору?

Але мама природа не знає сантиментальности і не слухає мрій.

— Буду я з вами, дурнями, панькатися! — воркоче вона. — Чуєте в собі силу, то пробуйте вирватися самі на верх! Ще я не мала б роботи та вас підсаджувати!

Ба, пробуйте самі вирватись!

II.

Вам не лучалося бачити подобні події в житті людському? Ой, лучалося, любі мої, кому б не лучалося таке бачити. І від кожного такого випадку щеміло ваше серце, і донині щемить, коли спробуєте перенестися думкою в становище тих бідних живих атомів людської суспільности, засуджених завидливою долею на вічну пітьму, на тупу непорушність, на смерть беззвісну.

Кожний з нас, хто не раз коштом страшенного зусилля і коштом не одного існування найближчих нам людей, видобувся з того темного низу хоч трохи на вищий щабель, чи ж не почує не раз мимовільного жаху і болю на саму думку про той низ і про те, що, не будь цієї або тієї щасливої обставини, він був би, може, й донині пропадав у ньому, темний, безпомічний, незвісний нікому, не чоловік, а частина маси людської?

І чи не заболить наше серце на згадку про тисячі й тисячі таких, що так само, як ми, силувалися вирватися з тієї пітьми, тужили до світла, рвалися до волі й теплоти — й усе надармо? І чи не пройме нас дрижання перестаху, коли пригадаємо життя і кінець таких незвісних нікому, забутих, не раз затоптаних і опльованих одиниць, коли стане нам ясно перед очима, що не раз тільки найглупіша в світі обставина, сліпий припадок, непорозуміння, жарт, нерозважне слово, пилинка одна зіпхнула їх з дороги і навіки вкинула назад у ту пітьму, з котрої вони вже от-от вибиралися на вільну волю?

III.

Отакі думки вертіли мій мізок і прогонювали сон із моїх повік підчас довгих, довгих ночей і днів, прожитих у тюрмі. Мої товариші недолі, у котрих і самих свердлувало та мулило внутрі, не могли знайти для мене слова потіхи, — противно, я бачив, що самі вони не раз далеко більше потребували такого цілющого слова.

Щоб не вдуріти серед тієї сутолоки горя, ми розмов-

ляли, оповідали одні одним — не про себе, а про інших, далеких, і все таки про горе.

Одно з таких оповідань, котре глибше, ніж інші, вразило мене, подаю оце читачам.

Той, що мені оповідав його, був — не говорю про його »професію« — парубок ще молодий, повний сили й відваги, не позбавлений доброго, щиролюдського чуття, вихований по-міщанськи, кінчив народню школу, вчився ремесла, одним словом, також чимало потратив сили і кошту, щоб видряпатися наверх, вийти в люди — ну, а вийшов... Та не про це річ!

Шостий раз уже сидів він під ключем, і знав усю арештантську практику, трохищо не всю історію кожної казні: хто в ній сидів, за що, на скільки був засуджений, як обходилися з арештантами давніше, а як тепер, і т. д. Був це правдивий арештантський літопис.

Дозорці вважали його за непосидющого галабурдника і давали це йому почути частими дисциплінарними карами. Але він не уймався і вибухав, мов порох, скоро тільки побачив, що щонебудь діється не так, як повинно, що в чімнебудь кривдять арештантів. Особливо часті мав він передирки з шильдвахом, що ходить попід вікнами в'язниці і має вважати на те, щоб арештанти не визирали у вікно і не говорили один з одним. Кілька разів вояк грозив йому, що буде стріляти, коли не вступиться з вікна, але він сидів спокійно, не кажучи нічого, і аж коли вояк починав кланцати курком, зіскакував з вікна і кричав:

— Ну, ну, аджеж я знаю, що ти не смієш стріляти!

— А відки ви це знаєте? — запитав я раз.

— Як то, відки знаю! Сам був свідком, сам бачив!

— Що бачили?

— Е, то ціла історія, по котрій шильдвахам заказали стріляти! От ліпше я вам розкажу, нехай там бідний рекрут не бентежиться. Аджеж і він бідолаха, що йому скажуть, те й мусить робити.

IV.

— Два роки тому буде, як раз, оце два роки. Сидів я тоді в оцій ямі в слідстві. Два нас тільки в казні було: я і якийсь панисько, Журковський називався. Що за один був і за що сюди попав, цього вже й не тямлю.

Аж ось раз якось увечір, уже по вечірній візиті, вже ми пороздягалися і спати лягли, — несподівано чуємо кроки ключника і голосний скрегіт ключів від колодок. Нарешті відімкнув і, впустивши до казні сніп жовтого світла із своєї ліхтарні, вказав нам у тім світлі якусь скорчену, напів голу, марну фігурку. Потрутив її наперед і віпхнув до казні, бо, видно, сама не могла досить скоро поспіти.

— Осьде маєш коц і простирало, — крикнув, кидаючи ті речі фігурці на голову і майже до землі її пригнітаючи. — Лягай та спи! Миски дістанеш завтра.

Сказавши це, ключник двері запер і пішов. У казні стало темно, як у пивниці, і тихо, як у гробі. Тільки врядигоди чуємо, немов би хтось сікачами м'ясо на стільниці сік, — то наш товариш зубами дзвонить. Бачите, осінь уже була пізня, дві неділі по всіх святих, холод такий, що не дай, Боже.

— Що ти за один? — питаю закостенілого товариша, не встаючи з ліжка. Вже чоловік був нагрівся і не хотілося мені вставати, а в казні було досить холодно, бо вікно мусіло бути день і ніч відчинене, про задуху.

Товариш наш мовчить, тільки ще дужче зубами дзвонить, а крізь той лярум чути уриване хлипання. Жаль мені стало хлопця, бо я вже доміркувався, що то якийсь зовсім ще зелений »фраєр«. Отже встав я і постелив йому напомацки ліжко.

— Ну, ну, — кажу, — будь тихо, не плач! Роздягнися та йди спати!

— Не... не... мо... жу, — ледве пробубонів він.

— Чому?

— Бо... бо... я... дуже змерз.

Господи! Я до нього, а він увесь, як кість, змерзлий, ані рукою, ані ногою рушити не може. Яким дивом прийшов до казні — не розумію. Встав і панисько, позділймали ми з нього лахміття і роздягли його цілком догола, натерли добре, обвили простиралом і коцом і поклали на ліжко. За якої чверть години, чую — зідхає, рушається.

— А що, ліпше тобі? — питаю.

— Ліпше.

— Відійшли руки, ноги?

— Ще не зовсім, але вже ліпше.

— А відки ти?

— Зо Смерекова.

— То тебе, певне, жандарм привів?

— Аякже. Гнав мене сьогодні від рання, майже голого й босого, морозом. Десять раз падав я на дорозі, бо не міг іти.

— А як же тебе звати?

— Йосько Штерн.

— А! То ти жид?

— Аякже, жид.

— Нехай тебе чорт візьме! Хоч мене убий, чи був би я з мови пізнав, що ти жид, так чисто по-нашому говориш.

— Що ж, пане, я зріс на селі, межи хлопами. Я пастухом був.

— А скільки тобі літ?

— Шістнадцять.

— А защо ж то тебе аж сюди до криміналу притягли?

— Ой, пане, я не знаю! Казав жандарм, що мій господар прискаржив мене за рабунок з вломанням, але я, бігме, нічого не рабував. Тільки свої папери, бігме, тільки свої папери!

І став хлипати та ревіти, як дитина.

— Ну, ну, цить, дурний, — повідаю, — скажеш то все завтра в суді, а мене то зовсім не обходить. Спи тепер.

— Ой, пане, а жандарм казав, що мене за те повісять! — заводив Йосько.

— Чи ти здурів! — крикнув я. — Смійся з того! Де ж ти чув, щоб за такі дурниці вішали?

— А мій господар казав, що мене запакують на десять літ до криміналу.

— Ну, ну, не журися, — кажу. — Бог милосердний, якось то буде. Тільки засни тепер, а завтра поговоримо задня!

Умовкли ми і незабаром я захріп.

V.

Тільки другого дня могли ми добре оглянути новика. Аж смішно мені стало, що я міг учора відразу не пізнати в нім жида. Вчора, коли ми його натирали напотемки і тільки слова його чули, зовсім того не було можна доміркуватися, що це жид.

І він також із переляком став озиратися по казні, як сполохана білиця. Схопився, коли ми ще обидва з паном лежали, умився, постелив ліжко і сів на ньому в куті, та й уже ані порушиться, мов заклятий.

— А що, ти голодний? — питаю його.

Мовчить, тільки якось ще дужче скорчився.

— І їв ти що вчора? — питає пан.

— Та... вчора... як мене мав жандарм вести, війтиха дала мені трохи борщу і кавалок хліба.

— Ага, тепер уже знаємо! — всміхнувся пан.

Дав йому поснідати — добрий кавалок хліба і вчорашній котлет. Аж затрясся неборак. Хотів щось дякувати, але сльози в очах йому стали.

І, бачите, ще одна несподіванка в тім хлопчиськові! Тихий, слухняний, без жадної дрібочки самохвальби, до говірки неохочий, але коли йому було казати що зробити, то звивався, як іскра. Було щось таке натуральне, хлопське в цілій його поведінці. Як не було що робити — а що у нас у казні за робота! — любив сидіти вкутику мовчки, скорчений, обчепивши руками коліна та опершися бородою об коліна, тільки очі йому блищаться з темного кутика, як у цікавої мишки.

— Ну, скажи ж нам, що ти за рабунок такий страшний зробив, що жандарм за нього аж шибеницею тобі грозив? — спитав його раз пан, коли вже видно було, що хлопчисько трохи втихомирився та освоївся.

— Ой, пане, — сказав Йосько і затрясся всім тілом, — довго б то розказувати, а мало слухати. То дуже дурна історія.

— Ну, ну, розказуй, послухаємо. І так не маємо тут нічого мудрішого робити, то можна й дурної історії послухати.

— Ріс я у Мошка, арендаря в Смерекові, — почав Йосько. — Зразу грався я разом з його дітьми і кликав

Мошка »тате«, а Мошчиху »маме«. Гадав я, що вони мої родичі. Але небавом завважав я, що Мошко своїм дітям справляє гарні бекешки, а Мошчиха дає їм щоп'ятниці білі сорочечки, коли тим часом я ходив брудний та обдертий. Коли мені було сім літ, казали мені пильнувати гусей, щоб не йшли в шкоду. Мошчиха не питала, чи холод, дощ, або спека, але гнала мене з дому на толоку, даючи при тім чимраз менше їсти. Терпів я голод, плакав не раз на толоці, але все те нічого не помагало. Сільські хлопці були ліпші для мене. Давали мені хліба, сира, допускали мене до своїх забав. Привик я до них, а пізніше став я їх виручати в пильнуванні гусей. Був я, як на свій вік, кріпкий і зручний, то сільські господині стали самі повіряти мені гусей, а потім телят, коли їх діти мусіли йти до школи. За те діставав я від них хліба, теплої страви, а не раз у свято й пару крейцарів.

Мошчиха була дуже скупа, то й рада, що я дома їсти не просив. А коли Мошкові діти дізналися, що я їм хлопські страви, то прозвали мене трефняком і стали зо мною дрочитися, а далі й бокувати від мене. Зразу мені те не вадило, але небавом почув я ту неприязнь дуже діймаво.

Мошко наняв для своїх хлопців бельфера, щоб їх учив читати й писати. Було то взимі, то й я мав час вільний. Коли ж я наблизився до них, щоб і собі вчитися, хлопці стали кричати, тручати мене та щипати, а врешті з плачем заявили матері, що разом із трефняком учитися не будуть. Сама, бачу, Мошчиха намовила їх до того, бо дуже мене та відьма ненавиділа, хоч не знаю, защо. То ж зараз, як тільки діти завели крик, прибігла і витрутила мене з покою, кажучи, що то не для мене наука, що вони бідні і не мають відки для жебрака бельферів тримати. Заплакав я, але що ж діяти?

Піду, бувало, в село, бавлюся із сільськими дітьми, або придивляюся, як старші майструють коло возів, саней чи іншого знаряддя. Не раз цілою гурмою бігали ми до коваля, котрого кузня стояла край села, і там цілими годинами придивлялися роботі. А що я був найсильніший з усіх хлопців, то не раз коваль велів мені або міхом димати, або молотом ударити, або точило крутити. Який же я тоді був щасливий! Як гаряче бажав я, коли вже наука не для мене, мати бодай яке ремесло в руках!

З весною знову вертав я на толоку, до гусей і телят, котрі Мошко скуповував у околичних селах і, перетримавши трохи, возив до Львова на продаж. Толока смереківська обширна, де-не-де поросла кущами, то й не багато мав я біганини. Сяду собі, бувало, де на горбку, вигострю ножик і починаю стругати, довбати, клемезити різні речі з дерева, зразу маленькі драбинки, плуги та борони, пізніше клітки, вітряки та млини.

По році був я вже таким майстром, що всі сільські хлопці вкут передо мною. Почав я фабрикувати траскала та скрипучі опуди для відгонення горобців із пшениці, проса та конопель, і продавав пару таких опудів по десять крейцарів. Заробив я небавом стільки, що міг посправляти собі деяке столярське знаряддя: долітця, свердлики і т. і.

Брався я до чимраз більших речей, бо мав до того охоту. Що тільки побачу, зараз хотів би те зробити. Взимі пересиджував я цілими днями то у столяра, то у коваля, помагаючи їм та привчаючися до їх роботи.

Мав я вже шістнадцять літ, а у Мошка ані гадки зробити щось зо мною, — вивів мене на пастуха, а за більше байдуже. Не знав я навіть, хто був мій батько і якого я роду. В селі знали тільки, що Мошко привів мене відкись маленьким; була навіть чутка, що я син якогось Мошкового свояка, котрий не оставив після своєї смерти нікого, тільки мене одного, а за мною порядний маєток, і що буцім то Мошко загорнув і присвоїв його собі.

VI.

— Шкода тебе, Йоську, — говорили мені не раз хлопи, — такий ти моторний хлопець і до ремесла охочий, а що з тебе буде?

— Що ж має бути, — відповідав я. — Буде громадський пастух.

— Ой, не має сумління Мошко, що так за тебе не дбає!

— Каже, що бідний, що не має звідки, — говорив я.

— Не вір ти старому циганові! Має він гроші і порядні, але для своїх бахурів ховає. А тебе не навчив навіть Богові молитися.

Бурилося в мені від таких слів. Став я сам про себе думати.

— Справді, — міркую, — чого я тут досиджуся? Робити на Мошка задурно завше маю час. Коли б хоч ремесла доброго навчитися, то я мав би бодай свій кавалок хліба в руках. Але як тут дійти до того? Як увільнитися від Мошка? Куди в світі обернутися, особливо, коли не знаю, звідки я родом, хто був мій батько і чи є де мій рід?

Наша коршма стояла при дорозі. Часто до неї заходили жандарми, не раз ведучи скованих арештантів до Львова, або до Жовкви. Зразу я боявся страшенно тих здорових, грізних хлопів у темнім убранні, із карабінами на плечах і в капелюхах із косицею з блискучого когутячого пір'я.

З тривогою й дрожжю, скорчений край печі, слухав я не раз, як вони розмовляли з Мошком, або із сільськими господарями звичайно про страшні для мене речі, про пожари, про злодіїв, волоцюг, і в розмовах тих дуже часто чув я слово: папери. »Як не має паперів, зараз його задержати«. »Еге, дивлюся, а його папери не в порядку«. »Як би був мав хоч один папір добрий, я був би його пустив«.

Ба що ж то за папери, — думав я не раз, — що таку мають міць, що один папір може прохожого чоловіка оборонити від жандарма з карабіном та з когутячим пір'ям? Але на те питання не міг я знайти відповіді, а проте тим дужче лякала мене думка про ті папери. Як же ж я можу рушитися в світ, не маючи паперів? Адже мене зараз на першім кроці жандарм зловить і поведе, Бог зна, на які муки! Дрижав я всім тілом на таку думку.

Чим частіше думав про визвіл від Мошка, тим частіше оті папери ставали мені перед очима. Навіть снилися мені папери, старі, пожовклі, з величезними печатками, дивилися на мене грізним, поморщеним обличчям, або сміялися з мене огидними, беззубими устами. Був я тоді дуже нещасливий.

Всі люди, котрих я про те питав, потверджували, що без паперів ані в дорогу рушити не можна, ані ніхто мене до терміну не прийме. Але звідки ж мені взяти ті папери?

Коваль радив мені запитатися про них Мошка, він же мусів дістати якісь папери по моїм батьку.

Ба, спитатися Мошка! Як би то мені так легко було до Мошка приступити. Давніше, як був я малий, він був для мене ласкавіший; коли ж я став доростати, здав мене зовсім у руки своєї жінки відьми і майже ніколи нічого до мене не говорив. Бачилось мені навіть, що бокував від мене.

Відколи мені люди повіли, що мусів узяти гроші по моїм батьку, став я пильніше на нього вважати; я зміркував, що та моя увага його непокоїть. Крутився якось неспокійно, коли ми часом опинилися самі, немов би його щось гризло. — А що, міркую собі, як би так коли, як нема жінки дома, наперти на нього несподівано, може б можна від нього хоч щото дізнатися? От я й зважився при нагоді так ізробити.

VII.

Нагода така небавом лучилася. Мошчиха поїхала до Жовкви, в коршмі не було нікого, тільки сам Мошко, то ж приступив я до нього та й кажу:

— Реб Мойше, люди кажуть, що маєш якісь папери по моїм батьку.

Кинувся Мошко, немов би його оса вкусила.

— А ти це звідки знаєш?

— Та люди кажуть.

— Що за люди?

— Та всі, по цілім селі.

— Ну, а тобі нащо тих паперів? Адже ти навіть читати не вмієш!

— Так. А все таки я хотів би знати. Значить, маєш їх?

— Маю, маю, ті дідівські папери! — крикнув Мошко роздражнений, немов би я йому, не знати, що неприємного сказав. — Дід був твій батько, потратив маєток, а тебе мені на біду лишив. Що мені з тебе за пожиток!

— Знаєш що, реб Мойше, — кажу, — віддай мені ті папери. Я собі піду, коли я тобі непотрібний.

— Що? — верескнув Мошко, — ти хотів би йти? А куди ж ти, дурню, підеш?

— Я хотів би вступити де до терміну, ремесла вчитися.

Мошко засміявся на ціле горло.

— Іди, йди, капустяна голово, гадаєш, що тебе хто прийме! За термін треба платити, а до того треба вміти читати й писати, і то не по-жидівськи, а по-ґоївськи.

Став я, мов остовпілий. — Врешті здобувся на слово.

— То бодай мені покажи ті папери, нехай їх побачу!

— Тьфу! — крикнув Мошко, — вчепився мене, як реп'ях кожуха! Ну, ходи, покажу тобі твої скарби! Ще щастя твоє, що я їх досі не спалив!

Це останнє слово, мов ніж, уразило моє серце. А що, як би був Мошко справді спалив мої папери? Адже був би я самісінький на світі, як лист, відірваний від дерева. Ані я сам не знав би свого роду, ані мене ніхто не знав би. Не міг би я рушитися з місця, був би навіки прикований до Мошкової лави, був би до смерти невільником. Дрижання мене пройняло на цю думку, якесь мляве проміння замиготіло перед очима. З великою натугою переміг я сам себе і йшов спокійно за Мошком до комірки.

Комірка була дерев'яна, добудована до коршми ззаду, а вхід із сіней. Мала тільки одно тісне віконце, навхрест перебите залізними штабами. Там Мошко складав усякі речі, що брав від хлопів на застав і все, що мав дорожчого. Повно там було кожухів, шапок баранкових, чобіт; у скрині лежали коралі, казали навіть, що мав там на дні старосвітські дукати й таляри. Пару раз добувалися до тієї комірки злодії, але ніколи не могли її розбити, бо міцно була збудована, а Мошко собак держав чутких. Двері від комірки були низькі й тісні, Мошко мусів схилятися, щоб улізти до середини. За ним уліз і я.

— А ти тут чого? — озвірився він на мене.

— Як то чого, аджеж ти велів мені йти?

— Але не сюди! Зачекай у сінях!

— Всеодно, — кажу, — зачекаю й тут. Адже нічого тобі не з'їм.

Мошко витріщив очі і видивився на мене, немов би мене вперше в житті бачив. Не знаю, що йому в мені не подобалося, але плюнув і відвернувся. Потім виліз на скри-

ню, сягнув на поличку, прибиту під самою стелею, і дістав звідти скрутіль пожовклих паперів.

— Ось твої шпарґали! — буркнув, показуючи їх мені здалека.

— Дай, нехай ім придивлюся, — кажу і витягаю руку.

— Ну, що ж ти, дурний, в них побачиш, — відповів Мошко, — і пощо тобі того? Сиди в мене, коли тобі тут добре, і не шукай собі біди!

І поклав папери знову на полицю.

— Ходім звідси, — каже, — тепер можеш бути спокійний. А то, що тобі люди про мене говорять, — бо знаю, що в людей язики довгі, — то ти не вір тому. То все брехня.

— Що брехня? — питаю.

— Ет, з тобою говорити, то однаково горохом до стіни кидати, — буркнув Мошко і майже витрутив мене з комірки, а потім, заперши її на ключ і на колодку, пішов до коршми.

VIII.

Йосько замовк на хвилю. Пан Журковський, що уважно слухав його оповідання, всміхнувся та й каже:

— Ну, ти казав, що дурна історія буде, а ось ти розказуєш, як би із книжки читав.

— Е, пане, — відповів Йосько, — те, що досі, то не була історія. Але тепер прийде дурниця. А що оповідаю гладко, то не дивуйтеся. В селі навчився я казки розказувати. Пам'ять маю добру, а як тільки раз яку казку вчую, то потім оповім її ще ліпше і цікавіше, ніж той, від кого я її чув. Тої зими так мене в селі всі за ті казки полюбили, що ні одні вечерниці без мене не обійшлися.

— Ге, як я бачу, то ти майстер до всього, — сказав пан.

— Ой, пане, — відповів, зідхаючи, Йосько, — не знаю, що то значить, але мені бачиться, що це власне моє нещастя. Коли чую, що маю що зробити, що можу чогось навчитися, то так мене щось усередині пече, так мене мулить і мучить, що не маю хвилі спокою, поки того не зроблю, не пізнаю, не навчуся. Отжеж не що, тільки це мене до криміналу завело.

— Ну, ну, розказуй!

Та не міг цим разом Йосько скінчити свого оповідання; бо власне в тій хвилі відчинилися двері нашої казні. Йоська закликали до протоколу.

— То незвичайний хлопець, — проворкотів пан і, задумавшися, став ходити по казні.

— А мені бачиться, що він багато бреше, — кажу я. — Навчився казки хлопам оповідати, то й нам казку каже.

— Думаєш, що так?

— Ну, а що ж, хіба то не може бути?

— Певне, що бути може, але лице його свідчить за ним. Зрештою будемо ще мати час переконатися потрохи.

На протоколі сидів Йосько коротко, не довше, як пів години. Вернув далеко веселіший і спокійніший, ніж пішов.

— Ну, що ж, — питаю його, — не з'їв тебе суддя?

— Е що, суддя добрий чоловік, — сказав Йосько. — Признатися, дуже я його зразу боявся. В селі казали мені, що тут б'ють до признання, що розпаленим залізом у підошви печуть.

— Ха, ха, ха! — засміявся я. — Тепер то я знаю, чого ти по ночах так перевертався та кричав та йойкав! Тобі певно снилося, що тебе в підошви печуть!

— Ой, прошу не сміятися. Мені подумати страшно про ті сни, стільки я в них натерпівся. А все задурно. Суддя такий добродушний, говорив зо мною по-людськи, не кричав, не фукався, не бив мене.

— Ну, а про що ж тебе суддя питав? — промовив перший Журковський.

— Та про той нещасливий рабунок, як то було.

— Ну, і що ж?

—. Та що ж би! Оповів я йому все, як було, та й годі. Списав протокол і казав мене відвести.

— Ну, то тепер оповідж і нам, як то було.

— Та як було! Знаєте вже, яке було моє життя у Мошка. Не хотів я довше в нього оставатися, а ще до того боявся, що скоро йому ще раз спімну про папери, то він візьме та й спалить їх. Отож я надумав сам їх украсти. Легше мені було дібратися до комірки, ніж сторонньому злодієві, бо й пси мене знають, і сам я знаю всі входи

й усі звичаї в хаті. Зразу хотів я викрасти в Мошка ключі, але він, видко, занюхав щось і носив їх завше при собі, або ховав десь так, що я не міг знайти. А мене гарячка жерла, коли в моїй голові раз на тім стало, щоб добути свої папери. Тут уже ні про що не було гадки, тільки про це. І що, зрештою, мав я довго думати? Однієї ночі, коли всі спали, швидко зстругав я фуґу в однім стовпі комірки — вона була будована в стовпи, — виважив долотом делину, вліз до комірки, взяв свої папери, а потім засунув делину знов на місце. Та й стільки.

— Дрібниця! — буркнув пан.

— А скоро я дістав папери в свої руки, то навіть не переглядаючи їх, не розв'язуючи шнурка, котрим були обв'язані, завив їх у шмату, сховав за пазуху і покинув Мошкову коршму. — Куди тепер іти? — подумав я собі. Ще мене страх не зовсім покинув. Ануж Мошко ошукав мене, показуючи якібудь пусті папери замість моїх! Ануж напотемки взяв я який інший звиток? Треба було конечне з кимось порадитися, що в тім разі робити. Тож, переночувавши у першім скраю стозі сіна, на другий день пішов я до знайомого коваля й оповів йому все. Він перший зілляв мене холодною водою.

— Зле, хлопче, зробив ти, — каже. — Йди зараз до війта, розповідж йому все і зложи в нього папери!

IX.

Замлоїло мене коло серця від тих слів. Але що ж робити? Бачу, що рада розумна, та й іду. Приходжу до війта і з подвір'я вже бачу крізь вікно, що коло стола на лаві сидить жандарм. Відразу щось немов би шепнуло мені, що то смерть моя. Задеревів я й не міг кроку далі зробити. Блисла мені в голові думка: втікати! Але вже було запізно. Війт мене побачив і крикнув радісно:

— Ось і він сам! За вовка помовка, а він осьде! Ну, ходи ж, ходи ближче!

Бачу, що вже все вийшло наверх, що вже за мною питають. То ж, зібравши всю свою відвагу, йду до хати.

— Як називаєшся? — питає мене жандарм.

— Йосько Штерн.

— Звідки родом?

— Не знаю.

— Ага, значить, — волоцюга.

Закаменів я на місці. Не раз чув я це страшне слово, чув багато страшних історій про те, що то виробляють жандарми з волоцюгами, і завше того найгірше боявся. А тут, маєш, від першої хвилі і сам у таке ж попався.

— Але ж я тутешній, — простогнав я. — Пан війт мене знають.

— Я? тебе? — каже мені війт. — Брешеш, любенько моя! Знаю тебе з видження, знаю, що називаєшся Йосько і що служиш у Мошка арендаря, але хто ти такий і звідки взявся, того не знаю.

— Ага, значить, бреше в живі очі! — крикнув жандарм і щось занотував у книжечці.

Не кажучи й слова, він встав із лави, добув із своєї торби ланцюжки, закував мене і повів до коршми до Мошка. Що там зо мною робили, того не буду оповідати. Та й не даремна ж була їх злість. Зробив я їм великі збитки. Мошко в першій хвилі сказав жандармові, що я вкрав йому великі гроші, завиті в папір. Гадав, що як мене жандарм зловить і до коршми приведе, то він зараз папери від мене відбере і спалить, і я навіки остануся його невільником. Скоро тільки я ввійшов до коршми, зараз перше питання було:

— Де гроші?

— Не знаю. Ніяких грошей я не брав.

— А де папери?

— Я сховав.

— Де сховав?

— Не скажу.

Стали мене наклонювати, насамперед биттям, потім добрим способом, а я все тільки одно повідаю:

— Папери я взяв, бо то мої. Не заглядав я навіть, що в них є. Сховав я їх і не покажу нікому, тільки війтові.

Мошко мало не сказився. Із злости велів з мене поздирати чоботи й одіж, що я мав на собі, а вбрати мене в оце лахміття. Нарешті, збитого й майже голого, повели мене до війта. Знову мене там стали за папери питати. Але я не дурний. Аж коли побачив, що в хаті багато свідків,

пішов я до сіней і витяг папери із шпари. У війта сіни були темні, обширні. Йдучи до хати і бачучи там жандарма, упхав я свій звиток до шпари, щоб його у мене не відобрали. Коли Мошко побачив звиток у руках жандарма, кинувся до нього, як ворон, кричучи, що то його гроші, щоб йому віддати.

— Го, го, пане Мошку, — відповів війт, — то так не йде. Ми те все мусимо відставити до суду. Зробимо тут протокол, а скоро той хлопець признається, що у вас той звиток украв, то вже річ суду робити з тим, що далі. Запечатаємо все, як є, громадською печаткою, і пан жандарм відставлять те разом з арештантом до Львова. А ви вже в суді будете собі правди доходити.

Мій Мошко так на те скривився, немов би кварту своєї оковити випив. Але ніхто на те не зважав. Жандарм засів писати протокол. А коли все списано, війтиха дала мені трохи попоїсти, жандарм закував мене знов, і ми рушили в дорогу до Львова. Гадав я, що згину з болю й морозу в тій дорозі, і досі не знаю, як я видержав. Ой, пане, як же ви тепер гадаєте, що зо мною буде?

— Нічого не буде, — відповів пан Журковський. — Посидиш трохи та й вийдеш на волю. А хто знає навіть, чи вся оця історія не вийде тобі на добре.

— А то як?

— Ну, побачимо. Ніколи чоловік не знає наперед, що його чекає.

X.

Пан Журковський каже якось Йоськові:

— Чуєш, хлопче? хочеш, щоб я тебе навчив читати?

Витріщився Йосько на пана.

— Ну, що ж так дивишся? Скоро тільки маєш охоту, то за пару день будеш читати. А як побачу, що справді не брешеш і пам'ять маєш добру, то вже те зроблю для тебе, що тебе приймуть до ремісницької школи, то навчишся ремесла, якого схочеш.

— Йой, пане! — крикнув Йосько і кинувся панові до ніг, заливаючися сльозами. Більш нічого не міг сказати, тільки цілував пана по руках.

На другий день принесли панові буквар і він став учити Йоська читати. За два дні Йосько вмів уже пізнавати і складати букви, а за тиждень читав короткі кусники майже плавно. Читав би був, бачу, день і ніч, тільки що ми вночі світла не мали. Ледве до їди міг на хвилю від книжки відірватися.

А коли смерклося і читати вже годі було, Йосько сідав у кутику на своїм сіннику, підгортав ноги під себе й охоплював їх руками, і так, сидячи скорчений, зачинав оповідати казки. Снував їх без кінця, і, хоч бачилося, що все однакі чуда й пригоди повторяє, все таки вмів їх завше інакше укладати і на інший лад оповідати.

А часом, просто, було видно, що в казці снує перед нами свої власні мрії. Оповідав про бідного хлопця, що в найтяжчій недолі стрічає добродія чарівника, переймає від нього чарівні слова й закляття і йде в світ здобувати собі долю та помагати іншим. Проймаючими, а заразом простими словами рисував його терпіння й пригоди, стрічі із жандармами, неволю в арендаря, забавно не раз мішаючи те, про що казки говорять, з тим, чого сам зазнав.

Ніколи ще не бачив я хлопця, котрий би так гаряче брався до книжки, як Йосько. Бачилося, що за тих пару неділь хотів надолужити те, що занедбав у кільканадцятьох літах.

Найбільше гризся тим, що осінні дні такі короткі, а в казні так скоро зовсім смеркалося. Одно наше віконце, звернене до заходу й положене майже під стелею, скупо тільки світла пропускало навіть уполудне; о четвертій годині вже читати годі було. А Йосько рад би був день удвоє продовжити. Нарешті, врадуваний, закликав:

— Маю! Буду читати при вікні. Там розвиднюється швидше і видно довше, ніж у казні.

— Невигідно тобі буде читати, стоячи на риштуванні, — кажу йому. — Зрештою то для тебе зависоко.

— Сидіти буду так високо, як мені подобається! — каже.

— Як же то зробиш?

— Прив'яжу простирало двома кінцями до ґрати, в зігнуття покладу звитий у трубу коц і сяду на нього, як на сідало.

І справді, винахід був дуже практичний, і відтоді всі в криміналі так роблять. Кілька день Йоcько просто любувався вікном. Вставав о шостій, скоро тільки трохи розвиднілося, робив своє риштування і вип'ялившися на нього, сліпав над книжкою, притискаючи чоло до самої ґрати, аби тільки якнайбільше того Божого світла захопити. Ми з паном обидва по черзі пильнували коло дверей, як ішов ключник до казні, і загодя остерігали Йоська, щоб злазив і риштування знімав, бо сидіти при вікні арештантам гостро заборонено. Та й удавалося нам завше уникати штемпу, а може й ключник мав якусь увагу на пана Журковського і не так пильно нашої казні доглядав.

XI.

Та, на лихо, штемп випав з іншого боку.

Окрім сторожі в коридорі, маємо ще одну: під вікнами в'язниці ходить шельвах — жовнір із карабіном. Має він гострий наказ доглядати, щоб арештанти у вікна не дивилися, а особливо, щоб із собою крізь вікна не розмовляли. Військове правило велить йому в разі опору навіть зброї вживати.

Щоправда, досі такого випадку не було. Треба вже було чогось дуже великого, щоб шельвах, зійшовши із свого пляцу, замельдував вахкомендантові, що із цього, чи того вікна говорили або дивилися. Старші жовніри, так ті вже звикли розуміти, що що іншого припис, а що іншого виконання, і, звичайно, не дуже гостро держалися припису. Не один супокійно дозволяв на всяку говірку, як то кажуть, був »блят« на все; інший лагідно впоминав або просив арештантів, щоб дали спокій.

Та гірше було, коли на варті лучився рекрут, що боїться капраля гірш огню. Такий брав усякий наказ дослова. Як сказали йому »гостро пильнувати«, то він розумів це так, що всякого арештанта, котрий укаже голову в вікні, треба споганити останніми словами, замельдувати капралеві, або навіть ухопити за карабін.

На таких арештанти мстилися тим, що за його варти, особливо вечором, виробляли найбільші крики в вікнах так, що бідний рекрут не раз, було, аж казиться, і на всякий викрик з вікна вважає за свій святий обов'язок відпо-

вісти щонайменше таким же голосним та досадним викриком. Але що арештантів буває кількадесят, а він один, то по кількох мінутах пекельного галасу, звичайно, мусів замовкнути і, не можучи собі дати ради, хапав за карабін. Розуміється, що в тій хвилі вікна насупротив нього опорожнювалися зовсім, а крик знімався в другім кінці довгого арештантського будинку, і шельвах, як гонений звір, біг туди і знову грозив карабіном — очевидно, з тим самим наслідком.

Такі галаси бували, звичайно, вечором, але не раз і вдень. Отже, лихо хотіло, що одного дня від третьої до п'ятої стояв власне такий нещасливий рекрут на шельваху. Із самого початку сказав грубіянство якомусь арештантові, що дивився у вікно. Дали такий знак, щоб зробити йому »кацмузику«. На різних кінцях арештантського будинку, з різних поверхів із кільканадцятьох вікон раптом посипалися крики, викликання, свист і проразливі м'явкання.

Рекрут кричав також, бігав попід усі вікна, але ніде не міг заздріти нікого. Доведений до лютости, замовк нарешті і став на однім місці, щоб відідхнути. В пару хвиль пізніше замовкла й »кацмузика«. Бачилося, що спокій настав повний. В казні вже смеркалося, тож Йосько зробив риштування і з книжкою в руках так і припав до вікна. Та ледве прочитав собі під ніс пару слів, коли в тім шельвах, зуздрівши його, прискочив і став проти вікна.

— Марш, злодію, з вікна! — верескнув до Йоська.

Йосько за першим разом не чув навіть крику, так живо був занятий історією про чаплю й рибу, що, як раз, читав.

— Марш з вікна! — ще голосніше крикнув шельвах.

— Та чого хочеш від мене? — відповів Йосько. — Адже тобі не заваджаю. Адже бачиш, що читаю. В казні вже не видно, то я виліз трохи до світла.

— Йди геть, бо стріляю! — ревнув шельвах, і доки Йосько вспів злізти із свого риштування, вже гукнув карабіновий вистріл.

— Йой! — крикнув Йосько і, як сніп, упав з риштування на ліжко, що стояло під вікном. Ноги його задригали судорожно, а руки, в котрих держав книжку, притиснені були до грудей. З-під карток книжки бухала кров. Куля попала просто в груди.

— Що тобі? Де тебе трафило? — крикнули ми обидва, кидаючися до Йоська. Але він нічого не відповідав, тільки чорні очі блищали, як два розжарені вуглі, страшенно якось відбиваючи від лиця, блідого, мов у трупа.

На подвір'ї під нашим вікном і на коридорі коло наших дверей знявся рівночасно галас. Там сторожа військова вибігла на вистріл, а тут ключник із дідами шукав казні, до котрої стрілено. Впали до нас.

— Ага, то тут! — крикнули, бачучи розтягненого Йоська. — А що, злодію, жидику, дісталося тобі на горіхи?

Йосько кидався ще і стогнав тихо, все притискаючи книжку обома руками до грудей, немов би хотів нею заткати смертельну рану.

— Що він робив? — спитав мене ключник.

— Та... я... тільки... до світла...

Хотів ще щось говорити, але духу йому не стало. Останнім відрухом підірвав руки від грудей і показав ключникові закривавлений буквар.

— Він читав при вікні, — пояснив я ключникові.

В тій хвилі прийшов із суду ординанс із карткою, шукаючи ключника.

— Пане ключнику, — каже з коридору, — де тут сидить Йосько Штерн? Є тут картка із суду, що має йти на волю.

А Йосько вже перед мінутою був вільний.

Іван Франко.

VIII. Повісті.

26. Запорозький суд.

(З повісти: *„Чорна Рада“).*

Розпочав суд над Кирилом Туром батько Пугач. Вийшовши з ряду, уклонився він на всі чотири сторони низенько, потім ще віддав особо один поклін гетьманові та дідам та отаманам по поклону і почав говорити голосно й поважно:

— Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, братчики, хоробрі товариші, і ви, православні християни! На чім держиться Запорожжя, як не на давніх, предковічних звичаях? Ніхто не скаже, коли почалося козацьке лицарство. Почалося воно ще за оних часів предків наших варягів, що морем і полем слави у всього світу добували. Отже, ніхто з козацтва не покаляв тої золотої слави; ні козак Байда, що висів у Цареграді на залізному гаку, ні Самійло Кішка, що мучився п'ятдесят чотири годи в турецькій каторзі, — покаляв її тільки один ледащиця, один паливода, а той паливода стоїть перед вами!...

Та взяв Кирила Тура за плечі та й повернув на всі боки.

— Дивися, — каже, — вражий сину, у вічі добрим людям, щоб була іншим наука!

— Що цей паскудник учинив? — став ізнов глаголати батько Пугач до громади. — Учинив він таке, що тільки тьфу! Не хочеться й вимовити. Наробив сорома товариству на всі роки. Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, братчики! Подумайте, порадьтеся й скажіте, як нам цього сорома збутись? Яку б кару ледачому пакосникові здекретувати?

Ніхто не виривався із словом; усі ждали, що гетьман скаже. А діди кажуть:

— Говори, батьку гетьмане; твоє слово — закон.

Брюховецький скорчився у три погибелі та й каже:

— Батьки мої рідні! що ж я здолаю видумати путнє своїм нікчемним розумом? У ваших то сивих, шановних головах увесь розум сидить! Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки — судіть, як самі знаєте, а моє діло — махнути булавою, та й нехай по тому буде. Не дармо ж я вас вивів із Запорожжя на Вкраїну: порядкуйте по-стародавньому, як самі знаєте; судіте і карайте, кого самі знаєте, а я свого розуму супроти вашого не покладаю. Всі ми перед вашими сивими чупринами діти і дурні.

— Ну, коли так, — кажуть діди, — то чого ж довго міркувати? До стовпа та киями!

Гетьман махнув булавою. Вічове колесо заворушилося. Раді кінець.

Горопаху Кирила Тура зв'язали мотузками та й повели до стовпа, що стояв недалеко. Прив'язали бідаху так, щоб можна було повертатися на всі боки, ще й праву руку оставили на волі, щоб можна було бідоласі дістати ківш та випити меду; бо так водилось у тих химерних низовців, що коло стовпа тут же й горілка стоятиме у діжечці і колачів решето — раз для того, щоб, завдавши голові хмелю, не так тяжко було горопасі кінчати життя, а друге для того, щоб охітніш козаки бралися за киї. Тут бо й київ лежав оберемок. Оце ж усякий братчик, ідучи мимо, зупиниться коло стовпа, вип'є коряк меду, колачем закусить, візьме кий, ударить раз винуватого по спині, та й пішов своєю дорогою. „А вже в них таке було прокляте заведення, — розказують, було, старосвітські люди, — що, як сім раз відважить киякою, то хліба більш не їстимеш«. Рідко, рідко траплялося, що ні один братчик до ковша не доторкався, а проходив мимо, мов і не бачив нічого. То, було, простоїть бідний тімаха своє врем'я, відв'яжуть та й прав. Тільки, щоб заслужити таку ласку в товариства, треба було козакові, не знати яким, бути лицарем. Правда, й Кирило Тур був у Січі не послідущий, був козак-душа, а не братчик, та й вина ж його була дуже тяжка: більшої вини й не було, здається, в запорожців над оте скакання в гречку. Тим то інший братчик, хоч жалував дуже козака, та, щоб не розплодився такий гріх між молодиками, йшов і брався за кий. Хіба вже, зглянувши на Кирила Тура, пе-

ремагав своє жорстоке запорозьке серце. Знаєте, чи раз то вже доводилося вкупі яку пригоду на диких полях терпіти або один одного з біди визволяти? — так, згадавши старовину, братчик і руку опускав і, мов не він, від стовпа відходив.

Ще ж до того беріг Кирила Тура від лихої халепи й побратим його, Богдан Чорногор. Цей, ходячи круг стовпа, одного зупинить покірним проханням, другому нагадає про якунебудь Кирилову послугу, а на іншого блазня, то й посвариться; то такий, знаючи чорногорське завзяття, і відійде, мов кіт від сала, хоч би й рад меду покуштувати. Благаючи іншого отамана, аж слізьми обливався вірний Турів побратим; а в Січі велико стояло таке щире побратимство.

Як ось іде просто до стовпа батько Пугач. Цього похмурого дідугана не посмів Богдан Чорногор нічим попрікнути, а де вже на нього сваритись? Хоч уже б його й бажав благати, то й язик не ворочається. Як молодий цуцик ховається під ворота, побачивши старого сусідського Бровка, так бідний чорногорець уступився геть, даючи дорогу жорстокому дідові. А той прийшов до стовпа, випив коряк меду, ще й похвалив, що добрий мед, закусив колачем, узяв у руки кий.

— Повернись, — каже, — сякий-такий сину!

Сердега повернувся, а він йому так відважив києм по плечах, що аж кістки захрумтіли. Однак, Кирило Тур показав себе добрим запорожцем: і не зморщився й не застогнав.

— Знай, ледащо, як шанувати козацьку славу! — сказав батько Пугач, положив кий та й пішов собі геть.

Дивлячися здалеку на запорозький прочухан, молодий козак Петро поміркував, що небагато Кирило Тур видержить таких гостинців. Жаль йому стало нетяги; підійшов до нього, чи не дасть якого завіту сестрі та матері.

А Богдан Чорногор думав, що він хоче попробувати, чи кріпкі у Тура плечі; заслонив свого побратима спиною, схопився за шаблюку та й каже:

— Море! я не попушу всякому захожому знущатися з мого побратима! доволі й своїх братчиків!

— Багацько ж, мабуть, і в тебе в голові мізку! — каже Кирило Тур. — Пусти його; це добра людина: у багно

тебе не втопче, як зав'язнеш, а хіба з багна витягне. Здоров був, братику! Бач, як гарно в нас трактують гостей? Це вже не гарячі млинчики, пане брате! Вип'ємо ж по коряку меду, щоб не так було гірко.

— Пий, брате, сам, а я не буду, — каже Петро, — щоб ще ваші діди не звеліли віддячити тобі києм.

— Ну, бувайте ж здорові, братці! — каже Кирило Тур, — вип'ю й сам.

— Що сказати матері й сестрі? — поспитав Петро.

Згадавши про матір та про сестру, Кирило Тур похилив голову, далі й каже з пісні:

Ой который, козаченьки, буде з вас у місті,
Поклоніться старій неньці, нещасній невісті:
Нехай плаче, нехай плаче, а вже не виплаче,
Бо над сином, над Кирилом чорний ворон кряче!

— Це таки станеться з тобою, превражий сину! — каже, підходячи, один січовий дід, а за ним іде ще троє, — Не вповай, — каже, — на те, що молоді тебе обходять; ми й самі тебе вкладемо, ось дай лиш випити нам по коряку меду.

Та й узяв коряк; зачерпнув, випив, покректав та, взявшись за кий, і каже:

— Як вам здається, батьки? Я думаю, дати йому раз по голові та й нехай пропадає ледащо!

— Ні, брате, — каже другий дід, — ніхто з нас не зазнає, щоб колинебудь бито винуватого по голові. Голова — образ і подобіє Боже: гріх підіймати на неї кия. Голова нічим невинна: »из серця исходят помишленія злая«, а голова, брате, нічим невинна.

— Так що ж, брате, — каже третій дід, — коли того проклятого серця дубиною не дістанеш? а по плечах не добити нам цього вола й обухом. А шкода пускати на світ такого гріховода: і так уже, чорт знає, на що переводиться славне Запорожжя.

— Послухайте, батьки, моєї ради, — каже четвертий дід. — Коли Кирило Тур видержить той прочухан, то нехай живе: такий козарлюга на щонебудь здасться.

— Здасться? — каже, йдучи мимо, батько Пугач. — На якого біса здасться такий гріховодник православному

християнству? Бийте його, вражого сина! Шкода, що мені неможна більш братися за кий, а то я молотив би його, поки б увесь мед випив. Бийте, батьки, превражого сина!

Тоді діди випивали, один за одним, по коряку меду, брали киї і давали Кирилові Турові по плечах. Сили в старих руках було в них ще доволі, що аж плечі хрумтіли. Інший давно б уже звалився з ніг, а Кирило Тур видержав усі чотири киї, не покривившися; ще, як відійшли діди, і жартував із своїм гостем.

— Добре, — каже, — парять у нас у січовій лазні, нічого казати! Після такої припарки не заболять уже ні плечі ні поясниця.

— Що сказати твоїй пані-матці? — питається ще раз Петро.

— А що ж їй сказати? — одвітує Кирило Тур. — Скажи, що пропав козак ні за цапову душу, от і все. А прикмету над моїм скарбом знає побратим. Одну частку віддасть він старій неньці та сестрі; другу відвезе у Київ на Братство: там мене спокусив гріх, нехай же там моляться й за мою душу; а третю відвезе у Чорну Гору: нехай добрі юнаки куплять собі олив'яного бобу та чорного пшона, щоб було чим пом'янути на лицарських герцях Турову душу.

— Кріпись, побро, — каже Богдан Чорногор, — більш ніхто не зніме на тебе руки. От незабаром ударять у казани до обіду; тоді відпустять тебе та й будеш вільний козак.

Мусів Петро підождати до обіду, чи не потішить матері та сестри Кирилової доброю звісткою. Ходячи по вічовому місту, постеріг він, що не один тільки чорногорець обороняв Кирила Тура: багато братчиків, зустріваючися з другими, бралися за шаблю, мов вимовляли: »Ось тільки поквапся на мед, то виціджу я його з тебе хутко«! Як же вдарили казани до обіду, тоді ціла купа запорожців кинулася до Кирила Тура; відв'язали від стовпа, обнімали й поздоровляли по бані.

— Ну вас ік нечистій матері! — каже Кирило Тур. — Коли б самі постояли у стовпа, то відпала б охота обніматися.

— А що, дияволів сину! — каже, підходячи, батько Пугач, — смачні киї кошові? Може, тепер плечі болять так,

як у того чорта, що возив ченця в Єрусалим? На, вражий сину, приложи оце листя, так завтра — мов рукою зніме. Бито й нас дезащо замолоду, так знаємо ми ліки від цього лиха.

Роздягли братчики Кирила Тура, а в Петра аж мороз пішов поза шкурою, як побачив він білу його сорочку, що сестра-жалібниця шила й мережила, усю в крові; ще й поприкипала до ран. Кирило Тур аж зуби зціпив, щоб не стогнати, як почали віддирати її від тіла. Батько Пугач сам приложив йому до спини якесь листя, помазавши чимсь липким.

— Ну, — каже, — тепер ходи здоров та не скачи в гречку, а то — пропадеш, як собака!

Тоді братчики з веселим гуком підняли діжку з медом, узяли стужку з колачами та й повели Кирила Тура до обіду.

Обідали добрі молодці на траві під дубом, усякий курінь осібно із своїм курінним отаманом. Діди обідали в гетьманському курені: тільки батько Пугач прийшов на трапезу до Кирила Тура, і то вже велика честь була всьому куріневі. Кирило Тур уступив йому своє отаманське місце, а сам сів коло нього. Два кобзарі, сидячи напроти них, грали всяких лицарських пісень, виспівуючи про Нечая, про Морозенка, про Перебийноса, що здобули на всьому світі несказаної слави; виспівували і про Берестецький рік, як козаки бідували, та, бідуючи, серце собі гартували, — і про степи і про Чорне море і про неволю і про каторгу турецьку і про здобич та славу козацьку; все поважним словом перед товариством викладували, щоб козацька душа і за трапезою росла вгору.

Поблагословив ото батько Пугач до трапези, всі взялися за святий хліб, усяк виняв з кишені ложку (бо Січовикові без ложки, що без люльки, ходити не годилося), як ось Кирило Тур, озирнувшися кругом, і каже:

— Ех, братчики! мені памороки забито киями, а в вас, мабуть, і зроду в голові клоччя. Коли ж це в світі видано, щоб випроводити гостя з коша натщесерце?

— Пане отамане! — кажуть, — борони нас, Боже, від такої скнарости! Про якого це ти гостя глаголеш?

Коли ж тут саме і йде чорногорець із Петром.

— Ось мій гість! — каже Кирило Тур. — Це, коли хочете знати, син Паволоцького попа.

Раді були всі братчики, побачивши Шрамового сина. Давно вже вони чули про його лицарство. Інші, уставши, обіймали його, як брата, а ще інші потіснялися, щоб було йому місце.

На обід у запорожців мало подавали м'ясива, а все тільки рибу. Добрі молодці, як ченці, м'яса не любили. Посуда була вся дерев'яна, і чарки і коряки — все з дерева. Трапезуючи, добре тягнули братчики мед, пиво, однак, ніхто не впився, так то вже повтягувалися.

Більш від усіх пив за цей раз Кирило Тур: хотів, мабуть, бідака завдати собі хмелю, щоб не так боліли плечі, та й хміль не подолів його. Зробився тільки дуже веселий, і як устали з-за обіду і як почали братчики танцювати під бандуру, він собі пішов навприсядки; качався колесом і виробляв такі викрутаси, що ніхто б і не подумав, що цього козака бито недавно киями. Запорожці не навтішалися з такої терпеливости.

Петро мій після обіду хотів іти додому, так Кирило Тур придержав його та й каже:

— Постривай, брате, і я поїду. Після такої бані не довго покріпишся. Перед товариством сором кволитись, а дома заляжу до завтрього.

От, погаявшися ще трохи, звелів Кирило Тур осідлати двоє коней та й поїхав з коша.

Панько Куліш.

27. У в'язниці.

(З повісти: *„Чорна Рада"*).

Мізкує собі ледачий Іванець, ходячи по світлиці, аж ось увійшов вартовий. — Якийсь чоловік має про негайне діло ясновельможного сповістити.

Дозволив гетьман позвати перед себе. Увійшло якесь опудало. На голову насунув кобеняк, тільки очі видко, а сам у широкій семрязі; на спині чималий горб. Брюховецький сам не знав, чого злякався; так уже грішна душа його тривожилася.

— Хто ти такий?

— Той, кого тобі треба.

У Іванця пішов мороз поза спиною.

— Кого ж, — каже, — мені треба?

— Тобі треба такого, щоб заворожив на впокій гетьманщину, бо он сюди, кажуть, купляться вкруг панів люди та компанують, як би Сомка на волю визволити; та й ніженські міщани шепотять про Сомка, як жиди про Мусія.

— Що ж ти за чоловік?

— Я чоловік собі мізерний — швець із Запоріжжя, та як пошию кому чоботи, та вже других не треба буде.

— Як же ти заворожиш гетьманщину?

— А так. Піду тільки та розкажу Сомкові твій сон; зараз усе й утихомириться.

— Дияволе! — скрикнув Брюховецький. — Звідки ти мій сон знаєш?

— Від усатого пацюка знаю.

— Буде ж тому пацюкові!

— Угамуйся, пане гетьмане, на цю годину; лучше подумай, як від свого ворога скоріш відкараскатися, щоб через тебе та й усім не було — сьогодні пан, а завтра пропав.

Довгенько помовчав Брюховецький.

— Відкрий, — каже, — голову; я подивлюся, чи не нечистий справді до мене присусіджується.

— Нечистому багацько діла й по манастирях, — одвітує той, та й відкинув відлогу.

Брюховецький аж відшатнувся:

— Кирило Тур...

— Цить, пане гетьмане, — каже Кирило Тур, і накрився знов відлогою.

— Невже ти оце візьмешся за таке діло? — питає Брюховецький.

— А чому ж? — каже. — Хіба в мене руки не людські?

— Ти ж, кажуть, був трохи свій із Сомком!

— Так, як чорт з попом. Я вже давно на нього чигаю, і в Києві — сам, здоров, знаєш — трохи не доказав йому дружби. А наші дундуки подякували мені киями. Отака в світі правда!

— Защо ти на нього злишся?

— Я то вже знаю, защо! У мене своя приключка,

а в тебе своя. Я в тебе не питаю, не питай і ти в мене. Не гай мене, пане ясновельможний, та, коли хочеш, щоб я тобі подякував за сотницький уряд, що настановив мене сотником, скажи мені тільки, як до нього добратися.

— От як, — каже. — Візьми ти оцей перстень. Пропустять тебе з ним, куди хочеш.

— Гарна каблучка, — каже Кирило Тур. — Ще й сагайдак із стрілкою на печаті вирізано.

А Брюховецький:

— Це, коли хочеш знати, той самий перстень, що покійний Хмельницький зняв у сонного Барабаша. Я сам їздив із цим знаком у Черкаси до Барабашихи. Покійний гетьман дарував мені його на пам'ятку.

— Еге! — каже Кирило Тур; — що то з доброї руки подарунок! Так он він на добро і здався, — та й вийшов із світлиці.

Іванець сам провів його за двері, а він йому шепче:

— Лягай спати, не турбуйся. Перед світом приснився тобі сон, перед світом і справдиться.

Пішов Кирило Тур, похилившися, у своїй відлозі з горбом. Ніхто б не пізнав його молодецької ходи, ні високого стану. Так собі, наче горбатий дід. Уже надворі стемніло. Ось добирається він до Сомкової глибки. Зараз у надвірніх дверей стоїть козак з ратищем. Настановив супроти Кирила Тура ратище: »Геть«!

— А це що? — каже йому потиху Кирило Тур, показуючи на руці перстень.

Скоро вздрів сторож гетьманський знак, зараз і відчинив двері.

За тими дверима ще двері. Знов коло дверей козак. Каганчик стоїть у стіні на віконці. І той пропустив мовчки, як побачив перстень. За тими дверми ще треті двері, і третій козак при дверях сторожем. Узяв Кирило Тур у нього каганчик і ключ від глибки.

— Йди, — каже, — до свого товариша. Я буду сповідати в'язня, так, може, таке почуєш, що лучше б тобі на цей час позакладало.

А той йому:

— Та я й сам рад звідси заздалегідь убратися. Знаю добре, на яку прийшов ти сповідь.

— Ну, коли знаєш, то лучше, — каже запорожець. — Гляди ж, не входь сюди до самого ранку. Він після сповіді засне.

— Засне після твоєї сповіді всякий! — бурчав, зачиняючи двері, сторож.

Він уже виходить в одні двері, а Кирило Тур входить у другі. Увійшов і зараз запер двері. Гляне, посвічуючи по глибці каганцем, аж укутку сидить на голому ослоні Сомко. Одним залізом за поперек його взято і до спини ланцюгом приковано, а другі кайдани на ногах замкнуті. У старій подраній сірячині, без пояса і без сап'янців. Усе харцизяки поздирали, як узяли до в'язнення, тільки вишиваної сріблом та злотом сорочки посовістилися знімати. Вишивала ту сорочку небога Леся; і по ковніру, й по пазусі, і по ляхівках широких рукавів повиписувала, голубонька, сріблом, золотом і блакитним шовком усякі квітки й мережки; а Череваниха подарувала її безталанному гетьманові на пам'ятку гостювання у Хмарищі. Так оця тільки сорочка з усього багатства йому зосталася; і чудно, і жалісно було б усякому дивитися, як вона у тій мізерній глибці із-під старої сірячини на гетьманові сяяла.

Постановив Кирило Тур на вікні каганчик, а сам зблизився до понурого в'язня. Той дивиться на нього, мовчки. Достав запорожець із-за халяви ножаку й показує Сомкові. Той звів до неба очі, охристився:

— Що ж? — каже, — роби, що тобі сказано робити.

А Кирило Тур сипким, гугнивим голосом:

— Хіба ж тобі не страшно вмирати?

— Може б, мені, — каже Сомко, — й страшно було, як би не було написано: »не убойтесь от убивающих тіло, душі же не могущих убити«.

А Тур каже: — Та це ти мізкуєш, поки не почув заліза за шкурою. Ось же лиш я трошки різону по грудині...

— Адова утробо! — крикне тоді Сомко. — Невже тобі мало моєї крови? — Ти хочеш навтішитися моїми муками! Бачу по твоєму голосу, що ти, як паскудний червяк, живучи під землею, звик іссати кров християнську! Так упивайся ж, гадино, в моє тіло! Не почуєш ти пакосний, як Сомко стогне!

— Добре, їйбогу, добре! — каже тоді Кирило Тур своїм голосом, ховаючи ніж за халяву. — Їйбогу, — каже, — мені здається, що я смик, а всі люди скрипки: як поведу, так вони й грають. Не життя я на світі коротаю, а весілля справляю.

— Що це! — каже Сомко, — невже я від нудьги починаю з марою розмовляти? Скажи, на ім'я Боже, чи справді ти Кирило Тур, чи це вже моя голова починає з печалі туманіти?

Запорожець зареготав:

— Ще й питає? А яка б же шельма, опріч Кирила Тура пробралася до тебе через сторожі? Тільки він один зачарує всякого так, що й сам не тямить, що робить.

— Що ж ти мені скажеш?

— А отщо я тобі скажу. Давай лишень мінька на одежу та виходь із цієї пакосної ямки. Тут тільки гадині жити, а не чоловікові. Уподобав же чорт-знає що! Там тебе, під Бугаєвим Дубом, жде такий же дурень, як і я: Паволоцький піп із попеням. Уже вертався у Паволоч, думав, що ти попався навіки чортові в зуби, так їхав рятувати паволочан. Тетеря, бач, пронюхав, що тут коїть супроти нього Шрам, та, пронюхавши, і, давай, тиснути паволочан — притьмом хоче зруйнувати місто; так їхав Шрам рятувати. А я послав козака навперейми. »Постривай, кажу, попе, ще, може, вернемо сокола з клітки«! — А тут і поміж миром пустив таку поголоску, що Сомко вже на волі, так куптеся та ждіте гасла. Ти, може, не знаєш, сидячи тут, що вже розжував усяк харцизяку Іванця. Тепер тільки гукнеш по Україні, так тисяча тисячу попихатиме та до тебе бігтиме. Піднімуться й ті, що не були на раді, бо на раду позлазилася до Іванця тільки сама погань з України, а добрі люди не поняли гольтіпакам віри. Тим то Іванець із поганцями таке лихо і вкоїв! А з Запоріжжя теж тільки самі паливоди на Україну вийшли, а що зосталося доброго, те все тепер за тебе, тільки озвешся, руку потягне і допомогу дасть. Що ж ти мовчки слухаєш, мов я тобі казку кажу?

— Того слухаю мовчки, — одвітує Сомко, — що із цієї бучі пуття не буде. Багато розлив християнської крови Виговський за те нещасне панство та гетьманство;

багато й Юрась погубив земляків, добиваючися того права, щоб над обома берегами гетьманувати, і невже ж не уйметься плисти по Україні кров християнська ні на часину? Оце я ще почну одного супротив другого ставити і за своє право людську кров точити! Бо Іванець із козаками стоїть тепер міцно; щоб його збити, треба хіба всю Україну надполовинити; а навіщо? Щоб не Брюховецький, а Сомко гетьманував!

— Отже, ні, коли хочеш знати! — каже Кирило Тур. — Не на те, щоб Сомко гетьманував, а на те, щоб правда взяла верх над кривдою!

— Візьме вона верх і без нас, брате Кириле. Може це тільки на науку мирові пустив Господь Україну в руки харцизякам. Не можна, мабуть, інше, як тільки горем та бідою, довести людей до розуму.

— Так оце ти зрікаєшся свого гетьманського права? — питає Кирило Тур.

— А що ж би ти робив? Уже коли в мене були й други й приятелі, були й полки й гармати, та не благословив мене Бог властвувати »друзі мої й іскренніі мої оддалече мене сташа і чуждахуся імене моєго«: так чого ж мені тепер супроти своєї долі пручатися?

— Старий Шрам не так думає, — каже Кирило Тур.

— Думав і я гордо та несито, поки смерть не заглянула мені в вічі.

— Ну, дармо, — каже запорожець. — Нехай воно буде собі, як хотя; тільки все ж таки у тебе в голові зосталося, думаю, доволі мізку, хоч і заглянула смерть у вічі. Нічого тобі ждати обуха в цих різницях, коли тобі відчинено настіж двері. На, лиш, надінь відлогу та ще оцей персник про запас візьми, то пройдеш крізь огонь і воду.

— А кайдани? — спитав Сомко.

— Що нам кайдани? Я призапас такої розривтрави, що тільки притулю, так ік нечистому й порозпадаються. Ке, лиш, сюди ноги.

— Підожди, брате, — каже Сомко; — скажи перше, а ти ж як звідси вийдеш?

— Що тобі до мене? Йди лишень ти, а я знайду собі дорогу...

— Е, ні, голубе! Цього не буде. Нехай той гине, на кого Господь показав перстом своїм!... Чужою смертю я волі купувати не хочу!...

— Смертю! — засміявшися, каже Кирило Тур. — Ка' знає, що городить! Мабуть, тут від вольгости в голові тобі завернулося. Може, думаєш, я тут довго сидітиму? Знайшов дурня! Ще до схід сонця опинюся на волі...

— Як же ти вирвешся звідси?

— Як? так як Бог дасть... Мені вже про те знати. Хіба не чував ти про наших характерників, що намалює на стіні човен, сяде та й попливе, неначе по Лиману? А Кирило Тур хіба вже дурніший від усіх, щоб і собі такого не видумав.

— Дивно мені, — каже Сомко, — як у тебе достає охоти жартувати, відважившися на смерть!

— Ех, пане мій милий! — одвітує Кирило Тур. — Хіба ж уся жизнь наша не жарти? Помаже по губах медом, ти думаєш: от тут то щастя! Аж глянеш — усе одна омана! Тим то й кидаєш її за нізащо. Та що про те балакати! Ну лиш, давай мінька на одежу.

— Ні, мій голубе сизий, цього не буде!

— Як не буде? Так оце я перед Шрамом брехуном остануся? А щоб же ти цього не діждав! Я тільки й радувався, що, отже, — кажу, — старий буркун побачить, що й наш брат, запорожець, не зовсім ледащо; а ти в мене й останню радість віднімаєш!

— Невже оце, щоб тільки оправдати Запоріжжя перед Шрамом? — питає Сомко.

— А то ж якого мені ще біса? — каже Кирило Тур. — Ти ще подумаєш, що в мене на умі, як там кажуть, отчизна! Що от би то визволю своєю головою Сомка, — він тепер більш потрібен... Ка' знає, що! Так робить тільки, хто й того не розшолопає, що своя сорочка до тіла ближче. То як би прийшлося положити голову за дітей, абощо, так це було б святе діло, бо, сказано, який батько дітей не жалує? А то підстав під обух голову за химеру! Ні, мій добродію, в нас на Україні таких божевільних не дуже густо! А я ж хіба виродок?

— Ох, голово ти моя мила! — каже Сомко. — Ти й у темницю приніс мені втіху! Тепер мені легше буде

за правду пострадати, що правда не в одного мене живе в серці й не загине вона на Україні! Попрощаймося ж, поки побачимося на тім світі!

Запорожець насупився:

— Так ти, справді, хочеш зостатися у цій різниці?

— Я вже сказав, — одвітує Сомко, — що чужою смертю не куплю собі волі; а що раз сказав Сомко, того й повік не нарушити.

— Так? — питає Кирило Тур, пильно дивлячися Сомкові у вічі.

— Так! — одвітує твердо Сомко, дивлячися на нього.

— Будь же проклята оця година! — каже тоді запорожець. — Хто в ній народиться, або зачне яке діло, щоб не знав ні щастя, ні долі! Нехай човни топляться на морі! Нехай коні спотикаються у воротях! А як кому Бог пошле чесну смерть, нехай душа вертається до мертвого тіла! Проклята, проклята віднині й довіку! Прощай, брате мій рідний! Не загаюся й я на цім мізернім світі!

Обнялися й обидва заплакали.

Вийшов Кирило Тур із сирої глибки, скинув із себе відлогу і швигонув сторожам:

— Нате, — каже, — вам, іродові діти, за вхід і вихід! Знайте, що не кат Іванців, а Кирило Тур приходив відвідати праведну душу.

Існов, ідучи мимо надвірного сторожа, кинув подушку, що була в нього за спиною замість горба.

— Візьми, — каже, — собако, щоб не спати на соломі, стережучи неповинну душу!

І пішов із замку. Всі по персню його пропускали.

Панько Куліш.

28. Молодий намісник.

(З повісти: *„Фараон“*).

Його величність Фараон Рамзес XII вертав з двомісячної подорожі по Єгипті назад до Мемфіс. Коли вже наближався до столиці, послав одного з дворян до наслідника престола Рамзеса, щоб виїхав назустріч батькові.

Рамзес покинув свій хутір, сів на човен і поплив чимдуж горі рікою.

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА ЛЬВОВІ

Чимдалі посувалися вгору ріки, — густіше було народу на обох берегах Ніла і човнів на ріці, більше плило квітів, вінців і китиць, киданих під судно фараона.

На милю за Мемфісом стояли вже з хоругвами, богами й музикою, і розлягався великий гамір, подібний до шуму бурі.

— А ось і його святість! — кликнув радісно Тутмозіс.

Очам глядачів показалася така картина: серединою широкого закруту плило величезне судно фараона, з передом, піднесеним, як лебідь, з правого і лівого боку, наче б два величезні крила, посувалися численні човни підданих, а ззаду, наче багатий вахляр, розвивалася дружина володаря Єгипту.

Хто жив — кричав, співав, плескав або кидав квіти до стіп пана, котрого навіть ніхто не бачив. Досить було, що над золотистим човном і над китицями струсевих пер маяла червоносиня хоругов — знак, що там є фараон.

Люди в човнах були наче непритомні, люди на березі — мов шалені. Щохвиля якийсь човен потручував і вивертав інший і хтось падав у воду, з котрої, на щастя, повтікали крокодили, сполошені небувалим галасом. На берегах пхав один другого, бо ніхто не дивився на сусіда, на батька, на дитину, а вліпляв непритомні очі в золотистий ніс човна й у королівське шатро. Навіть люди тратовані, котрим розшаліла юрба давила ребра і скручувала сустави, не мали іншого оклику, крім:

— Жий вічно, наш володарю! Світи, сонце Єгипту!

Той крик на привітання фараона незабаром уділився також і човнові наслідника престола: офіцери, жовніри і веслярі, збившися в один натовп, кричали наперегони, а Тутмозіс, забуваючи про наслідника престола, виліз на високий перед судна і малощо не впав у воду.

Аж ось із королівського судна затрубіли, а по хвилі відповіла трубка із човна Рамзеса. Другий знак — і човен наслідника причалив до великого судна фараонового.

Якийсь урядовець покликав Рамзеса. Межи судна кинено кедровий місток з різьбленими поруччями, і князь став перед батьком.

Вид фараона, чи буря окликів, що гуділи довкола, так оголомшили князя, що не міг ані слова вимовити.

Він упав батькові до ніг, а пан світу пригорнув його до своїх божеських грудей.

Хвилю опісля піднесено бічні стіни шатра, й увесь народ з обох боків Ніла побачив свого володаря на престолі, а на найвищому ступені клячав князь Рамзес із головою, спертою на грудях батька.

Настала така тиша, що чути було шелест хоругвок на суднах. І зненацька залунав страшенний крик, більший, ніж усі попередні. Поздоровляв ним єгипетський народ теперішнього та вітав будучого пана.

Його святість виглядав дуже марно. По сердечнім привітанні сина, велів йому сісти біля престола і казав:

— Душа моя рветься до тебе, Рамзесе, тим гарячіше, чим ліпші вісті мав я про тебе. Сьогодні бачу, що ти не тільки молодець із серцем лева, але й муж, повний мудрости, що вміє оцінити власні вчинки, потрапить гамувати себе і має почуття державних інтересів.

А коли зворушений князь мовчав і цілував ноги батька, той говорив далі:

— Ти добре зробив, зрікаючися двох грецьких полків, бо тобі належиться корпус Менфі, котрого ти відсьогодні є вождем.

— Мій отче!... — шепнув наслідник, дрижачи.

— До того в Долішньому Єгипті, відкритому з трьох сторін на напади неприятеля, треба мені мужа хороброго і розумного, котрий би все довкола бачив, розважав у своїм серці і швидко чинив у наглих випадках. З тих причин у тій половині царства іменую тебе моїм намісником.

У Рамзеса поплили з очей рясні сльози. Він прощав ними свою молодість, вітав владу, до котрої від довгих літ з тугою і неспокоєм зверталася його душа.

— Я вже втомлений і схорований, — говорив володар, — і коли б не журба про твої молоді літа й будучність держави, то я ще сьогодні просив би вічно живучих предків, щоб мене відкликали до себе. Але з кожним днем стає мені тяжче, й тому, Рамзесе, почнеш уже ділити зо мною тягар влади. Як квочка вчить своїх курчат вишукувати зерна й берегтися яструба, так я навчу тебе

повної трудів штуки, як правити державою і слідити обороти неприятелів. Коли б ти згодом упав на них, як орел на полохливі куропатви!

Королівське судно і його стрійна дружина причалили під палату. Утомлений володар всів на лектику, й у тій хвилі до наслідника підійшов Гергор, найвищий жрець у Єгипті і найстарший міністр на дворі фараона.

— Дозволь, достойний князю, — відозвався, — щоб я був першим з тих, що радіють твоїм вивищенням! Проводь щасливо військом і рівно щасливо пануй над найважнішою провінцією на славу Єгипту.

Рамзес міцно стиснув йому руку.

— То ти зробив це, Гергоре? — спитав.

— Це тобі належалося, — відповів міністр.

— Маєш мою вдячність і переконаєшся, що вона щось варта.

— Ти вже нагородив мене, коли це сказав, — відповів Гергор.

— Ти, достойний пане, — говорив Рамзес, — схоч приняти чудесний щит, що я дістав від свого святого діда.

— Я?... Щит Аменготепа? — відозвався схвильований міністр. — Чи ж я варт його?

— Мудрістю ти рівний моєму дідові, а й становищем дорівняєш йому.

Гергор, мовчки, віддав глибокий поклін. Той золотий щит, викладаний дорогими камінням, крім великої грошової вартости, мав значіння амулету; отже, був то дар королівський.

Та важніше значіння мали слова князя, що — Гергор становищем дорівняє Аменготепові. Аменготеп був тестем фараона... Чи ж наслідник рішився б уже одружитися з дочкою його, Гергора?...

Була це улюблена мрія міністра й королевої Нікотриди. Але треба признати, що Рамзес, говорячи про будучі достоїнства Гергора, зовсім не думав про оженіння з його дочкою, тільки про надання йому нових урядів, котрих було повно в храмах і при дворі.

*

Від того дня, коли Рамзес став намісником Долішнього, Єгипту, почалося для нього життя нечувано прикре, якого

він навіть не здогадувався, хоч уродився і виріс серед королівського двору.

Його попросту тиранізовано, а катами були інтересенти різної породи і різних суспільних кляс.

Уже першого дня, бачучи натовп людей, що тиснувся, штовхався і мимоволі витоптував йому травники, ламав дерева, навіть псував окружаючий мур, наслідник до своєї вілли зажадав варти. Але третього дня мусів утекти із свого дому до власної палати, де через густу сторожу, а передовсім високі мури, доступ був для звичайних людей утруднений.

Протягом декади перед виїздом Рамзеса пересунулися перед його очима заступники всього Єгипту, коли не всього тогочасного світу.

Найперше пускали великих. Отже, приходили поздоровляти його: архиєреї храмів, міністри, посли фенікійські, грецькі, жидівські, асирійські, нубійські, так що він не міг спам'ятати навіть їх одежі. Далі йшли начальники сусідніх номів (округів), судді, писарі, вищі офіцери корпусу Менфі і власники землі.

Ті люди не жадали нічого, тільки висловлювали свої радощі. Але князь, слухаючи їх від ранку до полудня й від полудня до вечора, чув заворот у голові і дрижання у всіх членах.

Потім прийшли заступники нижчих кляс із дарами: купці із золотом, бурштином, загряничними тканинами, пахощами та овочами. Потім банкіри і лихварі, що позичали гроші на проценти. Далі архітектори з плянами нових будівель, різьбарі з проєктами статуй і плоскорізьб, каменярі, фабриканти глиняного посуду, столярі, ковалі, ґісери, кожом'яки, винарі, ткачі, навіть парашити, що пороли тіла померших.

Ще не скінчилася процесія чолобитників, а вже надтягла армія прошаків. Інваліди, вдови й сироти по офіцерах домагалися пенсії, високі пани — двірських урядів для синів. Інженери приносили проєкти нових способів наводнення, лікарі ліки на всякі хвороби, ворожбити гороскопи. Кревняки в'язнів подавали прохання про зменшення кари, засуджені на смерть про дарування життя; хворі благали, щоб наслідник доторкнувся до них, або дав їм своєї слини.

По десятьох днях оглядання щораз нових осіб та облич і вислухування прохань, які заспокоїти міг би хіба маєток усього світу і всемогучість Божа, князь Рамзес зовсім знемігся. Він не міг спати, був такий роздражнений, що гнівав його бренькіт мухи, і він хвилями не розумів, про що до нього говорять.

У тому положенні знов Гергор став йому в пригоді. Багатим казав заповісти, що князь уже не приймає інтересентів, а на народ, що, мимо кількакратних візвань, не хотів розійтися і ждав, вислав компанію нумідійських жовнірів з киями. Тим удалося без порівняння легше, як Рамзесові, задовольнити людську жадобу. Бо, поки минула година, інтересенти щезли з палати, наче мряка, а цей і той скілька днів окладав водою голову або іншу розбиту частину тіла.

Після тієї спроби виконування найвищої влади, князь почув глибоку погорду до людей і попав в апатію.

Два дні лежав на канапі, з руками під головою, дивлячися бездушно в стелю. Він уже не дивувався, що його святість батько проводить час перед вівтарями богів; але не міг зрозуміти, яким способом Гергор дає собі раду з юрбою подібних інтересентів, що, як буря, не тільки перевищують сили чоловіка, але навіть можуть його роздавити.

— Як можна перевести свої пляни, коли юрба інтересентів зв'язує нашу волю, пожирає думки, випиває кров?... По десятьох днях я хворий, а по році я хіба здурів би. На цьому уряді неможливо робити ніяких проєктів, але, попросту, треба боронитися від божевілля.

Він був такий затривожений безсилістю на становищі володаря, що візвав Гергора й, із стогоном, розповів йому про свою гризоту.

Державний муж з усміхом слухав нарікань молодого керманича державного судна й, урешті, сказав:

— Чи знаєш, пане, що цю величезну палату, в котрій живемо, збудував тільки один будівничий — Сенебі звався, — що вдодатку умер перед її викінченням? А певно зрозумієш, для чого той вічно живучий архітектор ніколи не змучився і завсіди мав веселий настрій?

— Я цікавий...

— Бо він сам не робив усього; не тесав брусів і каміння, не місив цегол, не носив їх на риштування, не укла-

дав і не споював. Він тільки вималював плян та ще й до цього мав помічників. А ти, князю, хотів усе сам виконати, сам вислухати і полагодити всі справи. Це ж над людські сили.

— Як же я мав робити інакше, коли між тими, що приходили мене просити, були невинно покривджені або ненагороджені за свої заслуги. Аджеж підставою держави є справедливість, — відповів наслідник.

— Скільки людей можеш, князю, вислухати на день без утоми? — спитав Гергор.

— Ну... двадцятьох...

— То ти щасливий. Я слухаю найбільше шістьох або десятьох; але це не є інтересенти, тільки великі писарі, надзорці й міністри. Кожний з них не доносить мені подробиць, але про найважніші речі: що діється в армії, в добрах фараона, в справах релігійних, у судах, у номах, у рухах Ніла. А не доносять мені дрібниць тому, бо кожний з них, поки прийшов до мене, мусів вислухати десятьох менших писарів. Кожний менший писар і дозорець зібрав вісті від десятьох підписарів і піддозорців, а ті знову вислухали рапорти від десятьох нижчих урядовців. Таким способом я і його святість, розмовляючи тільки з десятьма людьми денно, знаємо, що важніше сталося у стотисячах місць краю і світу. Вартівник, що пильнує шматка вулиці в Мемфісі, бачить тільки скілька домів. Десятник знає цілу вулицю, сотник частину міста, начальник усе місто. А фараон стоїть понад ними всіма наче б на найвищому пилоні храму... Та й бачить не тільки Мемфіс, але ще й міста: Сохем, Он, Херав, Турра, Тетауе, їх околиці і шмат західньої пустині. З тієї висоти його святість не добачує, правда, людей покривджених або ненагороджених, але бачить юрбу безробітних. Не добачить жовніра в шинку, але пізнає, чи полк відбуває муштру. Не бачить, що варить на обід якийсь селянин або міщанин, але догляне пожежу, що повстає в дільниці.

— Цей державний порядок, — говорив далі, оживляючися, Гергор, — є нашою славою і могучістю. А коли Снофру, один з фараонів найпершої династії, спитав одного жерця, який виставити б собі пам'ятник, той відповів: »Визначи, пане, на землі квадрат і положи на ньому шість

мільйонів каменів; вони зобразять народ. На тій верстві положи шістдесят тисяч отесаних каменів; це будуть нижчі урядовці. На тому уложи шість тисяч вигладжених каменів; це будуть вищі урядовці. На тому постав шістдесят штук покритих різьбою; це будуть твої найближчі дорадники і вожді. А на шпилі положи брилу із золотим образом сонця — і це будеш ти сам«.

— Так і зробив фараон Снофру, і тим способом повстала найстарша піраміда сходова, справдішній образ нашої держави; з тієї першої пішли всі інші. Є це будівлі непохитні; з їх верхів можна бачити кінці світу, а будуть вони чудом для найдальших поколінь.

— В такому устрої, — говорив далі міністр, — спочиває й наша перемога над сусідами. Етіопів було також так багато, як і нас. Та їх король сам пильнував своєї худоби, сам бив підданих і навіть не знав, скільки їх має, ані не вмів зібрати їх, коли ввійшло туди наше військо. Там не було однієї Етіопії, тільки велика громада неупорядкованих людей. І тому нині вони є нашими васалями. Лібійський князь сам судить кожну справу, особливо між багатими людьми, і стільки тратить на те часу, що, майже, не може оглянутися позад себе. Тому то під його боком родяться цілі ватаги розбійників, котрих ми вигублюємо. Знай також і це, пане, що коли б у Фенікії був один спільний володар, котрий би знав, що діється, і розказував по всіх містах, то край той не платив би нам зовсім данин. А що то за щастя для нас, що королі Ниниви й Вавилону мають тільки по одному міністрові й так умучені натовпом справ, як ти сьогодні. Вони все хочуть бачити самі, самі судити й наказувати і через те на сто літ позамотували державні справи. Однак, коли б знайшовся який підлий єгипетський писар, котрий пішов би там, пояснив королям їх блуди в правлінні і завів нову урядову ієрархію, ту нашу піраміду, то за кількаднадцять літ Юдея і Фенікія дісталася б у руки Асирійців, а за кількаднадцять літ від сходу і півночі, сушею і морем, звалилися б на нас могучі армії, котрим, може, не дали б ми ради.

— Тому нині нападім на них, користаючи з неладу! — кликнув князь.

— Ми ще не вигоїлися з наших попередніх перемог, — відповів холодно Гергор і почав прощатися.

— Або ж перемоги ослабили нас? — спитав палко наслідник. — Або ж не набрали ми скарбів?

— А чи не псується топір, котрим стинаємо дерево? — спитав Гергор і вийшов.

Князь зрозумів, що великий міністр хоче спокою за всяку ціну, хоч сам він є начальником армії.

— Побачимо! — шепнув до себе.

На скілька днів перед виїздом візвано Рамзеса до його святости. Фараон сидів на фотелі в мармуровій залі, в котрій не було нікого, а чотирьох входів стерегли нубійські варти.

Побіч королівського фотелю стояв табурет для князя і малий столик, закиданий документами, писаними на папірусі. На стінах були кольоровані плоскорізьби, що зображали рільні роботи, а в кутках залі статуї Озіріса з меланхолійним усміхом на устах.

Коли князь на розказ батька сів, його святість відозвався:

— Маєш тут, мій сину, твої документи, як вождь і намісник. Що ж, здається, що перші дні влади змучили тебе?

— В службі вашій святості я знайду силу.

— Підлесник! — усміхнувся фараон. — Пам'ятай, що я не хочу, щоб ти запрацьовувався... Бався; молодість потребує розривки... Однак, це не значить, щоб ти не мав важних справ до полагодження.

— Я готовий.

— Поперше... Поперше я відкрию тобі мої гризоти. Скарб наш зле виглядає: доплив податків щороку стає менший, особливо з Долішнього Єгипту, а видатки більшають.

Фараон задумався.

Потім похитав головою й говорив далі.

— Мої доходи від початку панування зменшилися до половини, особливо в Долішнім Єгипті. Питаюся, що це значить? Відповідають мені, що люд зубожів, убуло багато мешканців, море засипало якийсь простір ґрунтів від півночі, а пустиня від сходу, було скілька років неурожай-

них, одним словом: нещастя за нещастям, а в скарбі щораз більша пустка. Тому прошу тебе, щоб ти мені вияснив цю справу. Розгляньсь, пізнай людей добре інформованих і правдомовних і утвори з них слідчу комісію. А коли почнуть складати рапорти, то не вір занадто папірусові, але це й те провір сам. Чую, що маєш око вождя; а коли так, то один погляд навчить тебе, оскільки точні будуть звідомлення членів комісії. Однак, не спішися і не говори зараз, що думаєш. Кожний важний висновок, який сьогодні прийде тобі до голови, запиши, а по скількох днях знову пригляньсь до тієї справи і знову запиши. Це навчить тебе обережности в осудах і влучности в поглядах на речі.

— Станеться так, як велите мені, ваша святосте, — сказав князь.

— Друге завдання, з котрим мусиш справитися, є трудніше. Щось там діється в Асирії, що починає непокоїти моє правительство. Наші жерці оповідають, що за північним морем є пірамідальна гора, звичайно вкрита зеленню в долині, а снігом на вершку; вона має дивні звичаї, По багатьох літах спокою раптом починає димитися, трястися, гудіти, а потім викидає із себе стільки плинного вогню, скільки води в Нілові. Той огонь скількома коритами розливається по її боках і на величезнім просторі руйнує працю рільників. Отже, Асирія, мій князю, є такою горою. Цілі віки панує в ній спокій і тиша. Та, раптом, зривається внутрішня буря, не знати звідки, виливаються великі армії і нищать спокійних сусідів. Тепер коло Ниниви і Вавилону чути клекіт; гора димиться. Тому мусиш дізнатися, оскільки той дим віщує хуртовину, та обдумати щось, чим би можна тому зарадити.

— Чи я зумію? — тихо спитав князь.

— Треба навчитися дивитися, — говорив фараон. — Коли що хочеш добре пізнати, то не задовольняйся свідоцтвом власних очей, але запевни собі поміч скількох пар чужих очей. Не обмежуйся на осудах самих єгиптян, бо кожний нарід і чоловік інакше бачить кожну річ і не обхоплює всієї правди. Тому вислухай, що думають про це асирійці, фенікійці, жиди, хети й єгиптяни, та добре розваж у своєму серці, що в їх гадках про Асирію є спіль-

ного. Коли всі скажуть тобі, що від Асирії йде небезпека, тоді пізнаєш, що вона йде. Та коли одні будуть говорити так, а другі сяк, то також бережися, бо мудрість велить вгадувати скоріш лихо, ніж добро.

— Говориш, як боги, — шепнув Рамзес.

— Я старий уже, а з висоти трону бачиться такі речі, яких навіть не прочувають смертельні. Коли б ти спитав сонця, що воно думає про справи світу, то воно розказало б тобі ще цікавіші новини.

— Між людьми, у котрих маю розвідати про асирійців, ти не згадав, отче, про греків, — сказав наслідник.

Фараон похитав головою з добродушним усміхом.

— Греки!... Греки!... — сказав. — Велика будучина належить тому народові. При нас вони ще діти, але яка душа в них живе! Чи пам'ятаєш ти мою статую, зроблену грецьким різьбарем?... Це другий я, живий чоловік! Місяць тримав я її в палаті, та, врешті, дарував храмові в Тебах. Чи віриш! Мене зняв страх, щоб цей камінний »я« не встав із свого місця і не домагався половини панування. Який заколот настав би в Єгипті!... Греки!... Чи ти бачив вази, які вони ліплять, палаци, які вони будують? З тої глини і каміння випливає щось, що радує мою старість і каже забути про хворобу. А їх мова?... О, боги, та ж це музика і різьба і малюнок! Направду говорю тобі: коли б Єгипет міг умерти, як чоловік, то спадщину по нім обняли б греки та ще вмовили б у світ, що все то є їх ділом, а нас зовсім не було. А таки це тільки учні наших початкових шкіл, бо чужинцям, як знаєш, не даємо вищих наук.

— А таки, отче, мені здається, що ти не довіряєш грекам?...

— Бо це особливий нарід: ані фенікійцям, ані їм не можна вірити. Фенікієць, коли хоче, то бачить і скаже правду, мурована, єгипетську. Але ніколи не знаєш, коли він хоче сказати правду. А грек, простий, як дитина, говорив би завсіди правду, та вже не потрапить цього. Вони ввесь світ бачать інакше, як ми. В їх дивних очах кожна річ так блищить, барвиться і міниться, як небо Єгипту і його вода. Чи можна ж вірити тому, що вони

скажуть? Кожний з них скоріш віддасть життя, ніж скаже правду.

— А що мені думати про фенікійців? — спитав наслідник.

— То люди мудрі, великої праці і відваги, але баришники. Для них усе міститься в зарібку, коли б тільки великім, найбільшім! Фенікійці — як та вода: багато приносить і багато забирає, а втискається всюди. Треба давати їм якнайменше, а передовсім пильнувати, щоб не входили до Єгипту шпарами, потайно. Коли їм добре заплатиш і даси надію на ще більший зарібок, то вони будуть знаменитими аґентами. Те, що сьогодні знаємо про тайні рухи Асирії, знаємо через них.

— А жиди? — шепнув князь.

— Нарід бистрий, але понурі фанатики і зроду вороги Єгипту. Аж коли почують на своїх спинах сандалю Асирії, підковану цвяхами, звернуться до нас. Та чи не запізно буде воно! Але послугуватися ними можна... Розуміється, не тут, тільки в Ниниві й Вавилоні.

Фараон був уже змучений. Тому князь упав перед ним на лице; а коли батько обняв його на прощання, він відійшов до матері.

Пані, сидячи в своїм кабінеті, ткала тонке полотно на сукні для богів, а її слуги шили і гаптували одіж або робили букети. Молодий жрець палив кадило перед статуєю Ізиди.

— Приходжу, — сказав князь, — подякувати вам, мамо, і попрощатися.

Королева встала й, обнявши сина за шию, говорила крізь сльози:

— Як же ти змінився! Ти вже мужчина!... Я так рідко бачу тебе, що могла б забути твої риси, коли б їх не бачила у своєму серці. Недобрий!... Я стільки разів з найвищим достойником держави їздила до хутора, думаючи, що, врешті, перестанеш гніватися; а ти...

— Простіть, простіть! — говорив Рамзес, цілуючи матір.

Попрощавшися з матір'ю, Рамзес вернувся до своїх кімнат.

Болеслав Прус.

29. На баштані.

(З повісти: *„Хмари“*).

Парубок запріг коні в чималий віз, і батько із сином їхали з двору на степ до баштана.

Сонце ще високо стояло на небі. Спека стояла надворі, як, звичайно, буває в жнива. Повітря було сухе, але здорове й тепле і таке прозорчасте, що на всі боки око захоплювало степи без краю. Синє й гаряче небо стояло над степом, неначе якась кругла покришка, ніби виточена. На небі не було ані хмарочки, на степу не було ні краплі туману. Одно пишне, золоте сонце плило між небом і степом, як корабель по безодньому морі. Він звернув з великого степового шляху і покотився по ледве примітних прикметах межі. Швидко й та межа пропала, і віз побіг гладеньким степом. З-поза густих будяків та всякого зілля незабаром висунулися баштани з довгими рядками високих соняшників. За соняшниками зараз виступили рівні ряди гостролистої кукурудзи, насадженої кругом баштанів дуже рівними рядками. Ряди пшенички перехрещували баштани здовж і поперек. Уже коні наближалися до баштана, вже можна було бачити на краях баштана рямку з довгого гарбузиння, де між листом повиверталися боками довгі і білі гарбузи, неначе воли на спашу. Потім відкрилося поле, неначе застелене картатими хустками, де зеленіло дрібненьке, як тюль, кавуняче огудиння, де блищали в ясно-зеленому листі жовті дині, зеленіли й біліли здорові кавуни. Всі журбанські баштани сіяли люди вкупі, щоб легше було стерегти, тим то вони й займали степу, скільки можна було засягнути оком.

Баштанник сидів коло куреня і щось стругав стругом. Уже можна було бачити оком, як його лікті разом відсовувалися назад, як він тяг до себе стругом, як на руках манячіли рукави білої сорочки.

— Знаєш що, сину! Давай вивіримо, чи добре Онисько стереже баштана? Ходімо навпростець на баштан красти свої кавуни, а погонич нехай їде просто до куреня.

З тими словами батько скочив з воза, а за ним і син. Вони закралися поза кукурудзою й почали ніби шукати кавунів. Онисько сидів і не обертався. Коли це вони обидва побачили, що просто на них летить через огудиння

рябий собака, аж курява підіймається за ним. За Рябком, підтюпки, біг Онисько.

— А чого вам треба, сякі-такі! Ось я вам дам, серед дня лізти на баштан! Джий! кіс! кіс! джий! уджга! Рябко! уджга! — цькував дід та все лаявся. А Рябко кинувся прожогом на молодого Радюка й ухопив його зубами за чобіт. Собака був лютий, як гадюка, і зовсім став дикий на степу. Радюк махнув ногою, а Рябко волочився слідком за ногою по баштану, аж огудиння рвалося кругом. Батько кинувся обороняти, вирвав з корінням здоровий кущ кукурудзи і лупнув собаку по спині. Рябко гриз на шматочки бадилля своїми страшними зубами.

— А чого ви тут ходите! — крикнув Онисько і... руки спустив, пізнавши хазяїна.

— Та це ми, діду, правди вивіряємо у вас! — сказав син.

— Доконче треба було! І прийде, Господи, в голову! Чи не покалічив де собака? — обізвався сивий баштанник. — Та й попсували ж ви огудиння! Їйбогу, неначе маленькі!

— Не сердьтеся, діду! Ми вам привезли могорича! — сказав молодий Радюк.

Всі вони пішли до куреня, переплигуючи через густе огудиння, неначе переходили річку, скакаючи з каменя на камінь. Рябко вже лащився до наймита, виляючи хвостом, а на хазяїнів усе гарчав та показував їм білі зуби.

— Чи є, діду, стиглі кавуни? — питав молодий Радюк.

— Дині вже давненько показалися, а кавунчика... може й знайдемо...

З тими словами Онисько швиденько подибав на баштан і приніс здорового кавуна. Кавун був з одного боку зовсім білий, бо Онисько закопав його в землю, ще й зверху притрусив сухим бадиллям, щоб часом хто не вкрав першого кавуна. Взявши складаний ніж, що висів наприпоні коло пояса, Онисько розрізав кавуна надвоє. Кавун був стиглий і червоний, як жар.

Онисько з гордістю подав кавуна панам, як подають трофеї, добуті на війні.

— Спасибі, діду, спасибі! — дякували пани.

Молодий панич порізав кавуна на скибки і розіклав на траві... Всі сіли на землі і з'їли цілого кавуна дочиста.

— Тепер, діду, давайте динь або що? — сказав панич.

— Е! де вже пак після кавуна та динь! Треба було їсти попереду диню, а потім кавуна, — промовив дід і виніс з куреня велику жовту диню.

Молодий Радюк розрізав диню, насіння не вилилось, а випало довгими густими рядками: — прикмета, що диня була не проста, а дубівка. На повітрі полився аромат. Швидко від тієї дині не зосталося й шматочка.

— Тепер і до роботи можна братися! — промовив дід гнівним голосом, обертаючися до панича. — А нумо зносити дині та вибирати огірки!

— Як нумо, то й нумо! — сказав панич. — Давайте, діду, мішка, я вам поможу вибирати огірки.

— Куди вам там вибирати! То я так тільки жартую! — сказав дід трохи м'якішим голосом.

— Чого ви, діду! Ви думаєте, що я незугарний до роботи?

— Сидіть та лучше люльку куріть!

— Е! Тепер, діду, інший час настав на світі. Годі вже панам сидіти, згорнувши руки! Треба й панам до роботи братися, розділяти працю з простим народом, а вам треба й до книжок, до науки. Як поділимося ми працею, — буде на світі добро!

— Може й буде! Дай, Боже! А ви все таки ляжте коло куреня та куріть люльку.

Молодого Радюка вразили дідові жарти. Він узяв мішок, прив'язав мотузок до одного гузиря, а другим кінцем до зав'язки, і накинув собі через руку на плече, як, звичайно, роблять, вибираючи огірки.

— Та надіньте ж рукавички, бо руки поколете! — жартував дід...

— Не бійтеся, не поколю!

— Але скиньте чоботи, бо зовсім витолочите отими закаблучками огудиння!

Молодий Радюк мусів скинути чоботи і пішов на баштан у самих шкарпетках. Він почав перегортати огудиння, а воно жалило, як кропива. Деякі огірки були вкриті колючечками і кололи його делікатні руки. Радюк накидав багацько огірків у мішок, і вага почала нагинати йому шию. Мотузок різав у плече, неначе гострим жалом ножа. Ра-

дюк мусів перекидати мішок з плеча на плече. А він усе таки різав, а потім почав пекти вогнем. Під гарячим небом, на гарячій, як жар, ріллі йому було важко, як у лазні; спина почала страшно боліти. Піт лився з нього, як вода, і капав на зелене огудиння.

— Та годі вже вам вибирати! Висипте огірки на траву та лягайте у холодку! Чи бачите, скільки я навибирав слідком за вами! — Радюк подивився на діда, а в діда у мішку було більш огірків, ніж у нього. — Як же ви багацько кидаєте! Коли зігнали оскому, то цур їй, цій роботі! Лягайте набік та читайте книжечку!

Молодий панич і справді подумав, що цур їй, тій роботі! Він уперве, жартуючи, попробував, яка то важка проста робота.

— Ой, болить спина! — крикнув він, лягаючи у холодок і кидаючи мішок на траву.

— А що б ви сказали, як би вам прийшлося нажати копу жита у таку спеку? — спитав дід, усміхаючися.

— Не знаю, що б я сказав... Лучше я, діду, піду зривати стиглі дині!

— Чи візьмете просту роботу, а віддасте мені книжки? А коли сказати правду, то це забавка, а не робота, — казав дід.

— Тривайте, діду, відпочину, то поможу вам зносити дині. Але за те ви заспіваєте мені пісень. Добре?

— Куди вже мені старому до пісень? Нехай молодші співають. Я вже своє відспівав!

Молодий Радюк, відпочивши, пішов зривати дині. Він клав їх знов у той самий мішок, а проклятий мотузок знов різав його серпом у плече. Він підложив хусточку, а мотузок жалив і чèрез хусточку, як та оса. Він вернувся до куреня. Спина в нього тріщала. Радюк зрозумів, яка то чорна робота простого народу.

— Паничу! А підложіть і мені хусточку під мотузок! — крикнув дід, сміючися.

Тим часом дід і наймит вибрали огірки, зсипали їх на купу на траві, позривали стиглі дині і знесли до куреня. Онисько знайшов аж десять стиглих кавунів, у яких коло хвостика кучерява в'язь поприсихала. Купи зелених огірків, жовтих динь, кавунів усякої масти веселили очі

і старого Радюка й молодого. Кругом куреня запахло динями й огірками, і ніжні пахощі далеко розходилися у теплому повітрі.

Наймит запріг коні і поклав на віз скілька кавунів і динь. Батько сам поїхав додому, а за рештою приїхав другий наймит простим великим возом. Молодий Радюк не поїхав додому з батьком, а зостався до вечора на баштані.

Надходив вечір. Сонце вже не пекло косим промінням: надворі було тепло, як у добре натопленій хаті. Від кукурудзи потягла на баштан тінь довгими рядами. Коні паслися по степу, хапаючися; їм не надокучали мухи. Молодий Радюк роздягся і роззувся. Він навіть скинув картуз і жилетку, неначе одежа давила його серед вільного степу. Сонце спустилося, неначе лягло на степ, і почало засовуватися за зелене море. Молодий Радюк провів очима сонце до останнього проміння й задумався... Надворі починало темніти. Онисько запалив багаття із сухого бур'яну. Густий дим піднявся клубками й зігнав набік мошку.

— Діду! Я чув, що ви вмієте всяких пісень, та ще й дуже старих? Чи не заспівали б ви мені, а я б і позаписував в оцю книжечку! — сказав Радюк.

— А вам навіщо те здалося? — промовив дід тихо, глянувши скоса на Радюка.

— Та так...

— Як так, то й нехай буде так, — промовив дід, зирнувши сердито на книжечку.

— Я чув, що ви, діду, вмієте всяких казок.

— Хіба я стара баба, щоб казки казав! — промовив дід ще сердитіше.

Дід дуже не вірив паничеві і чогось лякався тієї книжечки. Він бачив таку книжечку у тяжку годину свого життя, як його сина у рекрути брали, як його ганяли на панщину й записували панщанні дні.

— І нащо, паничу, вам здалися наші пісні й казки! Ви нарід учений, письменний...

— Ви, діду, чоловік старий, то зрозумієте мене. Я чоловік учений і дуже цікавий знати все, навіть сільські пісні, та ще й стародавні, козацькі.

— О, я козацьких пісень багацько знаю! — крикнув дід, не втерпівши.

— Бачите, діду, тепер уже пишуть книжки сільською українською мовою, то й сільська мова і сільські пісні стали дуже потрібні.

— Може, й правда, може, воно й так. Не знаю, ви більш від мене знаєте.

Уважаючи на те, що дід трохи подається, Радюк витяг з кишені скілька дрібних книжечок і знайшов між ними листки, де були Шевченкові твори. Він знайшов Шевченкову »Наймичку« і почав читати. Не вперше він читав селянам українські твори Вовчка і Шевченка, і знав, що ні одна поема не доходить так до серця, як »Наймичка«.

— Чи ти ба! Їй-Богу по-нашому написано! — крикнув наймит, лежачи животом на траві, і з тим словом він посунувся на грудях ближче і почав слухати, підперши лице долонями й махаючи ногами.

Онисько не показував здивування. Він сидів, підобгавши ноги й нахиливши голову, та все слухав та слухав. Його люлька загасла і покотилася на траву, а він і голови не підводив та все слухав, як Марко ріс на хуторі у старого діда й баби, як прийшла до них молодиця у найми проситися, як Марко оженився й пішов у дорогу, як наймичка перед смертю призналася Маркові, що вона його мати. Вплив того читання на Ониська був такий великий, що він неначе скам'янів, склавши руки на коліна й нахиливши сиву голову. Він не порушив пальцем, не порушив очима, ні разу не зідхнув, що буває знаком великої сили чуття у щирого українця.

А парубок перестав пацати ногами, простяг їх на траві на цілу їх довжину, роззявив рота, витріщив очі та все дивився на ту книжку, не змигнув ні разу очима, неначе у тій книжці він бачив і той благодатний хутір, де служила наймичка, бачив і саму наймичку і того Марка, про якого читав Радюк.

Червоне полум'я багаття світило на ту групу, облило червоним цвітом білу дідову сорочку, сиву бороду і його темне похмуре лице й сиві, низько навислі над очима брови.

Радюк скінчив і згорнув книжку. Онисько все сидів і не рухався з місця, а парубок усе лежав та дивився на ту книжку, що лежала згорнута на траві. Вплив був такий великий, як був великий Шевченків геній, що спостеріг тайну народнього серця й поезії.

Сам молодий Радюк задумався і сидів, мовчки, поки не згас слід того читання у його душі. Онисько підвів голову й обтер рукавом сльозу.

— Я ще зроду не чув нічого кращого від тієї »Наймички«, — промовив дід та й знову схилив голову, неначе від великої ваги і від великого жалю.

— Чи знаєте, діду, хоч одну думу козацьку, кращу від цієї »Наймички«?

— Знаю багацько різних дум, але такої не пам'ятаю.

І дід почав сміливо розказувати, а потім і співати думи й пісні. Радюк ледве встигав записувати їх у свою книжечку. Дід не сперечався, вірив йому і навіть хвалився своїми піснями, бо зрозумів, що молодий Радюк не мав на думці кривди для нього. Парубок почав був собі співати, та дід йому і не дав та все співав своїм старечим, але міцним і твердим голосом козацькі думи й пісні.

— Куди тобі, дурню, з твоїми піснями! Ви тепер співаєте все про дівчат та про вулицю та про вечерниці, а про козаків і не тямите нічого! А скільки я переспівав їх, як був молодшим, як був ще живий мій покійний батько! — говорив Онисько.

І дід не скінчив цієї речі і знову задумався.

Надворі почало зовсім темніти. Наймит запрягав коні, а дід і Радюк складали на віз дині, кавуни й огірки. Всього було так багато, що треба було викидати з воза солому. Молодий Радюк мусів сісти на мішки з огірками. Вже висипалися зорі на небі, як віз рушив від куреня і покотився по степу. Радюк почав прощатися з Ониським, що стояв біля куреня ввесь білий, облитий світлом багаття, а коло нього сиділа на задніх лапах собака. Віз покотився і стукотіння далеко розлягалося по степу, а дід усе стояв на тому самому місці, згорнувши руки.

Іван Нечуй - Левицький.

30. Польова царівна.

(З повісти: *„Пропаща сила“).*

На дворі весна вповні. Куди не глянь — скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом. Ясне сонце, тепле і приязне, ще не вспіло наложити палючих слідів на землю: як на Великдень дівчина, красується воно в своїм розкішнім убранні... Поле — що безкрає море; скільки зглянеш — розіслало зелений килим, аж сміється в очах. Над ним синім шатром розіп'ялось небо: ні плямочки, ні хмарочки, чисте, прозоре — погляд так і тоне... З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає соняшна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... Буяє вона вгору, зеленіє, як рута... Легенький вітрець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку... І ведуть вони між собою тиху-таємну розмову: чутно тільки шелест жита, травиці... А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, тремтить, переливається, застигає в повітрі... Перериває його перепелячий крик, зірвавшись угору; заглушує докучне сюрчання трав'яних коників, що як не розірвуться — й усе те зливається докупи в якийсь чудний гомін, вривається в душу, розбуркує в ній добрість, щирість, любов до всього... Гарно тобі, любо, весело! На серці стихають негоди, на думку не лізуть клопоти, добра надія обгортає тебе добрими думками, бажаннями. Хочеться самому жити й любити, бажаєш кожному щастя. Не даром у таку годину — аби неділя або яке свято — хлібороби виходять на поле хліба обдивлятись!

От такої саме пори в неділю після раннього обіднього часу тим шляхом, що, звившися гадюкою, послався від великого села Пісок аж до славного колись Ромодану, йшов молодий чоловік. »Не багатого роду«! — казала проста свита, накинута наопашки, — »та чепурної вдачі«, — відмовляла чиста, біла, на грудях вишивана сорочка, виглядаючи з-під свити. Червоний з китицями пояс теліпався до колін, а висока сива шапка, перехиляючися на бакир, натякала про парубоцьку вдачу.

Йшов, справді, парубок. На перший погляд йому, може, літ до двадцяти добиралося. Чорний шовковий пух тількищо

висипався на верхній губі, де колись малося бути вусам; на мов стесаній борідці де-де поп'ялося тонке, як павутиння волосячко. Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений, темні карі очі теж гострі: лице довгобразе — козаче; ні високого, ні низького зросту — тільки плечі широкі та груди високі... Оце й уся врода. Таких парубків часто і густо можна зустріти по наших хуторах та селах. Одно тільки в нього не аби-яке — дуже палкий погляд, швидкий, як блискавка. Ним світилася якась незвичайна сміливість і духова міць разом з якоюсь хижою тугою.

Парубок ішов повагом, позакладавши руки назад себе, зазирав навкруги себе своїми блискучими очима; іноді зупинився й довго розглядав зелене нив'я. То знову йшов, то знов становився денебудь на згірку і знов оглядав поле. Ось перейшов і драний місточок посеред лук на низині, на балці. Під ним ще не висохли весняні калюжі — аж зацвіли, позеленіли; кумкають у них жаби рано й увечорі. От опинився він на невеличкім горбку по той бік містечка; став, обернувся лицем до нього, глянув на рудку, перевів погляд на крайнє жито. »Отже тут кращі хліби, ніж під селом, — подумав сам собі, — тут, мабуть, сильніший дощ пройшов«. Знову повернувся і рушив далі.

Спустившися вдолину, повернув з курного шляху на обніжок і пішов поміж зеленими житами. Ось підійшов до однієї ниви, нахилився, вирвав при самім корені пучок жита, глянув на нього, далі глянув на ниву й лице засвітилося відрадою: »От, де моя праця, — немов казали його очі, — не марно потрачена: вона зробила з мене чоловіка, хазяїна«! Повертівши в руках вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знов глянув на свою ниву, наче рівняв дві ниві між собою, і промовив у голос: »Бач... на нашому полі жито краще, ніж у дядька Кабанця: моє таке густе та гонке, а в нього — ледве від землі відлізло — низеньке, жовте, засмоктане«...

Не встиг доказати останнього слова — чує недалеко з-за жита хтось співає. Він притаїв дух, насторожив уха, слухає... Голос тонкий, гнучкий, дзвінкий, так і розходився на всі боки: то розлягався у високім просторі, то слався по землі, по зелених житах, то завмирав віддалеки на по-

лях розлогих, то вливався в душу якимсь несвідомим щастям.

Парубок стояв, як зачарований. Йому здалося — він зроду не чув такого свіжого, гнучкого голосу. У нього в очах засвітилася відрада; лице прояснилося, наче хто збризнув його свіжою водою; серце затіпалося, немов хто доторкнувся до нього.

»Хто б це«? — подумав він та й пішов на голос.

Не встиг ступити десяти ступнів, як пісня стихла — тільки одна луна її бреніла ще над головою у нього. Ще ступінь, ще... зашелестіло жито, заколихалося, немов у ньому щось борсалося, билося... Ще хвилина — й із жита заманячіла дівоча постать... Парубок став. Дівчина, як перепілка, знялася й майнула вподовж ниви. Низенька, чорнява, заквітчана польовими квітками, вона й трохи не схожа була на селянок, часто запечених сонцем, високих, іноді дуже неповоротних дівчат. Маленька, кругленька, швидка і жвава, одягнена в зелене убрання, між високим зеленим житом вона здавалася русалкою.

Парубок спершу, мабуть, таки чи й не приняв її за ту польову царівну, бо стояв, як укопаний, розтягши й без того довгобразе лице, широко розкривши здивовані очі...

Дівчина відбігла трохи й собі стала. Озирнулася, глянула на нього веселими очима, усміхнулася свіжим молодим личком.

Тут її краще розгледів парубок. Чорне кучеряве волосся, заквітчане польовими квітками, чудовно вилося коло білого чола; тоненькі пасма того чорного, аж лискучого хмелю спадали на біле, рум'яне личко, як яблучко наливчате; очі оксамитові, чорні — здається, сам огонь говорив ними... Дві чорні брови, мов дві чорні п'явки, повпивалися над очима, злегенька прикритими довгими густими віями. Сама — невеличка, метка і жвава, з веселою на виду усмішкою. Зелена байова керсетка із червоними мушками, червона в букетах спідниця, на шиї дорогі коралі, хрести, золоті дукати — все гарно пристало до хорошої дівоцької вроди.

Вона стояла напроти парубка, як намальована. Не спускаючи її з очей, він підходив до неї.

— Чого ти тут ходиш? — обізвалася вона перша.

— А ти чого хліб толочиш? — не зовсім ласкаво відмовив він.

— Хіба це твій хліб? — Цур тобі, як мене злякав! — та й замовкла.

Парубок і собі мовчав.

— А ти хто така? — трохи згодом питає він, ковтаючи слова. — Де ти взялася? звідкіля сюди прийшла?...

Дівчина почула, як тільки чують дівчата, чого в нього заткнувся голос: очі в неї заіскрили, заграли...

— Навіщо тобі? — прядучи ними, вона питає в нього.

— А чого ж ти прийшла сюди, на чуже поле? — каже він. — Хто ти така? Чого тобі тут треба?... — Чутно, аж дух спирає йому в грудях від кожного слова.

— Не ска-жу! — відмовила вона нарозтяг, усміхаючися, й подалася трохи личком уперед, згорнувши пухкі білі руки попід ліктями. — А прийшла сюди, бо недалечко живу... А ти хто?

— Сюди йди! — каже він, усміхаючися. — Посідаємо тут... побалакаємо... я тобі й розкажу, хто я.

Як стрель стрельнув у дівчину. Сплеснула в долоні, зареготалася та й майнула буйними житами... Далі вискочила на зелену луку, що красувалася польовими квітками; потім — повернула круто наліво, почесала яриною; як білочка на деревину в лісі, так вона збігла прудко на згірок, стала, перевела дух, озирнулася, усміхнулася та, наче манячка, спустилася вниз — і скрилася за горою.

Парубок ні з місця. Стоїть та дивиться вслід їй ще дивнішими очима, мов би переглянув через гору!... В ухах його вчувався її голос — свіжий, тонкий, її сміх — молодий та дзвінкий; перед очима як та причуда, манячіла її постать метка, жвава; йому усміхалося її личко біле-рум'яне, з ясними очима, із чорними бровами: вся вона, із зеленою керсеткою, із червоною спідницею привиджувалася йому, як жива...

»Що це«! — думав він. — »Чи справді, чи ввижається?... І відкіля б це! Чи не москалівна? так же, казали, у москаля дочка вмерла... гм... мов бачиться по хуторах нікого такого й немає... Хіба Хоменкова? — так же не близький світ від Хоменкового хутора сюди теліпатися... А видко хутірська: на селі окрім попівни, здається, нікого підхожого... Адже й не попівна; попівну

я знаю — попівна не така та й не йде за п'ять верстов від села. Чия б же це«?...

Не розв'язавшися з такою думкою, він вийшов на згірок — подивитися, куди пішла дівчина. Було вже пізно. Дівчини не видно — тільки зеленіли там, обложившися полями, хуторські сади, як розкішні квітники, а між зеленою листвою вишняку, груш, слив та яблунь біліли чепурні хаточки. Парубок постояв на згірку, помилувався красою околиці, задивився на один хутір, на другий, пригадував хазяйнів їх, перебирав у пам'яті їх дочок та, плутаючися в догадках, повернув назад додому.

Йшов він такою ж тихою ходою, як і сюди, а може ще й тихшою, та все думав та думав... А в серці, почував він, прокидалося щось невідоме, чудне; й важко, мов і легко, і сумно і весело, і хочеться співати й хочеться плакати... Сльози не ллються, а голос рветься, несподіваний сум обнімає голову, думка думку гонить, ніде пристати, ні защо зачепитися — так і ганяє за маною. А перед очима — зелена керсетка, червона спідниця, знадний з усмішкою погляд, червоні, як кармазини, уста, з котрих виглядає рядок дрібних, як перли, зубів... Аж морозом сипнуло його поза спиною...

— Оце так! — промовив він уголос. — Чи не здурів, бува, я, чи не збожеволів? Дома худоба не напована, а я блукаю тут — і думати забув.

Та, підвівши голову, чимдуж придав ходи в ноги.

Панас Мирний.

31. У бутині.

(З повісти: *„Рубають ліс"*).

I.

По скількох сильних морозах настала відлига. Вже зночі почали збиратися мричі над рікою, підносяться догори, обкутують верхи гір, обсотують гаджуджки. Що були білі верхи і на сонці блищали перлами та діямантами, тепер вкрилися густими туманами мряки, жалібну керею надягли. То тут, то там, проберется через гору подув вітру і зчинить заколот у тому важкому тумані. І на

хвилину виринає з-під сонної мряки клаптик лісу — десятки білих вершків смерек, сніговою габою сплетених в одно. А підійдеш ближче — бачиш, як фоя гаджуґ, обліплена густо снігом, красується прегарними дивними формами, що, мов зимові духи лісу, блукають у провалляхх, у стрімнинах, у прірвах...

Оповитий мрякою йде Василь Руснак у бутин. Дійшов до половини гори, не спиняючися. Коли це почув, що сперло йому дух у грудях — спинився та став відсапувати. Хоч як намагався вийти завчасу — опізнився. Ще чимало дороги перед ним. Відідхнув із глибини душі, із цим віддихом сплила вся його журба. Кинув її там доліщами, тут жде його надія на гарний успіх.

Щовище піднімався, то більш починав дошкулювати йому сніг, що обсипав його з усіх боків. Тут віяв вітер і за кожним своїм подувом обтрясав сніг із фої дерев, що, спадаючи долі, розсипався в тисячі пилинок та шматочків. Вони вкривали Василеві лице, сипалися за шию, топилися на розпареному тілі і викликали в нього почування дрижі.

Нарешті, дійшов до місця, де починався нижній кінець лісу. Пішов упоперек, щоб дістатися до колиби. По дорозі то тут, то там, у віддалі яких 150 до 200 кроків надибував знаки. То відламаний вершок невеличкої смереки, то карби на смереках. Це знак, де кінчиться пас однієї партії, де починається — другої. Ще передше, як бралися до роботи, обходили та обдивлялися ліс, та й уміру того, які дерева та яка сила в кожній партії, розтісували собі »козу« — пас на сто до двісті кроків ширини. Той пас тягнеться спершу рівно, звужується доверху.

Василь проходить проз ті карби та знаки і пригадує собі, з яким то завзяттям бралися вони на початку зими до роботи, як кожна партія з п'ятьох людей намагалася ширший пояс захопити для себе, як не слухали ради досвідченого секманича, що не зможуть упоратися зі своїм пасом до весни. То загорілися були такою охотою до праці, що щото їм така вузька »коза«! А ось — два місяці й от-от усе мало розлетітися.

II.

Дійшов до колиби. Стояла біля потоку, що із цього місця спадав стрімко глибоким звором у долину.

Відчинив двері. Почув якийсь рух у колибі, то Тимофій схопився на рівні ноги.

— Хто там? — спитав.

— Свій. Як спали, Тимофійку? — привітав його Василь.

— Мирно, як ви, Василю? Ви до роботи в лісі стаєте?

— На місце Николая.

— То вже давно треба було! У вас дужа рука, ви то вмієте всіх держати цупко!

— Мемо бачити.

— То як сми лише вчув, що ви виходите до лісу, зараз мені стало легше на душі. А то посходяться ввечорі і не переслухаєш тих жалів та нарікань. Николая за ніщо не мали. І секманич зговорив свої груди, то сварив, то гікав, то лаяв — ані в гадці. Таку вам, кажу, підняли веремію, що раз! І то з обох колиб посходяться надвечір до нашої, та й як не стануть теребити то вас, то бутин, то всю ту спілку, аж гидно слухати. До пізньої ночі сидять, а рано — що їх секманич корняє, що їх корняє, — ані в гадці. »Ми робимо кожний сам у собі, хто мною має тут конірувати! Я собі сам дбаю, щоб щось заробити«! Ось так водно чуєш! І виходять геть-геть пізно. А, буває, то й три дні й чотири дні не виходять, як зійдуть долів додому. Мені вже було так гидко, що сми хотів плюнути на всю ту роботу і забратися скоріше, ніж вони мали розбрестися.

— Тепер уже якось полагодилися. А багато вийшло сьогодні?

— Вийшли всі, лише чотирьох ще нема. І, мабуть, не буде.

— Будемо й без них.

— І я так міркую.

Василь тим часом скинув бесаги, взяв сапіну, топір. Тимофій дав йому поснідати, наклав кулеші в платину, бриндзі...

— Як же ж ви даєте собі раду? — поспитав на відхіднім.

— А як?

— Добре вам, нічого не хибує?

— Гірке наше добро в колибі, на камінні, на лубі та на фої. Вночі не спиш, пильнуй ватри, вдень холодно. А прийде вечір, то слухай жалів. То хоч би який путній чоловік, то як попотягає цілий день сапіну, то бідкається, як прийде до колиби. А тут ще на твердому спи, з одного боку вогонь гріє, а з другого пече мороз від стіни. Хоч би які мав тверді вуха, то таки ті вічні жалі їх провертять.

Попрощалися. Василь пішов угору плаєм у бутин. Ще далеко не доходячи до того місця, де пилили дерево, почув глухі оклики: »Клего«!... »клего«!... То був знак, що падає віковічня смерека до землі. Тут та там вплітався у загальний гомін ще й інший голос: »Габов«!... кричать у тому кутку, десь далеко, ледве чутно. Але вправне ухо чує той голос тривоги, голос остороги і голова повертається на всі боки, а бистрий погляд зорить, чи не тут, часом, небезпека. Нема... Видно, хтось проходив, як падала смерека, і його застерігали, щоб бирня, падаючи долі, не потрощила костей. І знов одностайні вигуки: »клего!... клего!... клего«! Робота у повному розгарі.

III.

Його чекали. Мав стати у першій партії.

Коли дійшов до своїх, зазнав дивного вражіння. Горіщами простелився, як оком глянь, зруб — немов бойовище. Де колись пишалися смереки, тепер самі пні і пні; поміж ними вершки, вкриті снігом, а тут і там сіріє довга бирня. Лежить подовж, гизирем звернена вдолину; чекає, поки не візьмуться за неї дужі руки і не погонять її вдолину до звору, а там уже вистелять їй дорогу тонкими друґарями й по них вона посуне, аж доки не опиниться над рікою в миґлі.

То, видно, лиш ті, що свіжо зрубані, а горіщами то все вкрите снігом — велика зима впала! Лише горби й горбики говорять, кого вони криють.

Велике бойовище! Праця сотні рук, праця важких двох місяців.

Задивившися на ті довгі, неначе під міру поскладані бирні, він оком знавця ділив їх. Тут лежить платва, буде дванадцять метрів довга, а вісім цалів завтовшки у вершку, там рівнож така сама довга кроква, лише що за два цалі тонша, там грубий ковбок, удвоє грубший, ніж інші, там замітниця, там знову другар... Ото буде ще роботи, поки все те доставити над ріку, там поділити, поскладати у миґли. І він не раз був при такій роботі. І не міг надивуватися, чого то так радіють ті, що то в бутині робили, як дерево складають у миґли, як десятки ковбків, чи платвів, наложені одно на одно, пишаються золотистою громадою. А то кінець роботі! От, як вони своє помиґлують! Ото буде гаразд! Лише що до кінця ще далеченько. Вони підрядилися не тільки пиляти та миґлувати, вони й дарабами мають приставити до Чернівців. А потім чекає їх ще праця у зрубі. Ще мають вершки чистити та й чисті складати у шухи, та й усе гниле дерево відпилити у латри, а потім ще й зруб вичистити у стропи, щоб злісний зайшов з побережниками та робітниками та й лише сіянку засіяв. Така була їх згода з камерою. А поки ще до того... Гай, гай!...

IV.

У партії чекали його. Два пилили, два корували, він мав суччя стинати, гладити дерево; то май легша робота, що звичайно робить її який юнак, хлопчище, але в першій партії ставав до цієї роботи Николай, а тепер на його місце він, Василь. То йому буде досить роботи з тим, щоб обійти всі партії і наглядати роботу, а що часу зостанеться, то він чемше суччя в своїй партії. Так само при такій роботі стоїть у другій партії секманич — той, що дозирає, чи все робиться так, щоб чого не прокинули, та й щоб усе зробилося, як того треба. Той секманич має рано робітників корняти, ввечорі має давати »Отченаш«, коли мають лишати, та й уполудень він дає знак, коли полудновати мають. Він тут голова від роботи, Василь — голова від усього бутина, від спілки. Обидва вони мають ставати до однієї ради, і там у них однаковий голос. У селі — Василь проводить, у лісі секманич Микола. Ось до нього то й вибрався Василь, поки ще приступив до праці.

V.

Пішли оглядати зруб.

Секманич дуже крутив головою. Не був задоволений з роботи. Забагато брали, не слухали його ради. Тепер або наймати людей, або перемінити роботу. Зима от-от скінчиться, а дерево в зрубі. Коли не доставлять його взимку до ріки, то буде чекати до другої зими.

— Яка ж ваша рада?

— Або ж я знаю? Мемо наймати.

— Нема за що. Нема грошей.

Секманич почухався за голову. Він розумів трудне становище спілки, але й знав своє діло. Коли треба віддати на весну дерево, годі не перемінити роботи.

— Що ж мемо діяти? — питає знову Василь.

— Я би міркував, що треба горіщами закінчити на тому, що зробили і забратися всею силою довести в долині бодай половину зрубу до кінця.

Пішли навпоперек зрубу. Раз-у-раз спинювали роботу вигуки »габов«. То хоч собі робили, знати було на втомлених лицях почуття радости, коли залунав той оклик, що спинював усю роботу й закликав до відпочинку. Ставали робітники, де хто стояв, на своєму місці, втирали піт із зморожених лиць. Віталися з Василем. Ставали до ради. Скрізь чути було журбу, що не вспіють довести роботи до кінця. Замало стало людей, забагато всяких пригод, марно час гаяли на суперечках. Ледве чи нагонять те, що втратили.

І коли, б'ючися у мокрому снігу, та потопаючи в ньому трохи не по пояс, дійшли до останньої партії, в їх головах було вже все вирішено. Завтра мають дійти до однієї міри — урвати порівну — після завтра одні будуть пилити гаджуґи на п'яти партіях, ті стануть робити ризи, одні знов будуть спускати оброблені бирні до ризів і потім гонити їх звором потоку аж до ріки.

Вже було добре надвечір. Тіні дерев продовжувалися без краю, а лісову глушину вкрила непроглядна темрява. Вже секманич мав своїм важким словом скінчити робочу днину, коли це в середній партії зрубу почулися якісь дивні крики, не то плач, не то стогін, а вслід за тим почулося на всьому зрубі тривожне »габов«! Цей гомін обле-

тів увесь зруб. З партії на партію переносився, набираючи водно сили, вислів грізної тривоги чим раз кріпшав у цьому звукові. Долетів нарешті й до секманича, почув його вкінці й Василь.

Дивляться на зруб, а там, мов нічні марева, снуються якісь тіні. Це люди з усього зрубу збігаються в одно місце. Умить кинули й ті останні свою роботу й пішли за іншими. Чим прудше хотілося їм дістатися до того збіговища, тим трудніше було їм іти. У сніг западали, на пеньки спотикалися, у фою вершків заплутувалися. Гонив їх страх, що летів стрімголов по лісі на крилах тривожних окликів і скликав із нетрів та бездонних проваллів зловіщих лісових духів. У душі зароджувалося неясне передчуття, що не гаразд там діється, де збирається така сила народу. Серце б'ється, трохи не вискочить з грудей, волосся догори підіймається, а холодний піт обливає лице. За кожним кроком росте тривога тих, що то найдалі ще були. Кожний новий крик нового жаху додає їх душі.

VI.

Прийшли. Пробилися крізь те море снігу, крізь ту безліч пеньків, бирнів, фої, каміння. Перше, що вдарило їх в очі, то була калюжа крови на снігу. У сутінках ночі вона здавалася їм майже чорною плямою на темному, перемішаному ногами снігу, але серце кожного, хто приходив, відгадувало в тій плямі — кров. І зараз їх очі впали на лице простягненої на снігу людини. Найменшого знаку життя. Навіть сліду не було очей, носа, губів, лиця, голови. Поторощена, закривавлена груда тіла і костей — оце голова людини.

— Божечку мій! — крикнув Василь.

— Іван Стропинчук, — промовило скілька голосів.

— Невже Іван? — сплеснув у долоні Василь.

— Таки Іван...

Хвилина мовчанки. Чути лише глибокі стогони, тут і там видно в очах сльозу.

— То аж вірити не можна, — мовить Василь. — То щоб не знати хто, то таки скоріше бих подумав. Але такий досвідчений робітник, Іван! Йому не першина в бутині робити.

— То нема, коли такому безпечному бути, як був Іван! Такому найлегше трапиться нещастя.

Повели Василя на місце пригоди.

— Он ті дві бирні стояли, як їх спилили, а ця третя впала впоперек, та й оперлася на цю гузирем, а на онту вершком. Іван пішов чімхати суччя. В цьому стропі небезпечно, бо — дивись, яка прірва. Іван сучок утяв у поперечної бирні, а вона покотилася. Іван утікав, а трапився знизу оцей пеньок, що коло нього кров. Бирня приперлася та й голову об пень розчавила йому на смерть.

— О, Господоньку святий! — почулися стогони.

— Таке йому, відай, судилося!

— То як би якийсь молодєк, що то зроду не був у бутині, але ж Іван, ходить, було, бутинами водно...

— То робота дуже небезпечна. Треба знати, звідки стати, та й куди заходити. Неодин радується легким грошам, а як він не тямить цеї праці, то може трапитися нещастя, а ще як попадуться такі люди, що не вміють сокотити...

— То треба сокотити себе та й ще другого.

— Що ви таке пусте говорите! Вся ваша балачка не проти Івана. Вже як він себе сокотив, то треба пошукати! Але то вже така йому мала бути смерть, та й тільки. Таку йому вже Бог смерть призначив.

— Воленька Його свята! Отче наш, іже єси на небесіх...

Почав проказувати молитву, всі поздіймали капелюхи, поставали в снігу навколішки і однодушно почали слати до неба щирі звуки Господньої молитви.

VII.

Сумно верталися до колиби. Четверо їх несли на нарах, збитих з молодих гаджуґ та вистелених фоєю, мертве тіло Іванове. Доки дійшли до колиби, воно закостеніло від морозу. Спинилися на хвилину, взяли смолоскипи, засвітили їх і роз'яснюючи ними глибоку пітьму ночі, почали спускатися плаєм у село.

А вслід за ними летіли вниз по узбіччі верха тужливі звуки трембіти. Товариші проводили ними покійника з поля праці до рідної домівки, де обіллє його гіркими сльозами розпуки челядь: жінка і двоє дрібних дітей.

Дивлячися на ті вогні, що стелилися щораз нижче вздовж плаю, слухаючи плачі-жалі трембіти, стояв Василь коло колиби і безкраїй смуток оповив його душу.

— Що тепер буде? — Оце питання мучило його. — Чи не провалить оця несподівана й неждана подія всієї його праці? Чи не піднімуться проти неї всі, що були йому такі ворожі? Чи зможе він проламати міць і силу плачів та нарікань Іванової жінки?

І враз зрозумів, що удар наближається з іншого боку. Іваниха мусить дістати забезпеку від спілки для себе й для дітей. Іван не мав поля, не мав маржини — жили всі четверо з того, що заробив. А тепер? Коли в бутині трапиться кому така причка, сиротам платить той, чий бутин. Тут — спілка господар. На неї припадає цей тяжкий обов'язок.

— От, маємо нову журбу, — промовив старий господар, великий прихильник Василя, перебиваючи цим його думки.

— Яку? — питається Василь, ніби не знаючи, до чого воно йде.

— Лишилася вдовиця та й двоє сиріт на нашій голові.

— Правда ваша, маємо нову журбу, та й новий клопіт. І що ж будемо робити?

— Те, що й люди. Платитимемо утримання.

— Таки так! — потвердив інший.

— Спілкою робили, спілкою будемо терпіти, — рішив ще інший.

Пішла розмова про те, що тепер спілка мусить добре дбати, бо має працювати не тільки на членів, але й на сиріт свого доброго товариша.

— Так, так, — мовить Василь, а в його голосі чути радісний звук. — Спілкою робили, спілкою будемо старатися на сиріт. Чи так, панове господарі?

Почув, як з усіх боків йому притакнули. Зрозумів, що настала велика хвиля для нього і для спілки. Впала жертва на полі праці і та жертва об'єднала їх в одну громаду сильніше, кріпше, ніж усі паї, ніж усі надії на великий зиск.

Коли вже щезли їм з-перед очей ті вогні, що миготіли доліщами, а тепер сховалися за фоєю дерев, вони пішли

до колиби. Василь почав розводитися широко над великим своїм пляном спілкової роботи. Слухали його уважно. А він говорив із душі, говорив, захоплений новою ідеєю: помогти вдовиці й дітям, що лишилися при спілці, як безпомічні сироти... Тепер праця спілки піде не тільки в тому напрямку, щоб визволити себе з неволі, але ще й щоб помогти вижити челяді одного з найперших і найщиріших товаришів.

Ніколи ще не промовляв з такою певністю себе, ніколи ще не слухали так привітно й щиро його слів.

На підмогу його замислам прийшла жертва праці.

Антін Крушельницький.

IX. Віршові оповідання й поеми.

32. Не мої ноги.

Серед лісу, серед гаю
У неділешній обід
Заснув мужик у чоботях,
Прокинувся без чобіт.

Прокинувся, протер очі,
Разів кілька позіхнув,
Разів кілька босі ноги
З подивлінням повернув.

»Не мої це, — каже, — ноги,
Присягаю, на чім світ,
Бо мої в чоботях були,
А ці — босі, без чобіт«.

Степан Руданський.

33. Циган пасічник.

Раз багаті хазяї
Цигана приймали
І тут йому, на біду,
Щільник меду дали.

— »То візьми ж собі дупло
З медом і бджолами«.
Циган його ухопив
Руками й ногами.

Розсмакував, бісів син,
Та все, було, ходить,
Стане, було, під вікном
Та »меду« й заводить.

— »А де ж, тату, те дупло«?
»Он там серед лісу.
Гляди ж, мухи не дрочи
Та не згадуй біса«!

Що не знали хазяї
Ніяк відігнати,
Ото його до джмелів
Здумали послати.

Побіг циган такий рад,
Що мед буде їсти.
Серед лісу стоїть дуб —
Давай по нім лізти.

Питається сам хазяй:
— »Хочеш меду, враже«?
— »Чом не хочу, тату мій,
Хочу«, — циган каже.

Прилізає до дупла,
Моститься небора,
А в дуплі джмелі-джмелі
Гудуть, аж говорять.

Тільки руку до дупла —
Вони й забреніли
І, як чорнее рядно,
Цигана обсіли.

І шпигнув його один: —
— »Господь, — каже, — [з вами«!
Шпигнув другий: — »та [піди ж
До Божої мами«!

Далі скілька вже ураз
Цигана кусає: —
— »Та ідіть бо до святих«!
Циган промовляє.

Далі бачить, неборак,
Що вже пухне й губа: —
— »Тепер, — каже, — [к чорту йдіть«!
Та шелеп із дуба!

Степан Руданський.

34. Перший Великдень на волі.

(З поеми: *„Панські жарти“).*

Великдень! Боже мій великий!
Ще, як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
»Христос воскресе«! заспівали,
То всі, мов діти, заридали,
Аж плач той церквою потряс...
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзліші вороги прощались,
Всі обнімались, цілувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає, мов п'яна,
Кричить щосили в кожний кут:
»Нема вже панщини ні пана!
Ми вільні, вільні, вільні всі«!

Ба й дітвора, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.
А як скінчилась Божа хвала,
На цвинтар вийшов ввесь народ,
І як було нас стільки сот —
Відразу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Той величний, хвалебний гімн:
»Тебе, о Господи, хвалим«!
Мов грім, зарокотіли зрання
Слова високі, згуки втішні —
Але кінець святої пісні
Покрило голосне ридання!
Дарма б і силуватись, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі зріти.
Народ мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлоп'ята...
Той пару коників своїх
Цілує кожного, мов брата,
Та приговорює, пестить;
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов знімають
І б'ють поклони і складають
Перед іконою; кричить
Усякий на вітання друга:
»Христос воскрес«!...

А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давню, ледве замітну
Могилку аж грудьми приник
І обнімає дернину
Й кричить щосили: »Тату, тату!
Ми вільні! Тату, озовись!
Та ж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав і вмирати
Не хтів, а волі ждав! Дивись —

Ми вільні! Бідний, ти діждати
Не міг — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату,
Так, як мене, не забере!
Візьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре«!

Іван Франко.

35. У лісі.

(Пролог до поеми: *„Лісова Ідилія“).*

На романтичного коня сідаю.
Крилатий звірю, не пручайсь, не ржи!
Неси мене, куди я загадаю.
На фантастичні ті шпилі біжи,
Де вихор грає, стогне гомін гаю,
Де на вузькій, як ниточка, межі
Фантазія і дійсність, спина в спину,
Глядять у мрій квітчастую країну.

Неси мене у ліс, той ліс казочний,
Високий, темний, що, мов море, гра,
Що зелені вдягає стрій святочний
І широко свій килим простира,
Що пахощами дише, свіжий, сочний,
Де в таємничій тіні б'є нора,
Де між кущів потік біжить до цілі,
Коряві вільхи озерце обсіли.

Той ліс — зразок ще первісного світу,
Де нікому природу маскувать.
Морозом бита, ярим сонцем гріта,
Вона лиш те живить, що має міць тривать.
У всю красу, у весь свій страх одіта, —
Однако їй кормить і руйнувать:
Життя і смерть тут ходять без розлуки,
Крик розкоші й важкі конання муки.

На пнях гнилих зелена брость пишаєсь,
Серед кісток вовчиця кормить плід;
У тіні дуба рій комашок граєсь
І того ж дуба підгриза їх рід;

Ось гадина на сонці вигріваєсь,
Метелик треплесь, медом дише цвіт,
А по верхів'ях тиха дума ходить, —
Одно тут лоно і вбиває й родить.

В той ліс так часто я літав думками,
Коли було нестерпно між людьми!
Тут дикими втішався я квітками,
Тут віддихав я повними грудьми,
Тут доторкавсь тремтючими руками
Великих тайн: хто ми і пощо ми?
Тут силогізмів суть думок не ловить,
Природа серцю щиру правду мовить..

І був той ліс мені, як рідна мати,
Що вцитькує тривогу навісну.
У спеку клав під тінь розкішну спати
І свистом дрозда знов будив зі сну...
Я плакав, як прийшлось його лишати
І шлях верстать по груді на терну.
Я знав: хоч де кораблик мій приб'ється, —
Найкраще тут минуло й не вернеться.

І я пішов. Літа йшли за літами...
Я сивію, огонь згасає мій...
Чимало сил потратив я без тями,
Чимало я похоронив надій!
Лиш ліс отой пахучими гілками
Махав мені, бринів, мов мушок рій,
Що п'є — мов сонця блиски золотаві, —
Так він все свіжий був в моїй уяві.

Сьогодні я вернув. Мене додолу
Зігнуло невідрадних сорок літ;
Пройшов життя тяжку, жорстоку школу
І куштував знання чудовий плід,
І душу з мрій обдерту, наче голу,
З пожежі виніс я в холодний світ,
А в серці вигаслу жагу й охоту,
Й старії рани, що болять під слоту.

І я пішов до лісу. Дивна туга
Мене до нього потягла, немов
Повірника старого здиблю й друга,
І виплачусь і виговорюсь знов,
І вирвусь із утоптаного круга
І відновлюсь душею до основ.
Аж серце билось живо того ранку,
Немов стрічав я давнюю коханку.

Та друг мій був не той вже, що колись!
Пропав і слід колишньої пишноти!
Куди лиш глянь — пеньки й пеньки тяглись,
Сліди огнищ і трацької роботи,
І зломи й виверти й тріски п'ялись
Серед баюр і всякої гидоти;
Де-де лиш дуб та ільма одинока
Дивились на руїну ту звисока.

Я мовив:

От так-то нам зустріться довелося!
В які ж хижацькі лапи ти попавсь?

Ліс мовив:

З твойого де-де сивого волосся
Пізнать, що й ти в розкошах не купавсь.

Я мовив:

Життя воєнним табором тяглося,
То тут, то там противник прискіпавсь;
Я боронивсь, не раз мав перемоги,
Та часто й падав ворогам під ноги.

Війна! Вона не дасть, бач, гнить і скніти,
Все гонить до нових стремлінь і змін.
В огонь життя, що гріє, жре і світить,
Усе нових докидує полін.
Здобув успіх — куди там гомоніти,
Що ран і сліз і праць коштує він!
А впав у бої — люто зціпиш зуби
Й не тямиш обсягу своєї згуби...

І так на серці важко. Дай розраду
І нових сил скарбівню отвори!
Ось тут під дубом цим нестятим сяду
Й сидітиму. Розважуй! Говори!
Увесь свій чар і всю свою принаду
Ще раз яви, мов у букет збери,
І ввесь свій біль і всю свою надію, —
Нехай я відживу й відмолодію!

Іван Франко.

X. Козацькі думи.

36. Самійло Кішка.

I.

Із города Козлова до города Трапезона
Гуляла галера цвіткована-мальована,
Чотирма цвітами процвітана.
Ой, першим цвітом процвітана,
Златосиніми киндяками побивана;
А другим цвітом процвітана,
Турецькою червоною габою обвивана;
А третім цвітом процвітана,
Християнською кров'ю фарбована;
А четвертим цвітом процвітана,
Невільниками осаджена,
Козацькими гарматами обриштована.
То в тій галері Алкан-баша,
Трапезонськеє княжа гуляє;
Ізбраного люду собі має:
Сімсот турків, яничар чотириста,
Та бідного невільника півчвартаста.
Між ними без старшини козацької не бувало.
Перший старший між ними пробуває
Кішка Самійло, гетьман запорозький;
Другий Марко Рудий, суддя військовий;
Третій Мусій Грач, військовий трубач;
Четвертий Потурнак, ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християнський,
Що був тридцять літ у неволі,
Двадцять чотири, як став на волі,
Потурчився, побусурменився
Для панства великого,
Для лакімства нещасного.

II.

То вже тоді Алкан-баша,
Трапезонське дитя, добре він дбає...
На невільників по два-три кайданів набиває,
Березиною по голих руках християнських затинає,
Кров'ю християнською сліди заливає:
»Добре ви, невільники, дбайте,
Скоріше галеру до города Трапезона доганяйте«!
Тоді невільники за опачини руками хватали,
Із глиба морської води доставали.
Швидко галеру Чорним морем погоняли,
До острова Тендера приганяли,
Против Кафи города на відпочинок стали,
Там вони собі заночували.
То Алкан-баші трапезонському
Опівночі приснився сон дивен та пречуден.
То Алкан-баша, трапезонське княжа
Від сна уставає, на турків-яничар,
На бідних невільників покликає:
»Турки, каже, турки-яничари,
І ви, бідні невільники!
Котрий би міг між вами цей сон відгадати,
Міг би я йому три гради турецькі дарувати;
А котрий би міг бідний невільник відгадати,
Міг би йому листи визволені писати,
Щоб не міг ніхто ніде зачіпати«.
Це турки зачували, нічого не сказали;
Бідні невільники, хоч добре знали,
Собі промовчали.
Тільки обізветься між турків Потурнак,
Ключник галерський, сотник переяславський,
Недовірок християнський:
»Як же, каже, Алкане-башо, твій сон відгадати,
Що ти не хочеш нам повідати«?
»Такий мені, небожата, сон приснився,
Бодай ніколи не явився!
Видиться: моя галера цвіткована-мальована,
Стала вся обідрана, на пожарі спускана;
Видиться: мої турки-яничари
Стали всі впень порубані;

А видиться: мої бідні невільники,
Котрі були у неволі,
То всі стали на волі;
Видиться: мене гетьман Кішка
На три часті розтяв,
У Чорне море пометав«...
Та скоро то Ляш-Потурнак зачував,
К ньому словами промовляв:
»Алкане-башо, трапезонський княжату,
Молодий паняту!
Цей тебе сон не буде ні мало зачіпати,
Скажи мені получше бідного невільника доглядати,
З ряду до ряду саджати,
Із невільників старі кайдани знімати,
А нових по два, по три, на руки, ноги набивати:
Червоної таволги по два зубці брати,
По шиях затинати,
Кров християнськую на землю проливати«!

III.

Тоді турки-яничари із невільників
Старії кайдани знімали,
Нових по два, по три набивали,
Від пристані далеко галеру відпускали;
І скоренько до города Трапезона поспішали.
Стали до города Трапезона приїжджати,
Стали галеру до берега принімати...
Дівка санджаківна навстрічу виходжає,
Алкана-башу в город Трапезон
Зо всім військом затягає.
Алкана-башу за білу руку брала,
У світлиці-кам'яниці зазивала,
За білу скам'ю саджала,
Дорогими напитками напувала,
А військо серед ринку саджала.
То Алкан-баша трапезонське княжа
Не дуже дорогії напитки уживає,
Як до галери двох турчинів на підслухи посилає:
Щоб не міг Потурнак Кішки Самійла відмикати,
Опоруч себе саджати.

IV.

То скоро тії два турчини до галери прибували,
То Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Словами промовляє:
»Ой, Потурначе, брате старесенький!
Колись і ти був у такій неволі,
Як ми тепера. Добро нам учини,
Хоч нас, старшину, відомкни;
Хай би і ми у городі пробували,
Панське весілля добре знали«.
Каже Потурнак:
»Ой, Кішко Самійле, гетьмане запорозький,
Батьку козацький! Добро ти вчини:
Віру християнську під ноги підтопчи,
Хрест на собі поломи.
А ще будеш віру християнську під ноги топтати,
Будеш у нашого пана молодого
За рідного брата пробувати«.
То скоро Кішка Самійло теє зачував,
Словами промовляв:
»Ой, Потурначе, сотнику переяславський,
Недовірку християнський!
Бодай же ти того не діждав,
Щоб я віру християнську під ноги топтав!
Хоч буду до смерти біду та неволю приймати,
А буду в землі козацькій
Голову християнську покладати.
Ваша віра погана, земля проклята«!
Скоро Потурнак теє зачуває,
Кішку Самійла у щоку затинає.
»Ой, каже, Кішко Самійле, гетьмане запорозький,
Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невільників доглядати,
Старії і новії кайдани направляти,
Ланцюгами за поперек утроє буду тебе брати«!

V.

То тії два турчини теє зачували,
До Алкана-баші прибували:
»Алкане-башо, трапезонське княжа!
Доброго і вірного ключника маєш:
Безпечно гуляй!
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає«.
То Алкан-баша, трапезонське княжа,
Великую радість мало,
Пополам дорогі напитки розділяло:
Половину на галеру відсилало,
Половину само уживало.

VI.

Став Потурнак дорогі напитки пити-підпивати,
Стали мислі козацьку голову ключника розбивати:
»Господи! Єсть у мене що іспити, ісходити,
Тільки ні з ким про віру християнську розговорити«.
До Кішки Самійла прибуває, поруч себе саджає,
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубки в руки наливає...
То Кішка Самійло, по два, по три кубки в руки брав,
То в рукава, то в пазуху,
Скрізь хусту третю додолу пускав.
Потурнак по одному випивав,
То так напився, що з ніг звалився.

VII.

То Кішка Самійло та й угадав:
Потурнака до ліжка вмісто дитяти спати клав:
Сам вісімдесят чотири ключі з-під голов виймав.
На п'яти чоловік по ключу давав:
»Козаки панове! Добре дбайте:
Один другого відмикайте,
Брязку не учиніте,
Іляша Потурнака не збудіте;
Кайдани із рук, із ніг не скидайте,
Північної години дожидайте«.

Тоді козаки один другого відмикали,
Кайданів із рук, із ніг не скидали,
Північної години дожидали.
А Кішка Самійло чогось догадав,
Ляшу Потурнаці ключі до пояса прив'язав,
За бідного невільника ланцюгами втроє себе прип'яв,
Північної години дожидав.

VIII.

Стала північна година наступати,
Став Алкан-баша з військом до галери прибувати.
То до галери прибував, словами промовляв:
»Ви, турки-яничари, помаленьку ячіте,
Мого вірного ключника не збудіте:
Самі ж добре поміж рядами проходжайте,
Всякого чоловіка осмотряйте,
Бо тепер він підгуляв,
Щоб кому пільги не дав«.
То турки-яничари свічі у руки брали,
Поміж ряди проходжали,
Всякого чоловіка осмотряли.
Бог поміг, за замок руками не приймали!
»Алкане-башо, безпечно спочивай:
Доброго і вірного ключника маєш:
Він бідного невільника з ряду до ряду посаджав,
По три, по два, старі кайдани посправляв:
А Кішку Самійла ланцюгами утроє прип'яв«.
Тоді турки-яничари у галеру входжали,
Безпечно спати лягали,
А котрі хмельні бували, на сон знемагали,
Коло пристані великим сном кріпко спали.

IX.

Тоді Кішка Самійло північної години діждав,
Сам між козаків устав,
Кайдани із рук, із ніг у Чорне море пороняв;
У галеру входжає, шаблі на вибір вибирає,
До козаків промовляє:
»Ви, панове молодці, кайданами не стучіте,

Ясини не вчиніте,
Ні котрого турчина в галері не збудіте«!...
То козаки добре зачували:
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорне море метали; ясини не вчинили,
Ні одного турчина в галері не збудили.
Тоді Кішка Самійло до козаків промовляє:
»Ви, козаки молодці, добре, браття, дбайте:
Шаблі булатнії в руки хватайте,
Туркам голови знімайте,
Котрих живцем у Чорне море метайте,
Тільки Ляша-Потурнака не займайте,
Для порядку козацького оставляйте«!
Кішка Самійло Алкана-башу із ліжка взяв,
На три часті розтяв, у Чорне море пометав,
Словами промовляв: »Алкан-баша, трапезонське дитя!
Що тобі у сні снилось, то тобі на яві і з'явилось«.
Тоді козаки добре дбали:
Всяких турків у море пометали,
Тільки Потурнака не зрубали,
Між військом для порядку,
За яризу військового зоставляли.
Тоді галеру від пристані відпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.

X.

Та ще у неділю, дуже рано-пораненьку,
Не сива зозуля закувала,
Як дівка санджаківна коло пристані походжала
Та білі руки ламала, словами промовляла:
»Алкане-башо, трапезонськеє княжа!
Нащо ти на мене таке великеє
Пересердя маєш, що від мене сьогодні
Дуже рано виїжджаєш«?

XI.

Як стали Чорним морем поїжджати,
Стало ясне сонце сниходжати.
Став Ляш-Потурнак від сна пробуджати;
А ще у неділеньку, у полуденну годиноньку,

Тоді по галері поглядає,
Що ні одного турчина на галері немає,
Тоді до козаків словами промовляє:
»Козаки, панове молодці!
Нехай би я міг знати,
Кого між вами паном назвати«?
Козаки словами промовляли:
»Іляше-Потурначе, полковнику переяславський!
Ти і сам добре знаєш,
Нащо ти нас питаєш«?
Тоді Потурнак із ліжка вставає,
До Кішки Самійла прибуває, у ноги впадає:
»Ой, Кішко Самійле, гетьмане запорозький,
Батьку козацький! Не будь же ти на мене,
Як я був на останці мого віку до тебе!
Бог тобі допоміг неприятеля побідити,
Та не вмітимеш у землю християнську входити!
Добре ти учини: половину козаків
У кайдани забивай, у окови до опачин посади,
А половину у турецьке плаття наряди:
Бо ще будемо від города Трапезона
До города Царгорода гуляти,
Будуть із города Царгорода
Дев'ять турецьких галер вибігати,
Будуть Алкана-башу поздоровляти,
То як будеш одвіт давати«?...
Як Іляш Потурнак научив,
Так Кішка Самійло, гетьман запорозький, учинив.
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецьке дороге плаття нарядив.

XII.

Як стали Чорним морем гуляти,
Стали із Царгорода дев'ять галер вибігати,
І галеру із гарматами торкати,
Стали Алкана-башу поздоровляти.
То Іляш-Потурнак на чердак виступає,
Турецьким біленьким завивалом махає,
Турецькую корогов виставляє.
Раз то мовить по-грецьки,

Удруге по-турецьки:
»Турки-яничари! Не близько ви проїжджайте,
Цитьте, не кричіте,
Молодого пана мого не збудіте,
Від галери відверніте:
Бо тепера підгуляв, на упокої почиває,
На похмілля знемагає,
До вас не встане, голови не зведе.
Казав: як буду назад гуляти,
То не буду вашої милости і по вік забувати«.
Тоді турки-яничари від галери відвертали,
До города Царгорода убігали,
Із дванадцяти штук гармат гримали,
Ясу воздавали.
Тоді Ляш-Потурнак словами промовляє:
»Ей, нуте ж, козаки, галеру швиденько
До Січі приганяйте, щоб не могли турки
Того дознати, назад галери завертати«.
Тоді козаки собі добре дбали:
Сім штук гармат собі риштували,
Ясу воздавали, на лиман ріку іспадали,
К Дніпру-Славуті низенько уклоняли:
»Хвалим тебе, Господи, і благодарим!
Були п'ятдесят чотири годи у неволі,
А тепера чи не дасть нам Бог хоть час на волі«!

XIII.

А у Тендрові острові Семен Скалозуб
З військом на заставі стояв
Та на тую галеру поглядав,
До козаків словами промовляв:
»Козаки, панове молодці!
Що ця галера... чи блудить,
Чи світом нудить,
Чи много люду козацького має,
Чи за великою добиччю ганяє?
То ви добре дбайте;
По дві штук гармат набивайте,
Тую галеру з грізної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте, щоб могли турки

В Чорнім морі потопати«!
Тоді козаки теє зачували,
До нього промовляли:
»Семене Скалозубе, гетьмане запорозький,
Батьку козацький! Десь ти сам боїшся
І нас козаків срамишся:
Ця галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду козацького має,
Ні за великою добиччю ганяє:
Це, може, є давній бідний невільник
Із неволі утікає«...
То Семен Скалозуб теє зачуває,
До козаків промовляє:
»А ви, таки віри не діймайте,
Хоч по дві гармати набивайте,
Тую галеру із грізної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте.
Як турки-яничари, то у пень рубайте,
А як бідний невільник, то помочі дайте«!
Ляш Потурнак теє зобачає,
До Кішки Самійла словами промовляє:
»Кішко Самійле, гетьмане запорозький,
Ти між козаками пробуваєш,
Козацьких звичаїв не знаєш...
Цвітную козацькую хрещату корогов
На чердак виноси;
Будуть січовії козаки теє зобачати,
Будуть нашу галеру козацькую
Крюками за лавки хватати,
До берега ближче притягати,
А то нам доведеться
На Чорнім морі пропадати«.

XIV.

Тоді козаки, як діти, не гаразд починали:
По дві штуки гармат набивали,
Тую галеру із грізної гармати привітали,
Три дошки у судні вибивали,
Води дніпрової напускали...
Тоді Кішка Самійло, гетьман запорозький,

Сам на чердак виступав:
Червонії, хрещатії,
Давнії корогви із кишені виймав,
Розпустив, до води похилив,
Сам низько уклонив:
»Козаки, панове молодці!
Ця галера не блудить,
Ні світом нудить,
Ні много люду козацького має,
Ні за великою добиччю ганяє:
Це є давній бідний невільник,
Кішка Самійло, із неволі утікає:
Були п'ятдесят чотири годи у неволі,
Тепер чи не дасть Бог хоч час на волі«!
Січовії козаки стали пізнавати,
Стали в човни сідати,
Стали ближче приїжджати,
За лавки галеру крюками хватати,
Стали до берега ближче притягати;
Стали козаки з галер на берег виступати.
Семен Скалозуб гетьман до галери ближче приступає,
Гетьмана запорозького, Самійла, там пізнаває,
І ще до нього словами промовляє:
»Кішко Самійле, гетьмане запорозький!
Сорок годів ти в неволі пробував,
Ні одного козака із війська свого не утеряв».
Тоді Кішка Самійло із галери виступає,
Семена Скалозуба в турецькую одежу наряджає,
А козаки галеру на пристань стягали,
Від дуба до дуба паювали.

XV.

Тоді: златосинії киндяки — на козаки,
Златоглави на отамани,
Турецькую білу габу — на козаки на біляки;
А галеру на пожар спускали,
А срібло-злото на три часті паювали:
Першу часть брали, на церкви накладали:

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

На святого межигорського Спаса,
На трехтимирівський манастир,
На святую Січовую Покрову давали,
Котрі давнім козацьким скарбом будували,
Щоб за них, вставаючи і лягаючи,
Милосердного Бога благали;
А другу часть поміж собою паювали;
А третю часть брали,
Очеретами сідали та гуляли,
Із семип'ядних пищалей гримали;
Кішку Самійла поздоровляли:
»Здоров, — кажуть, — здоров,
Кішко Самійле, гетьмане запорозький!
Не загинув єси у неволі,
Не загинеш із нами, козаками, на волі«!
Правда, панове, полягла
Кішки Самійла голова
В Києві — в Каневі манастирі...
Слава не вмре, не поляже!
Буде слава славна поміж козаками,
Поміж друзями, поміж лицарями,
Поміж добрими молодцями.
Утверди, Боже, народу християнського,
Війська запорозького
З цією черню Дніпровою, низовою
На многії літа, до кінця віка!

Козацька дума.

XI. Епопеї.

37. Гектор і Андромаха.

(З *Гомерової* „Іліяди“).

Гектор пішов геть з будинків.
Тою ж дорогою, все по буркованих вулицях Трої,
Місто велике проходячи хутко, доставсь він до брами
Скейської, — бо, бач, тудою мав вийти у поле;
Там йому багатовінна зустрілася жінка, біжучи,
Великодушного Еетіона дочка Андромаха,
Держачи в лоні маленького сина, зовсім немовлятко,
Втішного всім Гекторенка та гарного, мов зоря ясна.
Гектор Скамандрієм іменував його, а усі інші
Астіянаксом, бо Гектор один боронив Іліона.
Тут він, люб'язно на сина поглянувши, мовчки всміхнувся,
А Андромаха підбігла до нього, роняючи сльози,
Стиснула міцно рукою, немов в нього вросла й сказала:
»Ох, необачний! твій запал зніячить тебе: не жаліеш
Сина малого й мене, безталанної, що удовою
Стане небавом, бо скоро тебе зженуть з світу ахейці,
Всі враз накинувшись; а задля мене було б хосенніше
В землю пірнути, коли тебе втрачу, бо вже ніякої
Втіхи для мене не буде, як ти свою долю настигнеш...
Ти тепер, Гекторе, тато у мене і неня шановна,
Ти мені брат рідний, ти і подружжя моє пожадане;
Ну, пожалій же мене і тепер зоставайсь тут на башті,
Та не зроби сиротою ти сина й жону — удовою«.
Їй знов великий на це відповів шлемоблискавний Гектор:
»Та і мене, бач, оце все турбує, але дуже стидно
Перед троянцями й перед троянками в сукнях додільних,
Що я отут полохливцем одвилювать буду од січі.
Та не велить мені й серце, бо звик я завш бути хоробрим,
В первих рядах між троянськими лавами з ворогом битись,

Славу велику оцю добуваючи та і самому.
Бо постигаю і розумом, чую і серцем я от що:
Прийде той день, як святий Іліон пропаде і погине,
Як і Пріям і його, списобора хороброго, люди.
Але мене бере жаль і турбота не так за троянців,
Ні за Гекабу саму, навіть не за Пріяма владику,
Ні за братів моїх рідних, котрих хоробріших та славних
Безліч повалиться в прах під руками людей осоружних, —
Скільки за тебе, коли тебе хто з міднобронних ахейців,
День відібравши свободи, з плачем поведе у неволю:
Ти там десь в Аргосі будеш для другої ткати варстата,
Будеш і воду носить з Мессеїди та Гіперії,
Ремствувать будеш не раз, як ненависна нужда пригнобить;
І колись всяк говоритиме, вздрівши, як ти сльози рониш:
Гекторова оце жінка, котрий раз-у-раз видавався
З-межи троян конеборних, як ті Іліон боронили.
Так говоритиме всяк, і нова тобі буде скорбота
З браку свого чоловіка, котрий одвернув би день рабства;
Але мене вже померщого в землю сиру заховають,
Раньш, ніж твої при уводі в полон голосіння почую«.
Так от сказавши, він сина хотів був узяти на руки,
Але дитина назад подалась до неньчиних грудей
З криком, ховаючись з страху від постаті любого батька:
Міді воно сполохалося й гребеня з кінської гриви
Вздрівши, як той майталався страшенно поверху шолома, —
І усміхнулись люб'язно обоє, і батько і мати.
Зараз таки з голови скинув шолома Гектор величний
Та й положив блискотливе убрання своє на долівку;
Взявши на руки Скамандрія, поцілував та погойдав,
І почав Зевса благати і інших богів молитвенно:
»Зевсе і інші безсмертні! молю, щоби син мій та вийшов
Задля троянців таким, як і я, знаменито-величним
Та кріпкодушним, щоб вмів володарити в Трої мостиво,
Щоб всі про нього казали, побачивши йдучого з битви:
Цей куди лучше від батька; щоб ніс покривавлену броню,
Згубного ворога вбивши, і матері дарував серце«.
Так помоливишись, оддав жінці в руки жаданого сина,
Чуло рукою погладив її й слово ласкавеє мовив:
»Люба! ти серце собі не в'яли неомірно журбою,
Бо мимо Долі мене з людей жаден в Аїд не спровадить,

Але від Долі, скажу знов, ніхто не втіче з чоловіків,
Ні полохливий, ні надто відважний, раз він народився.
Йди ж моя люба, додому, свої там роботи справовуй,
Ткання й прядіння доглянь та й жінкам-челядинкам загадуй
Діла свого пильнувати, війна ж — чоловіків турбота,
Всіх, хто в святім Іліоні родився, мені ж особливо«.
Так от сказавши, вдягнув знов на себе гривастого шлема
Гектор Величний, і мовчки додому пішла Андромаха,
Часто назад позираючи й чулі роняючи сльози.

Переклад *Петра Ніщинського.*

38. Одіссей у Феаків.

(З Гомерової Одіссеї — пісня шоста).

Так-от в кущах спочивав неборак Одіссей богорівний,
Сном та трудами здоланий. Богиня Атена тим часом
В город пішла феакійців, у землю народа чужого,
Що проживали колись то давно в Іперії широкій,
В близькім сусідстві з киклопами, людом жорстоким і диким:
Ці їх раз-в-раз ображали, бо були куди їх сильніші.
От задля цього відсіль Навситой богорівний їх вивів
Та й посадив у Схерії, далеко від перших сусідів:
Город построїв, стіною обвівши, настроїв будинків,
Храмів богам, і усім задля оранки землю відміряв.
Та вже тепер він, літами здоланий пішов до Аїду,
І Алкиной над феаками правив, владика розумний.
От, у його то палати пішла синьоока Атена,
Певний змисливши в серці своїм возворот Одіссею.
Прямо пішла вона в тую світлицю, в котрій спочивала
Гарна царівна, красою своєю на богів похожа;
Це б Навсикая, дочка Алкиноя славетного вельми.
Спали з царівною й дві покоївки, мов Граціі гарні,
Біля дверей на порозі, — а двері, як злото, блищали.
Тихо тихенько вона підступила до ліжка царівни,
Та в головах зупинившись, промовила слово до неї,
Постать принявши й обличчя дочки мореходця Диманта;
Була вона її ровесниця й з нею давно вже дружила.
От у такому обличчі Атена сказала царівні:

»Нащо тебе, Навсикайо, такую недбалу, нехлюю
Мати на світ породила? Не дбаєш ти зовсім за пишні
Сукні: лежать вони брудні, не миті; а от і весілля

Вже не далеко, коли і сама чепурно зодягнуться
Мусиш, і дати вдягнутись своїм поїжджанам: одежа
Добра почету дає, та й родителям радість від того.
Встань же, ходімо на річку, лиш тільки займеться Зірниця,
Піду з тобою і я, та поможу скоріше попрати,
Бо вже недовго прийдеться тобі дівувать, Навсикайо:
Все ж пак до тебе оце присилаються за рушниками
Самі найлучші з тієї землі, де й сама ти родилась.
Встань же, піди до отця й попроси, щоб раненько-раненько
Мулів у бричку запрягти велів, щоб могла ти повезти
Сукні і ковдри свої та і інші хуста на річку.
Та й задля тебе таки воно лучше поїхать, ніж пішки
Йти, бо до річки від города вашого дуже далеко«.
Так от, сказавши, пішла синьоока богиня Атена
Знов на Олімп, де, як кажуть, господа богів нерухома;
Де ані вітри не віють, ніколи й дощу не буває,
Та й зима не приходить, де тільки лиш літо та літо:
В небі ні тучі не ходять, ні хмари, а завш воно ясне.
Там то блаженні боги ввесь вік свій проводять щасливо.
І от туди то й пішла синьоока, напутивши сонну.
Скоро на небі Зірниця зійшла бучнотронна й збудила
Гарну, як світ, Навсикаю, і та, здивувавшися сону,
Зараз пішла до палати, щоб родителям сон розказати —
Батькові милому й неньці, котрі вже давно повставали.
Мати з своїми челядками біля кабиці сиділа
Й вовну сукала червону; отця ж на порозі зустріла:
Йшов він до славних своїх казаренків на раннюю раду, —
З вечора ще, бач, туди запросили його феакійці.
От, підступивши близенько к отцю, Навсикая сказала:
»Таточку любий! Просила б тебе — чи не можна б [простору
Злагодить бричку на добрих колесах, щоб нею на річку
Сукні попрать одвезти, що лежать там у мене кальнії,
Та і самому тобі таки лучше сидіти на раді
Серед громади почесної в чистій сорочці й одежі:
В пишних палатах твоїх п'ять синів виростають у тебе:
Два з них жонаті, а три молоді хоч, так теж на порі вже;
Хочеться й їм молодим на веселих бувать вечерницях
В чистій одежі, — а це все спорадить одна я повинна«.
Так говорила вона; об веселлі ж сказать повстидалась
Батькові свому; та він догадався і сам і промовив:

»Я не жалію нічого для тебе — ні брички, ні мулів:
Гайда, їжджай! от раби тобі зараз налагодять бричку
Гарну, на добрих колесах, простору, широку й високу«.
Так от сказавши, він зараз приказ дав рабам своїм вірним.
Миттю раби підмастили простору на добрих колесах
Бричку, а там привели й запрягли пару мулів у дишло.
Винесла сукні свої молода казарівна з світлиці
Та й поскладала гарненько усі на обтесану бричку.
Мати ж у кошик дорожній наклала всілякої їжі —
Хліба й до хліба, а пити — налила вина у козиний
Міх, — Навсикая тим часом полізла та й сіла на бричку, —
Потім дала в золотому пуздерку пахучого масла,
Щоб то, скупавшись, дочка з покоївками ним намастилась.
Взяла у руки батіг казарівна і віжки блискучі,
Ляснула тим батогом понад мулами, й ті, стрепенувшись,
Прудко побігли й повезли і сукні й саму казарівну
Та не одну: поспішали за нею слідком й покоївки.
От незабаром вони і до бистрої річки достались,
Де городянки раз-в-раз прали хусти і де протікало
Стільки води, що настарчило б бруднеє все перемити.
Там вони стали, приїхавши, й припрягли мулів із брички
Та і пустили їх берегом-лугом пастись на зелену
М'яку отаву; самі ж поздіймали руками із брички
Сукні і хуста, та все, позносивши у темную воду,
Стали у ямах топтати проворніш одна від другої.
Потім, як всю кальнину ту попрали й переполоскали,
Разом усе простелили вздовж річки на жовтім пісочку
Там, де найбільше вода раз-у-раз камінці обмивала,
Далі, скупавшись гарненько й натершися маслом пахучим,
Сіли на м'якій траві понад самою річкою снідать.
Та дожидались, щоб хуста від вітру й на сонці просохли.
Після снідання, як всі, — і сама й покоївки, наїлись,
Грати в м'яча почали, завивала з себе поскидавши,
А Навзикая співать зачала і пішла танцювати.
Як от Діяна з гори стрілоносная сходить в долину,
Чи по Тайґету широкому, чи Еріманту полює
Диких отих кабанів та плохих бистроногих оленів,
А біля неї кругом дочки Зевса егидодержавця
Граються німфи-панянки. Латона ж втішається дуже
Що межи ними дочка головою і чолом найвища,

Й легкс її пізнати, хоч німфи усі дуже гарні,
Так Навзикая проміж покоївками там видавалась.
Це ж, як вже треба було їм додому назад повертатись
Й мулів вони запрягли й поскладали всі хуста на бричку,
Інше знов вигадала синьоока богиня Атена,
Щоб Одіссей от прокинувсь та дівчину гарну побачив,
Котра йому показала б дорогу у город феаків:
М'яч казарівна взяла та і кинула ним в покоївку,
Та не попала, м'яча ж геть закинула в воду далеко;
Скрикнули гучно всі разом, а тут Одіссей і прокинувсь;
Сів на листві та почав розважать собі в мислях і в серці:
»Ох мені горе! у землю яких оце смертних зайшов я?
Може ці люди жорстокі та дикі і правди не знають,
Чи, мо', прихильні, гостнії, і серце в них богобоязне?
Це ж, пак, здається, почувсь мені голос тоненький, дівочий,
Німф молодих, що живуть там по горах високих та пущах,
Та у воді по глибоких ріках і в дубровах зелених.
Чи, може, справді оце я добився до людей таки справжніх?
Ке-лиш устану, розвідаю сам, роздивлюся, побачу«!
Так от сказавши, з кущів виповза Одіссей богорівний,
Добру гілляку руками собі одчахнув од ліщини
З листом, щоб нею закрити свою срамоту чоловічу.
Взяв та й пішов мов пустирний той лев, що в надії на силу,
Ходить собі під дощем і під вітром, а очі як вугля
Так і палають; то кинеться він на биків, то овечок,
То на оленеє стадо; штовха його пузо голодне
І до ягнят підкрадатись, а то і в обору залізти:
Так от прийшлось Одіссею назустріч до гарних панянок
Вийти, дарма що був голий: велика, бач, нужда припала.
Дуже брудним показався він ввесь заляпаний мулом;
Кинулись в розтіч панни, хто куди й як попав, понад річку,
Тільки одна Алкиноя дочка зосталась: їй Атена
Смілість в душу вложила і страх геть прогнала з суставів;
Стала вона супроти Одіссея, а той собі думав:
Чи то просить оту гарну панну, обнявши коліна,
Чи, може, оддалеки та ласкаво й словами м'якими
(Треба ж просить, щоб одежу дала, показала б і город).
Так він собі розважав і домисливсь, що лучше від всього —
Оддалеки попросити ласкаво й словами м'якими,
Щоб, як коліна її обійме, не розсердилась панна.
Зараз узяв та й сказав їй ласкавеє й хитрощне слово:

»Змилуйся, пані! богиня яка ти єси, чи то смертна?
Якщо богиня єси з тих, що небом широким владіють,
То до Діяни хіба, до дочки лиш великого Зевса,
Мушу по виду, по росту й по стану тебе прирівняти;
А якщо ти хто із смертних, що завш на землі проживають,
Тричі блаженні у тебе отець і щановная мати,
Тричі блаженні й брати твої: дуже десь, мабуть, їх серце
Завше утіхи та радощів повне таки через тебе,
Як вони бачать, що йде у танок така гарная квітка.
А від усіх найщасливіший долею буде своєю
Той, хто тебе у свій дім поведе та з багатим посагом.
Я ще ніколи такого між смертними й в вічі на бачив —
Ні чоловіка, ні жінки: з повагою дивлюсь на тебе!...
Тільки колись то в Делосі таку в Аполоновім храмі
З фініка виросшу бачить прийшлося струнькую галузку;
Бо я ходив і туди, і за мною багато народу
Йшло по дорозі отій, де прийшлось мені бід натерпіться, —
От саме так, і галузку ввидавши оту, дивувавсь я
Довго, бо ніде з землі таке дерево не виростало,
Як і тепер — от дивуюсь на тебе й від страху не смію
Щоб то коліна обняти твої: моє ж горе велике.
Вчора, в дванадцятий лиш день, я від темного збавився моря:
Страшнії хвилі носили мене та бурхливі буруни,
Як я поплив із Огігії; це ж мене знов якийсь дідько
Кинув сюди, щоб і тут натерпітися горя; як бачу,
Цьому не буде кінця; мені боги іще щось готують.
Змилуйся ж, панно; тебе мені першу прийшлося зустріти
Після того, як біди переніс я багато та горя;
Більше нікого з людей, що живуть в цій землі, я не бачив.
Город мені покажи, та й одежу дай, щоб вдягнувся,
Може, ряднину яку, сюди йдучи, з собою принесла.
Хай тобі боги пошлють усе теє, чого ти бажаєш —
І чоловіка й господу, і мир-тишину у семействі;
Лучшого ж в світі нема ні добра, ні милішої долі,
Ніж, як у згоді любенько — жона з чоловіком
В домі своїм господарять на злість ворогам та сусідам,
А добрим людям на радість, собі ж на почет та славу«.
От Навсикая йому білорука на цеє сказала:
»Гостю! на злого або божевільного ти не похожий, —

Щастя й багатство людям сам Зевес роздає Олімпійський
Добрим і злим, одинаково кожному, як кому схоче;
Дав він оце й тобі і ти повинен усе перенести.
Отже тепер, як прийшов ти в наш город і в нашую землю,
Ти ні в одежі не матимеш нужди, ні в чімнебудь іншім,
Що тільки треба подати такому, як ти бідоласі.
Город тобі покажу і імення народу відкрию:
Городом цим і цією землею феаки владіють;
Я ж єсть дочка їх царя, Алкиноя зичливого завше:
Ним і феаки усі мають силу і в славі витають«.
Цеє сказавши, на гарних своїх покоївок гукнула:
»Стійте лиш ви покоївки! Куди, чоловіка ввидавши,
Ви біжите? Може думка у вас, що він єсть який злодій?
Ні не таківський оцей чоловік, та й ніколи не буде,
Щоб хто лукавий забрався у землю людей феакійських
На плюндрування; шановні ми дуже у богів безсмертних;
Та й живемо ми далеко-далеко від всіх серед моря,
І не вчащає до нас сюди смертний ніякий ніколи.
Цей бідолаха тиняється й тут опинивсь ненароком;
Треба йому помогти, бо всі странники та неімущі
Всі від Зевеса бувають; а всяке даяніє — благо!
Дайте ж йому, покоївки, чого попоїсти і випить,
В річці скупайте його, де найлучший від вітру затишок«.
Так говорила вона, й покоївки назад повернулись.
От повели Одіссея к воді й посадили в затишку,
Як Навсикая, дочка Алкиноя царя, повеліла.
Дали йому простирало, хитон, положили й одежу
Ще й в золотому пуздерку дали і пахучого масла;
Потім казали до річки піти та скупатися в гірлах.
Тут Одіссей богорівний почав покоївкам казати:
»Панночки! станьте собі здалека, поки я от скупаюсь
Та мул солоний з плечей позмиваю, поки намащуся
Й маслом, бо тіло моє вже давненько не знається з мастю.
Я перед вами ні защо не буду купатись, бо стидно
Голим себе показать молодим та пригожим панянкам«.
Так він сказав: ті ж пішли і цю річ передали царівні.
А Одіссей богорівний почав обмивати на собі
Мул, що і спину йому покривав і широкії плечі;
Твань з голови сполоскав, що налізла з безплодного моря.

Потім, обмившись гарненько і маслом себе намастивши,
Став одягати одежу, що гарна царівна прислала.
Тут його Зевса дочка, синьоока Атена, зробила
Вищим на вид і гладчішим, і кудри густії на плечі,
Позавивавши, йому поспускала, мов квіт гіяцинту.
Так от, як золото сріблом красить й вимережує штучно
Майстер мастак, що навчився в Гефеста й Паллади Атени
Штукам усяким і гарній дуже роботи майструє,
Так Одіссея Атена красою усього здобила.
От і пішов він на берег до моря та й сів на пісочку:
Вельми красою він сяв. Задивилась на нього царівна,
А трохи згодом сказала своїм молодим покоївкам:
»Слухайте, що вам скажу, білорукі мої покоївки!
Ні, не без волі безсмертних богів, що Олімпом владіють,
Цей чоловік от приходить до нас, богорівних феаків:
Спершу він показався нам простим собі чоловіком,
Нині ж у богів вдається, що небом владіють широким.
О як би от і мені та попавсь такий суджений милий
Що б тут і жив, що б отут таки схтів і повік зоставаться.
Ну, а поки — йому дайте, подруженьки, їсти і пити«!
Так говорила вона і послухались слова її покоївки;
Зараз пішли й Одіссеєві їсти і пити принесли.
Хижо почав уплітать неборак Одіссей богорівний
Страву і пити, бо їжі давно вже не бачив і в вічі,
А Навсикая пригожа тим часом задумала інше.
Хуста згорнувши усі, положила на гарную бричку,
Міцнокопитих мулів запрягла і сама потім сіла,
Та, обернувшися до Одіссея сказала ласкаво:
»Встань тепер, гостю! у город ходім: я тебе запроваджу
Аж до господи мого панотця, де зустрінеш й побачиш
Самих що єсть найзнатніших і самих найкращих феаків.
Тільки, бач, от що зробім, — ти ж здається мені, не без
[глузду:
Поки ми будем степами широкими йти та ланами,
Ти, милий гостю, і ви, покоївки, за бричкою рядом
Йдіте скоренько, а я попереду на бричці поїду.
Ми незабаром достанемся в город: вкруг нього високі
Башти стоять, а по цей і по той бік затишная пристань.
Вузька дорога тудою: загнутії стаскані човни
Геть запрудили її, бо над кожним човном є й повітка;

Там і майдан феакійців, камінням увесь буркований,
Винятим з моря й з землі понакопаним, й храм Посидону
Гарний, високий; поскладані там корабельнії снасті:
І паруси, і канати і там же витесують весла.
Бо феакійці ні луків не знають й на стріли не дбають;
Їм тільки б човна прудкії, та щогли на човнах та весла:
Цим всім пишаючись, геть по безкрайому морі шмигають.
Од поговору людей цих я й хочу сховатись, щоб потім
Не насміявсь хтонебудь, — а багато з них є язикатих.
Стріне ж оце нас паплюга найзлющий який та і каже:
Хто ото йде з Навсикаєю гарний такий та високий?
Де цього гостя знайшла? Чоловіком їй буде напевне...
Чи заволоку якого, що човна втеряв, запопала
Здалека з краю чужого, бо близько таких тут немає,
Чи то прийшов сам жаданий божок, за молитви до неї,
З неба спустившись, і буде вона з ним весь вік проживати?
Лучше таки, що сама от пішла та знайшла чоловіка
В іншому краї, бо з тих парубків феакійських заможних,
Що присилались до неї, щоб сватать, раз-в-раз глузувала«.
Так говоритимуть, й піде на мене недобрая слава.
Та я й сама осудила б ту дівку, котра те ж зробила б,
Що, проти волі живих ще родителів — батька і неньки,
З парубком стала б водитися перше, ніж стане до шлюбу.
Гостю! гляди ж, не забудь оцих слів моїх, щоб найскоріше
Проводи від панотця ти влучив й роздобувсь возвороту.
Біля дороги знайдеш ти діброву Атени зелену
Чорних високих тополів; криниця в ній є і левада, —
То, бач, держава мого панотця, — і квітнучая нива,
Стільки від города, скільки, як крикнуть, луна досягає.
Йди ж от у тую діброву, сюди й дожидайся, аж поки
Ми не приїдем у город і в дім панотця не прибудем.
А як собі розміркуєш, що вже ми достались додому,
Зараз у город іди феакійців, іди і розпитуйсь —
Де ото двір і палати мого панотця Алкиноя,
Та його легко пізнати; до нього дорогу покаже
Й хлопчик маленький, ніхто, бач, з усіх феакійців не має
Гарного дому такого, як дім панотця Алкиноя.
В двір увійшовши, ти маєш комори й челядськії хати,
Потім скоренько пройди і передню світлицю, то й встрінеш
Неньку шановну. Сидить вона біля кабиці із жаром

Та, до стовпа притулившись, тонкую — що любо й дивитись —
Вовну червону сукає, а ззаду сидять покоївки.
Там же таки при кабиці, стоїть і стілець панотцевий,
Де Алкиной раз-у-раз, наче бог той, винце попиває.
От, поминувши його, обійми ти руками коліна
Неньки моєї, щоб день возвороту, на втіху і радість,
Якнайскоріше побачив, — а ти відсіля далеченько.
Якщо ласкаво вона тебе прийме і буде прихильна,
Матимеш певну надію — і рідних своїх привітати,
І у палати високі та в рідную землю вернутись«.

Так от сказавши, вона батогом понад мулами знову
Ляснула, й ті за собою далеко покинули річку.
Мули собі підтюпцем тупотіли ногами об землю,
А Навсикая їх віжками здержувала, щоб за нею
Піші могли поспівать — Одіссей і її покоївки.
Сонце спочило, й вони у священу діброву Атени
Славную в'їхали, де Одіссей і зостався чекати.
Сів та й почав так молитись дочці Олімпійця Зевеса:

»Вислухай, дочко Зевеса егидодержавця, молитву!
Цей раз принаймні почуй, коли перш мене чути не хтіла,
Як потопав я, як гнав мене славний землі потруситель.
Дай же, щоб були феаки прихильні до мене й ласкаві«!

Так він молився, і почула молитву Паллада Атена;
Тільки йому не показувалась, бо боялася дядька.
Цей же сердитий раз-в-раз вельми ремствував на Одіссея,
Богоподобного, поки він в землю свою не вернувся.

Переклад *Петра Ніщинського.*

39. Похід Ігоря Святославича на половців.

Заспів.

А як би нам по старому
заспівати пісню, браття,
про Ігоря, його військо,
про воєнне їх завзяття!
Заспіваймо ж, як бувало,
як чували і як знаєм,
бо співати по-боянськи
вже хіба не є звичаєм.

Боян майстер був до пісні.
Боян знав на пісню чари.
Прийде гадка, а він гадку
орлом пустить аж під хмари.
Прийде друга, а він другу
пустить вовком по долині.
Гадка третя в нього скаче
соловейком на калині.
Він згадає давні годи,
свари давньої години,
і соколів десять пустить
в луг на стадо лебедине.

А що сокіл до лебеді —
вже вона співає славу,
то старому Ярославу,
то хороброму Мстиславу —
тому, що в очах касогів
заколов Редедю-хана.
Інша лебід заспіває —
славить Красного Романа.
Не соколів на лебеді
Боян, браття, слав з-під неба:
віщі пальці клав на струни —
грайте, струни, кому треба!

Почнем, браття, нашу повість
від Владимира старого,
від Владимира старого,
а про Ігоря нового.
Кріпостю натяг він ум свій
й погострив його завзяттям,
що у серці накипіло.
Запалав воєнним жаром
і дружину молодецьку
враз навів за землю руську
на країну половецьку.

Затьміння сонця.

То, було, — на світле сонце
подивився Ігор власне,
подивився і побачив,
що воно над військом гасне.
Й мовив Ігор до дружини:
»Браття, — каже, — і дружино!
Лучше ж датись порубати,
ніж в неволю на годину!
Всядемо на борзі коні,
а на синій Дон поглянем«!
Переважила охота
над страховищем поганим.
»Або нині, — Ігор каже, —
йти на Дон, або ніколи!
Хочу коп'я проломити
в крайнім половецькім полі;
хочу голову зложити,
з вами, русичі, умерти,
або з Дону вже шоломом
ясної води зачерти«!

Гей, Бояне, соловію
світлої доби старої!
Коли б ти ощебетав нам
нині Ігореві вої!
Коли б скочив соловієм
по дереву гадки-мислі,
або знявся орлом вгору
ген, де хмароньки нависли,
і оповив вінком слави
подвиг нашої години,
линучи слідом Трояна
через доли на вершини!
Ти повинен би співати
Ігореві пісню радо:
То не буря в степ широкий
занесла соколів стадо, —
то біжить на Дон великий
гайвороння препогане!
А чи так би заспівати,
внуку Велесів, Бояне!

Прихід Всеволода з Курська.

Іржуть коні за Сулою,
в Київ слава йде на гори;
труби трублять в Новгороді,
у Путивлі ждуть прапори.

Ігор каже свого брата
Всеволода дожидати.
Буй-Тур Всеволод говорить:
»Ігорю, єдиний брате,

світе світлий, — ми обидва
Святославові синове!
Сідлай, брате, свої коні,
бо у мене все готове:
Коні сідлані ще в Курську.
А куряни славні в мене:
все під трубами сповите,
під шоломами пещене
й годоване кінець коп'я.
Всі дороги перебули;
напружені у них луки,
отворені у них тули.
Скачуть сірими вовками
в чистім полі без обави,
щоб собі добути чести,
а князеві свому слави.

Грізна ніч.

Гей вступив князь Ігор
[в стрем'я,
в княже стрем'я щирозлоте
і по чистому по полі
він поїхав для охоти.
Сонце путь йому затьмило.
Ніч збудила птахів стоном.
Свиснув звір. І Див озвався
верхи дерева над Доном.
Кличе Волгу і Посулля,
степ незнаний поморянський,
Корсунь, Сурож — тебе кличе,
бовване тьмутороканський!

Навмання на Дон великий
мчаться половецькі сили.
Як розпуджені лебеді,
в північ вози заскрипіли...

Князь на Дон провадить вої.
В лозах ждуть біди вже
[птахи.
По яругах вовки виють,
ширячи грозою страхи.
Орли клекотом на кості
кличуть звірів у розгоні.
З поля лисиці озвались,
брешуть на щити червоні.
Прощавай же, руська земле!
Ти і так вже за горою.

Меркне ніч. Зоря палає.
Криються поля імлою.
Мовкне щебет соловіїв,
говір будиться галками.
Русь поля загородила
здовж червоними щитами,
щоб собі добути чести,
а князеві свому слави.

Перемога над половцями.

Рано в п'ятницю русини
половців нагнали
і полки їх поганії
прахом потоптали.
І розсипались стрілами
по вражому полю,
красних дівок половецьких
гнали у неволю.
Брали злото й паволоки,
брали оксамити,
а лишкою мости собі
почали мостити.
І мостили по болотах
та по грузовинах
опанчами, кожухами
зрочам половчина.
А червоний стяг і гілку,
білую хоругву
і срібнеє стружжя — дали
Олегову внуку.

І Олега гніздо храбре
подрімати сіло;
о, далеко ж воно, бідне,
в поле залетіло...
Ніби воно й не родилось
само для обижі
ні соколу, ні кречету,
ні звірині хижій.
Ні соколу, ні кречету,
ні орлову сину,
ані тобі, чорний ворон,
вражий половчину!
А Ґзак уже сірим вовком
вибігає з дому,
Кончак йому сліди править
к великому Дону.

Суботня битва.

А на другий день в суботу,
як стало світати,
почала зоря кривава
на небі палати;
а від моря чорні хмари
ідуть-виходжають,
на чотири ясні сонця
вони надвигають;
а в них сині блискавиці
дрижать та блискають.
Ой, там бути, там гриміти
великому грому,
там іти дощу стрілами
з великого Дону!
На тій річці на Каялі
коп'ям поламаться,
об шоломи половецькі
шаблям позбиваться!
От Стрибогові унуки,
вітри з моря віють
і на Ігореве військо
все стрілами сіють.
Земля стогне, течуть шумно
річки засмучені;
в'ється пил понад полями,
лепечуть знамена.
То ж від Дону і від моря
враги надвигають;
І вже наше хробре військо
кругом обступають.
Криком-гуком вражі діти
все поле покрили;
ми червоними щитами
перегородили.
Яр-Тур Всеволоде,
наш удалий княже!
Насамперед стоїш в битві
і на військо враже
прискаєш стрілами
і гримиш мечами
об оварськії шоломи
половців поганих.
Там, де Тур проскаче
половецьким полем,
своїм блискаючим ясним
золотим шоломом, —
там лежать рядами
голови погані,
і шоломи порубані
гострими мечами.
Яр-Туру не страшні
ніякії рани,
бо ввесь світ він забуває,
як до бою стане;
забуває почесть,
свій рожай удалий,
золотий престол отцівський
і Чернігів славний;
і княгиню гарну,
Глібівну кохану,
її любий милий звичай
і добрий обичай.

Битва на Каялі.

Сперед світу до вечора,
а з вечора до досвіта
летять стріли каленії,
бряжчать шаблі об шоломи,
тріщать списи гартовані
в степу, в незнаємому полі
серед землі половецькоі.
Земля чорна копитами
поорана, поритая;
кістьми земля засіяна,
а кровію политая.
І журба-туга на тім полі
зійшла для руськоі землі.
Що гомонить отам, зичить
удосвіта? То повертає
той Ігор військо на пригоду
тому Буй-Туру Всеволоду.
І бились день
і другий билися;
та коло полудня на третій
поникли Ігореві стязі.

Отак на березі Каяли
брати різнились, бо не стало
крови-вина! Допирували
хоробрі русини той пир,
сватів упоїли
й самі простяглися
за землю руськую. Хилилась
і слалась, плачучи, трава,
високі гнулись дерева,
додолу гнулися, журились.

Плач Ярославни.

Ой, то не сива зозуленька закувала,
не дрібні пташки защебетали, —
то Ярославна рано до схід сонця слізно ридала,
словами промовляла:
»Ой, полечу, — каже, — я зозулею,
та помчуся по синім Дунаї,
сяду-впаду край річки Каяли,
змочу свої боброві рукави
та обітру князеві криваві
на хоробрім його тілі рани«!

Ой, у Путивлі на мурозі зрання,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
»Вітре, — каже, — буйнеє вітрило!
Чи то тобі мої сльози милі?
Нащо ж вієш, вієш-завіваєш,
нащо ханові стріли хапаєш,
на легкому крилі підіймаєш,
в військо мого князя пускаєш?

Чи то тобі є мало простору
віятися попід небосхилом,
сині хвилі в морі піднімати,
кораблі на хвилях гойдати?
Нащо ж мою радість розвіваєш —
на шовковій траві розстилаєш«!

Ой, у Путивлі на мурозі зрання,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
»Ой, ти, Дніпре, — каже, — Славуто!
Твою славу знають всі люди...
Пробив єси кам'яніі скелі
течією в землю половецьку,
і на того Коб'яка лихого
Святослава носив хороброго...
Чому ж мені не принесеш, синій,
князя мого, єдину дружину, —
щоб я йому, до схід сонця рано,
своїх гірких сліз не посилала«?

Ой, у Путивлі на мурозі зрання,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
»Ясне, — каже, — трияснеє сонце!
Любо сяєш з свого ти віконця,
добрим людям тепло розливаєш —
нащо ж мене слізьми обливаєш?
Нащо своє гаряче проміння
розсипаєш на княжу дружину?
На безвідді — їх спрагою томиш,
сагайдаки — спекою згинаєш,
стрілешниці — тугою змикаєш«?

Утеча Ігоря.

Присло море опівночі,
з моря мряки йдуть стовпами:
Ігореві Бог путь каже
половецькими степами.

Ігореві Бог путь каже
до вітцівського престола,
в руську землю... Бліднуть
погасаючи спровола. [зорі,

Ой, спить Ігор, не спить Ігор!
Чи тут спати Ігореві?
Він мислею поля мірить —
поля з Дону ід Донцеві.
Аж і кінь заржав упівніч.
Овлур свиснув за рікою:
чуєш, княже? — не сидіти
Ігореві самотою.
Гуком, стуком степ озвався,
зашуміли трави й лози,
аж порушились де-не-де
половецькі сонні вози.
А князь в трощу горностаєм,
білим гоголем на води,
і на коня й вовком босим
в луг Донця без перешкоди.
І соколом він полинув
під імлами на заранні,
сірі гуси і лебеді
збиваючи на снідання,
на обід і на вечерю.
Коли ж Ігор линув птахом,
то Овлур тоді біг вовком,
скакав Ігоревим шляхом
і струшував з трав собою
зимні роси в раннім гоні;
підорвались бо під ними
скоропадні, борзі коні.

Ігор на Україні.

Ясне сонце в небі сяє,
Ігор в руськім краї,
і дівчата заспівали
на тихім Дунаї.
В'ються пісні голосній
через море в Київ,
іде к святій Пирогощі
Ігор на Боричів.
Звеселилися країни,
городи зраділи;
старих князів величають,
молодим співають:

Слава Ігореві князю,
Буй-Тур Всеволоду,
Владимиру молодому
і всьому їх роду!
Многа літа князям славним,
І дружинам справним,
що б'ють військо бусурменське
за мир християнський!
Слава князям і дружинам
по всіх українах.
Амінь.

Український лицарський епос з XII віку — в переспівах: *М. Максимовича, П. Мирного, С. Руданського, Т. Шевченка* і *В. Щурата.*

40. На вловах.

(Уривок з „Пана Тадеуша“ — *А. Міцкєвіча).*

І Войський взяв тоді ловецький ріг крутий
На тасьмі припнутий, закручений, як змій,
І притулив до уст двома його руками.
Кров блиснула в очах. З надутими щоками
Втягнувши живота, він з легенів послав
До рога віддихи — і голосно заграв.
Як поривом вітрів усе повніє грою,
І гай відповіда стократною луною.
Мовчать облавники: всіх подив охопив,
Усіх зачарував міцний прозорий спів.
Артист, ухвалений між пущами віддавна,
На старості згадав своє мистецтво славне.
Він сурмить і гаї сколихує до дна
Немов спускає псів і лови починає.
У грі — історія денного полювання:
Ось тихий перелив — то гасло до шукання,
Ось дальні відгуки — пси гонять по слідах,
Ось ніби грім гримить — то постріли в кущах.
Спинився й ріг тримав. Здавалось, далі грає,
А то луна йому з лісів відповідає,
Музику дивную довкола розлива,
Що аж заслухались старезні дерева.

Гра знову. Ніби ріг чудні проходить зміни:
То тонкий і дзвінкий, то грубшає і рине
Як голоси звірів. То довгошиїй вовк
Простягся і завмер і в далині замовк;
То ріг у пащеку ведмедячу розрісся,
То зубри заревли, засурмили по лісі,
Столітні в корені ламаючи дуби
І в небо темний рик піднявши, мов клятьби.
Спинився й ріг тримав. Здавалось, далі грає,
А то луна йому з лісів відповідає,
Далеких покликів проходить перегук:
До дуба дуб озвавсь, озвавсь до бука бук...
Дме знову. Сто рогів у просторі співає:
Ловецькі голоси, собак шалені зграї,
Тривога, гнів, і шал, розлючений ведмідь, —
І вгору, аж до хмар звитяжний крик летить.

Спинився й ріг тримав. Здавалось, далі грає, —
А то луна йому з лісів відповідає.
Далеких покликів проходить перегук:
До дуба дуб озвавсь, озвавсь до бука бук...
У кожнім дереві співає ріг луною,
Перекликаються, мов хори, між собою,
Музика ширшає, іде в безмежну даль
І, затихаючи, ясніє, мов кришталь, —
І стихла вдалині край Божого порогу...
Тут руки опустив старий мистець від рогу
І дивний ріг упав, гойдаючися, вниз,
На тасьмі стриманий. А Войський зір підніс
Надхненний, осяйний, вслухаючись, як тоне
Останній дальній згук — останні відгомони.
Враз »віват« крикнули, і оплески стрільців
Рознеслись пущами, як стоголосий спів.

Переклад з польського *М. Рильського.*

41. Буря.

(Уривок з „Пана Тадеуша“ — *А. Міцкевіча).*

Ті хмарки ранішні, що зразу там і сям,
Мов галки чорнії, плили по небесах,
Рояться все густіш: лиш сонце похилилось
З полудня, стадо їх уже пів неба вкрило
Важкою хмарою; вже вітер ближче, ближче
Жене її, вона звисає нижче, нижче,
Густіє, клубиться вітрами вшир розперта,
Одним крилом немов від неба впів віддерта;
Мов парус величній, надмуханий вітрами,
З полудня к заходу летіла небесами.

Часок була тиша, повітря лиш тремтіло
У мовчанці глухій, мов зі страху зніміло.
Лан збіжжя, що вперед аж до землі лягав
І колосками знов угору потрясав,
І хвилював, шумів, — тепер не ворухнеться
І в небо погляда, наїживши стебельця.
Тополі при шляхах і верби ті похилі,
Що перше, мов плачки при свіжий ще могилі,

Хилялись, довгими махали раменами,
Сріблясті кучері розкидавши з вітрами,
Тепер мертві, німі, із виразом жалоби
Стоять, мов статуя Сипільської Ніоби.
Осика лиш трясе сивавим листям живо.

Худоба, що верта додому все ліниво,
Тепер біжить гуртом, не жде на пастуха
І, пашу кинувши, додому геть маха.
А бик ратицею ґрунт копле, рогом оре
І риком страшить гурт, немов віщує горе;
Корова в небо все велике зносить око
І розніма уста, зідхаючи глибоко;
А там курчить кабан і злиться, і квичить,
Ухопив збіжжя сніп і геть в свій хлів тащить.

Пташня сховалась в ліс, під стріхи, вглиб трави;
Лиш там ворон гурток усів понад стави,
Проходжуєсь поважно по убочі,
До чорних хмар свої підносить чорні очі;
Хрипливо крякають, язики виставляють
І, крила звісивши, на купіль, знать, чекають.
Та, бачучи, що йде занадто сильна фуґа,
Знялись і в ліс спішать, мов чорна хмара друга.
Остання ластівка, що бистролетна й сміла,
Крізь хмари чорнії стрілою пролетіла,
Вкінці, мов куля, вниз нечутно, швидко сіла.

На захід ще земля, облита сонця блиском,
Понуро жевріла жовтаво-красним приском;
Та хмара тіні шле довкола, наче сіті,
Щоб світло виловить і сонце задушити
Ще перед заходом. Мов коні цуґовії,
Сподом пролетіли три-штири суховії:
В туманах куряви танцюють і свистять
І сиплять краплями зернистими, мов град.

Втім схопились вітри, зчіпилися з собою,
Мов боряться, ревуть, скаженою юрбою

Танцюють по ставах, аж мул зо дна здіймають.
Проскочили на луг, по лозах, травах грають,
Рвуть листя, і гілки, і перекоси трав.
Летять, мов жменями волосся хто би рвав
Та кучері — снопи. Вітри ще дужче виють,
Ось на ріллю падуть, клубляться, люто риють,
Рвуть скиби; вихор їх новий випереджа,
Що вирвався з ріллі, мов земляна вежа.
Піднявся, сунеться, мов темний демон ночі,
Уперся лобом в ґрунт, пил сипле зорям в очі;
Щокрок то ширше дметься, верх десь в небі губить
І величезною трубою бурю трубить.
Вкінці ввесь той хаос води, гілляк, листків,
Соломи, куряви і трав, піску й цвітків
Вітри погнали в ліс і в нетрах в пітьмі ночі,
Мов тури, заревли.

А дощ раз-в-раз плюскоче
Густий, мов з решета; втім з неба рикнув грім;
Зіллялись краплі враз, мов струни ті зовсім,
Здається, землю геть спинають з небесами,
То бухають, немов з ведра, униз верствами.
Вже небо і земля у тьмі немов зрослись,
Тут ніч і буря враз розсілись, розляглись,
Часом ввесь виднокруг ізкраю вкрай розприсне
І ангел бурі, мов безмірне сонце, блисне;
Лиш визирнув і знов закрив лице — пожар,
Втік в небо й перуном затріснув двері хмар.
Лютує буря знов, ллє злива, вітер грає
І темнота густа аж очі натискає.
Знов дощ тихшає, грім на хвилю мов засне,
Знов збудиться, ревне і водами ливне.

Аж ось спокій настав, лиш та верба тужлива
Шумить та в рівчаках клекоче, буха злива.

Переклад з польського *Івана Франка.*

42. Лис на суді.

(Із звіринного епосу „Лис Микита“ V і VI пісня).

П'ята пісня.

Гу, гу, гу! — в дворі гуділо,
Мов, Бог зна, яке там діло —
»Лис Микита! Лис приспів«!
А Микита — мов не чує,
Гордо, сміло марширує
Між рядами ворогів.

Перед троном зупинився,
І цареві поклонився,
І такі слова сказав:
»Царю наш великодушний!
Слову твоєму послушний,
Я на суд твій правий став.

»Вірю в велич твого духа.
Не прихилиш свого вуха
Ти поганим брехунам,
Що байками і брехнями
Раді б розлад поміж нами
Сколотить на шкоду нам«.

Але цар дивився понуро
Й крикнув: »Підла креатуро!
Ти ще тут хвостом вертиш?
Смієш прав допоминаться?
Нам ще хочеш підлизаться?
Ні, вже нас не підлестиш!

»Глянь, ось півень у жалобі!
Кіт Мурлика ось при тобі,
І Бурмило, мій барон!
Тямиш біль їх, ганьбу, муки?
Гей, беріть його у руки
І до трибуналу! Вон«!

»Царю, — смирно рік Мики-
[та, —
Чи ж так явна вже й відкрита
Щодо них вина моя? —
Що Бурмило був упертий
Конче хлопський мед ізжерти,
То чи ж тому винен я?

»А Мурлика — Боже, Боже!
Він ще жалуваться може?
Хто ж на ловах не прийма
Бійки, невигід подібних?
Та й хіба ж для мишей бідних
Конституції нема?

»Кажуть: злодій я, поганець!
А Мурлика, твій посланець,
Теж не менший горлоріз.
Бо чи ж то не для злодійства,
Кроволиття і убивства
Він у тую шпарку вліз?

»Царю, я підданий вірний!
Як такий твій гнів безмірний,
Дай на смерть мене судить!
Дай малих злочинців вішать,
Най великих це потішить!
Коли так — не варто й жить«!

Та цар лев не вів і ухом!
І взяли Микиту духом,
І зв'язали й повели
Стражники у трибунали;
В трибуналах засідали
Старі цапи і осли.

Став Микита та й балака,
Та найстарший пан осляка
Вже п'ять років як оглух.
Присудили: »На галузці
Лису висіть на мотузці,
Поки з нього вийде дух«

Вовк, Бурмило і Мурлика,
Як почули це, велика
Радість обняла їх ум.
Зараз за катів обрались
І Микиті похвалялись
Причинить до смерти глум.

Лиса вивели. Бурмило
Трах його прилюдно в рило!
»Це за сап'янці мої«!
Вовк для гіршої ще муки
Взад скрутив Микиті руки:
»Не минеш тепер гіллі«.

Кіт Мурлика вже на гілку
Виліз і міцную сильку
Мотузяну засилив.
Крука ще гукнув навмисне,
Щоб Микиті, як повисне,
Зараз очі з лоба пив.

Хто лиш жив, глядіть зійшлися,
Як то будуть вішать лиса:
Стала страж кругом, як мур.
Лис іде, як мокра курка,
Вовк Неситий ззаду штурка,
А ведмідь веде за шнур.

«Не лякайсь, — сказав Неси-
[тий, —
Ми відразу задушити
Не гадаємо тебе.
Будеш дригати лапками,
Поки кріт під дубом ями
У твій ріст не вигребе«.

Обернувся лис до нього:
»Що ж то, — каже він, — міц-
[ного
Шнура не знайшлось у вас?
Міг вам кіт дістати, любко,
Того, що на нім так цупко
Сам у війта дриґав раз«.

»Замовчи! – ревнув Бурмило, –
Щоб язик тобі сціпило!
Ще не кинув жартів ти?
Глянь, жде шибениця грізно!
Кайся, щоб не було пізно,
Грішну душу очисти«!

Привели його під гілку,
Завдали на шию сильку,
На драбину лис вступив,
І, звернувшися до миру,
Він царю вклонився щиро
І ось так проговорив:

»Наступає вже година, —
Ох, для звірів всіх єдина:
Швидко вічним сном засну.
Царю наш, тебе благаю,
Ти по давньому звичаї
Волю вволь мені одну.

»Тут в обличчі смерти й гробу
Хочу виявить всю злобу,
Сповідаться всіх гріхів,
З всіх провин заслону здерти,
Щоб ніхто по моїй смерті
За моє зло не терпів«.

Так сказав, усім вклонився,
І тяженько прослезився,
Зрушив душі всіх хижак:
Цар задумавсь на хвилину,
Берло похилив вдолину
І сказав: »Най буде так«.

Лис Микита б'ється в груди:
»Православні, чесні люди!
Страх багато я грішив!
Чи є хоч один між вами,
В кого б ділом, чи словами
Добру пам'ять я лишив?

»Від дитинства сам собою
Я привчився до розбою,
Хоч отець картав не раз.
Бідні кури, гуси, утки!
Серце рветься мені тутки:
Як то шарпав, гриз я вас!

»Був я штучка невеличка,
Та »від личка до ржемичка»
Щораз далі й далі ліз,
Вже ягнята й козинята,
Що відбігли геть від тата,
Я хапав і в яму ніс.

»Біг до зла я шляхом битим!
Спобратимився з Неситим:
Він учитель мій у злім.
І коли я нині стою
Під смертельною вербою,
То його заслуга в тім.

»Раз ото на переднівку
Ми таку злодійську спілку
Зав'язали: я дрібне,
Вовк велике має красти,
А що зиск — по рівній части;
Нині кара б'є мене!

»Але як прийшло ділиться,
То ніколи, як годиться,
Половини вовк не брав:
Загарчить — не смій і писнуть!
Сам же, хоч би мусів тріснуть,
До крихітки все пожрав.

»А як, часом, грубшу штуку
Нам вдалось спіймати в руку,
То Неситий — як ревне,
Вже вовчиця тут з синами!
М'ясо мало не з кістками
Хавкнуть — хвиля не мине.

»Адже ж тямлю так, як нині:
У одної господині
Ніччю виліз я на під;
Висів тамка у димарні
Солонини полоть гарний —
Ну, його й дістати слід.

»Кажу: вовче, ти дри стріху,
Я ж цей полоть нам на втіху
Живо з вішалки здійму«.
І поліз я на бантину,
Довго мучився, поки скинув
Полоть просто в рот йому.

»Вовк м'ясиво хап — і драла!
Так мене ще хіть зібрала
На вечерю курку взять:
А у тої господині
На близесенькій бантині
Спав курей довгенький ряд.

»Підіпхавшися по платві,
По бантині, мов по дратві,
До курей я вже підліз.
Серце б'ється... тихо... темно...
От в такі то хвилі певно
Найлюбіш жартує біс.

»Вийшла ж і мені ярмурка!
Я гадав, що скраю курка,
А то був крепкий індик.
Я на курки шийку мірив,
Індика в крило і вцілив —
А індик як здійме крик!

»Я зубами — хап за тепле,
А індик крилом як стрепле!
Даром, що я старий лис —
Світ мені заморочився,
Я схитнувся, поточився,
З індиком гегеп униз!

»Ну, та й мав я тут пригоду!
Полетів, та не до поду,
А на тік у сіни впав.
Гепнув так з цілого маху,
Думав: кожну костомаху
Мов у ступі зопихав.

»Не кінець тут моїй лазні!
В сінях був я, мов у казні,
Вийти не було куди.
От запхався я в куточок
І стулився у клубочок:
»Тихо! Лихо пережди«!

»Та даремну мав надію!
Чую голос: »Гей, Андрію!
А поглянь но до сіней!
На поді щось там кричало,
І у сіни щось упало!
Ну, Андрію, встань но, гей«!

»Чути: наймит щось воркоче,
Встав, щось шкряба і сту-
[коче —
Світло він світив, мабуть;
Далі двері відчиняє,
Каганець в руках тримає:
»Що за дідько гримнув тут«?

»Глип! Індик по сінях ходить.
»От хто крики тут заводить!
З сідала індик упав«!
Втім в куток зирнув нечайно...
»Ай! Хазяйко! Уставай но!
Гість до нас тут завітав«!

»Що за гість«? »Та Лис Ми-
[кита«!
»Бий, Андрію«! »Чим же бити!
Встаньте радше з подушок!
То обоє ми без труду
Цю поганую приблуду
Живо зловимо в мішок«.

»Поки вона там збираєсь,
Наймит зблизька призираєсь,
Знай, до мене з каганцем.
Я ж сиджу, тремчу, все чую
Та й усе собі міркую,
Як би тут втікти живцем?

»Ось хазяйка лізе в сіни:
Того й ждав я, як відчинить
Двері в кімнату вона:
Шусь їй прудко попід ноги,
В хату вскочив та й з порога
Просто скачу до вікна.

»Шибку висадив з розгону,
Стрічку не одну червону
Я на шкірі здряпонув,
Ну, та вирвавсь я на волю,
Та й садком, потім по полі,
Мов безумний, в ліс махнув.

»Довго бігав без уговку,
Поки врешті в нетрі к вовку,
Ледве дишучи, добіг.
»Ой, вовцуню! Я аж гину!
Дай же м'яса одробину,
Що для мене ти зберіг«!

»О, зберіг, — смієсь Неси-
[тий, —
Тим ти, певно, будеш ситий:
На, і знай дар щедрий мій«!
І — зміркуйте підлу штуку! —
Дав мені дубову клюку:
Полті вішають на ній.

»Отаке сказати мушу:
Тільки гріх я брав на душу,
Що із ним до спілки крав,
А й за гріш не мав пожитку,
І без власного прожитку
Був би з голоду пропав.

»Але я не дбав ні троха!
Славний скарб царя Гороха
Я у своїх мав руках!
Скарб безмірно так багатий,
Ледве б міг його забрати,
На сім возів у мішках«.

Лев про скарб такий почувши,
Насторожив пильно уши.
»Лисе, що це ти верзеш?
Про який ти скарб гадаєш?
Чи це й досі скарб той маєш«?
Лис сказав на те: »Авжеж!

»Царю, — каже, — пане милий,
Перед входом до могили
Я душі не обтяжу!
І чого ніяким світом
Не сказав би жінці й дітям,
Це тобі я розкажу.

»Знай же, царю, скарб той гру-
[бий
Статься мав твоєї згуби
І нещастя джерелом.
Не вкради його Микита,
Кров твоя була б пролита,
Стався б страшний перелом«!

Лев, неначе ужалений,
Скочив, рикнув, мов шалений:
»Що, що, що це ти сказав?
Що це за смалені дуби?
Перелім? Нещастя? Згуба?
Все розказуй, щоб я знав«!

Каже лис: »Я царську волю
Рад сповнити, тільки молю,
Вислухай мене ти сам.
Лиш тобі й твоїй княгині
Важну річ відкрию нині
І Гороха скарб віддам«.

»Гей, здійміть із нього пута,
І ведіть його ось тута«! —
Крикнув гучно лев катам.
Ті нерадо розв'язали
З пут Микиту й розважали,
Що то він набреше там!

А Микита, волю вчувши,
Свобідніше відідхнувши,
»Слава Богу«! — прошептав. —
»Ну, коли не рад здихати,
Нагострись гаразд брехати«!
З тим перед царем він став.

»Ну, — цар каже, — сядь Ми-
[кито,
Сміло все кажи й відкрито,
Але з правди не змили!
Бо як збрешеш, то, їйбогу,
Не за шию, а за ногу
Будеш висіть на гіллі«!

Шоста пісня.

Слухайте ж, як лис Микита
Цупко, наче кінь з копита,
На брехню пустився й лесть!
Щоб лиш на гіллі не згинуть,
Не задумавсь камінь кинуть
І на батька свого честь

»Царю і весь чесний зборе!
Превелике, люте горе
По заслузі б'є мене!
За злодійство дам я душу,
Та одно злодійство мушу
Розказати вам страшне.

»Парканадцять літ вже тому,
Як мій батько — де, в якому
Місці, хто це зна, — напав
Славний скарб царя Гороха.
Та добра йому ні трохи
Скарб той клятий не придбав.

»Батько мій був горда штука.
Фінансовая наука
Був його любимий фах.
Льстив царю, міняв все фарбу,
Щоб лиш стать міністром [скарбу,
Він на це гострився страх.

»Та ти, царю, хитрість скриту
Проглядів, прогнав Микиту,
А міністром став пан рись.
І пішов мій батько в пущу
І поніс він думу злющу —
Відомстить тобі колись.

»В пущі скарб знайшов закля- [тий
І почав він міркувати,
Щоб великий бунт піднять,
Щоб царя зіпхнути з трону,
Славну ж царську корону,
Щоб ведмедеві віддать.

»Спілку він зібрав велику.
З листом шле кота Мурлику
До Бурмила: так і так.
Лева хочем скинуть з трону;
А як ти його корону
Хочеш взять, пришли нам знак.

»Ну, на вість таку Бурмило,
Наче б що його вжалило,
Схопився і сам прибіг.
»Браття, — каже, — я все [з вами!
Або ляжем головами,
Або лева зав'яжем в міх«!

»Батько мій і кіт Мурлика,
Вовк, Бурмило і велика
Їх рідня, усі зійшлись,
І на бунт, на чорну зраду,
Братовбивчу, люту звaду
Всі врочисто сприсяглись.

»Із околиць чужоземних
За Горохів скарб наємних
Мали військ навербувать.
Я підслухав всю їх змову,
Про страшну її основу
Став я пильно міркувать.

»Я Бурмила хитру злобу
Добре знав, його особу
Непочесну і смішну
Став рівнять з тобою, пане,
І кажу: »Цей опуд стане
Нам царем? Ну, батьку, ну«!

»Знав ти скарб знайти великий.
Та біда, коли владики
Ліпшого знайти не вмів!
Де Бурмило — цар народа,
Там пропала честь, свобода,
Голос правди занімів.

»І неначе голос з неба
Звав на мене: »Треба, треба
Зав'язати зраді рот!
Хоч той зрадник — батько [твій,
При царі ти вірно стій!
Будь, Микито, патріот«!

»Так розміркувавши гладко,
Дожидав я, аж мій батько, —
Як була умова, знай,
Там у зрадників тих темних, —
На вербунок військ наємних
Рушить у сусідній край.

»Вже давніше, в переднівку,
Вислідив я ту криївку,
Де мій батько скарб сховав;
Ну ж тепер безпроволічно
Виносити денно й нічно!
Все дочиста я забрав.

»Невеликий час минає,
Аж мій батько повертає:
Вже готове військо жде!
Лиш вербунок заплатити,
Генералів назначити,
Хоч в огонь воно піде.

»Не вітав рідню, домівку
Батько мій, лиш у криївку
Просто шасть — і обімлів!
Препуста-пуста печера,
Що була ще повна вчора!
Скарб увесь мов хто замів.

»Що, він біга, шкряба, нюха —
Скарбу — ні сліду, ні духу!
Тут старий ума лишився!
Заскомлів, немов на зуби,
Далі, шнур знайшовши грубий,
На гілляці задавився.

»А Неситий і Бурмило,
Зрозумівши, що постигло
Батька мого, подались:
Страх льояльні поробились,
І служить тобі пустились, —
Зрадником остав сам лис.

»Днесь вони — підпори трону!
Я ж, що спас царя й корону,
Батька свого погубив, —
Під гіллякою тут стою
І смерть бачу над собою,
Ну, повісьте! Я скінчив«!

Так то лис в брехні був сми-
Всі присутні остовпіли, [лий!
А сам лев аж затремтів.
»От воно що тутка скрито!
Дякую тобі, Микито!
А... той скарб... де ти подів«?

»На високій Чорногорі,
Де Черемош води скорі
По камінні вниз жене,
У Говерлі, просто серця,
Коло третього реберця
Є леговище скельне.

»Там лежить той скарб неткну-
[тий...
Царю, твій він мусить бути,
Я тобі його зберіг!
Жалко тільки, що нікому
Не сказав я стежки д ньому,
Щоб по моїй смерті міг«...

Лев не дав йому скінчити.
»Хто тут сміє говорити
Ще про смерть якуюсь днесь?
Царське право є — прощати.
Зараз з нього шнур цей зняти:
Ми касуєм ввесь процес!

»Більше маєш ти заслуги
Між звірями, ніж хто другий!
А гріхи ці, що за них
Мав ти висіть, правду рікши,
Всі не варта торби січки
Супроти заслуг цінних.

»Тільки слухай: в добру пору
Ти зо мною в Чорногору
Завтра рушиш, скоро світ:
Лиш я сам до того льоху,
Де є скарб царя Гороха,
Буду знати тайний хід«.

»Царю, — лис сказав маркіт-
З радої душі охітний [ний, —
Я з тобою йти в ту путь.
Та в предсмертную годину
Шлюбував: коли не згину,
За гріхи покуту збуть.

»Пішки до святого Риму,
Звідтам до Єрусалиму
Шлюбувався я піти.
Як поверну, ясний пане,
Скарб відразу ввесь твій ста-
[не, —
Найбагатшим будеш ти«!

»Що ж, — лев мовив, — річ
[побожна!
Шлюбував—ламать не можна,—
То ж іди й здоровий будь«!
Далі возних зве на згоду,
Щоб вони всьому народу
Вибубнили царський суд:

»Всім, кому на цім залежить,
Відати про це належить:
Цар, по силі своїх прав,
З лиса, званого Микити,
Зволив всю вину здіймити
І до ласки знов прийняв.

»Хто б смів лиса попрікнути,
Лапою його діткнути,
Чи позаочно хулить
На такого патріота,
Тому цар язик із рота
Вирізати повелить«.

Ой, як вчув ведмідь, Мурлика,
Вовк — той засуд, страх велика
Їх досада обняла!
Зараз почали бурчати,
Далі рушили кричати,
З ними їх рідня ціла.

Але вже було запізно:
Лев із трону крикнув грізно:
»Хто там сміє ще бурчать?
Га, то ви, поганці кляті,
Що мене у власній хаті
Присяглись замордувать?

»Бач, які святі та божі,
А в душі думки ворожі,
Лис вам на заваді став?
Але годі вже мантачить!
Будете тепер ви бачить
Справедливість наших прав.

»Гей, беріть Бурмила тута
І закуйте в добрі пута!
Вовка в диби прикрутіть,
І кота зв'яжіть і прямо
Засадіть в тюремну яму,
Де не блима сонця світ«!

Так то доля грає з нами!
Хто ось-ось був близький ями,
Раптом на вершку став! Ох,
А хто гордо дувсь, пишався,
У кайдани враз попався
І пішов в тюремний льох!

Іван Франко.

43. Троянські посли у Латина.

(З перелицьованої Енеїди).

Ходили там чи не ходили,
Як ось вернулись і назад,
І чепухи нагородили,
Що пан Еней не був і рад.
Сказали: люди тут бурмочуть,
Язиком дивним нам сокочуть,
А ми їх мови не втнемо;
Слова свої на »ус« кінчають,
Як ми що кажем їм, не знають:
Між ними ми пропадемо.

Еней тут зараз взяв догадку,
Велів побігти до дяків,
Купить піярську граматку,
Полуставців, октоїхів:
І всіх зачав сам мордувати,
Поверху, по словах складати
Латинську тму, мну, здо,
[тло;
Троянське плем'я все засіло
Коло книжок, що аж потіло,
І по-латинському гуло.

Еней від них не відступався,
Тройчаткою всіх приганяв;
І хто хоч трохи лінувався,
Тому субітки і давав.
За тиждень так латину взнали,
Що вже з Енеєм розмовляли
І говорили все на ус:
Енея звали — Енеусом,
Уже не паном — Домінусом,
Себе ж то звали — Троянус.

Еней, троянців похваливши,
Що так латину поняли,
Сивушки в кубочки наливши,
І могорич всі запили.

Потім з десяток щомудріших,
В латині щонайрозумніших,
З ватаги вибравши як раз,
Послав послами до Латина
Від імени свого і чина,
А з чим послав, то дав наказ.

Посли, прийшовши до столиці,
Послали до царя сказать,
Що до нього і до цариці
Еней прислав поклін віддать.
Із хлібом, сіллю і другими
Подарками предорогими,
Щоб познайомитись з царем:
Як панської діб'ється ласки
Еней сподар і князь троян-
[ський,
То прийде сам в царський те-
[рем.

Латину тількищо сказали,
Що від Енея є посли,
Із хлібом, сіллю причвалали,
Та ще й подарки принесли,
Хотять Латину поклониться —
Знайомитись і подружиться —
Як тут Латин і закричав:
»Впусти! Я хліба не цураюсь
І з добрими людьми братаюсь;
От на ловця звір наскакав«!

Велів тут зараз прибирати
Світлиці, сіни, двір мести,
Клечання по двору саджати,
Шпалерів різних нанести
І вибивать царську хату;
Либонь покликав і Амату,

Щоб і вона дала совіт:
Як лучше, краще прибирати,
Де, як коврами застеляти
І підбирать до цвіту цвіт.

Послав гонця до богомаза,
Щоб малювання накупить
І также різного припаса,
Щоб що було і їсти й пить.
Вродилось ренське з курдимо-
[ном
І пиво чорнеє з лимоном,
Сивушки ж трохи не із спуст;
Де не взялись воли, телята,
Барани, вівці, поросята:
Латин прибравсь, мов на за-
[пуст.

Ось привезли і малювання,
Роботи первіших майстрів:
Царя Гороха панування,
Портрети всіх багатирів;
Як Олександр цареві Пору
Давав із військом добру хльо-
Чернець Мамая як побив; [ру;
Як Муромець Ілля гуляє,
Як б'є половців, проганяє,
Як Переяслів боронив;

Бова з Полканом як водився,
Один другого як вихрив;
Як Соловей харциз женився,
Як в Польщі Залізняк ходив,
Портрет був француза Карту-
[ша,
Против його стояв Гаркуша,
А Ванька-Каїн впереді.
І всяких всячин накупили,
Всі стіни ними обліпили,
Латин дивись їх красоті!

Латин, так дома спорядивши,
Кругом все в хатах оглядав,
Світелки, сіни обходивши,
Собі убори добирав:
Плащем з клейонки обвернувся,
Циновим ґудзем застебнувся,
На голову взяв капелюх;
Набув на ноги кинди нові
І рукавиці взяв шкапові,
Надувсь, мов на огні лопух.

Латин як цар, в своїм наряді,
Ішов в кругу своїх вельмож,
Которі всі були в параді,
Надувшись кожний з них, як
[йорж,
Царя на дзиґлик посадили,
А самі мовчки відступили
Від покуття аж до дверей.
Цариця ж сіла на ослоні
В адамашковому шушоні,
В кораблику із соболей.

Дочка Лавися чепуруха
В німецьким фуркальці була,
Вертілась, як в окропі муха,
В верцадло очі все п'яла.
Від дзиґлика ж царя Латина
Скрізь прослана була ряднина
Аж геть до фіртки і воріт;
Стояло військо тут зальотне,
Волове, кінне і піхотне,
І ввесь був зібраний повіт.

Послів ввели к царю з пихою,
Як водилося у латин;
Несли подарки пред собою:
Пиріг завдовжки із аршин,
І соли — кримки і бахмутки,
Лахміття різного три жмутки,

Еней Латину що прислав.
Посли ж к Латину приступи-
[лись,
Три рази низько поклонились,
А старший рацію сказав:

»Енеус ностер маґнус
[панус
І славний Троянорум князь
Шмигляв по морю, як циганус,
Ад те, о рекс! прислав нунк
[нас.
Роґамус, доміне Ла-
[тине,
Нехай наш капут не загине;
Пермітте жить в землі
[своїй,
Хоч за пекунії, хоч ґратіс,
Ми дякувати будем сатіс
Бене фіценції твоїй.

О, рекс! Будь нашим Мецє-
[натом
І ласкам туам покажи,
Енеусу зробися братом,
О, оптіме! Не відкажи!
Енеус прінцепс єсть мо-
[торний,
Формозус, гарний і про-
[ворний,
Побачиш сам, інноміне!
Вели акціпере подарки
З ласкавим видом і без
[сварки,
Що прислані через мене.

Це килим самолет чудесний,
За Хмеля виткався царя,
Літа під облаки небесні
До місяця і де зоря;
Та можна стіл ним застеляти
І перед ліжком простеляти,
І таратайку закривать.
Царівні буде він в пригоду,
І то найбільш для того году,
Як заміж прийдеться давать.

Ось скатерть шльонська не-
[шпетна,
її у Липську добули;
Найбільше в тім вона при-
[кметна:
На стіл як тільки настели
І загадай якої страви,
То всякі вродяться потрави
Які на світі тільки єсть:
Пивце, винце, медок, горілка,
Рушник, ніж, ложка і тарілка.
Цариці мусим цю піднесть.

А це сап'янці самоходи,
Що в них ходив іще Адам,
В старинній пошиті годи,
Не знаю, як дістались нам:
Либонь дістались від Пендосів,
Що в Трої нам утерли носів,
Про те Еней зна молодець;
Цю вещ, як рідку і старинну,
Підносимо царю Латину
З поклоном низьким на ра-
[лець«.

Цариця, цар, дочка Лавина
Зглядалися проміж себе,
Із рота покотилась слина,
До себе всякий і гребе,
Які дістались їм подарки;
Насилу обійшлось без сварки.
Як ось Латин сказав послам:
»Скажіте вашому Енею:
Латин із цілою сем'єю,
Крий, Боже, як всі раді вам!

І вся моя маєтність рада,
Що бог вас навернув сюди;
Мні мила ваша вся громада,
Я не пущу вас нікуди.
Прошу Енею поклонятись
І хліба-соли не цуратись,
Кусок останній розділю.
Дочка у мене одиначка,
Хазяйка добра, пряха, швачка,
То, може, і в рідню вступлю«.

І зараз попросив до столу
Латин Енеєвих бояр;
Пили горілку до ізволу
І їли бублики, кав'яр;
Був борщ до шпундрів з бу-
[ряками,
А в юшці потрух з галуш-
[ками,
Потім до сосу каплуни,
З отрібки баба-шарпанина,
Печена з часником свинина,
Крохмаль, який їдять пани.

В обід пили заморські вина,
Не можна всіх їх розказать,
Бо потече із рота слина
У декого, як описать;
Пили сикизку, деренівку,
І кримськую смачну дулівку,
Що то айвовкою зовуть.
На віват з мущирів стріляли,
Туш грімко трубачі іграли,
А много літ дяки ревуть!

Іван Котляревський.

Б. ЛІРИЧНА ПОЕЗІЯ.

І. Народні обрядові пісні.

44. Добрий вечір тобі.

Добрий вечір тобі, пане господарю!
Радуйся, ой, радуйся, земле:
Син Божий народився!
Накривай же столи та все килимами.
Радуйся,...
Та клади колачі з ярої пшениці.
Радуйся,...
Бо прийдуть до тебе три празники в гості.
Радуйся,...
А перший же празник — Святеє Різдво.
Радуйся,...
А другий же празник — Святого Василя.
Радуйся,...
А третій же празник — Святе Водохреща.
Радуйся,...

Народня колядка.

45. Ой, у нашого господаренця.

Ой, у нашого господаренця —
Бог йому дав, не завидуйте
Милоє браття, Бог йому дав, —
Господаренця, на ім'я Василька,
Бог йому дав, і т. д. (— за кожною стрічкою).
Подвіренько му красно вметено,
На тім подвіреньку світлонька стоїть,

А в тій світлоньці тисові столи,
А по тих столах тонкі обруси,
На тих обрусах все колачеве,
Все колачеве житні, пшеничні,
Коло колачів жовтії чаші,
Жовтії чаші з дзеленим вином,
З дзеленим вином, з солодким медом,
З солодким медом, з вороним пивом.

За столом сидять три товариші:
Перший товариш ясен місячик,
Другий товариш світлоє сонце,
Третій товариш сам Бог небесний.

Перед ними стоїть господаречко,
Господаречко на ім'я Василько,
Ой, стоїть, стоїть шапочку держить,
Шапочку держить, низько ся кланєть:
»Ой, я вас прошу, три товариші,
Ой, я вас прошу, на що ми Бог дав,
Ой, я вас прошу, їджте та пийте«!

Вихвалюється перший товариш,
Перший товариш — ясний місячик:
»Ой, як я зійду звечора пізно,
Ой, я освічу гори-долини,
Гори-долини господаренька«!

Вихвалюється другий товариш,
Другий товариш — світлоє сонце:
»Як же я зійду в неділю рано,
Я обігрію гори-долини,
Гори-долини, темні лісове,
Темні лісове, чистеє поле«.

Вихвалюється третій товариш,
Третій товариш — сам Бог небесний:
»Як же я спущу дрібного дожджу,
Зрадує ми ся весь мирний світок«!

Народня колядка.

46. Щедрик.

Щедрик, щедрик,
Щедрівочка!
Прилетіла
Ластівочка,
Стала собі
Щебетати,
Господаря
Викликати:

»Вийди, вийди,
Господарю,
Подивися
На кошару;
Там овечки
Покотились,
А ягнички
Народились.

В тебе товар
Весь хороший,
Будеш мати
Мірку грошей,
Хоч не гроші,
То полова,
В тебе жінка
Чорноброва.

Народня щедрівка.

47. Ой, ремезе, ремезоньку!

Ой, ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на лідоньку, —
Буде лідок розтопати,
Твоє гніздо забирати!
Увий собі в темнім лісі,
В темнім лісі, на горісі.
Будуть горіх оббирати —
Твоє гніздо оглядати.

Ой, ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на горісі, —
Будуть горіх оббирати,
Твоє гніздо обдирати.

Ой, ремезе, ремезоньку,
Увий гніздо на сосонці, —
Сосна завше зеленіє,
Твоє гніздо рум'яніє!

Ой, ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на сосонці,
Будуть сосну обтинати,
Твоє гніздо розтрясати.
Увий собі у дівиці,
У дівиці у світлиці,
Там їй будеш приспівати,
Будеш її радувати.

Народня веснянка.

48. А в борку на клинку.

А в борку на клинку
Чий то льон не полотий?
Купала на Йвана,
То Марусин льон не полотий,
Купала на Йвана,
То за цим, то за тим,
То за сном товстим.
Купала на Йвана.

А в борку на клинку...

Купальська пісня.

49. Наше жниво вже в кінця.

Наше жниво вже в кінця,
Ану ж, дівчата, до вінця!
Кінець нивонці, кінець,
Будемо плести вінець!

Котився наш віночок по полю,
Просився челядоньки до двору,
Візьми мене, челядонько, [з собою,
Нехай же я сторононьки до- [повню.

Котився віночок по полю,
Просивсь у хазяїна в стодолу:
»Пускай, хазяїне, в стодолу,
Вже я набувався на полю!
Вже я на полю набувся,
Буйного вітру начувся,
Ранньої роси напився!
Я не довго полежу —
Зараз на поле побіжу«.

Зашуміла діброва,
Залящала дорога,
Хазяїнові женці йдуть,
Золотий вінок несуть!

»Місяцю, місячейку,
Світи нам доріжейку,
Щоби ми не зблудили,
Вінойка не згубили,
Бо наш вінойко красний,
Як місячейко ясний,
Іще вищий від плота,
Ще дорожчий від злота,
Іще вищий від гори,
Ще ясніший від зорі!

Наше село веселе,
Ми віночка несемо,
Не з золота — з яриці,
З назимої пшениці;
Не з золота, а з жита,
Нам горілка налита«!

Сива пава літала,
Крилами двір мітала,
Сподівалася вінця
До свого гуменця.
Замітайте двори,
Застилайте столи,
Сподівайтеся вінця
До свого гуменця.

Обжинкова пісня.

50. Загриміли ковані вози.

Загриміли ковані вози на дворі,
Заплакала Марусіна мати в коморі.
»Не плач, моя матусенько, за мною,
Не заберу всього добра з собою:
Лишаю ти слідоньки на дворі,
Дрібнії слізоньки на столі».

Весільна пісня.

51. Ой, крикнула гусенька на морі.

Ой, крикнула гусенька на морі,
Почула Маруся у коморі:
Ой, батеньку рідний, вісті йдуть,
Уже мою косоньку розплетуть,
Уже ж мої слізонки розіллють, —
Розплетуть косоньку по плечку,
Розіллють сльозоньку по личку.

Ходить павойка по вишневім садойку,
Ой, розпустила струсеві перенька
Хорошенько по собі.
Ой, не жаль мені жовтої косоньки,
Що я її розпустила,
Йно мені жаль свого батейка
Що го буду лишала.

Казав же ти, берестоньку,
Що не пущу з себе листоньку, —
А тепера пускаєш,
Сиру землю вкриваєш!
Казав же ти, мій батеньку,
Що не дам тебе, моя доненько,
Тепер даєш та й не жалуєш,
І світ мені та зав'язуєш
Білою павутиною
Із чужою дитиною.

У неділю рано синєє море грало.
Не море ж то грає — то Маруся потопає.
»Гоя, батеньку, гоя! вирятуй мене з моря«!
»Не моя, доню, воля — рятувать тебе з моря«!

Їхала дівочка з-під вінця,
І зломила березочку з верхівця:
Стій, моя березочко, без верха —
Без кудрявого гілленька,
Без широкого листонька.

Живи, мій татунцю,
Без мене,
Без моеї русої косоньки,
Без моеї тихої ходоньки,
Без моеї низької уклононьки.

Розхиляйтеся дуби, берези,
Розхиляйтеся зелененькії,
Най я побачу батенька свого,
Най я побачу рідненького!
— Вже ти Марусю звінчана,
Буйні вітри не розвіють,
Дрібні дощі не розмиють,
Людські язики не розмовлять!

І схилилася верба до кореня,
Схилилася Маруся через стіл до матінки.
На стіл голову клонить,
А під столом слізоньки ронить.

Весільна пісня.

II. Народні побутові пісні.

52. Ой, рано-рано кури запіли.

Ой, рано-рано кури запіли,
Ой, іще ранше молодець устав.
Ой, коли устав, три свічки зсукав,
При одній свічі ніжки обував,
При другій свічі личенько вмивав, —
Пред ним батенько рушничок тримав, —
При третій свічі коників сідлав.

Ой, рано-рано кури запіли,
А ще раніше Іванчик устав,
Лучком забряжчав, братів побуджав:
»Брати, вставайте, коней сідлайте«!...

Коника сідлав в сімдесят попруг,
А в десятую — ба й — золотую,
А в того коня срібні копита,
А в того коня шовковий хвостик,
А в того коня кілова грива, —
Кілова грива коня покрила.
Срібні копита камінь лупають,
Срібло-золото та й розсипають,
Шовковий хвостик слід замітає.

Коня сідлає, думку гадає:
Коню мій сивий, будь ми щасливий:
Поїдемо ж ми в чистеє поле,
В чистеє поле, під темний лісок,
За чорним туром, за грубим звірем.

Та як подибав чорного тура,
Чорного тура, грубого звіря,

І сніпок стрілів не долітає,
І тугий лучок не достріляє,
Та й сивий коник із ніг спадає,
Гордий молодець з страху вмліває.

А чорний турець д ньому мовляє:
Гордий молодче, не бійсь ти мене,
Поїдеш же ти в неділю рано,
Тоді ти мене та постріляєш,
Яснов шабельков та й порубаєш,
А за славоньку панну дістанеш.

Ой, шумить-гудить зелен діброва,
Ой, має ж вона чого гудіти, —
Вона зачула дике звіриня,
Дике звіриня — дикого вепра.
Ой, за ним слідить стрілець-молодець,
Подибаються та з диким вепром:

»Ой, вепре, вепре, що в тя за зброя«?
»У мене зброя — золоті ікла,
Золоті ікла, а саляний бік...
— Ой, стрільче, стрільче, що в тя за зброя«?
»У мене зброя — срібна стрілонька,
Золотий лучок, срібний курочок!...
— Ой, вепре, вепре, де б ми боролись«?
— »На тих рівнинах, на тих долинах«.
Ой, як втяв стрілець дикого вепра,
Тоді той вепер в ритвини ся впер.

А в полі-полі біл камінь лежить,
Під тим каменем да люта змія.
Ой, туди їхав пан Іванойко.
Став з коня вставать, да змію рубать.
Ой, тая змія да й промовила:
»Не рубай мене, не січи мене,
Буду я тобі в велик пригоді:
О як будеш ти та женитися,
Помощу мости все персневії,
Поставлю стовпи все золотії,
Повішу коври все шовковії.
А як будеш ти дівоньку везти,

Забряжчать мости все персневії,
Засяють стовпи все золотії,
Замають коври все шовковії,
Загорять свічі все восковії«.

Дружинна пісня.

53. Про козака Софрона.

Ой, не знав козак, не знав Софрон,
Як славоньки зажити,
Зібрав військо славне запорозьке
Та й пішов він орду бити.

Прийшов понеділок рано-пораненько
Софрон із ордою стявся,
Гей, в обідню годину
Сам в неволеньку піймався.

Гей, ти, козаче, козаче, Софроне,
А де твої воронії коні?
Гей, мої коні в хана наприпоні,
Сам я, молодий, в неволі.

Гей, ти, козаче, козаче, Софроне,
А де ж твої страшнії рушниці?
Гей, мої рушниці у хана в світлиці,
Сам я, молодий, в темниці.

Гей, ти, козаче, козаче, Софроне,
А де ж твої дорогі жупани?
Гей, мої жупани повдягали хани,
мене закували в кайдани.

Гей, хоч виведіте, хоч винесіте
На високу Савур могилу,
Гей, нехай стану, гляну, подивлюся
Та на свою милу Вкраїну.

Що з тієї могили видно всю Україну,
Сизий орел пролітає,
Гей, славне військо, славне запорозьке
Так, як мак той процвітає.

Козацька пісня.

54. Ой, ходив чумак.

Ой, ходив чумак сім літ по Дону,
Та не було пригодоньки ніколи йому.
Ой, ішов чумак з Криму додому,
Сталась йому пригодонька за всю дорогу.
Занедужав чумаченько з Криму ідучи,
При широкій доріженці воли пасучи.
Ой, зійшов чумак та на битий шлях,
Воли його закульгали й сам чумак заслаб.
Заслаб чумак, заслаб, упав та й лежить,
Ніхто ж його не спитає, що в нього болить
Ой, скинув чумак із себе кафтан,
Воли ж мої половії, хто ж буде вам пан?
Ой, скинув чумак з себе і кожух,
Припадає к сирій землі, теплий зводе дух.
Прийшов до нього товариш його,
Бере його за рученьку, жалкує його.
Товаришу мій, не жалуй мене!
Бери мою сіру сірячину, поховай мене!
Бери і воли, бери і вози,
Зроби ж мені домовину хоч із рогози.
Ой, у Самарі та вдарили в дзвін:
Та ж по тому чумакові, що ходив на Дін.
Ой, у Самарі та вдарили в два:
Та ж по тому чумакові, що був та нема.
Ой, у Самарі та вдарили в три:
Отож того чумаченька в яму віднесли.
Ой, у Самарі всі дзвони гудуть:
Оцеж того чумаченька та в яму кладуть.

Чумацька пісня.

55. Та забіліли сніги.

Та забіліли сніги, забіліли білі,
Ще й дібровонька.

Та заболіло тіло, бурлацькеє біле,
Ще й головонька.

Ніхто не заплаче по білому тілу,
По бурлацькому:

Ні отець, ні мати, ні брат, ні сестриця,
Ні жона його.

А тільки заплаче по білому тілу
Товариш його.

Прости ж мене, брате, вірний товаришу,
Може, я й умру!

Зроби ж мені, брате, вірний товаришу,
З клен-древа труну!

Поховай мене, брате, вірний товаришу,
В вишневім саду,

В вишневім садочку, на жовтім пісочку,
Під рябиною!

Рости, рости, древо, тонке високеє,
Кучерявеє!

Та розпусти гілля зверху до коріння,
Лист додолоньку,

Укрий моє тіло, бурлацькеє біле,
Ще й головоньку!

Та й щоб моє тіло, бурлацькеє біле
Та й не чорніло,

Від ясного сонця, від буйного вітру
Та й не марніло!

Бурлацька пісня.

III. Пісні й думки.

56. Ой, здається — не журюся.

Ой, здається — не журюся, таки ж я не рада,
чогось мені тяжко-важко, на серці досада.

Ой, кину я ту досаду геть на бездоріжжя,
зійшла моя досадонька, як мак серед збіжжя;

А я той цвіт позриваю та сплету віночка,
кину його червоного в воду до поточка:

Пливи, пливи, мій віночку, до самого моря,
може, буря тебе втопить, чи не збудусь горя.

Ой, розбила вінка буря, таки ж не втопила,
а від нього синя хвиля геть почервоніла.

Гірка вода в синім морі, гірко її пити;
чом я свою досадоньку не можу втопити?

Леся Українка.

57. На чужині.

Ой, чого ти, тополенько,
Не цвітеш,

Чом пожовклу головоньку
Хилиш-гнеш?

Чом з вітрами-парубками
Не шумиш?

А змучена-засмучена,
Мов з нелюбом заручена,
Все мовчиш?

Тільки часом до хмароньки
Скажеш ти:

»Ой, хмаронько, ой, чаронько,
Не лети.

Зірви з мене це листячко,
Це листячко — намистечко
Без краси,

У рідную родиноньку,
На милую Вкраїноньку
Віднеси«.

О. Олесь.

58. Над колискою.

Люлі, синку! Сонце скрилось,
Потонуло в темний бір;
Темне небо заясніло,
Запінилось морем зір.
Спи, дитинко! Люлі, люлі.

Люлі, синку! Най повіє
Над тобою легіт мрій;
Усміхнися, наче сонце, —
Ясна зоре, раю мій!
Спи, дитинко! Люлі, люлі.

Спи, пахуча, яра квітко!
Дише легіт, дощ крапить;
Набирайся росту, сили, —
Бо пізніше так жарить...
Спи, дитинко! Люлі, люлі.

Петро Карманський.

59. Самому чудно.

Самому чудно, а де ж дітись,
Що діяти і що почать?
Людей і долю проклинать?
Не варт, їй-Богу! Як же жити
На чужині, на самоті,
І що робити в заперті?
Як би кайдани перегризти,
Так гриз помалу б. Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так залізо гартували,
Щоб перегризти. Горе нам,
Невільникам і сиротам,
В степу безкраїм за Уралом!

Тарас Шевченко.

60. Ой гляну я.

Ой, гляну я, подивлюся
На той степ, на поле,
Чи не дасть Бог милосердний
Хоч на старість волі?

Пішов би я в Україну,
Пішов би додому,
Там би мене привітали,
Зраділи б старому.

Там би я спочив хоч мало,
Молившися Богу,
Там би я — та шкода й гадки,
Не буде нічого!

Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

Тарас Шевченко.

61. Не для людей.

Не для людей, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я,
Для себе, братіє моя!

Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю;
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають

І стеляться на папері
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Одиноку душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я і веселий
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх діток
В далекому краю.
А іноді нагадаю
Мою Україну
І заплачу. Боже милий,
Нехай я загину
У цій проклятій пустині,
Та не пусти димом
Дітей моїх безталанних
В широкій пустині!
Нехай летять додомоньку
Легенькії діти
Та розкажуть, як то тяжко
Було мені в світі!...
І в сем'ї веселій тихо
Дітей привітають,
І сивою головою
Батько покиває;
Мати скаже: »Бодай тії
Діти не родилась«!
А дівчина подумає:
»Я їх полюбила«!

Тарас Шевченко.

62. Сонце заходить.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю
І ніби серце одпочиває.
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре! — і сльози капнуть —
Чи ти зійшла вже і на Українї?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім, чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

Тарас Шевченко.

63. Дай мені руку.

Дай мені руку. Поза гори, ріки
Їду далеко від тебе й навіки.

А їду з болем великим, бо знаю,
Що більше бачити тебе не маю,

Що розійдемся, як гомін по лісі,
Зів'янем, зжовкнем, як лист на горісі,

І розпливемся, як дві хвилі в морі, —
За ріки їду від тебе, за гори...

Богдан Лепкий.

64. Заграй мені, заграй.

Заграй мені, заграй,
Мій друже, мій соколе,
Хай думка, як Дунай,
Пливе в незнаний край
Тихенько і поволі.

Хай я забуду світ
І те життя студене,
Хай вернуся до літ,
Коли усе в привіт
Сміялося до мене.

Лунав довкола сміх,
Дзвенів, як срібні дзвони,
І я радів з утіх
Й любив усіх, усіх —
І чув лиш ясні тони.

Пропав час гарних мрій,
Пішов з водою, друже!
Нема вже більш надій,
Лишень в душі моїй
Болить щось дуже, дуже.

Грай далі, друже, грай,
Тужної, мій соколе,
Хай думка, як Дунай,
Пливе в незнаний край
Тихенько і поволі.

Володимир Павлусевич.

65. Часом у вечірню годину.

Часом у вечірню годину,
Як сонце зайде і як роси
Упадуть на свіжі покоси,
Як схиляться квіти вдолину,
Як з вітром похилиться ко-
[лос —
Здається, що чую твій голос.

Здається, що чую те слово,
Як квітка пахуча, пещене:
— Вернися, мій милий, до
[мене,
А жити почнемо наново! —
Як срібло, так слово те лллється:
— Вернися, вернися, вернися...

Богдан Лепкий.

66. Коли в саду.

Коли в саду листок останній зжовкне,
І цвіт останній у городі зв'яне,
Коли остання пісня в полі змовкне
І осінь пізня та глуха настане —
Тоді згадаєм все, що було миле
І від життя сховалось до могили.

Тоді згадаєм тії перші квіти,
Що так несміло весну зустрічали,
А ми в городі, як невинні діти,
Весело граючись, квітки зривали
І в білу вазу клали їх, як в трумно...
Тоді згадаєм — і буде нам сумно.

Тоді згадаєм кожне наше слово,
Що з серця вийшло, а в болото впало;
І хоч так пахло і цвіло чудово,
І хоч любов'ю, як росою, сяло —
Ми попри нього перейшли байдужно...
Тоді згадаєм і буде нам тужно.

Богдан Лепкий.

67. Пісня.

Гей, піду я в ті зелені гори,
Де смереки гомонять високі,
Понесу я жалі одинокі,
Та й пущу їх у гірські про-
[стори.
Кину свої жалі
На зелені галі,
Пущу бором свою тугу,
Чи не знайде другу...

Леся Українка.

68. Нічліг.

Звізди по небеснім граді
І по одній і в громаді
Як то любо засіяли,
Де жовніри спочивали.
А як збліднуть тихо зорі,
Світле сонце зійде д' горі,
Хто тоді нам, бідним, скаже,
Де котрий з нас нині ляже?

Де хто ляже, Божа воля —
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірниці ймуть світити.

Осип Федькович.

69. Над морем.

Зорі в морі у прозорій
Хтось розсипав у воді.
Стиха диха хвиля тиха,
Колихає, заплітає
Їх в мережки золоті.
Віє, мліє, снами мріє
Легіт ніжний дальніх піль,
Плине, рине, в скелях гине —
У склепіннях, у каміннях
Рокіт тихий сонних хвиль...

Суми, думи в співи-шуми
Заплете у серці ніч:
Засне, згасне, щастя ясне
І в тужливих серця співах
З шумом хвиль полине пріч.
Та не в'яне — з сонцем [встане
Пісня пориву й життя:
Хто не втоне в царство сон- [не —
Всіх розбудить і розпудить
Мари сну і забуття!...

Спиридон Черкасенко.

70. Ой, чого ти почорніло!

Ой, чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
— Почорніло я од крови
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка,
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили;
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі —
Клюють очі козацькії,
А трупу не хочуть...
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю:
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетеся на волю, —
Будете орати
Мене стиха, та, орючи,
Долю проклинати...

Тарас Шевченко.

IV. Описова лірика.

71. Осінь.

Вишиває осінь по канві зеленій
Золоті квітки,
Квітки оживають і з дерев спадають
Жовті нагідки.

Яблука і груші падають на землю,
Боки, спини б'ють.
Люди їх збирають, у мішки складають,
Кури їх клюють.

Жито і пшеницю вже почастували
Ціпом по боках,
І для добрих шлунків винувате зерно
Мелеться в млинах.

Бавляться дітками, бавляться квітками,
Моляться батьки...
Вишиває осінь по канві зеленій
Золоті квітки.

О. Олесь.

72. Лягла зима.

Лягла зима. Завіяло дороги.
Тремтять хати від холоду. Клуні
Ховають жито миршаве і вбоге.
Мороз погрози пише на вікні.

О, бідний той, хто крізь завої сині
Іде самотно, мовчки, без мети:
Лише гуртом і пущі і пустині
З піснями, з гуком можна перейти.

І в час, як білі пави ронять пір'я
На тишу сіл, на хорі городи,
Виходжу на засніжене подвір'я —
І раптом стану юний і радий.

Бо по дорозі з бідними саквами,
Та з міццю думки, волі і руки
Несхиблено, непереможно, прямо
У дальню даль простують юнаки.

Колись шукали істин Пітагори,
І для жерців горів огонь наук —
Тепер всесвітні перелоги оре
У вбогу свитку вдягнений селюк.

Він дасть землі, Микула новочасний,
Незнану міць — і процвіте земля,
І стане лан, як стан злотопоясний,
І нові вруна випестить рілля.

Ідуть і йдуть... А на порозі мати
Залатаним махнула рукавом...
І пада сніг лапатий, волохатий
Спокійно й величаво над селом.

М. Рильський.

73. Серед поля.

Блакитними небо сія глибинями,
Поля попід небом прослались безкрайні;
Іду я обміжком, — шумлять колосками,
Шумлять і хвилюють лани урожайні.

Коли б мені крила, ті крила орлині,
О, як би я сміло одвідсіль злетів!
Обридло нудитись в цій темній країні,
Рвуть душу і сльози і співи братів.

Микола Чернявський.

74. В тихий вечір.

В тихий вечір прощався з полем.
Ткало небо сині мережі...
Не пускали лани мене з полону.
Спомин душу бентежив...

Підбігали зелені різи,
Аж до ніг припадали покірно,
А мені в блакиті сизій
Малювалося місто манірне...

Сонце тіні вечірні слало,
Говорило: »Не йди, останься!
Пам'ятаєш, як я цілувало
Тебе сонного тут уранці«?...

А жита, жита шуміли,
Колоски нахиливши додолу:
»Підеш ти в невідому безвість,
Не побачивши нас ніколи!

»Пам'ятаєш, як нас ти сіяв,
Як зерно золотилось на сонці.
Ось ростем, наливаємось, спієм,
А ти будеш в далекій сторонці«.

І гречок запашних білий килим,
Мов гудів медяним дзвоном:
»Та коли ж ми тебе зустрінем,
Та чи скоро вернеш додому«?

А далеко чорніла толока,
Набиралась, заснувши, сили...
Чи давно ж мій плуг глибокий
Розбирав її груди милі?

Гей, лани мої, чорні й зелені,
Гей, гречки біло-медяні,
Заховайте згадки про мене,
Я ж піду в місто кам'яне.

А прийду колись — вас не пізнаю.
...І з медами гречок вперемежку
Чорний дим ваші груди обгорне,
Припаде до зеленого ліжка...

І прийдуть до вас нові сили —
Мовчазні, могутні, грізні:
Переорють стежки, дороги,
У обійми візьмуть залізні...

Увігнуться рідні груди
Під колесами велетнів дужих...
А на них будуть теж люди
До казок ваших тихі, байдужі...

Розмовлятиме жито з залізом,
Жниці вже шепотіти не буде,
І не буде їй лоскотати
Колосками — засмаглі груди...

І не буде на колосках поту,
Ані сліз, ні утоми —
То нова якась буде робота,
Як прийду я додому...

І пісні нові й нове щастя...
І вітри нам стануть рідніші...
. . . . . .
...Шепотіли лани: »останься«
У вечірній тиші.

А. Панів.

75. Стоять зачаровані.

Стоять зачаровані, сяйвом облиті
Сади ароматні, запашнії квіти.
Візьму ж бо я лютню — і в тихій нуді
Ударю по струнах в нічній самоті.

Сріблясті потоки із місяця ллються,
Сріблястії згуки з-під лютні несуться.
Заслухались квіти, притихнув садок,
Ба, навіть фонтан журкітливий примовк.

Нарешті у пальми листки застогнали:
»Не грай, чоловіче! Усохнем з печалі«!
Журливо стріпнулася рожа-краса —
Упала на мене пахуча сльоза.

Схилились плакучії верби й маслини,
Шумлять кипариси і мірти й цитрини.
Маньолія мовить: »Ой, годі! Не грай,
І нашого серця на смерть не вражай«!

А. Кримський.

76. Море.

Море, повне ясної блакиті,
Море міниться в тонах несмілих —
Білі хмари знов сяйвом повиті,
Обрій повний метеликів білих.

Скільки іскорок в стьожці блискучій,
Скільки в далечі моря скалок!
Море міниться в сталі сліпучій,
Море томиться в тінях заток.

М. Семенко.

77. Полудне.

Полудне.
Широкеє поле безлюдне.
Довкола для ока й для уха
Ні духа!
Ні сліду людей не видать...
Лиш трави, мов море хви-
[лясте,
Зелене, барвисте, квітчасте,
І сверщики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть удолину
І геть аж до синіх тих гір
Мій зір
Летить і в тиші потопає,
У пахощах дух спочиває —
У душу тепла доливає
Простір.

В тім — цить!
Яке ж то тихеньке ридання
В повітрі, мов тужне зідхання,
Тремтить?
Чи це моє власнеє горе?
Чи серце стрепалося хоре?
Ах ні! Це здалека десь тільки
Доноситься голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє по-
[тяглось,
В тім раю без краю воно за-
[ридало
Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спога-
[дало
І стиха до строю сопілки
Поплив із народнім до спілки
Мій спів.

Іван Франко.

V. Елегії.

78. Поки умре.

Поки умре ще в серці творча сила,
І дар пісень заглухне в тишині,
Немов пахуча та фіялка мила,
Що в'яне у пустому бур'яні, —

Я раз іще б хотів простерти крила
І побуять свобідно в вишині,
І оживить ті спомини, що скрила
Ворожа доля у душі на дні.

Вони живі донині в тій могилі,
Я чую їх, як рвуться, як печуть...
Спинити їх, здушити я не всилі.

Та чи знайду я сили, щоб відчуть,
Щоб пережити знов ті любі хвилі
І виплакать піснями їх ось тут?...

Іван Франко.

79. Як би ти знав.

Як би ти знав, як много важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце,
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює, — як би ти знав оце, —
Ти певно б поуз болю і розпуки
Заціпивши уста безмовно не минав,
Ти сіяв би слова потіхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки, —
Як би ти знав!

Як би ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,
Як чисті душі кривить і поганить
І труїть на ввесь вік — як би ти знав оце, —
Ти б злість свою, неначе пса гризького,
У найтемніший кут душі загнав,
Утіх не маючи та співчуття палкого,
Ти б хоч докором не ранив нікого, —
Як би ти знав!

Як би ти знав, як много горя криється
У масках радости, байдужности і тьми,
Як много лиць, за дня веселих, миється
До подушки горючими слізми, —
Ти б зір і слух твій нагострив любов'ю
І в морі сліз незримих поринав,
Їх гіркість власною змивав би кров'ю
І зрозумів ввесь жах в людському безголов'ю, —
Як би ти знав!

Як би ти знав! Та це знання предавнє
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс. Між бур життя й тривоги
Була б несхитна, ясна путь твоя.
Як Той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих:
»Не бійтеся! Це я«!

Іван Франко.

80. Спів відлетних журавлів.

Як осінні вітри дунуть
І на небо хмари сунуть,
Попід хмари сумно лиє
Ключ відлетних журавлів, —
Хто з них верне, хто загине...
Чути їх прощальний спів —
Попід хмари сумно лине
Ключ відлетних журавлів!

Сумно лине, сумно грає
І на крила забирає
Тепле літо, зелень яру
Під вирійний небосклін —
Спів несеться понад хмару,
В горах грає відгомін —
Забирає зелень яру
Під вирійний небосклін!

В небі хмара темна плаче,
В полі кавка чорна кряче,
В хаті тесля теше трумно —
Мому серцю чогось жаль,
Чогось сумно, дуже сумно...
Очі шлються в мрячну даль...
Нащо тесля теше трумно?...
Мому серцю чогось жаль!

Василь Пачовський.

81. І знов мені не привезла.

І знов мені не привезла
Нічого пошта з України!
За грішнії, мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом. Не мені
Про теє знать, защо караюсь,
Та й знать не хочеться мені!...
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї
І невеселії ті дні,
Що пронеслися надо мною
В моїй Україні колись.
Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо [мною,
Поки, мов хмара, розійшлись
Без сліз, роси тії святої.
І довелося знов мені
Людей на старості... Ні, ні!
Вони з холери повмирали,
А то б хоч клаптик переслали
Того паперу.
Ой, із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю понад морем,
Та розкажу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить і розважить,
І правдоньку мені скаже.

Тарас Шевченко.

82. Лічу в неволі дні і ночі.

Лічу в неволі дні і ночі,
І лік забуваю!
О, Господи! Як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають із собою
І добро і лихо;
Забирають, не вертають
Ніколи нічого —
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.
Каламутними болотами
Між бур'янами за годами
Три годи сумно протекли,
Багато дечого взяли
З моєї темної комори
І в море нишком однесли.
І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро,
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі,
Тії незримії скрижалі,
Незримим писані пером...

Нехай гнилими болотами
Течуть собі між бур'янами
Літа невольничі! А я —
Такая заповідь моя —
Посиджу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю дещо, заспіваю,
Та й знов мережать заходжусь
Дрібненьку книжечку. Рушаю.

І четвертий рік минає
Тихенько, поволі,
І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мережати. Змережаю
Кров'ю та сльозами
Моє горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Ніде на світі! Нема слів
В далекій неволі,
Немає слів, немає сліз,
Немає нічого,
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити;
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?...
Не варт вона твого жалю!
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами.
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все таки не ті люди,
Що на цій чужині.
Гуляв би я понад Дніпром
По веселих селах,
Та співав би свої думи
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,
О, Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою Вкраїну
Мої сльози, бо я, Боже,
Я за неї гину!
Може, мені на чужині
Лежать легше буде,
Як іноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси ж, мій Боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу! Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холоне,
Як подумаю, що, може,
Мене похоронять
На чужині і ці думи
Зо мною сховають,
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

А, може, тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять колинебудь
На Україну і падуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молодеє

Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою
І буде плакати за мною
І, може, Господи, мене
В своїй молитві пом'яне!

Нехай, як буде, так і буде,
Чи то плисти, чи то брести!
Хоч доведеться розп'ястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

Тарас Шевченко.

83. Під обухом.

I.

Тебе любив я, чар твій, хист,
Вершин гущаву, де вітри грають,
І кожну квітку, кожний лист,
Гаю! Гаю!

А нині серце змучив гріх
І вітер стогне, як плач по раї,
І вже б тебе я любить не міг,
Гаю! Гаю!

II.

Колись любив я твій кришталь,
Що рвав і мрії в журчання бистре,
І розливав мій сум і жаль,
Дністре! Дністре!

А нині б я в глухому сні
Сховавсь в холодне лоно бистре, —
От тим то ти страшний мені,
Дністре! Дністре!

III.

Лан колосистий, запах трав,
Вдихав здоров'я в серце кволе,
Я славив плід твій, квіття рвав,
Поле! Поле!

На моїй ниві хопта росте,
Зерна нема, стебло лиш голе, —
То й ти для мене чорне, пусте,
Поле! Поле!

IV.

Коли підняться дух хтів мій,
Я біг на верх ваш, в сині простори,
Де ближче, ясність, спокій —
Гори! Гори!

Днесь не шукаю в небі знаків,
В темні ті земні зарившися нори,
Нині б на вас я підняться не смів,
Гори! Гори!

Віктор Ґомуліцький.
Переклад *Івана Франка.*

84. Минули літа молодії.

Минули літа молодії...
Холодним вітром од надії
Уже повіяло. Зима!
Сиди один в холодній хаті:
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись, — нема,
Анікогісінько нема!

Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє,
Морозом очі окує,
А думи гордії розвіє,
Як ту сніжину по степу...
Сиди ж один собі вкутку,
Не жди весни, — святої долі!

Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить,
І думу вольную на волю
Не прийде випустить... Сиди —
І нічогісінько не жди!...

Тарас Шевченко.

VI. Оди.

85. Пісня молодости.

Молодецькі літа — то бурхливий поток:
Не страшні їм ні кручі, ні гори —
Для них, повних замірів і мрій і думок,
По коліна глибокеє море!

Ось попробуй — скажи, що минеться усе,
Що їх серце погасне з літами,
Що їх мрії, як вітер, життя рознесе
І розтопче своїми ногами —

Бережись! Їхнє слово — то куля метка,
Їхній сміх — то вогонь, — не повірять!
Та й хто зможе безодню душі юнака
Голим оком і міркою змірять?

Молодецькі літа — то орел молодий,
Що удосвіта з скелі злітає,
Тільки здалека вигляне промінь ясний,
Тільки барвами хмари вквітчає —

Він давно вже в дорозі назустріч йому,
Він давно уже сонце вітає!
Та і гріх, надзвичайна ганеба тому,
Хто з душею живою дрімає.

Хай в блакиті небес дужчий ворог чека,
Хай накинеться битись — байдуже!
Його віра одна невимовно зляка,
А, бач, молодість вірою дужа!

О. Олесь.

86. Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна та пуста і дика площина,
І я, прикований ланцем залізним, стою
Під височенною ґранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кожного чоло життя і жаль порили,
І в оці кожного горить любови жар,
І руки в кожного ланці, мов гадь, обвили,
І плечі кожного додолу похилились,
Бо давить всіх один якийсь страшний тягар.

І в кожного в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам з гори, як грім, гримить:
»Лупайте цю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносіть і труд і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу оцю розбить«.

І всі ми, як один, підняли вгору руки,
І тисяч молотів об камінь загуло,
І в тисячні боки розприскалися штуки
Та відривки скали; ми з силою розпуки
Раз-по-раз гримали об кам'яне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий,
Так наші молоти гриміли раз-у-раз;
І п'ядь за п'ядею ми землю здобували;
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кожний з нас те знав, що слави нам не буде
Ні пам'яті в людей за цей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по цій дорозі люди,
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,
Як наші кості тут під нею зогниють.

Та слави людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не багатирі.
Ні, ми невільники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо ґраніт;
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець, і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги гнівні та сердиті
І нас і намір наш і діло́ те кленуть.

Ми знали це, і в нас не раз душа боліла,
І серце рвалося, і груди жаль стискав;
Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла,
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не випускав.

Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
І щастя всіх прийде по наших аж кістках.

Іван Франко.

87. Слово рідне!

О, слово рідне! орле скутий!
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий!

О, слово рідне! Шум дерев!
Музика зір блакитнооких,
Шовковий спів степів широ-
ких,
Дніпра між ними левій рев!

О, слово! будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! вгорі спинися,
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним!

О. Олесь.

88. Привіт тобі, мій друже вірний, гаю!

Привіт тобі, мій друже вірний, гаю,
Повірнику моїх найкращих дум!
Все чисте, ясне, що лиш в серці маю,
Надихав свіжий запах твій і шум.

На твоїх полянах в відлюднім плаю,
Я розсипав свій жаль, губив свій сум;
У твоїх запахах, неначе в раю,
Окрилювався молодечий ум.

Під скрип могутніх конарів дубових
Складались першії мої пісні,
Слабії відгуки твоїх пісень чудових.

А в бурі рев, як громи навісні
Ламали твоїх велетнів корони,
У твоїх криївках шукав я охорони.

Іван Франко.

89. Ікар.

О, Ікаре нещасливий!
О, Дедалів славний сину!
Я мов бачу в цю хвилину
Вид і погляд твій звабливий.

Світлий образе блискучий,
Ти стоїш передо мною
Гордий силою міцною
І відвагою могучий!

Не спиняла тебе рада
Батька любого, старого —
В сяйві сонця золотого
Там була твоя принада.

З давніх літ вона манила
І зробилась ідеалом,
І юнацьким чистим палом
Тобі душу запалила.

Світло сонця чарівливе,
Джерело життя земного,
Світло сонця золотого
І ласкаве і пестливе!...

В нім знадна, могутня сила;
І для нього ти покинув
Землю, батька і — полинув,
Як почув у себе крила.

Не лякався ти Міноса,
Ти буяв в яснім просторі
І не знав, що в темнім морі
Знайдеш смерть коло Самоса.

Віск розтанув... І безкрилий
Впав ти, хлопче необачний!...
Та за вчинок свій розпачний
Став душі моїй ти милий.

Бо на крилах мрій щасливих
Я до сонця теж літаю
І на землю теж спадаю
З високостей чарівливих.

Але тим я не журюся,
Бо кохаю сонце красне,
Бо кохаю світло ясне —
Ним живу, йому молюся!

І коли мене покине
При кінці живуща сила,
Вільний дух мій вийде з тіла
І до сонця знов полине.

В сяйві ясного проміння
Він потоне і посполу
З ним спадатиме додолу
На земні всі сотворіння.

Микола Вороний.

90. До пісні.

Благословенна ти поміж жонами,
Одрадо душ і сонце благовісне,
Почата в захваті, окроплена сльозами,
О, раю мій, моя ти муко, Пісне!

Царице! Ти найнижчого з-між люду
Підносиш до вершин свойого трону,
І до глибин терпіння, сліз і бруду
Ведеш і тих, що двигають корону.

Твій подих — всі серця людські рівняє,
Твій поцілуй — всі душі благородить
І сльози на алмаз переміняє;

І дотик твій із терня рожі родить,
І по серцях, мов чар солодкий, ходить,
І будить, молодить і оп'яняє.

Іван Франко.

VII. Гімни. — Псальми.

91. Привіт Нілові.

Будь поздоровлений, о Ніле, свята ріко, що об'явилася на тій землі!

Приходиш у спокої, щоб дати життя Єгіптові.

О, Боже невидимий, що розганяєш темряву, що скроплюєш луги, щоб принести корм німим звірятам!

О, дорого, що сходиш із небес, щоб напоїти землю; о, приятелю хліба, що розвеселяєш хати!...

Ти є володарем риб, а коли зійдеш на наші поля, птиця не насмілиться торкнутися жнив.

Ти творець збіжжя, родитель ячменю: ти даєш відпочинок рукам мільйонів нещасних і навіки утривалюєш святині.

Єгипетський гімн.

92. Гімн у честь Озіріса.

І хор. Слава тобі, що піднімаєшся на виднокрузі і перебігаєш небо!

ІІ хор. Гостинцем твоєї святости є щастя тих, що на їх лиця падає твоє проміння.

І хор. Чи міг же б я йти, як ти йдеш, сонце, не спиняючись!

ІІ хор. Великий путниче просторів, що не маєш над собою пана і для котрого сотні мільйонів літ є одна мить.

І хор. Ти заходиш, але триваєш. Множиш години, дні і ночі, а сам триваєш по власних твоїх правилах.

Єгипетський гімн.

93. Давидова псальма I.

Блаженний муж на лукаву
Не вступає раду,
І не стане на путь злого,
І з лютим не сяде;
А в законі Господньому
Серце його й воля
Навчається, і стане він, —
Як на добрім полі,
Над водою посаджене,
Древо зеленіє,
Плодом вкрите: так і муж той
В добрі своїм спіє.
А лукавих, нечестивих
І слід пропадає, —
Як той попіл, над землею
Вітер розмахає.
І не встануть з праведними
Злії з домовини;
Діла добрих оновляться,
Діла злих загинуть.

Тарас Шевченко.

94. Давидова псальма CXLIX.

Псалом новий Господеві
І новую славу
Воспоєм чесним собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять ім'я Боже.
І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюду
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царів неситих
В залізнії пута
І їх славних оковами
Ручними окрутять.
І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І во віки стане слава,
Преподобним слава!

Тарас Шевченко.

В. ДИДАКТИЧНА ПОЕЗІЯ.

І. Байки.

95. На току.

Раз півень, риючись даремно у садку,
Побачив ворох жита на току
І зараз кинувся туди хазяйнувати,
Ще й курочку покликав помагати.
Принявся півень жито розгрібать
І буйні зерна вибирать.
Не довго довелось клювати,
Бо вийшов господар із хати,
Гостей непроханих пугнув,
А півень, мов наперекір, гукнув:
»Курлю! який це чорт там ходить«? —
Неначе доглядає, а не шкодить.
— »Ще й розкудачився, а киш відсіль«!
Гукає господар і зо зла кинув бриль.
Злетів на лісу півень, сорому не знає,
А курочка пішла тихесенько сама.
»Ох, то-то, то-то, то-то, — промовляє, —
Свого нема«...

Навчає баєчка великого й малого,
Бо заповідано давно,
Що краще зернятко своє одно,
Ніж цілі ворохи чужого.
І не на свій, як кажуть, коровай
Очей не поривай.

Леонід Глібів.

96. Пшениця.

Я бачив, як пшеницю мили:
То щонайкращеє зерно
У воду тільки плись — як раз пішло на дно,
Полова ж навісна пливе собі по хвилі.

Привів мене Господь побачить і панів:
Мов простий чоловік там інший пан сидів,
Інші ж, задравши ніс, розприндившись, ходили.
І здумав зараз я, як тільки поглядів,
Що бачив, як пшеницю мили.

Євген Гребінка.

97. Ведмежий суд.

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попелястий віл
На панській винниці пив, як мошенник, брагу,
Їв сіно і овес і сіль.
Суддею був ведмідь, вовки були підсудки.
Давай вони його по-своєму судить
Трохи не цілі сутки.
»Як можна гріх такий зробить!
Воно було б зовсім не диво,
Коли б він їв собі м'ясиво«, —
Ведмідь сердито став ревіть.
— »А то він сіно їв«! — вовки завили.
Віл щось почав був говорить,
Та судді річ його з початку перебили,
Бо він ситенький був, — і так определили
І наказали записать:
— »Понеже віл признався попелястий,
Що він їв сіно, сіль, овес і всякі сласті —
Так за такі гріхи його четвертувать
І м'ясо розідрать суддям на рівні часті,
Лисиці ж ратиці оддать«.

Євген Гребінка.

98. Орел.

Широким помахом крил дужих своїх
Високо піднісся орел сизокрилий,
Все вище та вище до хмар золотих,
Та й хмари високі його не спинили.

Злетів він над хмари й гукнув відтіля:
»Гей, хто ще зо мною? До сонця полинем«!
Та поклик могутній хоч чула земля, —
Ніхто не озвався за кликом орлиним.

А сам він ще вище тоді полетів,
Аж поки зовсім від землі заховався;
Він дихав повітрям надхмарних країв,
На сонце дивився і в світлі купався.

І рвався ще вище, але вже не міг:
Не стало ні сили, ні крилам підпори,
І смуток великий орел переміг,
І тихо спустивсь на високії гори.

Тоді зрозумів, що син він землі,
Що буде навіки до неї прикутий;
Але його небо манило здалі,
І вічно про нього не міг він забути.

І в час, як нудьга огортала його,
Як гидко ставало на землю дивитись,
Літав він за хмари до сонця свого,
Щоб ясним промінням на волі напитись.

А втомлений — знову на землю сідав,
На гору високу край темної кручі,
І другим створінням земним повідав
Про небо, про сонце, про зорі блискучі.

Валодимир Самійленко.

II. Сатири.

99. Пожежа.

В однім селі в небіжчика Кіндрата
Удень зненацька зайнялася хата.
Сиділи вдома і старі і діти —
Було велике свято —
Тому й гасити
Було б кому,
Але... Та краще вже почну
Казати спочатку...

— »Ой, лишенько! Пожежа! Пробі«!
Кричить сусід Методій
І рятувати
Біжить своїх волів
В повітку стрімголів.
Московка Катерина
Чимдуж до скрині,
Щоб витягти із хати
Жіноче шмаття.

Старий Прокіп
Кожуха хіп —
Та на городи,
Щоб зберегти від шкоди.

Мала Маруся
Жене скоріше гуси.

Галина, її мати,
Всі подушки із хати
Крізь вікна викидає,

Сусід Мусій
Щосили поспішає,
Щоб вулик свій
З садка кудись тягнуть,
Бо бджоли пропадуть.

І всі кричать і репетують,
На ґвалт щосили галасують:
— »Рятуйте, пробі, добрі люди.
Ой, Боже ж мій! Ой, що ж то буде«?

А що ж було?
Згоріло все село.

Тепер немає хати
Не тільки у Кіндрата, —
Ще й у Мусія, Катерини,
У Методія, Горпини,
У Прокопа і Галини,
Та й сусіди їхні бідні, —
Всі зазнали, що то — злидні.
Сльози ллють і долю лають,
А хто винний — не вгадають.

С. Пилипенко.

100. Гарну радоньку давали.

Гарну радоньку давали
Всі товариші мені:
»Трошечки зажди ти, друже«!
Так казали всі вони.

Ждав від них я запомоги
І без хліба я б пропав,
Та одна людина добра
Помогла — і жить я став.

Добрий, славний чоловіче,
Дав ти їсти, дав і пить,
І ніколи не забуду
Я тебе ані на мить.

Хтів би я тебе, мій друже,
Міцно-міцно обійнять,
Та не можу, бо не можу
Сам себе поцілувать.

Г. Гайне — переклад *М. Славинського.*

III. Притчі.

101. Притча про правдиву вартість.

Асока, цар премудрий, милосердний,
До ради царської звик був просити
Пустинників, аскетів, богомільців,
І пильно слухав, що вони казали.

Та це не в смак було його міністрам,
Дорадникам, вельможам, генералам
Сидіти поруч старців у лахмітті.
І стали нарікати на царя.

Одного дня поклав він перед ними
Дві скриньки. Перша щиро-золота
Ясніла від каміння дорогого;
Друга ж була звичайна, дерев'яна,
А шпуги позаливані смолою.

І мовив цар: »Мої міністри любі,
Котра з оцих скриньок вартніша буде«?

І одноголосно сказали всі:
»А вже ж вартніша оця золота!
Як можна, царю, навіть прирівняти
До тої позасмоляної скриньки«!

То цар велів скриньки повідчиняти.
І глянь: у золотій лежало стерво
Гидке, вонюче так, що мимоволі
Усякий аж ухопився за ніс.

А в смоляній лежали гарні перли
І пахощі і дороге каміння
Безмірної ціни. І дивувались
Міністри, генерали та вельможі.

А цар сказав до них: »Ну, що ж тепер?
Чи справді скринька золота вартніша«?
І, строго глянувши на них, сказав:
»Ця скринька золота, це ви, панове!
Назверх коштовна, гарна та блискуча,
Внутрі ж у вас незгода, гниль і зрада.

»А ця засмолена, це ті аскети,
Ті жебраки, старці та богомільці,
Що зверхньої краси давно зреклися,
Зате з душі своєї гнів і завись
І пристрасть випололи, наче хопту.
А досвідом і розмислом глибоким
Свій ум, неначе сонцем, прояснили«.

Так ось вам, золоті скриньки, наука,
Не надто гордувати смоляними,
Поки не бачили тих пахощів,
Перел, клейнодів, що є в них укриті.

Іван Франко.

102. Притча про рівновагу.

Був собі раз цар могутній,
Мав гурток дружини путній,
Іще й настрій щомінутний.

Коли доля їм щастила,
Втіхи в хату напустила,
Край усміхом навістила, —

То без суму і зневіри
Всі гуляли під гук ліри
І не знали краю й міри.

А як доля іскривиться,
Косим оком подивиться,
Горе втісі спротивиться, —

О, тоді по їх звичаю
Не було кінця і краю
Смуткові, плачу й одчаю.

Отже раз в такій годині
Дід, що просить милостині,
У царя був у гостині.

Раз прийшов, там танці, крики,
Регіт, скоки і музики.
Мов безумних дім великий.

Всі вертяться, плещуть, ска-
[чуть,
Мов ворони в гурті крячуть,
Діда мов зовсім не бачать.

Дід постояв остовпілий.
»Чи ви всі тут поцапіли?
Розходились, аж попріли«!

Дід вклонився: »Мир цьому
[дому!
Я прийду собі потому«.
І прийшов у дні шостому.

Бачить: всі — немов отруті,
Мов терпіли б муки, люті,
Охають у дивній скруті.

Цар сам, мов прибитий, хо-
[дить,
Мов на погребі заводить,
Смутки сіє, сльози родить.

Дід аж крикнув: »О, на Бога!
Що тут за печаль премнога?
Що за плач? Яка тривога«?

Цар, знай, хлипа: »Горе, горе!
Всіх нас лихо переборе!
Всіх заллє розпуки море«!

»Що за горе«? — дід питає,
Та ніхто гаразд не знає, —
Плачуть всі, то й він ридає.

Каже дід: »Вельможний царю,
Дам вам раду на цю чвару —
Не цурайтесь мого дару.

Ось вам перстень — не кош-
[товний,
З бронзи литий, не ґустовний,
Але він розваги повний.

В добрій чи лихій планеті
Завше майте на прикметі
Напис на його сиґнеті«.

Цар: »Якої ж хочеш плати?
Бо ж не слід, щоб цар багатий
Мав від діда дар приймати«.

Дід: »Візьми, ласкавий пане!
Це тобі за скарби стане,
А мені це зовсім тане«.

Дід вклонивсь і вийшов
[з хати,
Цар же напис став читати
І безмірно реготати:

»Що бувало, те манеться,
Що не було, ще станеться,
А що єсть, усе минеться«.

»От то мудрість«! — закри-
[чали,
І з царем всі реготали, —
»Ми ж це все й без діда
[знали«.

Та, подумавши, по хвилі,
Разом очі всі спустили
І носами покрутили.

Цар же, як прийшла турбота,
Або радість і охота,
Не рвавсь, мов сліпий до
[плота.

Лиш на дідів перстень гляне
Та й згада: »Добро й погане,
Все минеться й знов настане«.

І де гнів був і неввага,
Пристрасть, лютість, дика
[спрага,
Там приходить рівновага.

Іван Франко.

IV. Епіграми.

103. Хто помилок лякається.

Дурний, хто помилок лякаючись,
Не сміє братися до діла, —
Так як би я не їв, лякаючись,
Щоб кришка в голосницю не влетіла.

Іван Франко.

104. Книги.

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Іван Франко.

105. Тим цінніший скарб.

Тим цінніший кожний скарб,
Тим дорожча річ усе,
Чим гостріший в серце карб
Їх здобування несе.

Володимир Павлусевич.

106. Ти на ніч не дивись.

Ти на ніч не дивись...
Яка б ніч взагалі
Не була на землі —
Прийде ранок колись!

О. Олесь.

107. Неможливе.

Неможливо, — кричать боязкі, — досягти,
Бо добути його — то над людськії сили!...
Не кричи, а іди і візьми його ти:
Неможливе — це те, що не вдіяв ще смілий.

Борис Грінченко.

108. Як щасливий.

Як щасливий ти: з тобою
Зорі розмовляють,
А спізнаєшся з журбою, —
Всі тебе минають.

Микола Чернявський.

109. Поспішайсь!

Коли хочеш ти добро зробити, —
Поспішайсь його робити швидше,
Поки є його чинити сила:
Як багато вже таких бувало,
Що з добром барилися, аж поки
Час тяжкий робить лихе примусив.

Борис Грінченко.

110. Добра й зла наука.

Добру науку приймай,
Хоч її і від простого чуєш;
Злої ж на ум не бери,
Хоч би й святий говорив.

Іван Франко.

111. Самостійність.

Не звикай утертими стежками
Йти за другим сліпо, як у дим,
Бо, як стануть пастухи вовками,
Треба вівцям пастися й самим.

Іван Франко.

V. Приповідки й загадки.

112. Приповідки.

1. На Бога складайся, розуму ж тримайся.
2. До першого грому земля не розмерзається.
3. Спасівка — ластівка; а петрівка — голодівка.
4. Літом — сякий-такий бур'янець, а хліба буханець, то й ситий чоловік.
5. Я б дав дві зимі за одно літо.
6. Жили наші діди — не знали біди; стали жить онуки — набралися муки.
7. Доти чоловік добрий, доки його десятником не поставлять.
8. Коли не пиріг, то й не пирожися.
9. Все пани та пани, а на греблю й нікого.
10. Коли єсть хліба край, то й під вербою рай.
11. Що було, те сплило.
12. Де лихо пристане, там і трава в'яне.
13. У багатого повна піч, та й горить, а у мене одно поліно, та й те не горить.
14. Від ледачого поли вріж та втікай.
15. Коли люди до тебе добрі, а ти будь ліпший.

113. Загадки.

1. Без рук, без ніг, на дерево дереться?
2. Густий ліс, чисте поле, два соболі, два скла, труба, бомба, а в тій бомбі лепетайло?
3. Скільки на небі зірок, стільки на землі дірок?
4. Без дишля, без дуги: куди захочем, туди й поїдем я і ти?
5. Мовчить, а сто дурнів навчить?
6. Веселе дерево весело співає, кінь над бараном хвостом махає?

VI. Дидактична лірика.

114. Перли.

Є перли безцінні
На дні на морському,
Ще кращі перлини
У серці людському.

Багато тих перлів
Піски замулили,
А ми їх по світу
Ще більш розгубили.

Микола Чернявський.

115. Гурт.

Як мала у тебе сила,
То з гуртом єднайся ти:
Вкупі більше зробиш діла,
Швидше дійдеш до мети.

Як на силу ти багатий,
Не єднайся ти з гуртом:
Буде силу він спиняти, —
Сам іди своїм шляхом!

Борис Грінченко.

116. Слова й діла.

Хвилі не вір ти мінливій:
Вітер де віє, туди вона й б'є,
Беріг твердий незрадливий —
Він тільки певний притулок дає.

Слову не вір ти людському —
Хвилі у морі хисткім забуття;
Ділові вір ти міцному,
Ґрунтові зросту, основі життя.

Борис Грінченко.

117. Як сонце могуче.

Як сонце могуче, такий будь і ти:
На доброго й злого ти рівно світи,
Освічуй ім шлях, що до правди іти.

Як сонце — в надхмарному краї сіяй,
Низькому до себе сягнуть не давай:
Високеє небо — то рідний твій край.

Борис Грінченко.

118. Завтра.

Звикли завтра все людці робити,
Плентатись помалу до мети...
Звикни лиш робити все сьогодні —
І до неї перший прийдеш ти!

»Зроблю« — цього сахайся слова:
»Зробив«! — оце потужних мова.

Борис Грінченко.

119. Не високо мудруй.

Не високо мудруй,
Але твердо держись,
А хто правду лама,
З тим ти сміло борись!

Не бажай ти умом
Понад світом кружить;
А скоріш завізьмись
В світі праведно жить.

Іван Франко.

120. Гнів — це вогонь.

Гнів — це вогонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полум'я лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Як стій, загасне.

Як моряки в час бурі все з судна
У море мечуть, щоб судно влегшити,
А стихне буря, жаль їм стане страт,
Почнуть тужити, —

Так і гнівний у лютому розпалі
Не тямить, що здорове, що боляче;
А гнів мине — згадавши, що накоїв,
Запізно плаче.

Іван Франко.

121. Сам лицемірствує з собою.

Сам лицемірствує з собою,
Хто людським горем і журбою
Турбується з самохвальбою.

Хто при пирах, або в гостині,
Багаті сипле милостині,
Гроша ж не дасть своїй дитині.

Для людської хвали й реклями
Будує тріюмфальні брами,
А свояків пуска з торбами.

Про справи, буцім, дба народні,
Чужих вийма з біди безодні,
Свої ж і голі і голодні.

А ти про своїх дбай найближчих,
Про тих безпомічних, найнижчих,
Про тих безрадних і найтихших.

Що допімнутися не вміють
І явно зажадать не сміють
І жаль свій лиш сльозами гріють.

Про тих подбай, щоб зла тривога
Не гнала їх від твойого порога,
То матимеш заслугу в Бога.

Іван Франко.

122. Голос, що кличе в пустині.

Інколи з бурею враз прориває́ться
В уха юрбі безупинній
І вожакам, що брехні покланяються, —
Голос, що кличе в пустині.

Цей та той кинеться, жахом наповнений,
Збридне м'яке йому ложе,
І затремтить, мов убійник ізловлений, —
Та зрозуміти не може.

І завмирає неясний нікому
Голос, що кличе в пустині, —
Знов спить злочинець на ліжку м'якому,
Але покути не діє й донині.

Адам Асник — переклад *Івана Франка.*

Г. ДРАМАТИЧНА ПОЕЗІЯ.

123. З комедії п. з. „Ревізор з Петербургу“.

Річ діється в повітовім місті на Московщині в першій половині XIX віку. Випадкового подорожнього Хлестакова приймають у місті за визначного сподіваного високого ревізора із столиці.

ДРУГА ДІЯ.

Маленька кімната в гостинниці; ліжко, стіл, лавки, порожня пляшка, чоботи, щітка для одежі і т. і.

Перший вихід.

Йосип, служник Хлестакова.

Йосип (лежить на пановій постелі). А! Хай йому чортяка, як хочеться їсти! У животі так гурчить, немов би цілий полк заграв у труби... Таки не доберемось додому та й годі! Що ж робить! Другий місяць минає, як покинули Петербург! Проциндрив у дорозі гроші, а тепер і сидить, підобгавши хвоста, і не турбується. А було б вистарчило на дорогу, ще й як! Ні, куди ж пак! Йому заманулось показать себе в кожному місті! (Передражнює пана). »Гей Йосипе, біжи, напитай де кватирю, та не абияку! І обід замов якнайсмачніший... Я не можу їсти недоброї страви. Мені треба доброго обіду«. Ще хоч би щось путнє, а то мізерний регістратишка! З подорожніми знайомиться, а тоді в карти! От тобі й догрався! Ех, осточортіло вже мені таке життя. Вже в селі краще: хоч нема панства, так зате ж і турбот менше!... Але все ж таки, як піде на правду, то життя в Петербурзі найкраще. Аби тільки гроші були, а життя делікатне і політичне: театри, собаки тобі

танцюють, і все, чого душа забажає. Розмовляють усі так делікатно, як тільки дворяни вміють. Підеш, бувало, на Щукин — купці кличуть тебе: »Пане«! На перевозі на човні сідаєш собі поруч із чиновником... Не почуєш ніколи нечемного слова: кожний на тебе каже: ви... Очортіло ходити — береш візника, їдеш, мов пан, а не хочеш заплатити — гаразд: у кожному дворі є другі ворота — чкурнеш за браму, а там і нечистий тебе не знайде. Одно тільки погано: раз наїсися добре, а вдруге — трохи з голоду не луснеш так, як оце й тепер наприклад. А все він винен. Що з ним удієш? Пришле батько гроші, так він не те, щоб зберегти; куди там! Пішов гулять: їздить фіякрами, щодня біжи купуй йому білет до театру; минув тиждень, там дивися — посилає продавати новий фрак. Інколи прогайнує все до останньої сорочки. Далебі, правду кажу! А яке сукно дороге, англійське... Сотні півтори самий фрак коштує, а продасть тобі на базарі за двадцять... А про штани нема що й говорити — задурно йдуть. А через що? Через те, що він діла не робить. Замість щоб іти на службу, вештається по проспекті, в карти грає... Ой, коли б довідався про це старий пан! Не подивився б на те, голубе, що ти чиновник, а закотив би сорочку та всипав би тобі таких гарячих, що днів чотири чухався б. Коли служити — так служи! От і тепер сказав реставратор, що не дасть нам їсти, поки не заплатимо за давнє. Ну, а як не заплатимо? (Зідхає). Ох, Господи Боже мій! Коли б хоч якогонебудь борщу. Здається, цілий би світ проковтнув!... Щось стукає... мабуть, він. (Зіскакує хутко з ліжка).

Другий вихід.

Йосип і Хлестаков.

Хлестаков. На, візьми. (Дає йому капелюх і паличку). А ти знов качався на постелі?

Йосип. Та чого я мав качатись. Не бачив я постелі, чи що?

Хлестаков. Брешеш, качався: дивися, як усе покуйовджено?

Йосип. Та нащо воно мені? Хіба я не знаю, що таке постіль? Я маю ноги, я й постою. Нащо мені ваша постеля?

Хлестаков (ходить по кімнаті). А подивися лишень, чи нема там тютюну?

Йосип. Та звідкіля йому взятись? Аджеж ви ще чотири дні тому останній викурили.

Хлестаков (ходить і на всякий спосіб копилить губи. Нарешті говорить голосно і рішучо). Слухай... Гей, Йосипе!

Йосип. А що там?

Хлестаков (голосно, але вже не так рішучо). Біжи туди.

Йосип. Куди?

Хлестаков (зовсім нерішучо і не голосно, майже притихаючи). На долину, до буфету... Скажи там, щоб дали мені обідати...

Йосип. Та ні, я й іти не хочу.

Хлестаков. Як ти смієш, дурню?

Йосип. Та так. Чи піду, чи не піду, нічого з того не буде... Хазяїн сказав, що не дасть більш обідати...

Хлестаков. Як він сміє не дати? От ще дурниця!

Йосип. »Ще«, каже, »і до городничого піду; третій тиждень не платите грошей. Ви обидва з твоїм паном«, каже, »шахраї, а пан твій дурисвіт. Ми«, каже, »таких пройдисвітів та поганців бачили«!

Хлестаков. А тобі, дурню, зараз треба все те мені переказувати!

Йосип. Каже: »Так може всяке приїхати, осістись, набрати набір так, що потім і вигнати трудно. Я, — каже, — не жартуватиму, а прямо зажалення та в тюрму«.

Хлестаков. Ну, ну, дурню, годі! Біжи, біжи та скажи йому... Яка ж дурна худоба.

Йосип. Та вже краще я покличу сюди самого хазяїна.

Хлестаков. Нащо хазяїна!? Йди сам скажи.

Йосип. Та, їйбогу, паничу...

Хлестаков. Про мене, чорт з тобою! Клич хазяїна. (Йосип виходить).

Третій вихід.

Хлестаков сам.

Хлестаков. Страх, як хочеться їсти. Пройшовся трохи, думав, чи не перехочеться; ні, хай йому біс, не перехотілось. Ох, коли б я не проциндрив грошей у Пензі, було б із чим доїхати додому... Отой піхотний капітан здорово обчистив мене. Посидів усього чверть години й усе забрав. А все таки дуже кортіло б ще хоч раз з ним зі-

йтися. Тільки не довелось. Ну, який же поганий городок. У крамницях нічого не дають набір. Це просто таки погань... (Починає свистати ні це, ні те).

Хлестаков, Йосип і слуга.

Четвертий вихід.

Слуга. Хазяїн велів спитати, чого вам треба?

Хлестаков. Здоров був, приятелю! Ну, що, як здоров'я?

Слуга. Дякую, хвалити Бога.

Хлестаков. Ну, що, як у вас у гостинниці, чи все гаразд?

Слуга. Та, хвалити Бога, все гаразд.

Хлестаков. Багато подорожніх?

Слуга. Та таки досить.

Хлестаков. Слухай, голубе! Мені й досі не приносять обідати, так прошу тебе, будь ласка, скажи там, нехай швидше несуть. Бачиш, мені зараз після обіду треба буде дещо зробити.

Слуга. Та хазяїн сказав, що більш не дасть. Навіть хотів іти сьогодні скаржитися до городничого.

Хлестаков. Ет, що там скаржитися! Ти, голубе, сам поміркуй, що це таке? Мені ж треба їсти! Бо інакше я можу зовсім охлянути. Мені дуже хочеться їсти... і я це кажу не в жарти.

Слуга. Еге ж. Та він казав: »я не дам йому обідати, доки не заплатить мені за давнє«. Так він і сказав.

Хлестаков. А ти піди та розтовмач йому, умов його.

Слуга. Що ж йому сказати?

Хлестаков. Ти йому розтовмач, як слід, що мені справді треба їсти... Гроші само по собі... Він гадає, що як йому, мугиряці, нічого не станеться, як не попоїсть який день, так і іншим теж. От іще вигадка!

Слуга. Добре, я йому скажу. (Слуга і Йосип виходять).

П'ятий вихід.

Хлестаков сам.

Хлестаков. Одначе, це погано буде, як він зовсім нічого не дасть їсти. А страшенно хочеться, ще ніколи так не хотілось... А може б із одежі щонебудь пустити

на торг!... От хоч би штани, абощо, продати. Е, ні, краще поголодувати та приїхать додому у петербурзькому одязі. Шкода, що Йохим не позичив карети. А гарно це було б, їйбогу, гарно: приїхати додому в кареті, під'їхати таким чортом до якогонебудь сусіда поміщика перед ґанок, з ліхтарями, а Йосипа посадовити позаду у ліберії... Уявляю собі, як би всі заметушились! »Хто це, що це«? А лькай входить (витягається й удає льокая). »Іван Олександрович Хлестаков з Петербургу; зволите приняти«? Вони тюхтії і не знають, що то значить: »Зволите приняти«. До них як приїде який гусак-поміщик, то так, як ведмідь, і преться просто в вітальню. Підійдеш до гарненької донечки: »Панно, як я«... (Потирає руки і притупцює ногою). Тьфу! (Плює). Аж нудно, так їсти хочеться.

Шостий вихід.

Хлестаков, Йосип, опісля слуга.

Хлестаков. А що?

Йосип. Несуть обідати.

Хлестаков (ляскає в долоні і трошки підскакує на стільці). Несуть! Несуть! Несуть!

Слуга (з тарілкою і серветкою). Хазяїн дає оце востаннє.

Хлестаков. Ну, хазяїн, хазяїн... Напчихати мені на твого хазяїна! А що там таке?

Слуга. Зупа й печеня.

Хлестаков. Тільки дві страви?

Слуга. Еге.

Хлестаков. От, дурниця! Я цього не приймаю. Ти йому скажи, що це таке справді? Цього ж мало.

Слуга. Ні, хазяїн каже, що цього навіть багато.

Хлестаков. А сос де?

Слуга. Нема.

Хлестаков. Чому нема? Я сам бачив, як ішов позз кухню, — там багато варилося. Й у їдальні сьогодні вранці два якісь куценькі чоловічки їли сьомгу і ще багато дечого...

Слуга. Та воно і є... і нема.

Хлестаков. Як то нема?

Слуга. Бо нема.

Хлестаков. А сьомга, а риба, а котлети?

Слуга. Це для кращих.

Хлестаков. Гей ти, дурню!

Слуга. Еге ж!

Хлестаков. Порося ти погане!... Чому вони їдять, а я ні? Чому ж, побий їх чортяка, і я не можу так? Хіба ж вони не такі подорожні, як і я?

Слуга. Авжеж не такі.

Хлестаков. А які ж.

Слуга. Та які! Вони, звичайно, гроші платять.

Хлестаков. А я з тобою, дурню, і балакати не хочу. (Наливає зупи і їсть). Що це за зупа? Ти просто налив води в миску — ніякого смаку, ще й тхне чимсь. Я не хочу цієї зупи, дай мені іншої.

Слуга. Добре, візьму. Хазяїн сказав, як не хочете, то й не треба.

Хлестаков (захищає рукою тарілку). Ну, ну, ну, не руш, дурню! Ти звик поводитись так з іншими... Я, брат, не такий! Зо мною не раджу... (Їсть). Боже мій, що це за зупа! (Їсть далі). Я думаю, що ще ні одна людина на світі не їла такої зупи! Якесь пір'я плаває замість масла... (Крає курку). Ай, ай, ай, що це за курка! Давай печеню... Там зупи трохи зосталося, візьми, Йосипе, собі! (Крає печеню). Що це за печеня! Це не печеня!

Слуга. А що ж?

Хлестаков. А чорт його знає, що таке, тільки не печеня. Це сокира печена замість телятини. (Їсть). Розбійники, каналії! Чим вони годують! Аж щелепи болять, як з'їси один такий шматок. (Колупає пальцем у зубах). Поганці! Зовсім, як та дерев'яна кора, нічим не витягнеш, і зуби почорніють від таких страв. Злодюги! (Витирає губи серветкою). Більш нічого нема?

Слуга. Нема.

Хлестаков. Каналії! Поганці! І хоч би сякий-такий сос або щось солоденьке... Ледащо! Тільки деруть з подорожніх.

(Слуга з Йосипом забирають зо стола тарілки і виносять).

Сьомий вихід.

Хлестаков, потім Йосип.

Хлестаков. Так, неначе й не їв нічого, тільки дужче розохотився. Коли б дрібні, послав би на базар купити хоч булку абощо.

Йосип (входить). Там чогось городничий приїхав та розпитує про вас...

Хлестаков (перелякано). От тобі й на! Що за бестія отой реставратор, встиг таки пожалітись. А що буде, як справді впакують мене до тюрми? Що ж? Як би чесним способом... то я, може б... Ні, ні, не хочу. Та що він таке?... Як він сміє справді?... Що, хіба я йому купець або ремісник який? (Бадьориться, випростується). Що, хіба я йому просто скажу: »Як ви сміете? Як ви«... (У дверях ворушиться клямка; Хлестаков блідне й труситься).

Восьмий вихід.

Хлестаков, Городничий і Добчинський.

Городничий (увійшовши, спинився. Обидва злякано дивляться скілька хвилин один на одного, витріщивши очі).

Городничий (заспокоївшись трохи і витягнувши руки по швах). Добридень!

Хлестаков (кланяється). Моє поважання!...

Городничий. Вибачте...

Хлестаков. Нічого...

Городничий. Моя повинність, як городничого цього города, дбати про те, щоб подорожнім і всім благородним людям ніяких прикростей...

Хлестаков (зразу зупиняється трохи, а потім говорить голосно). Що ж робити?... Я не винен... Я справді заплачу... мені пришлють з дому... (Бобчинський заглядає в двері). Більш винен він... таку тверду дає телятину, як дерево... А зупа... чорт зна, чого до неї всипав, я мусів вилити її за вікно. Він мене голодом мучить цілі дні... чай такий поганий, тхне рибою, а не чаєм. Защо ж я... От ще вигадка!

Городничий (злякано). Вибачайте, я справді тому не винен. На базарі у мене телятина завжди добра. Привозять холмогорські купці... Люди тверезі і поводіння чесного. Я не знаю, звідки він бере таку. А якщо не так, то... Може б ви переїхали за мною на іншу кватирю?

Хлестаков. Ні, не хочу. Знаю, що це значить, на іншу кватирю: це значить, у тюрму. Та яке ви маєте право? Як ви сміете?... Я... я служу в Петербурзі. (Сміливіше). Я...

Городничий (набік). Ох, Господи, який же сердитий! Про все дізнався, все розказали прокляті купці!

Хлестаков (бадьоріше). Та ви хоч із усією командою, то... не піду! Я просто до міністра. (Стукає кулаками до столу). Що ви? Що ви?

Городничий (витягнувшись і тіпаючи усім тілом). Помилуйте, не губіть. Жінка, діти маленькі, не робіть нещасним!

Хлестаков. Ні, я не хочу. От ще! Що мені до того? Через те, що у вас жінка та діти, я маю йти в тюрму? Це мені подобається! (Бобчинський виглядає в двері і злякано ховається). Ні, щиро дякую, не хочу!

Городничий (труситься). Через недосвід, їйбогу, через недосвід, через убожество... Самі звольте подумати — казенної плати не вистарчає навіть на чай і цукор. А якщо й були які хабарці... то дуже невеличкі: щось там з їжі та на одежину. Що ж до унтер-офіцерської вдови, перекупки, котру я ніби вибив різками, так це брехня. Це вигадали вороги мої: це такі люди, що готові мене в ложці води втопити.

Хлестаков. Та що таке? То зовсім не моє діло... (Роздумавши). Одначе, я не знаю, нащо ви говорите про ворогів та про якусь унтер-офіцерську вдову. Унтер-офіцерша то зовсім інша справа... а мене не смієте вибить, до того вам зась... Дивися, який знайшовся! От ще! Я заплачу, заплачу гроші. Я через те й сиджу, що в мене ні шеляга.

Городничий (на бік). Ой, хитра ж личина! Ось! Якої загнув! Якого тумана пускає! Розбирай, як хочеш. Не знаєш, з якого боку й підступити. Ну, та спробую... Що буде, то буде, а спробувати можна. (Голосно). Коли вам справді треба грошей або чого іншого, то я ладен зараз допомогти. Мій обов'язок допомагати подорожнім.

Хлестаков. Позичте, позичте мені. Я зараз розплачуся з реставратором. З мене буде двісті карбованців, або навіть і менше.

Городничий (даючи гроші). Як раз двісті карбованців, не турбуйтесь і перевіряти.

Хлестаков (беручи гроші). Дякую, дякую. Я вам негайно пришлю із села... В мене це швидко.... Я бачу, ви благородна людина. Тепер інша справа.

Городничий (набік). Ну, хвала Богові, гроші взяв. Тепер, здається, гаразд піде. А я йому замість двохсот та чотири вкрутив.

Хлестаков. Гей, Йосипе! (Входить Йосип). Поклич сюди слугу. (До Городничого і Добчинського). Чого ж ви стоїте? Сідайте, будь ласка.

Городничий. Нічого, нічого, ми постоїмо.

Хлестаков. Прошу, сідайте, будь ласка. Я тепер бачу вашу просту вдачу і вашу щирість. А то, признаюсь, я вже думав, що ви прийшли, щоб мене... (До Добчинського). Сідайте! (Городничий і Добчинський сідають. Добчинський заглядає в двері і прислухається).

Городничий (набік). Треба бути сміливішим. Він хоче, щоб його уважали за інкоґніто. Добре, пустимо й ми туману. Удамо, що ми зовсім не знаємо, що він за особа. (Голосно). Ми, ходячи по службі ось із Петром Івановичем Добчинським, тутешнім поміщиком, зайшли навмисне до гостинниці довідатися, чи добре тут подорожнім, бо я не так, як інший городничий, котрому про все байдуже... Я, окрім служби, маю в душі християнську людяність, хочу, щоб кожну людину добре вітали, і ось, немов у подяку за ґе, доля послала мені таку приємну знайомість.

Хлестаков. Мені самому дуже приємно. Без вас я, признаюся, довго б ще сидів тут... Зовсім не мав чим заплатити.

Городничий (набік). Ну, ну, говори своє! Не мав чим заплатити! (Голосно). Насмілюся спитати, куди й у яке місце зволите їхати?

Хлестаков. Я поїду в Саратівську губернію, у власний хутір.

Городничий (набік, іронічно). У Саратівську губернію. Ого! І не почервоніє... О, з ним треба держатися обережно. (Голосно). Добре діло задумали. А от щодо подорожі, то одні кажуть, буває прикро, що коней часом нема, а іншому — це розривка для ума. Адже ви, мабуть, їдете більш задля власної розваги?

Хлестаков. Ні, батько мене кличе. Розсердився старий, що я й досі ні до чого не дослужився в Петербурзі. Він думає, що, як тільки приїхав, так зараз Володимира тобі і почеплять. Ні, я послав би його самого потертися трохи по канцеляріях.

Городничий (набік). Чи бач, як баки забиває, ще й старого батька приплів. (Голосно.) І надовго зволите їхати?

Хлестаков. Напевно не знаю. Мій батько упертий. Я йому просто скажу: як собі хочете, а я без Петербурґу жити не можу. За що ж справді я маю труїти своє життя з мужиками? Тепер не ті бажання, душа моя жадає просвіти.

Городничий (набік). Гарно зав'язав узлика! Бреше, бреше й не спіткнеться. А так навзір непоказний, низенький: здавалось би нігтем роздавиш його. Ну, та постривай. Ти у мене таки пробалакаєшся. Я тебе приневолю більше розказати! (Голосно). Справедлива увага. Що можна зробити в глушині? Ось хоч би й тут: ночі не досипляєш, сили свої покладаєш для батьківщини, не жалуєш нічого, а нагорода невідомо коли ще буде (оглядає кімнату). Здається, цей покій трохи вогкий.

Хлестаков. Поганий покій! А блощиці такі, яких я ще ніде не бачив. Як собаки, кусають.

Городничий. Дивіться, такий поважний гість і терпить — від кого ж? Від якихось паскудних блощиць, яким і на світ не слід було родитись. Здається, й темно трохи в цім покої?

Хлестаков. Ще й як! Зовсім темно. Хазяїн узяв моду не давати сюди свічок. Хочеш іноді щось зробити, прочитати, або прийде фантазія написати щось — неможна: темно.

Городничий. Чи не міг би я просити вас... але ні, я не достойний того...

Хлестаков. А що?

Городничий. Ні, ні, не достойний, не вартий.

Хлестаков. Та що ж таке?

Городничий. Я насмілився б... У мене дома прегарний для вас покоїк, світлий, тихий... Але ні, я почуваю сам, це занадто велика честь для мене... Не гнівайтесь, їйбогу, я так, по щирості запросив...

Хлестаков. Навпаки, я з приємністю. Мені приємніше у приватнім домі, ніж у цьому шинку.

Городничий. Ой, який же я радий! А як моя жінка зрадіє. В мене така вже вдача: гостинність із самого дитинства, особливо ж, як гість — освічена людина. Не думайте, що я кажу це з лукавства: ні, я не з тих, мої слова йдуть просто з душі!

Хлестаков. Дякую дуже. І я теж не люблю лукавих людей. Мені дуже подобається ваша прямота і щирість, і я, признатись, нічого більше не вимагав би, як тільки — виявляй мені прихильність і поважання, поважання і прихильність...

Дев'ятий вихід.

Ті самі і слуга разом з Йосипом.

(Бобчинський зазирає у двері).

Слуга. Веліли кликати?

Хлестаков. Еге, дай рахунок.

Слуга. Я ж недавно подав вам другий рахунок.

Хлестаков. Я вже не пам'ятаю твоїх дурних рахунків. Скажи, скільки там?

Слуга. Ви зволили першого дня взяти обід, другого дня тільки закусити сьомги, а опісля все брали набір.

Хлестаков. Дурень! Ще заходиться вилічувати! Скільки там усього слід?

Городничий. Та не турбуйтесь, прошу, — він підожде. (До слуги). Геть відсіль! Тобі пришлють!

Хлестаков. Та й то правда. (Ховає гроші. Слуга виходить; в двері визирає Бобчинський).

Десятий вихід.

Городничий, Хлестаков і Добчинський.

Городничий. А чи не бажали б ви тепер оглянути деякі заклади в нашому городі, от шпиталь, тощо?

Хлестаков. А що ж там таке?

Городничий. А так, подивитись, як ведеться, який лад...

Хлестаков. З великою охотою, я готовий. (Бобчинський висуває голову в двері).

Городничий. А як забажаєте, поїдемо до повітової школи: подивитесь, як викладають у нас науки.

Хлестаков. Добре, добре.

Городничий. Опісля, як забажаєте відвідати острог і міські тюрми, — подивитесь, як у нас держать злочинців.

Хлестаков. Та навіщо ж тюрми? Вже хіба краще оглянемо шпиталі.

Городничий. Як хочете. Як ви бажаєте їхати — у своєму екипажі, чи разом зо мною в бричці?

Хлестаков. Та вже краще з вами у бричці.

Городничий (до Добчинського). Ну, Петре Івановичу, для вас тепер немає місця.

Добчинський. Нічого, я й так...

Городничий (тихо до Добчинського). Слухайте, ви біжіть бігом, щодуху, і занесіть дві карточки: одну у шпиталь до Земляники, а другу жінці. (До Хлестакова). Чи можу просити дозволу написати при вас скілька слів до жінки, щоб вона приготовилася приняти шановного гостя?

Хлестаков. Та навіщо ж це? А проте, тут і чорнило, тільки паперу — не знаю... Хіба на оцій карточці.

Городничий. Добре, я тут напишу. (Пише і разом говорить до себе). А от побачимо, як піде діло після снідання. А є в нас губерська мадера, не показна на позір, але і слона звалить з ніг. Аби тільки дізнатися, хто він такий і до якої міри його треба боятися. (Написавши, віддає Добчинському, котрий підходить до дверей: але в ту саму мить двері обриваються і Бобчинський, що підслухував під дверима, летить разом з ними на сцену. Всі скрикують, Бобчинський встає).

Хлестаков. А що? Не вдарилися часом денебудь.

Бобчинський. Нічого, нічого, все гаразд, тільки на носі невеличка ґулька. Я забіжу до Християна Івановича, у нього є такий плястер, то воно й загоїться.

Городничий (роблячи Бобчинському докірливий знак, до Хлестакова). Це нічого. Уклінно прохаю, будьте ласкаві. А слузі вашому я сам скажу, щоб переніс пакунки. (До Йосипа). Перенеси, голубе, все до мене, до городничого — це тобі кожна дитина покаже. Будь ласка! (Пускає наперед себе Хлестакова і сам іде за ним, але, обернувшися, говорить з докором до Бобчинського). Вже й ви! Не знайшли іншого місця упасти! І простягся, як чорт знає що таке! (Виходить; за ним Бобчинський).

Завіса спадає.

Микола Гоголь.

ПРОЗА.

БІБЛІОТЕКА
НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ

I. Спогади.

124. На Сокільськім.

I.

О сьомій годині рано їхали ми жидівською бричкою найпоганішими вулицями Кут.

Коні скрутили вбік, віз скотився вдолину, і раптом перед нашими очима розкрився зовсім інший світ.

Гори!

Синьо-зелені стіжки, вкриті серпанками прозорої мряки, обсипані перлами роси, обкаджені кадилом живиці і запахом цвітів, — це передова сторожа Зелеменя, Шпиць і Говірлі.

А долом Черемош! Невеликий, а який жвавий, який дужий! Скільки в ньому життя, нічим не приборканого, якогось первісного життя, як вільно переливаються його хвилі долиною поміж горами, як шумно і гучно ревуть по каміннях, що скотилися з гір і лягли їм посеред дороги...

Віз котився понад самий берег, і здавалося, що могуча сила води тягне його до себе і пустити не хоче. То так здавалось, а в дійсності туди вела дорога, коли дорогою можна звати збір усякого каміння, починаючи дрібним, гладко виточеним, як заячий шріт, а кінчаючи таким, як буханець хліба, голова або гарбуз. Та ще як би воно було рівно розміщене, то нехай там, а то лежить собі лавами, скиртами, порогами, як оборонні вали на гряниці гірського царства.

Тією дорогою йшли або їхали напроти нас менші і більші ватаги жінок та чоловіків з бесагами на торг.

Чоловіки рослі і стрункі, як ялиці, жінки, звичайно,

багато нижчі, понад вік старі, з лицями, що нагадують жінок Сходу. Та зате, як лучилася гарна, то хоч пиши! Струнка, гнучка, з палкими очима, певна своєї принади. Їдуть на кониках-гуцулах, курять люльки й у своїх одягах мальовничих на тлі прекрасного краєвиду виглядають, як живі образи, як малюнки до оповідань Федьковича.

І можна б забутися, задивитися, заслухатися в ту безкраю симфонію барв і згуків, що розливаються по землі й по небі, над тобою й довкола тебе, як би — як би віз не гуляв разом з тобою по камінні у конвульсійному танку св. Віта.

— Що то нині! — потішає візник, — то колись сюди їхати була чиста кара. Тепер тут гостинець. Його вибудував небіжчик пан староста. За це йому фігуру на Сокільськім поставили.

— Мали защо! — гадаю собі про себе.

— Будемо їхати попри Сокільське, то пани побачать. Уже недалеко... Вйо-о!

І бричка скрипить, скиглить і стогне, перевертається з боку на бік і перевалюється крізь той гостинець Циклопів.

Ось і Сокільське!

II.

Я не раз чув про нього, читав і навіть бачив на нашій сцені якусь Сокільську дебру, але щоб вона в дійсності так сильно мене вразила, того я ніяк не сподівався.

Стіна, висока стіна, якої людським рукам не здвигнути, відбила світ. Луком нагнутим стоїть похилена над Черемошем і дивиться у воду. Дивиться віками віків і немов щось читає.

А той Черемош припав до неї, обіймає її й цілує. Раптом відіб'ється, кине собою й зареве, як ранений ведмідь. Грізно і завзято валить на ту гать муровану, що нею люди скували його і відділили від Сокільської, його, свобідного, сильного, безсмертного сина гір!

Заждіть! Він має час. У нього хвилина, у вас віки! Побачимо, хто кого переможе!

І потішений і втихомирений вертає в русло і переливається всіма фарбами розтопленого олова, срібла й опа-

лів, усіма заломами ліній, усіма відтінками тонів. Грається з камінням, що, мов діти, вскочили до нього, щоб скупатися, обливає їх, оббризкує піною, сипле росою дрібнесеньких крапель, дихає парою синявої мли. Любить ті бідні, безсилі кришини великих гір. Як дідусь — грається з дітьми. Інша річ — люди! Лише перед їх розумом уступає, тільки їх відвагою любується. Вважай, керманичу! Веди дарабу вправною рукою, бистрим зором сліди кожний камінь, помічай кожну течію, хитро та вміло та складно та вчас відбивай направо та наліво, бо як ні, то він тобою, як дитячим млинцем, закрутить і фурне, мов мізерною забавкою! І не почислиш своїх ялиць, не позбираєш костей, не побачиш тієї Сокільської, що стоїть дужа і висока, як княгиня в киреї шовкової мли, в короні золотого сонця...

А до Сокільської праворуч приставлено, як сходи до престола, велике камінюччя, поскладане одно на друге завбільшки скринь, скриньок і будинків. Віки помалювали його насіро й до сонця блищить воно, як із криці. А з-поміж тих незграбних, рукою природи тесаних, брил біліє одна висока й тонка, як стовп. То фігура пана старости.

І дивне диво! На найширшій гранці, на білому камені колюмни я прочитав великими чорними буквами витесані незабутні слова:

»Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди,
Настане суд«!

III.

Не знаю, чи можна було вибрати краще місце для оцих слів. Той вічний рев Черемошу, та Сокільська скеля і зміст цих слів — то щось одно. Здається, що Черемош не шумить і не гуде, лиш грізно лякає світ судом, здається, що зверху Сокільського якийсь могутній голос кличе: »Схаменіться«! — здається, що вся розгукана природа звіщає хвилю, коли розкуються заковані люди — настане суд!...

І на хвилю чоловік забуває все, тратить свідомість часу й місця й усіх дрібниць, що путають його вільне

»я«, та цілим своїм єством вслухується в той шум, у той рев, у ту невідому розмову природи, щоб дізнатися, щоб дослухатися, чи хвиля суду не надходить.

Заслуханий, не бачить хмари, що з-поза Сокільської скелі, як сукно, висувається і вітром та холодом дише. Перша блискавиця будить нас із задуми.

Робиться темно й холодно. Вода чорніє й рудіє, на скелі лягають тіні, а все небо — як залізний панцер. Тремтять квіти, тремтять листки, хиляються дерева додолу. Їх прошибає тривогою якесь передсмертне дрижання.

Чимскорше добігли ми до воза і пустилися в дальшу дорогу; — коні, розуміючи небезпеку, дерли зо шкіри. За нами гонила буря. На щастя, ми скрилися перед нею до Розтік.

Подали снідання: бриндзю, масло і гірську вуджену шинку. За сніданням ішла весела розмова, як, звичайно, по перебутій біді.

Нашу розмову перервав град, що товк до вікон, немов кулаками. Здавалося, що всі вітри із цілого світу збіглися в гори та взялися за чуби. А громи били так гучно, як би на кожнім версі стояла осібна батерія гармат. От-от, і цілу кітловину, у якій лежить село, затопить вода, занесе каміння, закине град і спалять блискавиці...

Забрало овес на покосах, понесло дараби світами, поторощило ялиці, а щонайкращі квіти в городці змішало з болотом.

*

А на Сокільськім, на скелі, стояла старостинська фігура, і якась незрима рука писала на ній:

»Схаменіться, будьте люди,
Бо лихо вам буде!

Богдан Лепкий.

125. Море.

I.

— Далеко море? Кудою дійти до моря? — Оце перше наше питання по приїзді до Одеси.

— Просто Преображенською, на розі звернете на Рішельєвську, зійдете на Катерининську площу, а там уже й Миколаївський бульвар над морем.

Ідемо спішно. Широчезні вулиці з пишними палацами, вікна вистав повні золота, шовків, квітів; городський сад із цвітучими живими килимами, масами розквітлих пахучих рож та кришталевими водограями. Ніщо нас не задержить по дорозі, все єство опанувала нетерпелива жадоба — побачити море.

Дорога спускається злегка вниз. Свіжий подув вітру охолоджує спеку. День погідний, ясний, а небо таке чисте й голубе, якого в нас і не видати. Чим далі сходимо вдолину, тим більше, здається, того неба; вгорі воно неначе зблідло, але внизу чудове, ярке, мов величезна плахта оксамитна, блаваткового кольору, усіяна шафірами, смарагдами, брилянтами, де-не-де біла хмарка чи перлина, а все те якесь неспокійне, ніби незначно дрижить, рухається, неначе свавільні діти для забавки безнастанно гойдають оксамитною скатертю та пересипають ті дорогі скарби з місця на місце. Яке ж воно чудово синє, розкішне, блискуче! Сходимо на бульвари — ах, це ж не небо на долині — то море...

Тінисті алеї бульварів, повні запаху цвітучих акацій. Гарні доріжки, живоплоти, штучні скелі, а далі двісті ступнів широких камінних сходів спускається до пристані. Тисячі щогол, мов густий непроглядний ліс, стріляють угору, безліч пароплавів, яхт, човників, усе купчиться при березі, неначе береже приступу до цих незмірних скарбів.

Стаємо в захваті й довго, мовчки, дивимося перед себе; чуємо, як той чудовий образ западає нам глибоко в душу, записується в ній незатертими барвами. Які б були дальші наші враження — гарні чи погані, веселі чи сумні, — то все таки там у глибині душі на самім її дні останеться воно — безкрає, таємне, гарне, як сонна мрія, море...

І не тільки наші очі воно так манить до себе; хто йде чи їде попри нього, кожного погляд тоне в ньому. Он на лавочці недалеко пам'ятника Пушкіна молодий батюшка з усією сем'єю; жінка, діти і нянька — всі дивляться на море. Старі військові інваліди тяжко волочать ноги за собою, але в очах їх зичливий привіт морю. Понижче за сосновим кущем нужденні бродяги розложили свій харч — між одним і другим вкушенням чорного хліба зір свій

звертають на море. На краю муру стара, поморщена бабуся вивела погуляти панських улюбленців-собак, але від них погляд її змучених очей утікає заєдно до моря.

II.

Майже пусті досі бульвари враз із заходом сонця починають оживлятися — різноманітний люд заливає доріжки, естраду займає військова музика, уставляють величезні інструменти, розгортають на пультах ноти. Палочка капельмайстра дає знак, і чудова музика огортає нас своїми мелодійними згуками, мов м'якими білими крилами. А внизу вечірній вітрець захвилював морем — на шафіровий оксамит заходяче сонце посипало своїми золоточервоними блисками. Мішаються сафіри, смарагди з топазами й рубінами, то наче западають у високий пух оксамиту, то знову, потрясені таємною рукою, виринають. Із-поміж лісу щоглів та коминів помалу маєстатично виринає на блакитне поле величезний пароплав. Його колосальний кадовб безцеремонно поре своїм дзьобом наші скарби, мішає їх, розтручує на всі боки, суне вперед, лишаючи по собі довгу, довгу срібняву дорогу. Закітлувало довкола, гнівні занепокоєні хвилі все далі й далі одні другим шлють звістку про сміліть корабля, який перервав їх свавільну забавку. Та помалу гнів утихає — пароход чимскорше втікає, суне вперед, і вже тільки облак білого диму на овиді значить шлях, яким смілі моряки повели його в далеку дорогу.

Хвилі заспокоюються, але перервана забава не повторюється; помалу гаснуть блиски одні за другими, оксамит темніє, переходить з голубого в ґранатовий, майже чорний — велетень хоче спочити.

Та на цю хвилю, мабуть, тільки й дожидано. Сотні різнобарвних електричних світел займаються скрізь по кораблях, човнах: великий маяк починає далеко на море кидати снопи червоного світла, яке стелиться на чорних водах кривавою дорогою. Насупроти нього бліде світло зірок мерехтить, немов крапельки роси на безмежному степу.

Довго в ніч дивимося на ці чуда...

Біля нас тисячна публіка снується по бульварах; гомонять, здається, всі мови світу. Жінки в дорогих легких убраннях, у високих баранкових шапках черкеси, турки

й араби в білих завоях, якась визначна муринська дама в гарному повозі усміхається з-під величезного білого капелюха — але все те, хоч інтересне й нове, не всилі одірвати надовше наших очей від величного, незрівняного своєю красою моря...

Олена Галичанка.

126. На руїнах Колізею.

I.

Я у вічнім місті, в Колізеї. Страшна будівля, ще страшніші руїни. Вид тих звалищ дає нам змогу додуматися, якою гарною, величавою, могутньою була ця будова за часів римських імператорів, що могла рівнятися з єгипетськими пірамідами. За вхід служило вісімдесят аркад, з котрих дві були призначені для кесаря й вищих урядовців, а дві для ґлядіяторів і їх товариства. Великі луки першого поверху спиралися на дорійських півколюмнах; луки другого поверху спочивали на півколюмнах йонських; третій поверх був украшений стовпами з коринтійським закінченням. На четвертому поверсі, замість луків, були вибиті в грубих мурах великі прямокутні вікна, що з них кілька переховалося до сьогодні. Довкола Колізею знаходилися найвеличавіші чуда, створені колинебудь римською архітектурою. Вулиці були вибруковані ґранітом, якого не знищили століття. Напроти головного входу сріблився величезний фонтан, у якому ґлядіятори вмивали свої рани, або холодили свіжою водою розпалене тіло, згортаючи із себе піт шкрябачкою зі слонової кости. Статуя Сонця, величезний колос із бронзи, якого сіяючий діядем сягав майже найвищого вершка Колізею, світився на мармуровій підставі, як золота брила. Он там недалеко на горбі видніла скупана в сонці палата кесарів, яка своєю величиною так і придавлювала людину, з безліччю бічних крил, мармурових сходів, що провадили до городів з терасами, отінених пурпуровими заслонами, розп'ятими на золотих деревцях. Всюди видніли статуї богів: на вершку дому кесаря, в кожному заглибленні ґалерії, на рогах вулиць, що ведуть сюди до Колізею, і на найвищих вершках тріюмфальних луків, які у віддалі переривають одностайність круговиду. До-

вкола амфітеатру міська юрба, подражнена гарячим сонцем і випарами крови, що видобувалися із землі, кітлувала й гуділа.

II.

Представлення зближається. Переходять невільники, похилені під тягаром амфори з фалернейським вином, оперезаної обручами, окрашеної зеленню. Вони вихвалюють доброту вина й запрошують до пиття. Юрба поступається старим лисим сенаторам, — із червоними, від прищів сорокатими, носами, — що тепер тільки одну роботу мають, як би то найбільше підлеститися кесареві. Від часу до часу переїжджають у позолочених повозах молоді римлянки, ледвещо вбрані, гарні, — вони одурюють своїми пахощами... Юрба виє... Входить до цирку золота римська молодь, потомки славетних Ґракків і Сціпіонів, умальовані й упудровані, угинаються під тягаром зброї, котрої не всилі носити, украшені квітами, покриті дорогоцінними каменями, оперті недбало на рамена азійських хлоп'ят.

Юрба метнулася через глибокі аркади до середини, щоб бачити криваві ігрища. Ось приходять найславніші ґлядіятори, оточені юрбою цікавих, що вітає їх, як королів; вони гордо та віднехочу відповідають на гучні привіти й захвати юрби. Почесті й відзнаки, якими обдаровувала старинна республіка своїх переможців, припадають тепер у паї цим мистцям смерти. Для них то вибудував кесар Веспазіян цей цирк і отвирає його торжеством, що триває сто днів, упродовж яких гине п'ять тисяч диких звірів, і триста людей кров'ю забарвлює землю. Тиберій запрошує ґлядіяторів до свого столу. Каліґуля підчас пиру поводиться з ними, як з товаришами. Нерон зідхає до слави — стати одним з них. Давня гармонія між духом і матерією, та чудова гармонія, яка, здається, сплила на землю із вселенної, — пропала, й на її місці запанувало уподобання у фізичній силі, яка ділає на змисли.

Галаслива юрба обсідає величезні ступені циркових рядів. Тут є місце для звичайних людей. Кожний римлянин може сюди увійти, крім невільників. Усе виглядає, як жива мозаїка. Тут видно шапку визволенця, там — шолом преторіянина, тут червоний плащ матрони, там білу туніку дів-

чини, або ясну тоґу звичайного горожанина. На найвищім поверсі моряки кесаря працюють у поті чола, розпинаючи при помочі шнурів і стовпців для охорони від жаркого проміння сонця великий пурпуровий дах. Пахощі розпливаються з алябастрових амфор, розставлених на мармуровій балюстраді, яка окружає криваву сцену. Коли здалеку загримить, як би з-під землі, рик лева або дрижанням проймаюче м'явкання тигра, юрба плеще в долоні, сміючися з дитячою радістю.

Ряд сиджень, найнижчий і найближче положений арени, є місцем, що викликає заздрість, бо звідси найдокладніше можна бачити булькотання крови і страшні корчі агонії, щось, що давало найвищий ступінь задоволення видцям. Тут були місця для вищих урядовців і інших достойників. Тут сиділи вестальські дівиці, одягнені в білі, ясні одяги, з мармуровим виглядом постаті. Жах збирав при наближанні до них, — така повага й така велич віяла з їх гордого чола, котре оживлялося й тратило свою штивність тільки тоді, коли вони витягали з-під заслони гарне рам'я, жадаючи смерти для переможеного. Тут на цьому місці сиділи сенатори, що змучилися останньою розправою в сенаті над тим, які нові почести признати кесареві, або що кесар на другий день має їсти.

Аж он задзвеніли срібні труби. Юрба вибухає криком і увінчаний золотом і лавром, як бог, входить кесар і тягне за собою червоний плащ. Він байдуже споглядає на підлещування юрби, безсилий і власною слабістю прибитий, умальований і вкритий окрасами, із невиразним виглядом лиця, з каламутними очами, котрими блудно водить довкола. Є тут красуні з усіх частей світу; але він з огидністю на них споглядає. Пересит життя так і відбивається в його очах. Пан і володар усього світу. Але який він нещасливий! Нещасливіший від того бідака, що сьогодні рано замітав арену, щоб на запрацьовані кілька асів купити собі шматок хліба.

III.

А нарід вітає оплесками кесаря-півбога, поки він не засяде на мармуровім престолі й поки на його знак не увійдуть ґлядіятори.

Всі видці з переможним вереском захвату вітають ґлядіяторів.

Чоловіки споглядають на них із заздрістю, жінки з пожадливістю. Всі подивляють принаду й красу півнагих тіл, атлетичні м'язи й зброю, яку кожний ґлядіятор має згідно з родом свого мистецтва. Одні мають на собі сталевий шолом, що сягає їм по плечі. Груди в них відслонені, а в правій руці широкий стилет; інші стискають у кулаці вигострений тризуб і не мають жадної оборони крім великої сіті, яку зручно закидають на свого противника і волочуть його по землі.

Уставлені рядом перед цісарською трибуною, з передсмертною зухвалістю складають честь кесареві.

„Morituri te salutant!" — гримить з грудей кожного з них.

Боротьба починається. Люди, що не чують один до одного жадної ненависти, які перед хвилиною по-приятельськи цокалися чарками, тепер, як смертельні вороги, шукають і виминають один другого. Приглядаються й обчислюють, як і де можна найвлучніше вдарити противника. Той із сіткою шукає ворога, що зближається осторожно, щоб досягти його мечем. Юрба нетерпеливиться і кричить, аж укінці сітка із жахливим свистом перетинає повітря, але не оплітає озброєного ґлядіятора. А цей гонить уже свого противника, що, бачиться, безборонний, хутко бігає по арені, почуваючи смерть за плечима. Вже вимірює смертельний удар, валить його з ніг і опирає стопу на грудях противника, але ось майнув у його пам'яті проблиск давньої приязні й він звертається до юрби з допитливим поглядом, бажає прохати про ласку для переможеного...

Та кровожадна юрба не хоче позбавити себе видовища. Виє розбішена. Вони ж бо прийшли бавитися й бачити кров. І ось підноситься сімдесят тисяч випрямованих рамен із затисненою долонею і великим пальцем руки, зверненим додолу.

»На смерть! На смерть«!

І стилет затоплюється в груди переможеного. Кров, неначе фонтан, скроплює арену й невільники тягнуть трупа до spolarium, де вже чимало накопичено людських тіл.

І далі забавляється римський нарід, дивлячися, як одні

падають з грудьми, роздертими стилетом, інші кидаються в корчах по арені, пробиті вістрями тризубів... Жінки вдихують з розкішшю випари крови, а патриції приглядаються з увагою конаючим, хотячи завчасу освоїтися із смертю й приготовитися до отворення собі жил при найменшій признаці цісарської неласки.

IV.

Відходять ґлядіятори, що лишилися при житті, ревуть дикі звірі в своїх леговищах, виголоднілі і подратовані запахом крови, що залітає до них. На арену виходять ряди полонених диких варварів, котрим дано до рук, як єдину оборону, слабий спис.

Сміється юрба, дивлячися на їх дивовижний стрій... З глибини криївок показуються виголоднілі дикі звірі, вискакують на арену, махають хвостом... Розкриваються їх пащі, наповнюють простір ревом... Довгий час видно, як по арені котяться в однім крузі серед рудої шерсти звірюк клуби людських тіл, усе разом як би якась одна жива несамовита маса. Тут і там з-посеред тієї маси піднесеться вгору долоня, щоб останнім зусиллям розпуки завдати удар, аж укінці упадають відірвані від тіла члени, кров б'є на арену. Чути харкіт агонії, хрупіт ламаних костей, клапання клів, мляскання язиків... Тиша. Спокій...

V.

Наближається найцікавіше видовище, що потрясе невгамованим сміхом випасені черева сенаторів і груди поважних матрон. Минулої ночі зловлено в давніх римських копальнях каміння якісь чудацькі єства. Це люди, оповиті вже віддавна таємницею, що прославляють пам'ять якогось незнаного жида, розбійника, який помер на хресті у своїй батьківщині. Живуть у братній згоді і спільноті, заховуються під землею, там співають свої побожні пісні і проповідують — нечуване диво! — що всі люди на світі є однакові перед одним Богом.

Серед глуму і посміховища юрби і серед штовхання й ударів, вимірених їм невільниками, входять на арену ці вороги суспільного ладу, анархісти, жертви сліпої заїлости

юрби: старці з білою, як сніг, бородою, похилені віком; випростовані, горді римські леґіонарії, на котрих видно сліди знущання над ними, поки їх ще сюди прислано; солодкі, бліді дівчата, що з їх очей віє якась незглиблена таємниця, відважні римські матрони, які покинули зіпсуття Риму, очаровані вогнем нової віри.

Не сподійтеся, щоб вони боронилися! Розчаруєтеся ними, бо вони позбавлять вас видовища! Вони не будуть бавити вас розпукою життя, яке захищає себе.

На колінах з піднесеними вгору руками, співають тихим і лагідним хором ті самі пісні, що їх співали під землею, в катакомбах. Лев потрясає головою і посувається один крок назад, як би здивований спокоєм нових жертв; занепокоєна — обходить довкруги пантера, прижмуруючи очі, неначе б приспана тим солодким співом і осяяна золотим сяйвом, яке розкривається над головами громади християн від завмираючого сонця заходу.

Це хвилинка.

Але остаточно звірячий інстинкт бере верх, гострі пазурі падають на жертви, захоплені в молитві, і кожна жертва, чуючи, як життя втікає з пороздираного тіла, здається, бачить, заслоненими кров'ю очима, небо, що отвирається і янголів, які спливають їй назустріч.

»Нехай вас ваш Бог спасе«! — кричить, сміючися, в почутті своєї сили, дика юрба.

Вони згинули. Благословили серед мук своїх катів. Це була нова в них сила, якої досі на світі ніхто не знав; це була — любов.

———

Сонце жарить, як перед двома тисячами літ. Довкола спокій. Там далеко видніється знак хреста: це копула на церкві Петра. Все минулося, але цей знак любови — з підземелля катакомб — лишився...

Михайло Посацький.

127. Бибух Везувія.

I.

Рано 9 квітня 1906 р. побачили ми Везувій, сповитий у хмари, з-поза котрих не можна було нічого розпізнати Програма нашого гуртка обіймала на цей день їзду возом

із Соррента до Амальфі, а далі до Салерна, а в Салерні —мали ми всісти на залізницю о годині 6 увечорі й вернути о годині 8 вечора до Неаполю. Дорога залізницею була та сама, якою ми переїхали сюди, цебто між морем і Везувієм через Помпеї, Торре-Анунціята, Торре-Ґреко і Портічі. Щодо повороту — цього були ми безпечні, бо бачили 8 квітня рано, що тор цієї залізниці лежить кілька кілометрів від ляви, та що він відділений від гори містечками і селами, які б мусіла перше всі забрати лява, поки б знищила тор. Та не передбачили ми однієї речі, а саме, що комунікація може бути знищена або перервана не тільки самим заливом ляви.

Переїхавши рано на другий бік півострова на берег салерненської затоки, ми були відділені цілий день від Везувія високими горами, які закривали перед нами і Везувія і дими, що плили з його нутра, а чудова природа полудневого підсоння розкривала тут перед нами всі свої принади і, дозволивши вирватися з грізного сумерку, що залягав північний бік півострова, веліла нам на хвилю забути про те, що діється по тім боці.

В Салерні прибули ми на двірець залізниці перед 6 годиною вечора; але поїзд, що їхав з Бріндізі, який мав нас повезти до Неаполю, спізнився маломіським звичаєм близько цілі дві години, так що ми, замість о 6 годині, виїхали аж перед 8 увечорі із Салерна. Поїзд був доволі повний, а по дорозі почало всідати чимраз більше людей. На стації Помпеї ми побачили величезний натовп утікачів; велика юрба всідаючих знов опізнила поїзд так, що до Торре-Анунціята прибули ми вже, як було зовсім темно. Тут побачили ми на стації кількатисячну юрбу людей, які кинулися на поїзд і почали силою вдиратися до вагонів. Були це люди, що втікали з поблизьких сіл. Припинилась уся контроля й усякий порядок; кожний вдирався, де міг; у нашім купе, призначенім для 8 осіб, найшлося їх відразу 15; одні сідали другим на коліна, або тиснулися, стоячи; ніхто не противився й не нарікав; зрештою вигляд і постава тих людей не були такі, щоб їм можна було спротивлятися. Ми дізналися про велику катастрофу, яку спричинив Везувій продовж останньої доби. Від Санто Джузеппе й Оттаяно нема ні сліду: доми засипало розпалене ка-

міння і знищила зовсім лява; церкви, до котрих сотками хоронилися люди, завалені під тягаром сажі і камінного дощу, що покрив крівлі; сотки людей знайшли страшну смерть під румовищами. Лява дійшла вже до Торре-Анунціята; там спинилася на цвинтарі, на котрім, як раз тепер, горять дерева і хрести; на Торре-Ґреко йде даді похід ляви. Це були вісті, з якими всіли до вагонів поїзду ті, що спромоглися врятувати життя з того страшного пекла. Поїзд рушив, а за хвилю на стації Торре-Ґреко повторилася та сама сцена з тією ріжницею, що ніхто вже майже з дожидаючих на стації не міг дістати місця в поїзді.

Ми рушили з Торре-Ґреко в напрямі до стації в Портічі, положеної в найвужчім просмику між Везувієм і морем. Не минуло більш, може, як десять хвилин, коли ввесь поїзд потрясся сильно і раптом став. Рівночасно почули ми страшенний шум, а на верхи вагонів посипався дощ піску і дрібного каміння. Одкриваємо вікно, а через нього влітає до середини вагону густа курява диму і темножовтого, дрібного піску, перемішаного з камінням. Всім нам стала перед очима страшна дійсність: ми присипані лявіною Везувія!

II.

Стоїмо на одкритому полі — довкруги темрява страшна така, що на один крок не видно нічого, і густа курява сажі і пороху, неначе взимі снігова завірюха. Чуємо крики залізничого персоналу; машина робить ще раз останнє зусилля, але поїзд більш уже рушити не всилі; зрештою не видно нікого з персоналу: ніхто не каже нічого і нема навіть кого запитати, що сталося й що станеться. В Італії взагалі не люблять інформувати подорожніх — тепер персонал занятий собою і пасажири йому не в голові. Стоїмо так довший час; у вагонах убивча задуха: дехто пробує відчинити вікно, але знадвору сиплеться гаряча курява; деякі пробують висісти, але грязнуть вище кісток у поросі і сажі Везувія; із страхом бачимо, що засип сягає вже до половини коліс. Раптом чуємо свист машини, але по ньому не наступає рух поїзду. Що сталося? З усіх вагонів починають вискакувати люди й біжать вперед поїзду. Але перед поїздом нема вже машини, а при поїзді нема нікого

із залізничого персоналу; персонал відчепив машину й поїхав з нею в напрямі стації Портічі — лишаючи нас усіх на ласку Божу і Везувія. А Везувій тим часом говорить щораз голосніше; щокілька хвилин відкликається глухий підземний гуркіт і щораз густіше падає на наш поїзд порох, сажа і густе каміння. Всі ми — обмазані сажею, неначе мурини, — маємо її повно в устах, очах і носі; задуха стає щораз більша, ситуація наша щораз більш грізна й непевна; стаємо щораз більш ізольовані від світу, поміч стає щораз трудніша і менш правдоподібна.

Пасажири, знаючи добре місцевий терен, розпізнають, що ми пробуваємо 4 км. від стації Портічі і стоїмо на території місцевости Резіна, побудованій на засипанім Геркулянум як раз під нами, і ми стоїмо як раз у місці, де Везувій колись продовж кількох годин засипав ціле місто! Свідомість того не причиняється до піднесення нашого духа; навпаки, становище наше велить бути на все готовим. У тій ситуації пережили ми довгі, без краю довгі, три години, що видалися нам цілою вічністю; ми наслухували із запертим духом свисту машини від сторони Портічі. Врешті, по трьох годинах наспіли тяжким, повільним ходом дві машини, спроваджені з Неаполя. Привезли вони людей, що при світлі смолоскипів із закаптуреними головами взялися розрушувати поїзд. Вкінці ми рушили за поміччю двох машин і, зупиняючись щохвилини, затягнулися ледве живі до Неаполя замість о годині 8 вечора — о годині 2 вночі. По нас уже ані цієї ночі, ані в найближчих днях ніякий поїзд не проїхав цим залізничим шляхом.

III.

А Неаполь не спав, не вважаючи на пізню пору; він дрижав увесь гарячковим зворушенням. Ще перед двома днями ніхто з неаполітанців не припускав, щоб містові самому могла загрожувати яканебудь небезпека; тепер застали ми місто в стані великої тривоги. Спричинив її безперечно в значній мірі безупинний наплив людности із сіл, знищених уже або загрожених вибухом, вигляд блідих, вистрашених лиць, кривавих ран, розпуки жінок, плачу дітей. Щохвилини приходили вісті про нововідкриті кратери, про нові знищення і жертви людські. А разом з тими ві-

стями плили на Неаполь щораз густіші клуби піску і диму. Скляна галя, що накриває двірець залізниці, перемінилася в чорну челюсть; на вулицях і площах камінний поміст вкрито грубим тяжким сірочорним ковром, по котрім ступається м'яко, неначе по пісковім морськім побережжі. Вчора ще змітано цей засип і чищено вулиці — тепер уже ніхто не пробує цього, бо Везувій в одній хвилині засипує все наново.

Їдемо з двірця, засипувані цим дощем, спішимо на берег на Партенопе і тут бачимо, що лявіни диму і сажі залягли цілу східню частину неаполітанської затоки; маємо враження, що якась гігантська, чорна колюмна сперлася горішнім кінцем об вершок Везувія, а долішньою частиною лягла в море. Тільки на заході видно шмат ясної блакиті, освітлений повним місяцем, котрий крізь смугу диму пробивається матовим світлом.

Надходить ранок; бачимо це тільки з годинників, але не бачимо його в дійсності, бо над містом і над затокою стоїть те саме сіре, олив'яне небо, та сама чорна хмара, що пливе з Везувія, з котрого падає далі так само густий дощ піску і сажі. Ранком цим починається день, який сміло можна назвати: dies irae et calamitatis!

IV.

Коло 7 години розтинаються алярмові сиґнали; біжить юрба народу, розтинаються страшні, серце роздираючі крики. Алярм обнімає ціле місто, з уст до уст пробігає звістка про страшну катастрофу. На торговій площі в Неаполі стояв старий великий будинок, у котрім приютилися на ночівлю бездомні нуждарі, яких Неаполь має велике число. На стару крівлю цього будинку сипався від кількох днів дощ піску й сажі, якого ніхто не згортав; аж урешті крівля не видержала тягару і завалилася, придавлюючи сотки нічліжан. Ціла їх сотка загинула відразу, а безліч ранених відвозять до шпиталю. Це перші масові жертви вибуху в самім місті. Отже Везувій дібрався таки до самого Неаполя! Ця подія викликає в місті страшне, нечуване схвилювання. Натовпи народу, особливо з найнижчих кляс, залягають площі; всюди крики, зойки, прокльони; торговицю оточує кордон війська, що його прориває юрба,

вдираючися там, де витягають і розпізнають трупи. Чути погрози на адресу управи міста; юрба прибирає грізну поставу.

Становище робиться страшне — справдішнє пекло. Зовні загрожує Везувій, усередині розрухи; будяться всякі людські інстинкти; назустріч ляві Везувія йде лява людської розпуки. Місто починає зовсім змінятися звичайний вигляд. Склепи починають зачиняти; школи так само замикають; театри відкликують вистави; готелі пустіють, чужинці поспішно кидають місто.

Здається, і для нас останній час — зробити те саме. Та не так легко негайно видістатися з Неаполя. Двірець залізниці занятий тисячами публіки, всі хочуть їхати в напрямі до Риму, бо це одна єдина дорога з Неаполя, що не йде попри Везувій, тільки в противнім напрямі. Від'їздить поїзд, але в ньому знайшли поміщення лиш ті, що вже заздалегідь залягли перон і силою здобули собі місця. На щастя, заряд залізниць пускає щогодини надпрограмові поїзди в напрямі до Риму. В однім із таких поїздів знаходить урешті з труднощами місце і гурток нас, українців. Виїздимо, проводжені ще довго хмарами Везувія, й аж у Римі скидаємо із себе шар сажі й пороху, яким окривав нас шість днів Везувій.

Та спомини тих днів остануться, певно, у кожного з нас до смерти.

Євген Олесницький.

128. Англійське домашнє огнище.

(Спогади з Англії).

I.

Я замешкав у старосвітському домі англійської купецької родини на одній з подальших вулиць Лондону. Відтоді починається моя ближча знайомість з англійським життям і світоглядом.

Крім щирої гостинности, яка зустріла мене, чужинця, в оцьому домі, ні родина ні сама хата не різнилася нічим замітним від соток тисяч інших англійських родин і домів, які складаються на західні частини Лондону.

Головними бруками, що перетинають місто здовж і впо-

перек, суне день і ніч навала возів, трамваїв, омнібусів, фіякрів, автомобілів. Усе те чинить глухий шум, подібний до шуму повені або моря. Але кількасот метрів убік від того бруку той клекіт і шум губиться в садах, розшибається по старезних деревах, зливається із шумом їх листя і завмирає та тихне. Відійшовши в той бік між сади, дістаєш враження затишного села або містечка, де вози належать до рідкостей, і пси, наслухаючи з нуди один одного, гавкають цілими ночами до місяця. Ще на вулиці лунають стуки відчиняних дверей, прохожих людей, голоси продавців овочів і молока. Але по садах буває іноді так тихо, що видається, немов би чулося шелест тіней, які падають з крислатих в'язів на траву й бігають під найлегшим подувом вітру.

Ніколи не побачиш нікого в дверех, ні у вікні, ні перед домом, хіба що він жде перед дверима на когось, поле в садочку або підливає квіти. Двері все заперті на ключ. Хто не знає лондонського життя, не розуміє англійської вдачі і звичок, тому найкращі лондонські вулиці видалися б містом завмерлих. Доми не мають із собою ніякої комунікації. Зверху почорнілі від дощів, позамикані, заслонені деревами, подобають краще на азилі глухонімих або нервово хорих, ніж на мешкання діяльних, запопадливих і енергійних купців, що розвиток усіх фізичних та умових сил поклали собі ясною метою і змагають до неї свідомо всіма способами.

II.

Англійська хата, хоч яка б вона була маленька, то не тільки »дах над головою«, як у нас її часто називають. Для англійця — це дороге серцеві родинне гніздо, найкращий куток на всьому світі. Він будує свою хату для себе й не дбає за те, чи зовнішній її вигляд подобається кому іншому. Від порога починається його домашнє огнище (home), й усі гадки й усі змагання англійця йдуть до того, щоб це святе огнище зробити царством спокою, безпеки і щастя. Чужинця, що переступить поріг цього дому, вразить любо передовсім вигода всередині хати. Певно, що матеріяльна вигода домівки — то ще річ сама собою непомітна. Це таке природне і звичайне явище, як те, що

страва поживна, піч гріє, а вікно пропускає світло до кімнати. Тим часом треба віків культурної праці на вироблення того зрозуміння, що ціль хати — бути вигідною. Тим самим коштом і заходом можна покласти хату вигідну і хату таку, як у нас кладуть люди. Але тут саме показується культурна ріжниця між англійським розумінням вигоди й нашим. Англієць називає комфортом добре припасовані вікна і двері, практичну кухню, домову лазню, прості, але тривкі меблі, добрий матерац на постелі, поживний кусень м'яса і філіжанку доброго чаю. Невже ж прийшло б у нас кому на думку називати такі речі »комфортом«?

До мене навідався мій приятель Даріян.

— Чи думав ти коли, — кажу, — яка найбільш замітна ріжниця між українським домашнім життям і тутешнім?

— Ще й як часто, — сказав Даріян. — Мені не сходить з гадки, що у нас, коли чоловік пошиється в пір'я, то купить фортепіяно або більярд. Так само півцивілізовані кафри купують циліндри і ланцюжки від годинників, але ходять немиті й босі. Тут починають люди від ванни і кухні. Це дійсно насушні потреби.

III.

Тим часом вбігла до гостинної кімнати, де ми сиділи, наймолодша донька господарів, дев'ятилітня дитина. Даріян бував віддавна гостем у цьому домі, діти кликали його вуйком і незвичайно любили.

Мала Нелі сплеснула з утіхи руками й сіла безцеремонно на Даріянових колінах.

— Дивіться, пане, — сказала, звернувшися до мене. — Вуйко виглядає так, як Гері Ервін (Irving), тільки що молодший. Усі ладні люди бувають і добрі. А вуйко такий непоцтивий. Усе перше брав нас із собою до парку, а тепер уже не хоче. Я сама веслувала раз здовж через усю серпентину. Попросіть ви його, Айвен. А потому там такі чудові коні. Які то десь щасливі ті люди, що їздять на конях Ротенров (Rotten Row).

— Певно, що дуже щасливі, — казав Даріян, — ніхто не прозиває їх непоцтивими вуйками. Всі вони мають

сестріниці, що грають їм мазурки, довго, по кілька разів одну і не дають просити себе.

— О, вуйку немилосердний, я також уже буду добра і слухняна. Тільки візьмеш нас до парку, добре?

І, поцілувавши вуйка, стрибнула до піяніна заграти Даріянові мазурку. Її дрібна рука не мала ще ані сили ані вправи грати нервові мелодії Шарвенки, ні удержати їх діяпазону. Але при клявіятурі на високому табуреті виглядала, як уособлення дитячої щирости й невинного захвату, а її гра ворушила серце ніжними, наївно невикінченими акордами.

Коли опісля Нелі перестала грати, Даріян умовився з нею, що підуть у суботу до Гайд-парку і почав розпитувати її про знайомих.

— Скажи, Нелі, що татко писали? Чи у мами багато роботи? Кого найбільше любить Нелі з учительок?

Мала Нелі рада була говорити про всі дорогі для неї особи. Татко писав, що тепер у Каїрі, здоровий. Мама смажить мармеляду і зараз вийде до гостинної. А з учительок любить найбільше міс Колінс, бо вона оповідає про Шкоцію, а Шкоція — то найкращий край на світі. Коли вже буде старша, заложить фабрику, наскладає багато грошей, тоді поїде до Шкоції і купить там котедж.

— Дуже добре, — кажу, — але як буде виглядати ця вілла?

— Буде дуже маленька, — щебетала Нелі. — Але повинна бути вся із сірого каменя, із череп'яним дахом і обросла повоєм. Усередині буде вся вистелена такими тапетами, як перла. А на вікнах будуть гарні квіти.

— Які ж коври будуть? Певно також темно-перлові? — докинув Даріян.

— Ні, ковер буде тільки в гостинній, такої барви, як сталь, а інші кімнати буде застелено лінолеєм, бо його можна змити й усе свіжий.

IV.

Так говорила мала Нелі, а хоч у її мріях було багато дитинства, то не менше знати було і щиру любов до домашнього огнища, сильнішу над усі інші змагання й пориви. Її вчено змалку розуміти вартість власного, вигідного і гар-

ного помешкання. Вона знає докладно, як треба уладити кухню, лазню, їдальню, спальню і гостинну. Цього вчать найдокладніше в школі на відповідних моделях з поясненням, які уладження найпрактичніші і найтривкіші. Слово „home“ вимовляють у школі з пієтизмом таким самим, як слово „Great Britain“, або „Fatherland“. Навіть бурси, доми поправи і шпиталі, хоч уладжені без того тепла, яке дає батьківська хата, будовані так, щоб пригадували хоч почасти родинні доми.

У всій системі виховання провідною думкою являється засада, що підставою сили й величі Англії ніщо інше, як святе, безпечне і здорове домашнє огнище. Почуття власної гідности — то психічний мотив, яким користується виховання. Всі рабські інстинкти, як сліпий послух для когобудь, ідолопоклонство в різних формах і лизунство, викорінюється свідомо, систематично і немилосердно, а на їх місце кладеться ідеали моральної й матеріяльної самостійности, чемність для старших і для жінки, християнську етику і почуття власної гідности.

Кожна дитина виховується в тому дусі, що незалежність — це найбільший скарб, яким може втішатися людина. Закон каже, що британець не обов'язаний здіймати капелюха ні перед ким, навіть перед королем. І мужчини не шапкують перед собою до землі, як по деяких знайомих мені краях, ані навіть не доторкають капелюха. Здіймається капелюх тільки, віддаючи уклін жінці або королеві, коли покажеться між народом. При підписуванні конституції пери стають перед королем у капелюхах на знак, що не думають уступити ні крихти із своїх прав і віддають владу у королівські руки з виразним застереженням незалежности.

При одній нагоді мала явитися перед Едвардом VII депутація секти квекрів, яким релігія забороняє виразно здіймати капелюха перед кимбудь. Їм признано в засаді право увійти до авдієнційної залі в капелюхах, але з чемности для короля вони згодилися, що кожному з депутатів окремий льокай здіймав капелюха з голови і держав його, поки не скінчилася авдієнція. Потім ще в залі понадівано їм капелюхи, і квекри вийшли, не порушивши своєї засади.

V.

Все ж таки рівнобіжно із цією свободою йде також пошана для інтересів ближнього. Виразом того є звичай, у цілій Англії заховуваний скрупулятно, що увійти до чужої хати не личить, поки не вийде хтось із тієї хати й не запросить до середини. Увійти без дзвонення до хати має право тільки домашній, і ніхто інший не поважиться ніколи того зробити. Мені доводилося бачити вікові пані, які в найбільший дощ і студінь дзвонили до відчинених припадково нарозстіж дверей добре знайомої родини і не важилися увійти навіть на поріг, щоб захоронитися перед зливою.

Така залізна консеквенція і лад характеризує також родинне життя в домі. Вже самий плян кімнат придумано так, що він відповідає поділові функцій родинного життя і господарства. Крізь входові двері від вулиці входиться до сіней. Сіни переділено від головних дверей ще одними скляними дверима так, що, коли навіть зовнішні двері стоять отвором, ще ніхто не загляне до середини дому з вулиці; з малого коридору перші двері набік ведуть до гостинної. Другі двері з коридору, глибше, ведуть до їдальні; треті двері, просто входових, ведуть до кухні. З того самого коридору ведуть також сходи на поверх, де містяться спальні, окремі, звичайно, для кожної особи, навіть малих дітей. Там також дістають поміщення на ніч гості і міститься лазня. Зрештою живуть гості разом з родиною. Служниця має також свою спальню. Між поодинокими кімнатами нема безпосередньої комунікації. З одної тільки кухні виходиться до пральні, а з пральні на подвір'я. На подвір'ї, обведеному високим муром, міститься комірка на дрова та на різні причандали.

VI.

Так виглядає розклад англійської хати. Відповідно до матеріяльних засобів буває в деяких домах кімнат менше або більше, напр., замість окремої гостинної, їдальні й кухні буває одна кімната, замість чотирьох спалень бувають тільки дві. Але ніколи нема постелі на долині, в кухні або в їдальні, навіть у найбідніших хатах пролетаріяту. Вже

з огляду на самий плян наші доми являються в прирівнянні до англійських примітивними шопами.

До того раціонального пляну кімнат пристосовано консеквентно розклад меблів і все домашнє господарство. Через день уся родина живе надолині, власне — поза домом. Спальні нагорі вітряться тоді і прибираються. Ліжко, умивальня і комода на білизну — то меблі, які стоять у спальні. Чим менше їх, тим чистіше можна удержати спальню. Але й ще одну провідну думку видно в системі умеблювання. Меблі мають служити певним ясним цілям. Прикраси — то річ другорядна. Тому бачимо в англійських домах менше вистави й більше вигоди. Меблів мало, але вони тривкі, сильні і потрібні. По робітничих домах мені доводилося бачити комоди і столи з грубих магоневих брусів. Зате не побачиш там кривих дзеркал, штучних квітів, сорокатого лахміття, що називається у нас жіночими робітками, та картин на стінах, поза якими люблять плодитися блощиці.

В кожній кімнаті міститься, замість печі, коминок на подобу старофранцузького cheminée. Огонь на тім коминку горить вільно й удержується цілими днями, бо люди люблять бачити тут горючу ватру, справдішнє домашнє огнище, удержуване із щирим пієтизмом для тепла і відради. Над коминком висить більше дзеркало, а на ґзимсі стоїть годинник. По обох боках ватри стоять вигідні фотелі.

Це був би в найзагальніших нарисах образ англійського домашнього огнища, такого, яким зробила його довговічна культура та історія цього вільного народу. Палац князя різниться в Англії від хати робітника тільки розмірами і матеріялом, ужитим на будову. Зрештою провідна думка в будові однакова: плян відповідний національному поділові життєвих функцій родини.

Іван Петрушевич.

129. Спомини про Тараса Шевченка.

I.

В 1847 р. Шевченка заслано в оренбурзький корпус. Йому, як народньому поетові і художникові, було заборонено брати в руки перо й оловець. Жандарм привіз його в Оренбург у червні 1847 р. уночі просто до вартівні, де

Шевченко проспав ніч на голій долівці. Вранці командир Ліфлянд відправив його у касарні 3-го оренбурзького лінійного батальйону. Того ж самого дня по Оренбурзі рознеслася вістка, що прибув Шевченко. Земляки зараз пішли у касарні і випросили його до себе на кватирю. Зустріч із Шевченком була пам'ятна: і він і ті, що прийшли до нього, плакали, — не знаю, чи з горя, чи з радости, що побачили свого рідного поета. Увесь день він пробув серед земляків, співав рідні пісні, читав дещо із своїх творів і був нібито не дуже сумний: але видно було, що він багато таїв у душі і хотів, наперекір долі, бути вищим над неї. В дорозі від Петербурґу до Оренбурґу він був усього 9 днів; від такої незвичайної для нього дороги, від безсонниці, а також переміни клімату він занедужав на легку пропасницю.

Другого дня вже було відомо, що його призначено до Орської кріпости. Земляки радили йому, як недужому, записатися до лазарету на два тижні, а тим часом сподівалися поклопотатися, щоб його лишили в оренбурзькому батальйоні, де Шевченкові можна було жити хоч трохи вільніше. Але він не згодився на це через те, що ненавидів лазаретів, а друге через те, як він казав, що ніколи ще нікого не обдурював. Просити ж за себе він не дозволив, бо не хотів у таких обставинах принижувати своєї гідности проханням. Днів через три його одягли в солдатську одежу. Коли він приміряв мундир та шинелю, тоді йому уявилася вся його будущина, і сльоза натискалася до очей, але він зумів здержати свої почуття в касарні. Йому настільки бракувало знайомости життя, особливо життя солдата, що він, навіть не відаючи про те, що йому принесено одежу, котра звичайно шиється на кошти казни, запитав унтер-офіцера, що коштує одежа? Унтер-офіцер, не запиняючись, відповів, що 40 рублів, і Шевченко зараз же заплатив гроші. Але якийсь офіцер, довідавшись про це, відібрав у унтер-офіцера гроші і вернув їх Шевченкові.

II.

Через тиждень Шевченка приділено до лінійного оренбурзького 5 батальйону і відослано в Орську кріпость, де командиром був тоді генерал-майор Ісаєв, чоловік старий

і доволі добрий. В Орському Шевченко швидко познайомився з поляками засланцями: один з них Фіґнер, що був учителем дітей Ісаєва, зійшовся із Шевченком ближче, ніж інші. Завдяки йому Шевченка принято в домі Ісаєва і дозволено жити в нанятій кватирі. Через місяць після приїзду Шевченка я був в Орському і скілька днів пробував з ним. Його життя, дякуючи Ісаєву, було досить не погане: більшу частину часу він проводив або за книжками, або в розмовах з поляками.

Але в 1847 р. вмер Ісаєв; отоді то настав для Шевченка тяжкий час. Командир батальйону Мєшков (з простих солдатів) виказував над ним усю силу своєї власти. Він перевів його в касарню, де Шевченко спав і цілісінькі дні проводив на брудному своєму ліжку, що було в касарні в числі інших 50. Приїжджаючи туди доволі часто »по службі«, я все провідував Шевченка і бачив тодішнє його життя в касарні. Товариство п'яних, розпусних солдатів, тяжке повітря, сміття, невпинний крик — усе те страшенно бентежило Шевченка; але він не відважувався просити Мєшкова про полегшу. Та цього солдата-майора багато людей просило про дозвіл Шевченкові жити на окремій кватирі; але він не любив Шевченка за його непокірну вдачу, за те, що він не вмів і не хотів нікому кланятися, і щодня, разом з іншими, водив його на муштру. В касарні Шевченко багато читав, дістаючи книжки у знайомих. З особливої ласки дозволяли Шевченкові іноді провідати знайомих на годину або дві; але ж цей його вихід рідко проходив для нього без якихось приключок. Солдати, товариші Шевченка, користуючись із того, що його нема, викрадуть, бувало, з його шафки книгу, та й заставлять у шинку. Вернувшися додому й не знаходячи якоїбудь книги, він уже знав, де вона, і питав товаришів тільки про те, в якому шинку і за скільки книгу дано в заставу, і викуповував звідтіля вже її сам.

Уліті він часто ходив до берега ріки Ори і там поміж кущами пролежував по кілька годин, мріяв про рідний край, про минуле, але боявся, як казав, зазирати в будучину. Там на самоті він виймав з-поза халяви клаптик паперу й оловець і записував свої поетичні відхнення, з якими таївся не тільки від начальства, але навіть від інших знайомих.

III.

Так Шевченко жив до літа 1848 р. В цьому році прибув до Оренбурґу капітан-ляйтнант Олексій Іванович Бутаков, що їхав для дослідів Аральського моря. Потребуючи художника для змалювання морських берегів і зачувши про те, що в Орському пробуває Шевченко, він просив командира корпусу Обручова, щоб приділив до його експедиції Шевченка, як художника; але генерал признав це неможливим, пам'ятаючи про заказ Шевченкові брати у руки перо й оловець, і, замість Шевченка, приділив до Бутакова польських засланців Залеського та Турно. Тоді Бутаков випросив до експедиції Шевченка, як матроса, і від'їхав разом з ним у степ 1848 р. Про подробиці цього життя мені невідомо, але Шевченко казав, що Бутаков був для них дійсним товаришем, що час вони проводили доволі весело, що Шевченко із Залеським та Турно малювали все, коли тільки для того була хоч малесенька можливість.

Восени 1849 р. вони всі вернулися до Оренбурґу, де Шевченко і його товариші жили в одній хаті і користувалися повною свободою. Завдяки Бутакову життя Шевченка значно поліпшало; його приймали у найкращих домах; він малював і писав та, малюючи портрети, заробляв гроші для своєї потреби. По від'їзді Бутакова в січні 1850 р. до Петербурґу, Шевченко замешкав у полковника Карла Івановича Герна, де йому жилося, як і попереду, досить добре. Але в травні 1850 р. доля знов поглузувала над ним. Офіцер оренбурзького батальйону Ісаєв (родич колишнього командира Орської кріпости, що недавно приїхав з якогось петербурзького кадетського корпусу), зробив Обручову донос, що Шевченко листується із своїми знайомими і малює портрети. Обручов знав, що Шевченко живе в Оренбурзі на волі, що пише й малює, але хоч і який був суворий узагалі, а особливо до воєнних, якось не мав сумління добивати нещасного Шевченка. Та отримавши офіціяльний донос, він зараз звелів зробити у Шевченка ревізію, а його посадити в арешт. При ревізії знайдено скілька малюнків та листів. Обручов відослав усі листи в »III отдѣленіе« до Петербургу, де їх, розуміється, лишено без уваги, окрім одного листа, в котрім писав Шевченкові один знайомий, що в Петербурзі є багато молодих людей, які

живуть під доглядом поліції, з котрими він знайомий, і що всі вони поділяють переконання Шевченка. Цей лист наробив багато неприємности різним людям.

За два дні після ревізії Обручов відослав Шевченка в Орську кріпость під суворий догляд; а одержавши з Петербурґу якийсь приказ щодо Шевченка, перевів його 8 жовтня 1850 р. з 5-ого в 1 оренбурзький лінійний батальйон, котрого частину щороку відкомандовувано до Петровської кріпости, що була на пустинному півострові північно-східнього берега Каспійського моря. Шевченка відослано туди, і він провів там без виїзду увесь час свого заслання до серпня 1856 р.

Михайло Лазаревський.

130. З „Дневника".

1857. Червень.

I.

Сьогодні вже другий день, як я зшив собі і справно обрізав зшиток на те, щоб записувати, що трапиться зо мною і коло мене. Тепер ще тільки дев'ята година. Ранок минув, як і звичайно, без ніякої цікавої пригоди. Побачимо, на чому скінчиться вечір. А покищо — зовсім ні про що записувати: тим часом писати страх хочеться і пера готові є. А сатана так і шепче на ухо: »Пиши, про що попало! Хто тебе там провірюватиме«!

Мені належало б розпочати свій дневник з того часу, коли мене висвячено на новий стан, цебто від 1847 року. Тепер був би з нього дуже грубий і дуже нудний зшиток. Згадуючи про ті минулі сумні десять літ, я тішуся сердечно, що мені не прийшла тоді думка завести зшиток на записки. Що я був би в ньому записав? Правда, продовж цих десяти літ я дармо бачив те, що не всякому доводиться побачити. Але як я дивився на все те? Так, як арештант дивиться із заґратованого вікна в'язниці на веселий поїзд весільний. Сама згадка про те, що минуло і що я за той час бачив, наводить на мене жах; а що ж було б, як би я був записав ту понуру декорацію і ті простацькі особи, з котрими мені довелося відограти цю понуру, монотонну десятилітню драму!

Минаймо, минаймо моє минуле, лукава моя пам'яте! Не завдаваймо споминами про те минуле туги серцю любого приятеля! Забудьмо, простім темних людей, як простив милосердний Чоловіколюбець своїх лютих розпинателів. Звернімся до того, що світле і тихе, як наш український вечір осінній, та запишемо все, що бачив, що чув, усе, що серце перекаже.

З Перербурґу дістав я від Михайла Лазаревського лист з 2 травня і 75 карбованців. Він повідомляє мене, чи, краще, поздоровляє з волею. Одначе, до цієї пори нема нічого з корпусного штабу. Збираю вісті про пароходство на Волзі. Статистичних вістей мені не треба; я хочу знати, як часто відходить пароплав з Астрахані до Нижнього Новгорода і що платиться за місце для пасажирів. Та при всіх моїх зусиллях я довідався тільки, що місця є різні і ціна різна, а пароплави з Астрахані до Нижнього ходять дуже часто. Правда, що вісті докладні?

II.

13. Сьогодні увечорі приплив пароход з Астрахані, але приплив уже досить пізно, о 9 годині, через те я до завтрашнього ранку не дістану від нього ніяких вістей. Та з астраханської пошти я й не дожидаю нічого важного, бо вся моя переписка йде через Гурєв-Городок. Хіба чи не задумує батько кошовий Кухаренко написати до мене? Тото зробив би мені ласку старий чорноморець! Цей правдиво благородний чоловік — незвичайна поява межи людьми. Від 1847 р. всі мої приятелі мусіли перервати всякі зносини зо мною. Кухаренко не знав про таке розпорядження, так само не знав і про місце мого пробування, а тепер, як був у Москві в часі коронації депутатом від свого війська, познайомився зо старим Щепкіном і довідався від нього, де місце моїй тюрмі. І от, найблагороднішій друзяка, написав до мене дуже щирий, дуже сердечний лист. За десять літ — і не забути друга, та ще друга в нещасті, це рідке явище межи самолюбними людьми. З тим самим листом він прислав мені на поздоровлення 25 карбованців. Для чоловіка, що має родину, та ще й не багатого, це не мала жертва, і я не знаю, чим і коли я йому віддячу за його щиру й не облудну жертву.

З причини цього дружнього і несподіваного привіту я уложив був мою подорож в такий спосіб: через Кізляр і Ставропіль приїхати в Катеринодар просто до Кухаренка. Надивившися доволі на його благородне виразисте лице, я гадав переїхати через Крим, Харків, Полтаву, Київ до Минська, Несвіжа й, нарешті, в село Чирковичі; тут обняв би я свого друга і товариша Бронислава Залеського і поїхав через Вильну до Петербурґу. Але лист Михайла Лазаревського з 2 травня перемінив цей плян. Із цього листа я побачив, що мені треба, ніде не затримуючись, поспішити до Академії красних мистецтв і обцілувати руки і ноги графині Настасії Івановни Толстої й її великодушного чоловіка, графа Федора Петровича: вони єдині добродії мого визволення і їм належиться перший поклін; не кажучи вже про вдячність, цього вимагає проста ввічливість. Оце головна причина, чому я, замість баскої трійки, вибрав тридцятидневу монотонну плавбу Волгою.

III

17. Сьогодні о четвертій годині рано прийшов я на город. Ранок тихий, чудовий. Тільки івогли та ластівки инколи зрушали спокійну, солодку тишу ранкову. Від якогось часу, відколи не забороняють мені перебувати самітно, я незвичайно полюбив самоту. Люба самота! Не може бути нічого солодшого, нічого більш чарівного в житті, як самота. Особливо перед лицем нені-природи, коли вона квітчається, всміхається. Під її впливом, солодким та чарівним, людина мимоволі поринає сама в себе і »бачить Бога на землі«, як каже поет. Мені й перше не подобалася гучна діяльність, або лучше сказати: гучне байдикування, а після десятилітнього життя самота здається мені правдивим раєм. Усе ж таки я не можу ні до чого взятися, нема найменшої охоти до праці. Сиджу або лежу мовчки цілими годинами під моєю любою вербою, і хоч би на сміх щонебудь ворухнулося в моїй мрії, таки цілком нічогісінько! Повний застій! І цей нудний стан почався в мене від 7 червня, цебто від того дня, коли я дістав лист від М. Лазаревського. Воля та подорож усього мене проковтнула. Ще спасибі Кулішеві, що догадався прислати книжок, а то я не знав би, що із собою робити. Особливо вдячний

я йому за »Записки о Южной Руси«. Небавом буду знати цю книжку напам'ять. Вона мені так живо, так чарівничо-живо нагадала мою прегарну Україну, що я, немов із живими, розмовляю з її славними лірниками й кобзарями. Прегарна, благородна праця, брилянт у сучасній історичній літературі. Дай тобі, Господи, друже мій сердечний, силу, любов і терпеливість провадити далі цю неоцінену книжку. Я обіцявся, як начитаюся цієї книжки доволі, послати її Кухаренкові, а тепер жалую, що обіцявся; раз тому, що я її ніколи не начитаюся доволі, а друге тому, що я марґінеси книжки помазав недоладними замітками. Дасть Бог, я йому з Петербурґу пошлю чистенький примірник.

IV.

18. Нині я точнісінько так рано, як учора, прийшов на город; довго лежав під вербою, слухав іволги й, нарешті, заснув. Приснився мені Межигірський Спас, Дзвінкова криниця, а потім Видубицький манастир, потім Петербурґ і моя люба Академія. Віднедавна почала мені мріятися в сні знайомі, давно небачені предмети. Чи скоро я побачу все те на яві?... Сон мав на мене дуже добрий вплив через цілий день, а тим більше, що нині сподівалися гуревської, цебто оренбурзької пошти. Під вечір пошта дійсно прийшла, але нічого не привезла ані для мене, ані про мене. Я знов спустив ніс на квінту. Знов туга; дожидання без кінця. Чи вже ж від 16 квітня до цієї пори не могли видати в штабі розпорядження щодо мене? Холодні, байдужі люди! Увечорі вернувся я до кріпости і дістав наказ від фельдфебеля готовитися на огляд. Оце результат давно сподіваної пошти, сподіваної з таким трепетом волі! Тяжко, невимовно тяжко! Я врешті одурію від цього безкрайого дожидання...

Як швидко і шпарко виконується наказ — арештувати, так, навпаки, мляво і холодно виконується наказ — увільнити; а виконують накази ті самі люди. Чому ж така ріжниця? В 1847 році в тім самім місяці мене на сьому добу доставили з Петербурґу до Оренбурґу, а тепер дай, Боже, на сьомий місяць дістати наказ, щоб одібрати від мене ераріяльні речі і не давати мені далі удержання.

Форма, але я такої форми не можу зрозуміти!

Тарас Шевченко.

131. Спогади про Івана Франка.

I.

На початку 1903 року здобув я закордонного пашпорта й у кінці лютого, одного чудового ранку, вже переїздив кордон із серцем, що співало в мені і билося так, що, здавалося, от-от вискочить з грудей.

У Бродах я вперше на віку міг читати українські урядові написи, міг у кіоску оглядати й їсти очима всякі заборонені в Росії видання, відкладаючи ласування ними на потім. Почув я себе так, мов вирвався з тісної душної клітки на широкий, вільний, хоч і незнаний та навіть і страшний світ... Пересівши за кілька годин до австрійського поїзду, я швидко помчався Галицьким Поділлям, жадібно розглядаючись навкруги — і десь коло третьої по полудні вже під'їздив до тодішньої мети для своєї подорожі.

Львів... Знав я найкраще з усього Львова, що там є вулиця Чарнецького, де міститься Наукове Товариство ім. Шевченка... Примостився я в готелі, напився »гербати« з якоїсь великої чарки. Що робити далі? Був у мене на цілісінький Львів одним-один знайомий особисто галичанин-художник Іван Труш, що бував перед тим у Києві. Гайда до Труша — »ведіть, показуйте«!

Було над вечір.

— Що ж, може, вступимо до Товариства? — пропонує мій чичероне.

— Добре, вступимо, — впадаючи в тон, відказую.

Труш мешкав у кам'яниці товариства, отже це було по дорозі. Вступили, застали кількох службовців Товариства, перекинулися кількома словами і, щоб не заважати в роботі, вийшли на вулицю: Труш мав показати мені Львів. Вийшли з брами.

— А ось і пан доктор ідуть до Товариства, — раптом каже до мене Труш.

Я не встиг ще дорозумітися, про якого »лікаря« мова, як порівнялися ми з якимсь чоловіком і Труш промовив, вітаючись:

— Пан доктор Франко... пан Єфремов з України...

Франко!... Я зрозумів, який то був доктор... Франко!...

Передо мною стояла, привітно всміхаючися, маленька, навіть занадто маленька постать... Рудуваті із сивиною вуса, густий заріст на лицях і глибокі, сірі, розумні очі... Так такий то Франко! Я уявляв собі його зовсім іншим — високим, ставним, із широкими дужими плечима. І оцей маленький чоловічок у довгому, до п'ят пальті, — мав бути той велетень Франко?!...

Ми вернулися з ним до Товариства, він нашвидку покінчив там свої справи з коректою, рукописами, тощо, і гуртом пішли ми до каварні »Метрополь« — »утаємничувати, як, сміючись, мовив Франко, приїжджого українця у львівське життя.

II.

Два місяці прожив я тоді у Львові, працюючи над творами Франка — першої половини дня. Друга половина, власне, частина цієї половини, йшла в мене на працю над його особою.

Щодня, коло четвертої години, йшов я до Товариства, а звідти гуртом — звичайно, Франко, Гнатюк, Труш, іноді й ще хтось випадковий — ішли ми до »Метрополю« у центрі міста і там $1^1/_2$—2 год. спочивали від щоденної праці: за склянкою »гербати« чи »мелянжу« або »чоколяди« читали газети з усього світу, обмінювалися думками з приводу світових новин, обмірковували питання літературні й політичні, дебатували на всякі теми і злоби дня, а то й просто провадили веселу товариську розмову.

Спершу мені цей спосіб відпочинку в публічному місці, на людях, здався чудним, незвичним. Але незабаром я побачив, що він має в собі багато позитивного. Вічно занятим, працьовитим людям немає часу ходити по гостях; зустрічатися за самою працею — теж не давало ні втіхи, ні способу до того, щоб зав'язати товариські взаємини. На невтральному ж місці, в каварні, звідки ви могли кожної хвилини, не турбуючи нікого, піти за своїми справами, це виходило просто й не вимушено. Там, поміж відпочинком, відбувалися й ділові зустрічі, потрібні побачення, вершилися всякі справи.

Мені, людині із сторони, де люди ховалися по своїх закутках, спершу було, кажу, чудно і незвично жити на

людях, отим каварняним публічним життям. Але хутко я з тим оговтався і зробився таким самим завзятим і незрадливим відвідувачем у певні години »Метрополю«, як і питомі львов'яни. Притягало мене туди добре згуртоване товариство, а з-межи нього перший, звичайно, Франко.

III.

Просто, рівно, справді по-европейському поводився Франко з людьми. І щочастіше я його бачив, то вище оцей маленький чоловічок зростав передо мною. Всяка справа, яку тільки зачіпав хто при ньому, мала в ньому компетентного знавця. Це був справжній енциклопедист вдачею, людина, що їй ніщо людське не чуже, що про все мала свою думку, часто оригінальну, глибоку тією непозиченою глибінню, яка показувала, що там, за цим високим чолом, вічно йде своя робота.

Політика, економіка, письменство — і тут же, поруч, оповідання про якусь цікаву пригоду в горах, або анекдот з віденського життя, або щось про рибальські здобутки десь на Стрию чи Черемоші (»отакого-о, — показує захоплено цілу руку, — щупака був витяг«!); тихий короткий сміх і здивовано-дитяче »ей-де«!, коли чув щось неймовірне, — і знов поважна розмова про наукову справу, що займала тоді увагу культурного світу, і знов якийсь дотеп, гостре слівце з тихим сміхом.

І нічогісінько, не вважаючи на титул, — докторального. Просто, рівно, справді по-товариському. З ним хороше міг почувати себе кожен, бо цей серцезнавець якось угадував ваші інтереси й умів себе до них достроїти.

Бачив я його на Шевченківській вечірці в Стрию, оточеного селянами: для кожного він знайшов у себе потрібне слово. І бачив я його зараз же потому в знайомій родині, — як довго і весело щось оповідав дітям, а вони тісненьким гуртком обсіли його і почували себе з ним цілком вільно, як із своїм, рівним собі. Бачив знов же його зустріч з Миколою Лисенком. Експанзивний музика обняв його із словами: »Франко — це святий«! »Н-но, хіба турецький«! — з тихим сміхом відповів у лад йому Франко, на вічні свої злидні натякаючи.

Серед, завжди трохи манерних і з нахилом до пози, галичан Франко вирізнявся отією повною відсутністю всякої пози і фрази, як і відрізнявся від загалу своїм костюмом — вишиваною сорочкою серед пишних комірців і краваток, стареньким приношеним убранням, смушковою шапчиною серед церемонних циліндрів... Тим то до нього й тягло нас усіх приїжджих з України, і він нам здавався своїм. З ним було легко, нецеремонно, гарно.

IV.

Цей енциклопедист, що знав багато і знав по-справжньому, ніколи не висловлювався категорично, щоб прибити розмовника своїм авторитетом; догматичних ноток просто бракувало в його голосі. Скільки разів чув я, як на слова: »най пан доктор скажуть«, — чулося протягло-нерішуче: »або я знаю«, — й уже потім тільки, серед розмови, виявлялося, що він таки знає. Не любив Франко й панувати в розмові, використовуючи свою очевидну перевагу. Умів не тільки говорити, але вмів — і це головніше, бо трапляється так рідко, — вмів і слухати. Серед загальної розмови іноді змовкав і, здавалося, ввесь поринав у себе, в глиб якихсь йому тільки одному доступних відчуваннів.

Я часто з-під газети спостерігав його під такі моменти і мені кожного разу приходить на думку Франків портрет малого Мирона: »невеличкі його сірі оченята жваво бігають, дитиняче чоло стягається, — думка починає рушатися«... І тут я бачив: сірі очі дивляться десь поза мури великого міста і думка витає... Мене раз-у-раз кортіло довідатися, де витає тоді його думка: чи там рояться пляни якогось нового твору і встають-снуються образи творчої уяви; чи якась наукова проблема саме формується у виразисті силогізми; чи, може, згадка про отого самого щупака завела його на лоно природи, яку він так любив і розумів, і це справді відпочинок від трудового дня; а чи нова якась турбота мостить собі гніздо, чи просто »в душі глибока павза«?...

Збігають хвилини... Потім рвачкий рух, немов чоловік прокидається й скидає із себе щось навіяне та вертається до дійсности, — притишене зідхання, коротке: — »так-так« і поклик до кельнера: »платити«!... Це означало, що час

відпочинку скінчено; поновляється трудовий день: треба вертатися до себе, на вул. Понинського, і братися до нескінченої роботи.

V.

Франко належав до тих людей, що не тратять, не програють, не змáлюються, як підійти до них ближче, а ще виростають на справді велетенську постать. Знайомість з людиною не тільки не розбивала чарівливого враження, що справляв письменник, а ще те враження підсилювала, збивала в один монолітний образ, бо письменник і людина в ньому не ворогували, не розходилися, не йшли різно.

Великий письменник, невтомний працівник, каменяр поступу непохитний — був разом, просто, гарною, сердечною, товариською людиною. Це був, — скажу так, — гора-чоловік, що вивершився незмірно над усім навкруги, але того сам не помічав і ще менш давав свою перевагу відчути кому іншому. І тому легко було заходити з Франком у товариські зносини, легко говорити, а часом то й мовчати, не почуваючи умовної ніяковости. Умовності зникали перед його такою ясною й промінястою постаттю, і єднання з великим давало втіху, яку оцінити цілком можна тільки на великій відстані.

Сергій Єфремов.

II. Життєписи.

132. Степан Руданський.

I.

Степан Руданський народився 25 грудня ст. ст. 1833 р. в селі Хомутинцях, вінницького повіту.

Учився він у шаргородській парохіяльній школі, згодом у кам'янецькій духовній семінарії.

Молодий Степан був привітливий, веселий і жартівливий. Ще змалечку, бувало, до всякого приступить, до всякого забалакає. Чи бабу зустріне, чи діда якого, то так розбалакається, що аж сміх бере, слухаючи. Смутним не бачили його ніколи, хоч би й яка пригода з ним трапилася. Любив його дуже навіть сердитий старий Мордко, що займався ловлею риб. Хоч скупий був, але прийде до нього малий Степан з удкою, то й човна йому кращого дасть, навіть сам заведе й покаже, де більше окунці беруться.

Як студент духовної семінарії жваво інтересується Руданський народнім побутом, особливо народньою поезією, — збирає й записує етнографічні матеріяли. Списав їх багато, головно пісень.

Майже одночасно починає проявлятися в нього й поетичний хист. Очевидячки, самостійна літературна творчість випливала не тільки з вродженого таланту, але й з праці над своєю освітою. Поза шкільною наукою Руданський цікавився творами українських, російських і польських письменників. За останні літа цієї першої кам'янецької доби в житті поета назрівали події, що мали великий вплив на його дальше життя й на поетичну творчість. Дуже рано, бо вже в самих початках 50-тих років почало зарисову-

ватися між батьком і сином якесь непорозуміння й нехіть батька до сина. Поета не тягне на вакації в рідне село і не там, підчас вакаційного відпочинку, пише він свої поезії, але в Кам'янці-Подільському.

Подавляюча більшість українських священиків на Поділлі з гордим презирством відносилася тоді до українського простолюддя. Це почуття розвивали вони й у своїх дітей у найніжнішому віці, а ще глибше воно вкорінялося вихованням у духовних школах і семінаріях. Із священичих родин силоміць викидувано щиру простоту й невибагливість звичаїв і життя та впроваджувано московські звичаї. Втихала, хоч як чарівна, рідна українська мова й чувся скрегіт ламання чужої мови.

Не інакший був і батько Руданського. А тут син полюбив українську пісню і мову! Батько ображується, що Степанові листи писані »грубо«, бо по-українськи. Це зовсім не настроює прихильно батька до сина. »Як захочеш писати листа, то пиши або з пошаною, не по-українськи, або, краще, не пиши нічого«! — жадає від Степана рішучо його батько.

II.

Після важкої душевної боротьби, і ще важчої, мабуть, з батьком, Руданський рішився не вчитися на священика. Він переїхав у Петербург і вписався там у військову Медико-хірургічну Академію; те й довело до розриву між батьком і сином. Це був крок справді геройський. Син священика станув проти вузькопрактичного й традиційного погляду батька, що діти у виборі звання повинні йти по батьківських слідах, та пірвав усі традиційні зв'язки із своїм середовищем.

З хвилею, як Руданський переїхав у Петербург, починається друга доба в його житті, — доба злиднів, самітности, важкої праці, але й доба розквіту поетичного таланту.

У Петербурзі жилося Степанові дуже тяжко. Поміч від батька, зрештою, небагатого священика, не була ні вистарчаюча, ні не приходила правильно й постійно.

Потрібний на прожиток у Петербурзі гріш заробляв собі

Руданський лекціями. Від того й почав, щоб мати на чому опертися в перших місяцях своїх студій у Петербурзі. Він став за домового вчителя для дітей у якійсь панській сім'ї в селі Дора в Новгородщині. Там, серед чужої природи й чужого життя-буття, згадував красу й побут своєї рідної країни. Згадував і писав прегарні малюнки.

Так доводилося запомагати себе бідному студентові кожних ферій, бо на Україну він не виїздив. Зароблені під-час ферій гроші давали йому змогу скромного прожитку й праці, та, на жаль, не на довго і знову доводилося йому пробиватися крізь гірке бідування. І так з року на рік. А проте іспитів пильнував і правильно переходив курси.

Усе ж таке життя знищило молодий, хоровитий організм. Виснажений, слабий на сухоти, поет покидає влітку 1861 р., по скінченні студій в Академії Петербурґ і приїздить у Хомутинці.

Батька вже не застав; він помер у січні того ж року. Степан господарював у матері до осени. З кінцем жовтня переїхав лікарем у Ялту на Криму.

III.

В Ялті тужив поет за рідними сторонами та й рідними людьми. Бажав збити яку копійчину, щоб хоч рік прохарчувати брата Грицька, доки він дістане місце в Симферополі й житиме недалеко, — »все б якось відрадніше було«.

Та все ж таки згодом біля щирого й приязного поета зібрався свій гурток. Поет не міг не причарувати до себе людей. Сам високий ростом, широкоплечий, на вигляд поважний, ходив, трохи згорбившись. Карі його очі світилися невисловленою добротою, що була найкращою признакою його душі. Одягався зовсім просто, як і жив.

Любив дуже бідних людей і вони його любили. Занедужає, бувало, бідний чоловік, зараз до лікаря Руданського. Цей і поможе й грошей не візьме. Бувало й так, що бідному чоловікові ніде жити, щоб лікуватися. Руданський дає свою хату, годує, чим Бог послав, і не жде ніякої заплати.

Невеличке його мешкання зовсім не було — на вигляд — панське. Обстанова — дуже вбога. Ніде й сісти

більшому числу людей. Але хата завсіди прибрана чепурно; зараз було видно, як господар любив охайність.

У гуртку своїх приятелів Руданський ставав говірливий, дуже гарно співав українські пісні, головно старовинні, та держався старого напіву й добре деклямував, перш усього Шевченкові поезії.

Ясний промінь у самітнє поетове життя, кидали рідкі відвідини визначних українців, що навідувалися в Ялту і вносили із собою в поетову буденщину не тільки цілющу, рідну атмосферу, але й вищі інтереси та й уміли підбадьорити поета до праці. Тоді »самотній співець« мав нагоду оживитися бальзамом вищих ідей, пережити декілька хвилин розумового й чуттєвого підвищеного настрою. Так напр. в липні 1870 р. навідався до Ялти Микола Костомарів і бачився з Руданським.

Нещасливе родинне життя, духова самітність і важка праця схитнули слабе здоров'я. Пакості, інтриґи й доноси його добивали. Новий лікар рад був позбутися Руданського з конкуренційних причин. Оклеветує його на спілку із своїм родичем перед начальством. По розмові з начальником поет вернувся додому якийсь несамовитий, хмурий, недужий. Не чув ніхто вже ні його пісні, ні щирої розмови, ні чудового читання власних поетових і чужих творів. Не довелося йому вже ні сидіти за своєю поетичною роботою, ні ходити на поміч бідним людям. Поет ліг у постіль, пролежав кілька місяців і вмер, не проживши й сорока літ, — у квітні 1873 р.

Поховали поета на городський кошт. Поховали та й забули. Дев'ятнадцять літ стояла самітно на горбочку сумна могила. Ні огорожі, ні хреста. Тільки травиця зелена, дві деревини й струнький кипарис. Могила могла б і зовсім забутися, як забулося стільки могил добрих синів України, що їх уже навіки нікому відшукати. Але голос перестороги д-ра Івана Липи озвався впору. За гроші, зібрані на Шевченкових роковинах, та й з приходу із продажу портретів Руданського станув на могилі поета з ініціятиви одеських земляків гарний пам'ятник з рожевого мармуру.

З могили — невимовно чарівний вигляд на всю Ялту й безкрає море.

Іван Брик.

133. Дитячий вік Івана Франка.

I.

Іван Франко народився дня 15. серпня 1856 р. в Слободі, присілку села Нагуєвич дрогобицького повіту, в Галичині, як син сорокшестилітнього коваля Якова Франка й його другої дружини двадцятьоднолітньої Марії з Кульчицьких.

Із селом і життям серед природи в'яжуться перші його спогади. Франко списав їх пізніше в оповіданнях: »Малий Мирон«, »Грицева шкільна наука«, »Микитичів дуб«, »Мавка«, »Під оборогом«.

Змальовує в них з одного боку вдумливого хлопчину, який починає спостерігати життя природи й хоче власним досвідом дійти до пізнання тих правд, що для інших (старших) зовсім зрозумілі й що не наводять їх на ніякі думки. З другого боку змальовує в цих оповіданнях найближче своє оточення, що не всилі зрозуміти саме тієї вдумливости малого Мирона (Франка), тільки насміхається з нього.

Окремо ж з'ясовує нам увесь той світ сільської поезії й фантастики, але рівночасно й грубої життєвої правди. Це середовище, серед якого доводилося жити малому хлопчині, в немалій мірі причинилося до витворення дитячого світогляду молодого Франка.

II.

В оповіданні »Малий Мирон« бачимо дитину, про яку сусіди шепчуть:

»Якесь не таке, як люди«... »Йде та й розмахує руками, гуторить щось сам до себе, візьме прутик, швякає по повітрі, або стинає голівки з будяків та ластів'ячого зілля. Серед інших дітей він несмілий і непроворний, а коли часом і відізветься із чимбудь, то говорить таке, що старші, як почують, то тільки плечима стискають«.

Тоді, коли його однолітки вміють числити до »п'ять, сім, парканадцять«, він начислює вже до чотириста й далі. Числить і за кожним числом ударяє прутом об землю. За це зустрічає його докір сусідів.

»Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, квітистих лугах, поміж широколисті лопухи та пахучий ро-

мен, любить упиватися солодким запахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими ґудзиками, яких так і насиляє на себе від ніг до голови. А ще річка, через котру з городу треба йти на пастівник, — то правдива розкіш, то сильна принада для Мирона. Там він цілими годинами любить сидіти, запхавшися у високий зелений косітник, або між густе, лапасте листя надбережного підбілю... А тим часом сонце жарить із безхмарного темно-блакитного неба, гріє Миронові плечі й усе тіло, але не пече його за широким листом. Любо йому. Невеличкі його сірі оченята живо бігають, дитяче чоло стягається, — думка починає рушатися«.

Задивляється Мирон на сонце. Татуньо казали, що сонце велике — він бачить його малим. Певно в небі є дірка, крізь яку прозирає сонце. »Ба, а як же воно? Сходить, там дірка мала; заходить, то й там дірка. Хіба ж дірка разом із сонцем по небі ходить«?

І річка стає для нього теж загадковою: »Багато разів уже він переходив через річку, та й нічого, а тепер нараз нова поява впала йому в очі. Він стояв як раз проти сонця і, дивлячися у воду, побачив нараз, замість плиткого дна, камінчиків і м'яких зелених пачосів водоросту, — одну бездонно глибоку синяву. Він не знав іще, що це небо з води всміхається до нього, — і зупинився. Як же тут іти в таку глибінь? І звідки вона взялася нараз«?

І в хаті влітку, коли старші підуть у поле, він боїться оставатися: »Боїться »дідів у кутах«, тобто тіней, боїться череватого комина, чорного внутрі від сажі, боїться грубої дерев'яної клюки, вбитої у віконце, що в стелі для пропускання диму від скіпок, якими світять зимою. Мирон лишається на дворі. Там він може собі гуляти, рвати зіллячко і розщипувати на кусники, будувати хатки з трісок і патичків, що на дривітні, або й так собі лежати на приспі та грітися на сонці, та слухати цвіркоту горобців на яблуньках, та глядіти на синє небо«.

Роздумуючи над усячиною, він досвідчує на собі, що очима він бачить, ухами »чує кудкудакання (курей)«, а »пальцями (як заткає ними вуха), чує шум«. Розуміється, коли поділиться цими спостереженнями із старшими, всі сміються з нього.

III.

На шостому році життя малого Івана віддає батько до школи в сусідньому селі, в Ясениці Сільній, де Франко прожив два роки (1862/3 й 1863/4). Вивчився він там читати по-українськи, по-польськи й по-німецьки та писати й рахувати. З наукою в цій школі в'яжеться оповідання Франка »Оловець«, де змальовано нелюдяне поводження із школярами вчителя, який за свої порахунки з батьками катував у школі неповинних дітей-школярів.

Після двох років науки в цій школі віддав його батько до головної міської школи в Дрогобичі, у якій учили й якою управляли отці Василіяни. Свою першу зустріч із дрогобицькою школою описує Франко в оповіданні „Schön Schreiben".

Ми бачимо тут Франка у просторій другій клясі нормальної школи (в першому році науки Франка в Дрогобичі). »Малий Мирон сидить спокійний, майже веселий у лавці. Він дивується, чому це нараз так тихо стало в клясі, коли один смільчак, висланий на коридор на звідини, вбіг до кляси й крикнув: »Валько йде«! В тій самій хвилі тихо стало в клясі. Малий Мирон не знав ще Валька. Він іншо прийшов із сільської школи, батько записав його до другої нормальної кляси у отців Василіян, і нині перша година красного писання. І хоч на селі він у писанні був дуже слабий, не вмів ні пера відповідно взяти в руку, ні вивести гладко та рівно одного штриха, — то все таки він дитина, не йому журитися наперед тим, чого ще не знає. Він здивувався, чому це нараз так тихо стало, але про причину не смів допитуватися нікого із своїх сусідів — він же з ними досі мало знайомий. Та й зрештою його це й не багато обходило. Серед тієї, для інших страшної й тривожної, тиші він тим вигідніше віддався найлюбішому заняттю — думкам про свою рідну сторону. Не можна сказати, щоб він тужив за нею: він знав, що щопонеділка побачить і батька й матір.

Він тільки думав собі, як то гарно буде, як колись, літом, приїде додому, зможе знову вільно бігати по пастівниках, сидіти над річкою або бродити по ній за ковблями; це були думки більш веселі, ясні, блискучі, а не тужні, не жалібні. Малий Мирон розкішно ниряв у тій

красі природи, що розцвітала в його уяві серед сірих, холодних стін Василіянської школи, і не думав про погрозу, що наближалася над клясу«.

Тим часом входить Валько й починає катувати дітей за те, що не добре пишуть. »Яке враження зробила ціла ота наука на Мирона, цього сказати годі. Він раз-у-раз дрижав, мов у лихоманці; йому шуміло в ухах і крутилося в очах, мов серед бурі. Йому так і мерещилося, що й його не мине ота буря, що кожний удар страшного вчителя падає на нього. Написані слова й стрічки скакали перед його очима, надувалися і переплутувалися, виглядали ще поганіше, ніж були направду. Він і сам не знав, коли перестав писати, сіра поволока стояла перед його очима.

»То ти так пишеш«? — гукнув Валько над його головою...

Мирон стрепенувся, вхопив за перо, талапнув ним у чорнило і поволік по папері, мов тура за роги.

»Чи ти не знаєш, як держати перо«?

»Не знаю«! — прошепотів Мирон.

»Що«? — ревнув Валько. — »Я тобі не показував уже десять раз, не раз«?...

Мирон зачудувані очі встромив у розлючене Валькове лице. Але, замість відповіді, Валько стиснутим кулаком ударив хлопця в лице. Малий Мирон, мов косою підтятий, повалився на лавку, а з лавки на підлогу. Кров обляла його лице.

»Підойміть його... Біжіть по воду... То що за хлопець«? — спитав.

»Мирон«, — відповів »цензор«, найстарший віком і найдужчий силою в клясі, котрого отцове настановили настаником над товаришами.

»Що за один«? — питав далі Валько.

»Одного хлопа син з Н...«

»Хлопський син! Тьфу, якого біса тим хлопам пхатися сюди«! проворкотів Валько. У нього відлягло від серця. Він почав трохи побоюватися свого вчинку, але хлопський син, — значиться, можна його ображувати, як хочеш, ніхто за хлопським сином не впімнеться«.

IV.

Хоч така важка була Франкова зустріч із школою в Дрогобичі, все ж таки зараз у першому півроці звернули вчителі увагу на його здібності й признали йому першу льокацію (перше місце) — признали його за найліпшого учня. Щасливий батько, що був на екзамені й бачив, як його син дістав нагороду, не довго радів успіхами сина. Незабаром (на весну — на Великдень того ж року) він помер і малим Іваном опікувався вже його вітчим — Гринь Гаврилик. Він посилав Франка далі до нормальних шкіл і від 1867 року до гімназії. Франко завдяки своїй великій пам'яті був завсіди першим або другим »преміянтом« у клясі.

Постать молодого Франка з того часу — з найраніших його років — бачимо в оповіданні »Під оборогом«.

»Малий Мирон сьогодні щасливий. Неділя. Йому не казали сьогодні йти за худобою, не посилають до снопів ані до сіна, ані до жадної іншої роботи, як у будень; сьогодні справді у нього вакації. Відколи вернув з міста із школи, це в нього тільки другий такий вакаційний день. І він щасливий. Уся цілотижнева мука на соняшній спеці або слоті, при праці, що часто переходить його дитячі, десятимісячною шкільною наукою витончені сили, — все те щезає, забувається. Він бачить перед собою лише цю чудову неділю, цей гарний день, у якому його лишать у спокої, — і він щасливий.

Рано він схопився з постелі, умився, вхопив шматок хліба й побіг у ліс. Для нього нема більшого щастя, як самотою блукати по лісі — рано, в неділю, коли там нема ані живої душі.

Він слухає шуму дубів, тремтить разом з осиковим листочком на тонкій гілляці, відчуває розкіш кожної квітки, кожної травки, що хилиться під вагою діямантового намиста роси, то знову любується таємничим і невідомим, яке проходить його, коли загляне в Глибоку Дебру з її крутими берегами, оброслими густим хащем та високими деревами, і коли з дна тієї дебри зівне на нього густа пітьма та якийсь таємничий шелест чогось укритого на дні тієї пітьми — чи то шелест гадюк, що в'ються по сухому листі, чи шемрання маленького потічка, що дзюрчить-капотить по дні...

Хоч ліс великий і займає мало не квадратову милю простору, то проте малий Мирон не боїться в ньому: він знає тут кожний ярок, кожну поляну, кожний окіп і кожну »ленію«. Мов старих знайомих відвідує щонеділі і найкращі дуби і незвичайно похилену скрипливу березу, що підчас вітру скрипить, мов дитина плаче, і джерельце із солоною водою, де часто, сховавшися серед густих яличок, цілими годинами підглядає, як прибігають пити тонконогі сарни з малими красенькими сарненятами, і цапирогачі, і витріскоокі зайчики. А висидівшися, він іде далі в ялички на знайомі грибовища, і, назбиравши купу грибів та зложивши їх разом, добуває невеличкого ножика, сідає біля них на пеньку й починає чистити їх, гуторячи з ними весело«.

Словом — час літніх ферій проводить Франко в тісному співжитті з природою. Отож не диво, — коли він так вертає з лісу, лягає під оборогом на сіні й бачить, як наближається градова хмара серед клекоту, гукоту, потім громів і блискавок, — що він почуває в собі силу звести боротьбу з тією хмарою, з тим грізним градовим велетнем!

У довгому-предовгому змаганні з хмарою-велетнем Мирон попадає в гарячкову екстазу, згодом висилюється, засипляє. Увечорі він дізнається від матері, що ліси засипало градом, але поля Бог милував. Тоді він признається таємничо матері, що це він відвернув град від їх села. Розуміється, замість радости, — біль завдає матері своїми словами. Вона просить його, щоб нікому про те не говорив, бо всі будуть сміятися й вона буде плакати.

V.

У нижчій гімназії Франко вивчився Шевченкового »Кобзаря« всього напам'ять. У тому ж часі він починає записувати народні пісні і має їх у короткому часі два зшитки з 800 піснями (найбільше »коломийок«).

В одному з оповідань Франкових знаходимо опис хлопчини »Бориса Граба«, який наводить нас на думку, що під цією постаттю треба дошукуватися самого Франка з того часу.

У третій клясі нижчої гімназії »був дикий, вайлуватий

і неохайний хлопець, який між усіма учнями своєї кляси визначувався нечищеними по кілька неділь чобітьми, брудною сорочкою, подертим сурдутом, нечесаним волоссям і — першою льокацією. Наука в двох перших гімназійних клясах вимагала лише пам'яті, а не праці думок; для того він, обдарований такою надзвичайною пам'яттю, що всі виклади вчителів запам'ятував відразу в школі, не вчився вдома нічого, але, поробивши письменні роботи, коли були позавдавані, і відбувши дві-три години приватних лекцій, утікав із гурту й забавлявся по-своєму«.

Того то хлопчину заохочує учитель Міхонський до читання Гомерової Одіссеї, вчить його, як читати, і коли знаходить у ньому відповідний пригожий матеріял, заохочує його до читання найкращих творів німецької літератури та Шекспіра й мемуарів Бенвенута Челліні.

І справді, ми бачимо, що Франко читає у вищій гімназії багато й без розбору, а від шостої кляси починає збирати собі бібліотеку, де були більш усього твори письменників, знаних йому з науки літератури.

З Українських письменників читає Стороженка, Куліша, Марка Вовчка, Шевченка, Руданського, Мирного. Найбільше враження роблять на нього Шевченко, Вовчок і Мирний.

Коли Франко був у шостій клясі, вмирає його мати й вітчим жениться вдруге.

Після укінчення сьомої кляси Франко не їде додому, тільки пускається вперше у дальшу мандрівку в околиці Стрия і Дрогобича, приглядається до життя людей на карпатському підгір'ї.

Дня 26 липня 1875 року здає Франко іспит зрілости з поведенням відповідним і ось таким поступом в окремих предметах іспиту: відзначаючий поступ: з релігії, з української, латинської, грецької, польської, німецької мови, з препедевтики філософії й науки природи; похвальний поступ: з історії, географії, математики і фізики.

VI.

З часу перебування Франка в гімназії треба замітити, що слава про нього, як про учня, що написав раз німецьку вправу на цілий зшиток віршом, доходила навіть до сусідніх гімназій.

Постать Франка на тлі дрогобицької гімназії виступає тим яскравіше, що дрогобицька гімназія не тішилася великою славою.

Дрогобицьку гімназію описує Франко ось так в оповіданні »Гірчичне зерно«:

»Товариського, духового життя, якихось спільних духових інтересів майже не було. Читали учні дуже мало. Гімназійна бібліотека була дуже вбога; з учителів, здається, один лише Юлій Турчинський мав свою приватну бібліотеку і деколи зичив із неї книжки таким учням, до яких мав більше довір'я — майже виключно полякам. Читання газет було, здається, навіть заборонене шкільними правилами, і я пройшов цілу гімназію, не читавши зовсім газет, з винятком »Друга«, що почав був виходити в 1874 році й друкував мої вірші. Але від п'ятої гімназійної кляси, прочитавши припадком драми Шекспіра і Шіллера, я набрав замилування до книжок і почав збирати свою власну бібліотеку, яка до кінця моїх гімназійних часів виросла до числа 500 томів. Ця бібліотека, в якій, крім різних класичних авторів, було зібрано немало й таких книжок, яких не було в гімназійній бібліотеці, або яких годі було дістати з неї, зробилася центром невеличкої громади учнів, яка, не маючи ані характеру ані форми ніякого товариства й ніякої організації, від часу до часу сходилася на читання та на розмову. Ми читали вголос поезії та драми, дебатували про порушені там думки, — звичайно десь на вільнім місці за містом, і кінчили вечір співом, що лунав широко понад сонним Дрогобичем. Другим подібним центром був співацький хор, зорганізований моїм добрим товаришем Каролем Бандрівським. Обидва кружки, з невеликими винятками складалися з тих самих осіб«.

В оповіданнях Франка згадується дві постаті: вчителя Міхонського й Лімбаха, які виявляють чимале зацікавлення літературою й розмовами своїми впливають на літературну освіту Франка.

Як раз тим самим Бенвенутом Челліні, на якого звертає увагу Бориса Граба учитель Міхонський, захоплюється й один з літературних опікунів Франка — Лімбах. На молодого Франка — учня вищих кляс гімназії — мали чималий вплив розмови з Лімбахом. »Лімбахові різкі й іноді неспра-

ведливі слова набирали незвичайної ціни. Це ж були перші нешабльонові й неофіціяльні слова чоловіка зацікавленого літературою, при тім чоловіка з дійсним темпераментом, ориґінального, свідомого чи несвідомого ворога шабльону всякої утертої стежки«.

Лімбахові завдячує Франко вияву ориґінальних поглядів на німецьке, англійське й французьке письменство та рівночасно, до певної міри, зродження в ньому нехоті до цього останнього — французького письменства, — яка проявилася у Франка до тієї міри, що в ґімназії він не вивчив французької мови.

Лімбах, що переїхав до Львова майже рівночасно з Франком, був також одним з перших критиків його творів, між іншим оповідання »Лесишина челядь«.

У Львові розкриває Франко своєму »вчителеві« Лімбахові очі на нову постать у французькому письменстві — Еміля Золя й примирює його з ненависним Лімбахові письменством.

VII.

Писати почав Іван Франко віршом і прозою ще в нижчій ґімназії. Пізніше, під впливом учителів Івана Верхратського і поляка Юлія Турчинського та ще більш заохочений прикладом товаришів: Дмитра Вінцковського та ровесника Сидора Пасічинського — він починає творити водно більш і посилає свої перші писання до друку.

Коли після іспиту зрілости переїздить до Львова — восени 1875 року, — щоб записатися на філософічний виділ львівського університету, він везе із собою з ґімназії кілька зшитків своїх писань. Були там ориґінальні: ліричні вірші, драми й віршовані оповідання, були й переклади: з Біблії — значна частина Йова, кілька глав Ісаії, переклади: двох пісень старогрецької епопеї »Одіссеї«, переклади »Антигони« й »Електри», — трагедій старогрецького трагіка Софокла, кілька пісень старонімецького епоса: »Пісня про Нібелюнґів«, цілий »Кролевдворський рукопис«, два перші акти »Урієля Акости« — драми німецького письменника Ґуцкова — й інші.

Антін Крушельницький.

134. Геродот і Тукидид.

I.

Це було приблизно чотириста літ перед Христом. Греки зібралися в Еліді на березі річки Альфея, щоб бути приявними на святі Олімпійських ігрищ, які були таким великим національним святом, що про нього наші сучасні свята не можуть дати жадного уявлення. »Не шукайте на небі зірки, яснішої від сонця, а поміж людськими святами блискучішого, як Олімпійські ігрища«! — каже поет Піндар.

Походження цих свят греки приписували своїм богам. Вони мали характер напів релігійний, напів світський і притягали багато глядачів. Численні племена Греції були репрезентовані особами найвизначніших своїх представників, які мали дбати про те, щоб витворити найліпшу опінію для свого племени.

Свята тривали п'ять день і починалися процесіями та жертвами богам; далі йшли всякі змагання, боротьба й перегони для виказання фізичної сили: біг дітей, людей, коней та возів. Підчас перегонів грала музика, а хори співаків виспівували славу переможцям.

В нагороду діставав переможець тільки лавровий вінок або пальмову гілку, але шана для переможця на Олімпійських ігрищах була найвища, яку міг узагалі осягнути грецький громадянин.

Навіть плем'я, з якого походив переможець, осягало частину тієї слави. Коли, скажемо, атлет-переможець на ігрищах вертав до родинного міста на колісниці, запряженій чотирма білими кіньми, він в'їздив через отвір, навмисно зроблений у валах, що оточували місто, бо місто, яке мало такого громадянина, не потребувало окружати себе мурами.

Свята закінчувалися релігійними церемоніями й бенкетами на честь героїв, які здобули вінок або пальму.

II.

Тому, що вся юрма, приявна на Олімпійських святах, складалася з представників усієї Греції, мистці й різні автори користали із цієї нагоди, щоб оголосити свої твори. Малярі й різьбарі виставляли свої образи й статуї; поети деклямували вірші, ретори промовляли. І хоч не було тут для

них конкурсу, проте зазнавали ці мистці й автори чималої слави, відповідної до своїх творів.

Підчас свят заборонювано всяку ворожнечу. Відбувалися вони кожного п'ятого року, або краще сказати, після кожних чотирьох років.

Протяг часу між двома святами називався олімпіядою, і такими олімпіядами греки рахували час.

Отже на 400 літ перед Христом, себто, як говорили тоді, підчас вісімдесятої олімпіяди, відбувалися в Греції ігрища.

Атлети вже скінчили боротьбу. Нагороди за скоки й піший біг були вже роздані дітям і дорослим. Шляхетне й поважне товариство вітало переможців довгими оплесками. У перервах між фізичними вправами численні поети, що зійшлися з багатьох міст, відчитували гімни богам і віддеклямовували леґенди того або іншого племени, бо до того часу передача народніх спогадів лишалася привілеєм поетів.

Збірні оповідання про події, імена героїв, дні певних подій вирізьблювано на мармурових дошках у храмах, або записувано у реґістрах у жреців. Кілька місцевих літописців об'єднали ті нескладні документи, але, правду кажучи, хоч Греція до того часу пережила багато великих подій, вона не мала справжнього історика.

Ще не старий чоловік, заледве тридцятлітній, якого обличчя мало вираз людини, що призвичаєна до науки й спостережень, піднісся з рукописом у руці з-поміж громадян Самоса і ніби вимагав уваги. Серед усього величезного зібрання запанувала тиша.

III.

Висловлюючися гармонійною йонійською мовою, якою послугувалися в Самосі, цей чоловік заговорив:

— Громадяни Греції! Геродот із Галікарнасу, якому боги при його народженні не дали того шляхетного імени, яке дали вам, не зважаючи на те, відчув від найранішої юности палку любов до всього, що торкається минулого цієї славної землі, якої ви є синами! Залишивши ще в молодих літах рідний край, Геродот присвятив десять літ на відвідання країн і народів, яких історія зв'язана з Гре-

цією. Він пізнав мову й обичаї, зазнайомився з пам'ятниками, священними книгами, розпитував старшину. Згодом, за три роки обійшов різні частини Греції, продовжуючи ті самі студії й досліди. Вернувши до батьківщини, застав її під владою страшної тиранії і тому переїхав до Самосу, щоб мати спокій, потрібний для упорядкування всіх здобутих відомостей та щоб написати загальну історію племен Греції. Нині, коли склав у дев'яти книгах цю історію, він прийшов сюди, до вас, щоб перечитати вам головніші розділи для того, щоб знати, чи його твір дійсно вартий свого високого змісту.

Всі навколо заметушилися із задоволення. Щоб усі могли добре чути голос історика, його посаджено на почесному підвищенні, де сиділи геленодики, — судді змагань.

Неподалеку сиділи атенці — перші між грецькими громадянами в справі мистецтва й письменства.

Поміж ними знаходився Ольорій, з родини славного Мільтіяда — переможця з-під Маратону. Він прийшов разом із своїм п'ятнадцятилітнім сином, учнем великого філософа Анаксагора.

Запала цілковита тиша. Геродот із Галікарнасу став предметом якоїсь суто релігійної уваги, бо тут ішло про найважнішу для греків справу. Він розгорнув свій рукопис і почав читати один із головніших епізодів першої книги історії.

Вже після кількох хвилин читання, все зібрання було захоплене, так ясно були змальовані події. Окремі частини були цікаво пов'язані між собою, а увесь стиль історика був ясний, щирий і повний краси та гармонії.

— Ніколи, — говорив один слухач підчас перерви, — грецька проза не була така величава!

— Мовляв, — додавав другий, — велика ріка, що пливе могутньо.

— Яка ясність погляду в цілому!

— Яке мистецтво у подробицях!

— То, — муркотів якийсь атенець, — сам божественний Гомер заговорив людською мовою, так само чаруючи нею, як коли б виспівував мовою богів.

Інші говорили:

— Це сам Аполлон — бог гармонії, який позичив пера у богині Кліо, музи історії...

І коли Геродот зупинився, щоб перейти до другої книги, грім оплесків посвідчив про прихильне враження від його творів... А проте ця книга обговорювала тільки життя племен Азії, що їх завоювала згодом Греція.

Історик читає знову про єгиптян, удається до Арабії, повертає до Азії й оплески стають ще голосніші.

IV.

Нарешті, відчиняє він свій літопис про Грецію й оповідає про її боротьбу із численними варварами, що намагалися захопити її... Він оповідає про її героїчну оборону, надзвичайні зусилля людей, що боролися за її волю.

Тоді до загального здивування приєднується патріотичний запал. Геродот промовляє вже не до слуху людей, але запалює своїми словами їх серця. Це вже не звичайні спогади, але викликування самих героїв, яких він відроджує серед їх синів... Це славне минуле, яке оживає серед людей.

В ту мить, коли історик на хвилинку зупиняється, щоб набрати віддиху, ціле зібрання встає в піднесенні й чути лишень:

— Слава Геродотові з Галікарнасу! Слава тому, через кого славні події Греції стануть безсмертні! Слава батькові історії!

Довгі й грімкі оплески товаришать цим викликам. Між усіма перемогами на цих ігрищах Геродотова перемога була найгарніша й найповніша.

Але чоловік, до якого зверталися ці похвали, продовжує своє читання, ніби не зважаючи на глибоке враження, яке воно викликає на приявних.

Коли відпочиває між двома уступами й підносить очі від рукопису, це не для того, щоб з гордістю подивитися на юрму людей, що плескає й кричить, як цього можна було надіятися.

Але на всьому просторі, над яким він панує, є один пункт, що ввесь час притягає його погляд.

Між тисячами істот, що слухають і вітають його, лиш одна є гідна його уваги.

Може, це тому, що цей один лишився спокійний і не плеще руками? — Ні.

Чи ж би автор, бачучи його поміж атенцями, вважав його за значного громадянина, якого думкою дуже цікавиться?

Ще раз — ні! Бо той, на кого ввесь час зверталися очі Геродота, не міг займати жадного становища, ані відігравати будь-якої ролі в справах шляхетної і гордої республіки. Він був ще зовсім дитиною й прибув на ігрища разом із своїм батьком. Але ця дитина була так вражена творами історика, що той побачив її ніби охоплену екстазою майже від самого початку читання. Насамперед це було обличчя глибоко переполошеної дитини, потім очі ожившилися, чоло прояснилося і сльози поплили з очей. І коли всі плескали, вставали з місць, викрикували славу, він один не брав участи в цій маніфестації, настільки був схвильований, так був захоплений чарами твору.

Він щиро плакав і, зауваживши це, історик волів такий щирий вислів похвали несвідомого хлопця над гучні й святкові вислови славних громадян Греції.

V.

Після скінчення читання один із старшини міста Мінерви (Атен) підвівся і, викликнувши разом з усіма: — »Слава Геродотові з Галікарнасу! Слава батькові історії«! — додав: »Нехай кожній з дев'яти безсмертних книжок буде дане ім'я однієї з дев'яти Муз, Геродоте з Галікарнасу«!...

І зібрання закричало одноголосно: »Нехай це буде! Нехай книжки Геродота мають імена Муз«!

І в часі, коли юрма грецьких громадян виявляє Геродотові таким способом своє зачудування, історик не зводить очей з дитини, що плаче.

Потім він сходить із ступеня і йде просто до дитини, яка, зауваживши це, встає з пошаною.

— Дитино, — питає Геродот, — як твоє ім'я й твоєї родини?

— Мене звуть Тукидидом. Я з родини славного Мільтіяда, а ось мій батько Ольор.

— Твій син любується в славі, — сказав тоді історик батькові хлопця, — він любить письменство. Дбай про те,

щоб розвивати в ньому цей шляхетний нахил, а ім'я Тукидида долучиться до тих, що приносять Греції славу...

Так сказав Геродот.

А тепер, коли ви захочете довідатися, як справдилися його слова, послухайте, що каже Квінтіліян, старинний латинський письменник, з якого оцінкою рахуємося ще й нині:

»Греція мала кількох славних істориків, але признано загально, що були два, які піднеслися понад інших та досягли своїми зовсім різними прикметами майже рівної слави. Один солодкий, ясний, докладний, — це Геродот; другий стислий, завсіди нетерплячий дійти до своєї мети — це Тукидид. Перший притягає, зворушуючи, другий захоплює силою«.

Геродот, найстарший з істориків, якого книжки дійшли до нас, описав славні війни грецьких племен, які об'єдналися, щоб відбити навалу азійських завойовників. Тукидид є другим із черги, якого твори вшанували століття. Він оповів про заколоти й роздори, що виникли між цими самими племенами, що й привело до взаємного винищування після ще так недавньої перемоги над спільним ворогом.

Згідно із своєю вдачею Тукидид надав своїм творам характер зовсім відмінний, ніж це бачимо у його попередника. Але нема ніякого сумніву, що замір стати істориком народився в його думці в той день, коли Батько історії читав сам свої твори на Олімпійських ігрищах.

Євген Міллер.

III. Історія.

135. Старинний Львів.

I.

Львів згадується вперше у старім галицькім літописі 1255 року; значить: має за собою малощо більше, як 675 років існування й не може зачислятися до найстарших українських міст; далеко старший від нього Галич, Перемишль, Ярослав, Теребовля, а вже ніяк не дорівнює Львів своїм віком найславнішому нашому городові, Києву, що повстав ще давніше.

Але на місці, де тепер стоїть Львів, була в давніх часах якась осада, котрої імени не знаємо. В різних околицях міста (як на Високім Замку, Цитаделі, Личакові, Янівськім), знаходять від часу до часу камінні ножики, топірці, стріли, далі різне приладдя з кости й рога, також глиняну посудину дивної форми; все те знаки, що тут мешкали якісь люди і то в дуже давніх часах, тоді ще, як не знали навіть оброблювати заліза; але коли це було і чи це був наш нарід, чи якийсь інший, про це трудно щонебудь сказати.

Львів повстав на тому місці далеко пізніше, за панування славного князя Данила, одного з наймогутніших наших володарів.

Це був той князь, що по довгих роках замішання привернув лад і спокій у галицькій землі; він відпер поляків і угрів, що хотіли поділити між себе Галичину, здобув люблинську землю, розширив своє панування аж за Карпати і малощо не злучив у своїх руках всієї України.

В сусідів мав велике поважання. Слабі польські князі часто просили в нього помочі й поради. Коли вимерли австрійські князі, Данилового сина Романа прошено засісти

на княжому престолі у Відні. Папа римський прислав Данилові королівську корону.

Але могучий князь мав одну велику журбу: напади татар. Щоб забезпечитися перед ними, Данило почав будувати в усій своїй землі замки, городи; один такий город збудував на горі над річкою Полтвою й від імени свого сина Льва назвав його Львовом.

II.

Місце, де поставлено Львів, було якби створене на замок. Довкола стояли величезні ліси, з котрих сьогодні лишилися ледве останки; ліси були повні дикого звіря: була в них не тільки дрібна звірина, але й вовки, дикі і невидані тепер тури; по дуплавих деревах гніздилися рої бджіл, так що мед стікав по пнях. Було багато води; ріки і річки мали більш води, як нині, бо ліси утримували вогкість: навіть львівська Полтва, сьогодні незначна річка, колись у час повені виливала і робила великі шкоди; в ріках було багато всякої риби. Вода й ліс забезпечували чоловікові легкий прожиток.

Гора, на котрій мав стояти город (нині вона зветься Високим Замком), була з усіх сторін стрімка, так що ворогові тяжко було вдертися на неї, а зате легко було з неї боронитися. Краєвид був далекий на всі сторони, тож вчасно можна було доглянути ворога і приготовитися на його прихід.

По давньому звичаї гору забезпечено на верху різними укріпленнями: викопано довкола глибокий рів, насипано із землі високі вали, а при них поставлено огорожу з грубих пнів дерева. Всередині між укріпленнями стояв княжий двір, при ньому двірська церковця, далі інші будинки; тут побудувалися також княжі урядовці і багатіші бояри. Все було дерев'яне, бо з каміння і цегли тоді будовано не багато.

III.

Як рознеслася чутка, що заложено новий город, під Львів почали стягатися люди з ближчих і дальших околиць; під охороною замку було безпечніше мешкати, як деінде. Приходили передовсім будівничі, теслі, столярі

й інші ремісники, що сподівалися знайти роботу при нових будовах. Осідали селяни-хлібороби, бо в городі можна було ліпше продати збіжжя й городину. Були пекарі й різники, що достарчали хліба і м'яса для міщан, шевці й кравці робили обув і одіж, — ковалі і мечники виробляли всяку зброю.

Разом з князем приїхала в город княжа дружина, а з нею багато служби. Одні пильнували коней, інші худоби, порядкували в замку, сповняли різну прислугу. Приїжджало багато молоді, що мала охоту вступити в княже військо.

Далі почали показуватися в городі й чужі купці, бо під Львовом переходила давня торговельна дорога, що йшла від Києва через Володимир до Кракова, Праги й у Німеччину. Були між ними німці, вірмени, татари, жиди, й усі привозили різнородні товари до нового міста. Всі ті приходні не могли поміститися в городі на горі: осідали нижче під замком, на рівнині, що йде від гори до Полтви — там де сьогодні є вулиці Жовківська і Замарстинівська. Ця частина міста ще й досі називається Підзамче, тому, що лежала під замком. Головний торг був тоді на площі, що нині має ім'я Старий Ринок.

У тих місцях довкола города побудувалися численні церкви; декотрі з них існують дотепер, як церква св. Николая, св. П'ятниць, манастир св. Онуфрія, але самі будинки походять з пізніших часів. По церкві св. Теодора лишилася тільки, як пам'ятка, площа св. Теодора; по інших, як по церкві Спаса, Покрови, Воскресення, і слід пропав. Була тут також вірменська церква і латинський костел, бо наш нарід шанував кожну віру і не боронив нікому відправляти своїх богослужень.

Тодішній Львів лучився із селом Знесінням, так що тамошня парафія зачислялася до львівських. Натомість церква св. Юра стояла вже далеко за містом серед лісів, при ній був манастир, укріплений, як малий замок.

Тодішній Львів не належав до великих міст; числив щонайбільш кілька тисяч мешканців. Але вигляд його був дуже гарний: високо на горі стояв поважний замок, укріплений валами. Під горою кругом стояли міські церкви, а дов-

кола них міщанські двори й доми із садами й огородами; над рікою розтягалися сіножаті й поля, а далі йшли старі густі ліси.

IV.

Молодому городові не щастило від перших років по заложенні; біда йшла від татар. Татарський хан довідався про те, що король Данило ставить у своїй землі сильні замки; зараз наказав їх зруйнувати, інакше загрозив війною. І так 1259 р. мусів князь Лев розкинути львівські укріплення.

Як минулася тривога, Львів відбудувався знову. Серед такої небезпеки від татар пройшла решта життя короля Данила; він умер 1264 р., лишаючи Галичину князеві Льву. Але татари й далі не лишили города. Зимою 1286 р. хан Телебуга стояв два тижні під Львовом. На місто татари не нападали, але й нікому не давали вийти з города за хлібом; — хто вийшов, того вбивали або брали в неволю, інших пускали, обдерши догола, і ті гинули від морозу, бо зима була дуже люта. Так знищили всю околицю. Тоді загинуло майже 13.000 людей. Такі татарські напади були й пізніше, через усе панування Льва.

Князь Лев умер 1301 р. Це був володар мудрий, хоробрий і кріпкий до війни; немалу відвагу показав у численних війнах.

Гарніше жилося в Галичині за його сина Юрія Львовича; він підніс свою батьківщину до давньої слави і звався королем, як його дід Данило. За його управи тішилася українська земля спокоєм і славилася багатством, як ніколи потім. Тоді і Львів піднісся із занепаду, до якого привели його татари. Але Юрій княжив недовго, помер по сімох роках 1308 р.; його син, Лев II, також пішов за батьком 1323 р. На нім скінчився славний рід Данила.

Галицькі бояри вибрали тепер володарем Галичини мазовецького князя Болеслава. Вступаючи на галицьке князівство, він приняв ім'я Юрія і перейшов на руську віру; але зробив це нещиро, бо не думав іти слідом давніх українських князів, що щиро дбали про добро народу, — навпаки його панування принесло українцям багато шкоди. Спроваджував до міст чужих купців і давав їм окремі

права, що приносили чужинцям великі користі. До Львова прийшло тоді дуже багато німців. З українцями поводився князь несправедливо, нехтував давні права і звичаї, накладав великі податки, карав людей в'язницею. Довго терпів це український нарід, але як насильства перейшли вже міру, бояри зробили змову і 1340 р. отруїли князя. Рівночасно по містах були великі заворушення: міщани убивали ненависних чужинців, прихильників Юрія-Болеслава, і грабували їх майно; у Львові поробив тоді нарід великі шкоди купцям-чужинцям, так що вони зо страху покидали свої доми і замкнулися на горі в замку.

V.

Смерть князя привела на українську землю велику війну. Польський король Казимир найшов на Галичину із своїм військом; він уже давно мав охоту запанувати над цією багатою країною.

Львів здобув він без великої трудности, бо замок передали йому католики, що там сховалися перед українцями. Казимир вивіз їх з міста разом з їх родинами і повіз із собою в Польщу, а замок пустив з огнем. У Львові зібрав велику здобич у золоті, сріблі і дорогих каміннях: між іншим захопив скарб українських князів: тут були дві дорогоцінні корони, княжий золотий плащ, крісло прибране золотом і дорогим камінням, кілька великих золотих хрестів, з них один з куснем хресного дерева, й інші дорогоцінності; все те вивіз із собою Казимир до Кракова.

Але над Галичиною якийсь час правили самі бояри. На чолі їх стояв боярин Дедько, що визначався вже за останніх князів. Він забезпечив галицьку землю перед Казимиром і почав заводити лад у Галичині. Передовсім звернув увагу на Львів, що найбільше потерпів у війні. Загряничних купців, що налякалися заворушень і обминали Львів, заспокоїв листами.

»Хто хоче їхати в руську землю, — писав, — може як за давніх князів безпечно приходити до Львова, нікого не боячися; коли ж би хто хотів прибути на життя, дістане горожанство для себе і своїх дітей, на рік звільнення від повинностей, як і давніше бувало, й усі інші права...

А шкоди, пороблені львов'янами після смерти українського князя, обов'язуємося заплатити«...

Це письмо Дедька мало велике значіння для Львова. Загряничні купці, заспокоєні, почали знову заїжджати до міста, торгівля відновилася, і почав зростати добробут між міщанством. Щоб ліпше забезпечити Галичину перед Польщею, бояри віддали панування в галицькій землі князеві Дмитру-Любартові; це був литовський князь, але зжився з Україною і прихильно ставився до українських змагань. З того часу заховалася у Львові одна пам'ятка: це дзвін у церкві св. Юра. Він має напис: »Въ лѣто 6849 сольянъ бисть колоколъ сиі святому Юрью при князи Димитриі игуменомъ Евъфимьємъ. А писалъ Скора Яковъ«. Рік 6849 від сотворення світу — це 1341 по Христі.

Але спокій не тривав довго. Почалася нова війна; під Львовом билися кілька разів литовсько-українські війська з польськими. Львів брав малу участь у боротьбі; він чимраз більше прихилявся на сторону Польщі, бо брали в ньому перевагу міщани-чужинці, що приходили з Польщі й Німеччини. Дарма завзивав князь Любарт львов'ян, щоб перейшли на його бік; вони воліли польського короля. Від 1349 р. Львів і більша частина Галичини була вже постійно в руках Польщі.

VI.

Під польським пануванням настали у Львові великі зміни.

Львів за княжих часів лежав, як знаємо, на нинішньому Підзамчі півкругом довкола гори, на котрій стояв княжий двір. Тепер король Казимир переніс Львів на інше місце, на південь від замкової гори, над Полтву, де сьогодні лежить середмістя.

Тоді це місце було пусте й незамешкане; треба було щойно корчувати дерева, осушувати багна, ставити доми. Насередині визначено чотирьохкутну площу на ринок; тут мав стояти громадський дім, ратуша, і при ній мали відбуватися торги. З ринку розходилися на всі сторони вулиці, і при вулицях ставили міщани свої доми. На чистім полі було небезпечно мешкати в тих часах, і треба було добре укріпити новий Львів. — Обкопано його ровами, на-

сипано вали і поставлено мури з цегли; сліди тих укріплень лишилися донині там, де йдуть Вали губернаторські, Вали гетьманські і Підвалля.

Новий Львів був невеликий, і до нього перенеслася тільки частина міщанства. Більшість лишилася в давніх домах на давньому місці, на Підзамчі. Зруйнований замок перебудовано наново, й у ньому мав урядувати королівський староста.

Старе місто не змінило дуже свого вигляду; так само, як давніше, відбувалися тут торги, так само приходили купці з різних сторін; так само стояли старі церкви, більшість міщан були українці, і город мав український характер. Здавалося, що хоч повстало нове місто, то старий город буде процвітати, як давніше. Але сталося інакше.

До нового Львова перенеслися передовсім міщани чужого походження, німці та поляки; задля них і ставлено це місто. В давнім городі було їх мало знати серед українського міщанства; тут у новім місті вони відразу стали більшістю. Для тих міщан католиків завів король інший лад і інше право. Вони дістали повну самоуправу: мали правитися своїм власним законом, самі вибирали собі міську раду, самі становили суд, порядкували всім майном міста, держали своє військо; ніякий урядовець, навіть королівський староста не міг мішатися до їх справ.

Це було для міщан велике добро; коли в старім городі староста не раз надуживав своєї власти, накладав несправедливі податки, правив недбало, — тут міщани вели все так, як було їм корисно. Щоб забезпечити добробут міста, дав король ще інші привілеї; в новім місті мали відбуватися великі ярмарки, а кожний купець, що переїздив через Галичину, мусів заїхати з товаром на кілька днів до Львова; львівські міщани вели життя вигідне й достатнє. А тим часом старий княжий Львів під замком лишився без опіки, марнів і убожів з року на рік чимраз більше.

В новім місті, як сказано, перше місце заняли католики, німці й поляки; вони забрали майже всі вулиці, а для інших народів лишилося тільки по одній вулиці: вірмени мешкали на Вірменській улиці, жиди дістали нинішню вул. Бляхарську, а українці мусіли поміститися на вулиці, що від тих часів називається Руська. Це одна з найменших вулиць

і спочатку осіло на ній усього 13 родин, а й пізніше ніколи не було поміж мурами більше як 30—40 українських домів. Тут поставили собі українські міщани церкву, на тім місці, де стоїть нинішня Волоська церква.

Іван Крип'якевич.

136. Львівське Ставропігійське Братство в XVI в.

I.

У своїй громадській роботі гуртувалося львівське міщанство в XVI в. в братствах. Таких братств було у Львові кілька, але найстарше і найславніше було братство при церкві Успення Богородиці на Руській вулиці.

Братство існувало вже в 1469 р., але спочатку не проявляло дуже широкої діяльности: братчики тільки опікувалися церквою, купували книги, свічки, образи, дбали про порядок. Пізніше вигляд братства змінився: як місто замкнуло українцям дорогу до міської ради, до суду, до ремісничих організацій, братство стало якби просвітним і політичним товариством, у котрім організувалося все свідоме міщанство.

Членом міг бути кожний, хто схотів записатися, — так само міщанин, як селянин і шляхтич; вступаючи до братства давав кожний »вступне«, то значить вписове, а щомісяця платив якусь вкладку; члени з-поза Львова складали вкладку відразу за цілий рік. Братство давало своїм членам різні користі; як хто заслаб або задовжився, запомагали його грішми, як умер, усі братчики відводили тіло до гробу.

Щороку на празник Успення Богородиці робило братство великий бенкет, і на нього з'їздилися гості з усіх сторін; хто не міг приїхати сам, присилав дарунки; волоський воєвода, що жив з братством у приязні, присилав щороку гроші на хліб, мед і інші речі, потрібні до бенкету.

Братство вибирало щороку чотирьох старших братів, і ті скликували від часу до часу засідання братства. Кожний член мав приходити на таке засідання, а як не явився, назначали на нього кару: мусів зложити якусь суму грошей або відбути арешт на церковній дзвініці. Хто раз записався до братства, не міг уже з нього виступити, свої обов'язки мусів сповняти точно й сумлінно. Братчикові не

вільно було в ніякий справі з іншим братчиком іти до польського суду; такі справи мав судити братський суд; братство вчило своїх членів триматися солідарно, не виносити своїх спорів перед чужих, але залагоджувати їх між собою.

II.

Така організація давала братству велику силу і з нею можна було багато зробити. В короткім часі купило собі братство за власні гроші дім на засідання, так само дім для пароха успенської церкви і побудувало шпиталь, де знаходили пристановище каліки і старі, вбогі люди.

Багато заходу було коло міської церкви Успення Богородиці; вона погоріла в пожарі міста 1527 р. і двадцять літ пізніше була відбудована, але 1571 р. згоріла другий раз. Тоді братство оголосило складку по всій Україні і взялося ставити новий церковний будинок, більший і гарніший від давніх. По 1590 р. щасливо доведено церкву до верхів; ця велична церква стоїть донині і є правдивою прикрасою Львова. В будові помагали щедрими дарами волоські воєводи і від того церква називається також волоською.

Братство займалося не самими тільки церковними справами; міщани розуміли добре вагу освітньої роботи й не жалували видатків на освітні цілі. Передовсім звернули увагу на потребу друкарні. В тих часах не було в Галичині ні однієї української друкарні; наші книжки друковано в Кракові, Празі і деінде за гряницею, але друковано їх не багато, так що українська книжка належала до великої рідкости.

1573 р. приїхав до Львова друкар Іван Федорів; він якийсь час вів друкарню в Москві, але темні москвичі уважали друкування книг за чари і прогнали від себе Федорова. Львівські міщани підпомогли друкаря, і він почав наново друкувати книги. Пізніше Федорів виїхав із Львова, а братство зібрало гроші й купило його друкарню й відтоді вело її в своїм заряді. Братська друкарня в короткім часі вславилася на всю Україну. Щороку розходилися з неї сотки книжок на всі сторони: найбільше це були церковні книги, але були і шкільні підручники, збірники пісень, наукові книги; книжки йшли до міст і до сіл між

духовних і світських людей, між старих і молодих — всюди ширили освіту й науку, піддержували національну свідомість.

III.

Рівночасно з тим заходилося братство коло організації школи. Українські школи були вже й перед тим у Львові, але в них вчили не багато, тільки читати й писати; дуже відчувалася потреба школи, в котрій можна б дістати вищу освіту, тим більше, що поляки мали такі школи, але міщан-українців не хотіли до них допустити.

По довгих нарадах в 1586 р. відкрило братство нову школу; почали звати її гімназією. На початок записалося до неї 22 хлопців, потім кожного року зростало число учнів; між ними найбільше було синів міщан, кількох поповичів, але були й селянські діти. Багатіші платили за науку; бідних приймали до школи даром, ще й давали їм хату; харч здобували собі хлопці самі, ходячи по тодішньому звичаї з горнятком до багатіших домів. У школі мали вчителі гострий наказ не робити ніякої ріжниці між дітьми бідних і багатих: школярі займали місце відповідно до того, як котрий вчився.

Наука починалася рано молитвою. Учні віддавали свої домові вправи і здавали перед учителем те, чого навчилися вдома. Потім ішла наука читання; найменшим школярам показував учитель букви, старші читали і вчилися напам'ять, найстарші переповідали прочитане, давали граматичні пояснення і вели розмову над різними науковими питаннями.

Наука йшла почасти в народній мові, почасти в церковно-слов'янській. Побіч того старші учні присвячували багато часу грецькій мові. Учитель говорив по-грецьки, а учні перекладали це на українське; як уже навчилися більш, мали самі із собою говорити по-грецьки, щоб ліпше вправитися в мові; пізніше заведено в гімназії й латинську мову.

По обіді сходилися хлопці другий раз. Менших школярів учив учитель писати букви і слова; старші списували собі те, що диктував їм учитель; це були різні цікаві місця з писань філософів, поетів, істориків та із Святого Письма — все, що було потрібно знати освіченому чоловікові в тих часах.

Вдома учні виробляли вправи і повторяли те, чого навчилися в школі; один другому помагав у науці і пояснював трудніші речі. Вивчену лекцію видавали перед батьками або господарями.

В суботу рано повторяли в школі все те, чого вчилися цілий тиждень. У той день була також наука рахунків і геометрії; дещо вчилися з астрономії — про рух сонця, про календар; нарешті йшов церковний спів. По обіді в суботу була наука релігії; тоді також, як хто заслужив протягом тижня, мусів »чашу шкільну пити«: учитель карав винуватого різкою, але не дуже гостро, по-батьківськи.

IV.

Першим учителем львівської гімназії був Стефан Зизаній Тустановський, чоловік дуже освічений, що писав багато книжок і вславився, як гарячий оборонець прав нашого народу; грецької мови вчив грек, єпископ Арсеній. Під проводом тих учителів або »дідаскалів«, як їх тоді звали, йшла наука дуже гарно, й у короткім часі знати було великі успіхи в освіті молоді. Учні гімназії внедовзі зложили першу в нас грецьку граматику. У важніші хвилі, напр. при приїзді знаменитих осіб до Львова, виступали з промовами і деклямаціями по-грецьки й по-слов'янськи; ті праці студентів були друковані в друкарні братства. Гімназія розвивалася водно гарніше, і вийшов з неї не один чоловік, що приніс славу своєму народові.

У Львові розбудився тоді загальний інтерес до книжок і науки; навіть старші міщани кинулися читати книжки, роздумували над прочитаним, учили інших. Деякі бралися й до пера, писали книжки. Найславніший між ними — Юрій Рогатинець, що написав дуже розумну книжку »Перестороrа«. В ній звертав увагу української суспільности, яке велике значіння має народня освіта; доказував, що давня українська держава впала тому, що в ній було мало шкіл і мало освічених людей.

V.

Діяльність львівського братства зустріла великі похвали на всій Україні; з великим задоволенням повітали її також достойники православної церкви, патріярхи. Один з них

Йоаким, антіохійський патріярх з Азії, приїхав 1586 р. сам до Львова і своєю радою підпирав усі заходи братства. Так само царгородський патріярх Єремія затвердив статут братства і подав його за взір усім українським братствам. Від патріярхів дістало львівське братство почесний титул Ставропігії, т. з. Оборони Христа — і цього титулу вживає до нинішнього дня.

Іван Крип'якевич.

137. На людськім костовищі.

(Про заснування Петербурґу).

I.

Здавалося б, що час, у якім засновано Петербурґ, можна означити з усякою точністю, бо це наймолодша з европейських столиць. Початок інших великих міст тоне в часах, оповитих непроглядною мрякою давнини. Та воно тільки так здається, бо докладно означити час заснування надневської столиці не може ніхто. Напевно знаємо тільки, що з кінцем червня 1703 р. покладено фундамент, чи краще підвалини під Петропавлівську кріпость. Кріпость оцю перебудовано на камінну аж в три роки опісля.

Проте час із 17-го на 18-го травня приймається, як пору першого почину під Петербурґ, хоч уже перед заснуванням Петропавлівської кріпости — були там побудовані деякі хати.

Місце, час і спосіб будування того міста вельми характеристичні.

Люди такого роду, як Петро, — не буденні; вони являються тільки від часу до часу, але слід їх життя — тривкий. Петро — це був той цар, що дав напрям будучій російській політиці, що запевнив славу і будучність своєму родові, династії Романових. Незвичайно бистрим умом бачить, що серед давніх умовин Росія розвиватися не може, бо, як іржа залізо, зіжре її пліснь нерухавости та закостенілого консерватизму. От і задумує він Москву цивілізувати. Його ж думки йдуть усе у парі з ділами. Щоб заводити в Москві Европу, мусів ту Европу вперед сам добре пізнати. Тож відбуває подорож по Голяндії, Англії, до всього приглядається й усе вглитує, мов губка, з усіх

країн шле в Росію европейських мистців, лікарів і купців та починає справу реформи. Його амбіція не знає ніякого опору. Чого він забажає, те мусить бути безумовно. Петро ніколи не оглядався на ті жертви, що впадуть у переведенні його плянів, і не звертав найменшої уваги на потоки людської крови, що заливали шлях його слави.

Усі його заходи оцивілізуватися, стати чистим европейцем, — не змогли затерти в його душі кантоватого варвара, жадного крови й пристрасного піяка. Клясичним прикладом його варварства був його вчинок з рідною сестрою Софією. Вона, незадоволена з нових реформ, разом з надвірними стрільцями робить проти неприязного тоді Петра т. зв. палатну революцію. Петро революту здавлює, Софію замикає на досмертну в'язницю в манастир, а стрільців вішає сотнями перед вікнами сестриної келії. Варвар, якому нема пари! Й рівночасно той самий чоловік перебудовує всю Росію, заводить стале військо, спричинює своєю дбайливістю розвиток купецтва й ремесла, заводить школи та опікується музикою і т. д.

II.

Отой характер Петра проявився вповні при заснуванні Петербургу. Земля, на якій його засновано, була, властиво, шведська, а його »відвага«, коли не назвати того Петрового вчинку інакше, виявиться ще в яскравішім світлі, як скажемо, що саме тоді Петрове військо шведи зовсім розбили над Нарвою. Але Петро потребував конче якогось міста, звідки б міг заводити свої реформи. З Москви старої було це годі робити. Він потребував конче міста, що мало б доступ до моря, що було б для дикої Росії вікном в Европу, — тож користає з тієї доброї нагоди, що його ворог Карло XII, шведський король, є занятий далеко від нього війною з королем польським і саським та що йому самому вдалося заняти одну незначну шведську твердиню, закладає на чужій, але йому потрібній, території — город.

Незвичайна сміливість царева пробивається й у виборі місця, на якому заложив Петербург. Положений між двома раменами ріки Неви — намулистий шмат землі — це петербурзька територія, а багнисті мокляки й озера — це

його найближча околиця. Така земля під важкі будівлі зовсім негодяща. І, помимо видосконаленої технічної штуки, ще й нині видніють лихі сліди того нетривкого ґрунту. Кажуть, що коли б ти не заїхав у Петербурґ, то ніколи не побачиш величавого Святоісакіївського собору без риштовань. Фундаменти цього найбільшого в Росії дому Божого, не маючи доброго опору, спричинюють правильне зарисовування стін храму, тож завсіди треба його направляти...

Вибудування міста на такому ґрунті мусіло коштувати і багато грошевих засобів і не меншої кількости людей. Та Петро не жалував дуже гроша, а вже людським матеріялом господарював просто марнотратно.

Робота при будові Петербурґу йшла примусово. Зганяли до неї людей насильно з усіх усюдів, а щороку була потреба звичайно по 40 тисяч нових людей. Мусіли доставляти їх начальники поодиноких губерній.

Передовсім ходило про приладження ґрунту; треба було поспускати болота та прокопати хоч менші канали, щоб постягати в них воду. Земельних робіт до того часу в Росії не роблено, не часто також муровано доми, тож люди не мали вправи до таких робіт, а до того дуже бідували, не маючи відповідного приладдя. Не було ні лопат, ні рискалів залізних; ні тачок не було достатком. Тож треба було намулисту землю дерти голіруч і носити її в полах своїх довгих халатів та кожухів. Не диво ж, що в таких обставинах люди не могли довго видержати. До того ще причинювалася лиха пожива, а то й цілковита її недостача і нездорове, моклякувате повітря, — тож гинули люди, як мухи.

Тепер, після приладження терену, взялися до будівлі, але, щоб будувати, на те треба мати матеріял — дерево. Треба було знов копати канали, щоб тими водними шляхами спроваджувати матеріял із подальших лісів і на будівлю міста і фльоти, яку ладжено рівночасно з однаковою гарячкою для війни із шведами. Тепер то припадає робота коло каналів кронштадського й ладозького. При тім копанні та фортифікаціях з г и н у л о, як пише у своїм звідомленні царський урядовець Льедран, 150 т и с я ч л ю д е й.

III.

При збиранні людей до копання ладозького каналу кинув Петро своїм »милостивим« оком і на Україну й зажадав робітників з козаків.

Правда, козаки до такої праці були зовсім необов'язані, але цар не роздумував над тим, хто до чого обов'язаний, а до чого ні. Його воля — це був закон для всіх підданих, а виконання тієї самодержавної волі мало бути підданчим обов'язком.

Тому то він зовсім не думає шанувати прав України, хоч царі клялися їх шанувати. Довший час, що правда, піклується козацтвом, та тільки на той час, як йому було треба козачої сили, але як уже він створив собі правильну армію, то від тієї хвилі йде невпинною ходою до зламання козацької сили й до цілковитого поневолення України.

Силу козацьку зламано у полтавському бої, в якому побив Петро Карла й гетьмана Мазепу, а решти доконано через винищення козаків по важких, каторжних роботах.

Не зважаючи зовсім на ніякі договори, наказує Петро I козакам іти раз-у-раз у далекий похід та не каже їм брати із собою ні рушниць-гаківниць, ні шаблюк смертоносних, тільки велить їм нести заступи й лопати. І йдуть козаки не на місце почесного кривавого бою, а йдуть болота гатити, зносити важкі муки і злидні у непривітні північні країни царської імперії.

Ось перейдемо по черзі ті криваві лепти, що їх дала бездольна Україна нинішньому Петербургові:

З початком лютого 1721 р. висилає отаман Скоропадський після царського наказу двадцять тисяч козаків (не вчисляючи тут кухарів і людей обозних) на роботи коло ладозького каналу. Йдуть козаки під проводом пізнішого наказного гетьмана Павла Полуботка, що тоді ще був чернігівським полковником, Івана Сулими, генерального хорунжого і лубенського полковника О. Марковича; а як по дорозі Сулима вмирає, то заступає його Чорниш.

У році 1722 зажадав Петро ще десять тисяч, і вони йдуть під проводом полтавського полковника Чорняка.

З початком 1723 р. йде по наказу ще п'ять тисяч під командою гадяцького полковника Милорадовича.

IV.

Самий похід з України аж до Петербурґу був дуже злощасний. Важку оцю дорогу треба було пройти мокрими шляхами своїм коштом і харчем. Кременчуцький сотник Іляшенко описує перший похід »по истинной правдѣ« ось так:

»Поки йшли ми через українські міста, то нас скрізь пускали на нічліг у великі морози, волам і коням нашим давали сіна й соломи. Але так було тільки до Сівська; від Сівська вже почалася велика нужда і для нас і для нашої худоби. Нас нікуди не пускали на ночівлю; сіна й соломи не тільки ніде було взяти (як людям служебним у поході), але навіть і купити за звичайну ціну не можна було... Ми примушені були ночувати на вулицях у великі морози без притулку. Коні й воли поохлявали без корму... Від Гомля довелося йти пішки глибокими снігами, а харч, узятий з дому, нести на плечах, щоб полегшити підводи; приходилося помагати й обозові, тягти його шлеями разом з хорими«.

Серед такого гаразду йшли козаки тисячами верстов — цілі місяці.

Ми, напр., знаємо, що у другий похід вийшли козаки в першу неділю посту, а над канали прийшли аж у місяці червні. Тож не диво, що немало козаків нездужало, а то й умирало в поході; а інших звалила з ніг важка праця, поганий клімат та лихий харч!

А працювали козаки важко: то направляли ті потоки, що плили в канал, то ладили й перегачували його ж таки самого. Підчас роботи переносили на своїх плечах цілими верствами хмиз, дошки та палі. І помимо всієї запопадливости козацької, помимо того, що робили щодень і вночі, у неділю й у свято, — московські офіцери поводилися з козаками дуже погано та немилосердно їх били.

Не легкий був і поворот до рідного краю серед осінніх сльот та студені. І знов було треба йти на своїм хлібі без зламаного шеляга, бо всі роботи були примусові

і, хоч козаки за плату упоминалися, то її не бачили ніколи! Приходилося в тім повороті зазнати голоду й холоду, не один випродував за безцінь усе, що мав, не виключаючи й рушниці, щоб було чим прокормитися.

Не диво, що серед таких обставин запанувала між козаками страшна смертність. Страшний безкровий »косар« клав справді не покоси, а гори. В першому поході на двадцять тисяч вмирає шість тисяч; другий і третій похід були не легші, то й козаки мерли зовсім не в меншій мірі. Але й те згадаємо, що роботу, яка припадала на вмерлих та хорих, мусіли здорові зробити. Осталі козаки наймали на їх місце за свої гроші бурлак, щоб кінчали роботу.

V.

Отакого пива наварила Москва Україні. »Одних« козаків, по словах сучасника, »загубила тяжкими та незвичними роботами, других голодом, третіх потруїла гнилим та прілим борошном, перемішаним з вапном та ящірками. Сподіваюсь«, — кінчає він своє писання, — »що ніхто, навіть вороги мої, не можуть закинути мені брехню, бо це відомо всьому світові. Та й між нами є багато таких, що зацілiли від катування московського, а на свої очі бачили все те, що я тепер пишу«.

Певна річ, що козаки на такий лад зовсім не годилися з доброї душі. Вони бачили, що над ними діється насилля і вони протестували проти нього, втікаючи з роботи.

Та їх ловили, віддавали на повне сорому, публічне бичування та повертали назад у роботу. І страхом тієї постидної кари держали тисячі на важкій роботі. Про ті злидні співається у народній пісні цими словами:

»Ой, летів ворон та з чужих сторон,
Та, летючи, кряче,
Ой, сидить хлопець та над канавою
Та жалісно плаче,
Та просить батька ріднесенького,
Щоб продав коні вороні
Та викупив його із цеї, »темної неволі«.

Ярослав Весоловський.

138. Варшавські музеї.

I.

Гордощами і славою кожного міста є його музеї. На жаль, Варшава довгий час не могла похвалитися таким культурним дорібком, як музеї. Підчас коли на заході Европи музеї завдячують свій ріст перетворюванню приватної власности монархів на національні установи, — Варшава, зіпхнута до ряду губерніяльних міст російської імперії, не могла навіть марити про те, щоб місто або держава давали субвенції для варшавських музеїв, без чого жаден музей не може існувати.

Високовартісні колекції »Польщі останнього Авґуста«, як славний кабінет ритин, збірку мідеритів, ґалерію образів — вивезено на північ. Не було забезпеки, що й з приватними збірками не зроблять того самого, — отож заховувано їх дбайливо, щоб не звертали на себе захланної уваги окупантів.

Зрештою, й самі завойовники Польщі, знаючи, що музей є завсіди храмом, присвяченим минулому, яке вони нещадно поборювали, — не хотіли давати дозволу на публічне відкриття будь-яких музейних збірок.

Звичайним тоді варшавським способом треба було обходити суворі приписи і заховувати культурні вогнища за різні інші вивіски. Так повстав »Музей Промислу і Рільництва«, замітний тим, що не було в ньому нічого ані з промислу, ані з рільництва. Були там етнографічні збірки, спершу екзотичні, доповнювані згодом зразками із життя польського народу. Започаткували цей музей збірки Леопольда Яніковського з Камеруну, потім цей екзотичний відділ доповнювали колекції ідейних польських сибірських засланців, які, з туги за рідною землею, посилали до Варшави, що тільки могли здобути серед народів Далекого Сходу й холодної півночі.

Годі було музей у Варшаві виповнювати самою тільки екзотикою. Тож незабаром почалося призбирування в ньому зразків польської народньої культури — матеріяльної й духової, — при чому дуже добре зорганізовано відділ преісторії. В останніх роках життя висунуло справжню потребу збірок з ділянки промислу і рільництва. Тому то деякі

залі музею почали заповнюватися зразками цього типу, обмежуючи місце для етнографії, яка — раніш чи пізніше — мусіла знайтися в рамах великого Національного Музею.

II.

Варшавський Національний Музей (Muzeum Narodowe) є післявоєнним витвором. Місто Варшава мало з приватних дарів скромну ґалерію картин давніх мистців. Були це кращі або слабші копії, та трохи ориґіналів. Увесь каталог тієї ґалерії начислював ледве 600 чисел картин.

Коли російська влада залишила місто, Громадянський Комітет, що обнімав цілість життя столиці, звернув увагу й на музейне питання. Покликав до життя громадянську »Музейну Раду« і передав управу музея в руки Бронислава Ґембаржевського.

Новий директор усю свою душу віддав дорученому собі завданню. Віддати душу ідеї — це не так важко! Але віддати їй увесь свій час і енерґію, всі думки й усі почини, все здоров'я й увесь пал, — це може зробити тільки людина, що в дорученій собі праці бачить усе своє щастя!

Тож вислід праці Ґембаржевського — надзвичайний! Із тих кількох соток картин, що були зав'язком музейної збірки, повстав і розвинувся Музей, що має під цю пору 30 відділів і 150.000 каталогових чисел. Окрема заля — присвячена в ньому Варшаві. Важко подумати, щоб якийсь учений, що хоче писати про Варшаву, міг не розглянутися в тих матеріялах, що їх згуртував Національний Музей.

III.

Національний Музей сполучено з Музеєм Війська й обидва ці Музеї приміщено в будинку давнього поліційного участка, де ледве частину експонатів можна було виставити; велика їх кількість мусить лежати захована в складах.

Також дуже слабе приміщення має Природничий Музей, якого не вивезено давніше, але який втратив у 1915 р. дуже цінну колекцію колібрів.

Для приміщення цих Музеїв постановлено вибудувати відповідний будинок у пустих городах при Алеї 3-го Травня. Буде це будівля з фронтом на чверть кілометра — великий польський Національний Музей.

А. Яновський.

IV. Описи.

139. Вилив Ніла.

I.

Ніл звузився поміж своїми берегами так, що займає тільки половину своєї звичайної ширини, а його каламутні, болотяні, стоячі води ледве-не-ледве пливуть. Плоскі лави або відірвані маси чорного болота, вигрітого й перепаленого сонцем, творять дві греблі. Все інше поза ними — це тільки порох та суха земля, бо щойно перестав віяти хамсін, вітер, що несе із собою пісок і віє сорок день. Крізь темносіру, осліпляючу та палючу атмосферу показуються місцями пні й галуззя дерев, одначе їх листя так обліплене порохом, що з невеликого віддалення зовсім не відрізняються від пустині, яка оточає їх довкола.

Врешті — й це перший знак, що звіщає кінець цієї страшної пори — зривається північний вітер, грецький етезій, і сильно, а часами люто починає віяти ввесь день. Завдяки йому листя гаїв, якими засіяний Долішній Єгипет, отрясається з пороху і відкриває свою зелену краску. Палку спеку сонця, яке тоді стоїть на найвищій точці свого бігу, зменшує в саму пору вітер, що в цьому й у трьох дальших місяцях панує над цілим Єгиптом.

Незабаром у ріці доконується зміна. На нілоскопі в Каїрі оповіщують приріст на один або два цалі; вода набирає зеленого, липкого, мутного кольору напів солоної води міжзворотникових околиць, так що ніяке проціджування не всилі увільнити її від обридливого й нездорового болота, яке спричинює цю зміну.

Явище зеленого Ніла походить, як кажуть, від розлогих дрімучих вод, які річний вилив лишає на широких, піщаних рівнинах Судану, в південній Нубії. Вистоявши шість або більш місяців під зворотниковим сонцем, вода

мішається з новою повінню і вертає назад у русло ріки. Щастя, що це явище триває рідко більш, як три або чотири дні, бо, хоч який короткий цей час, то все ж нещасні, змушені пити воду з Ніла тоді, як він у цьому стані, дізнають нестерпних болів, шкірної пухлини. Тому то мешканці міст дбають уже заздалегідь про те, щоб свої резервуари та цистерни наповнити ще чистою водою.

II.

Від цієї хвилі ріка раптово збільшується об'ємом і стає щораз каламутніша. Одначе, тим часом минає десять або дванадцять днів, поки настане останнє та найдивніше явище, яке уявляє Ніл. Я спробую описати перше враження, що його це явище зробило на мене.

Було це при кінці однієї довгої та утяжливої, бодай на мою думку, ночі; в хвилі, коли я встав з дивана, на якім надармо силкувався заснути, на палубі нашого корабля, затриманого тишею насередині ріки напроти Бенісуефа, міста Горішнього Єгипту, — сонце як раз виринало горішнім крайчиком свого круга понад пасмом Арабських гір. Я здивувався, бачучи, як у хвилі, коли його проміння діткнулося води, повстав миттю пурпуровий відблиск. Інтензивність барви зростала в міру того, як побільшалася інтензивність світла: навіть поки ще соняшний кружок виринув уповні з-поза пригорків, Ніл видавався немов посудиною, повною крови.

Думаючи, що це якийсь привид, я мерщій зірвався і перехилився через поруччя корабля, а те, що я побачив, впевнило мене у моєму першому вражінні. Вся маса води була непрозора, темночервона і більше схожа на кров, ніж на все інше, із чим я міг би був порівняти її. В тій самій хвилі я спостеріг, що за ніч ріка прибула на скілька цалів. Араби пояснили мені, що це був червоний Ніл.

Червоність і непрозорість води підлягають постійним змінам, як довго ріка триває в тім незвичайнім стані. В деяких днях, коли приріст не перейде одного або двох цалів, вода стає знов напівпрозорою, проте не тратячи цього темночервоного кольору, про який я згадував. У ній нема вже зовсім тієї шкідливої мішанини, що в часі зеленого Ніла: ніколи вода не буває здоровіша і смачніша та більш

відсвіжуюча, як підчас повені. Бувають дні, в яких приріст стає скоріший, і наслідком цього скількість нанесеного намулу перевищує в Горішньому Єгипті скількість, яку зносить із собою будь-яка інша знана мені ріка; і навіть, і то не при одній нагоді, я міг завважати, що ця маса творила не малу перешкоду бистроті річної течії.

Склянка води, яку я тоді зачер і на хвилю поставив, щоб устоялася, дала ось такий вислід: горішня частина плину лишилася зовсім непрозора, червона, мов кров, коли тим часом близько четвертину склянки наповняв осад червоного болота. Значна частина цього намулу осідається, поки приріст досягне Середнього і Долішнього Єгипту, де я ніколи не бачив води Ніла в подібному стані.

III.

Може, у всій природі нема веселішого краєвиду над той, який дає повінь Ніла. День за днем, ніч за ніччю каламутна ріка котиться та розливається по гарячих пісках безкраїх пустинь. Пливучи горі рікою, гнані північним вітром, ми майже щогодини чули, як якась гребля з болота западалася з гуком; з руху всяких животин довкола місця, де почувся той гук, ми дізнавалися, що Ніл розламав ще одну перешкоду і що його розгуляні води розносили життя та радощі ще по однім закутку пустині.

З вражінь, що збереглися в моїй пам'яті, мало таких, яких спомин був би мені такий приємний, як враження, дізнане на вигляд Ніла, коли він уперше від свого щорічного виливу входив до одного з великих каналів. Уся природа кричить з радости. Люди, діти, череди буйволів хлюпощуться в тих відсвіжуючих водах, широкі хвилі несуть лави риб, яких луска сріблиться на сонці, а різнородне птаство хмарами громадиться над рікою. І це свято природи не обмежується найвизначнішими істотами. В хвилі, коли пісок при наближенні заплоднюючої води мокріє, він буквально оживлюється і роїться мільйонами комах.

Повінь доходить до Мемфіса або Каїра скілька днів перед літнім зворотом сонця; вона досягає найбільшої висоти й починає спадати коло нашого осіннього рівнодення. Майже в часі нашого зимового звороту сонця Ніл входить між свої береги і надягає на себе блакитноясну одіж. У тім

відступі часу відбувається засів, який кінчається тоді, як наближається повінь.

По весні наступають зараз жнива, збір відбувається, звичайно, ще поки зірветься хамсін або пісковий вітер.

Отже єгипетський рік ділиться на три пори: чотири місяці засівів та зросту, що в приближенні відповідають нашому листопадові, грудневі, січневі й лютому; чотири місяці жнив, які можна у той самий спосіб, хоч не зовсім докладно, покласти на місяці нашого календаря між березнем і червнем включно, і чотири місяці повені — заповняють цикл єгипетського року.

Жорж Масперо.

140. Краєвид Польщі.

I.

На схід від Ґопла, там, де чорнілася колись мазовецька пуща, груди землі підносяться й опадають глибоким, дужим і оживлюючим рухом. Там б'є само серце Польщі. Тут густо розкинені міста — багаті, промислові. Одні — повні фабричного диму — гомонять при праці безлічі людських роїв, інші — позначені криваво знаком минулих подій і придавлені часом, ще інші, майже напівсільські, розсипаються по окраїнах у двори, хуторі, ріллі, огороди, пасовиська.

Тут старинний Завихост, великий своїм минулим. Тут старе Плоцко над водами Висли, тут Рашин, Ґрохів, Вавер; тут геройська Воля, тут Прага. Тут Висла і Варшава. Висла і Варшава — це майже не імена міста й ріки, але родові гасла з віку у вік на сторожі духа.

Тут села людні, добре забудовані на родючій ріллі, на урожайних сіножаттях; стоять багаті, фудульні, родові.

А нарід то пестріє, то червоніє своїми яскравими цвітистими барвами, то біліє сивими льняними полотнянками, то брунатною сукманою приподібнюється до свіжо відверненої урожайної скиби.

Підчас жнив тут, наче сонце, блистять коси, — наче місяці, низько ходять при землі серпи; по лугах несеться з росою тупіт табуна попутаних коней і лошаків; тут — утомне скрипіння плугів, тут піт і труд тяжкої боротьби людини із землею.

Але на узгір'ях березові гаї шелестять легенько й уколисують травневу зелень молодих гонів. Над потоками плачуть срібні від сліз верби; невисловлені жалі свого сиріт-ства по межах і роздоріжжях виповідають. На вигонах, що видніють довгими лініями крізь луги і лани, стоять погряничні горби, поросли терням і глогом. Серед осик, яворів, топіль стоять старезні хрести, а крислаті груші кидають довкола широкі тіні.

А поля простеляються в якусь синю далечінь, у якісь величезні плеса щораз то блідіших хмарин, у якісь перлові тумани, що звіюються ранками й вечорами аж там ген далеко, де на останньому краї краєвиду чорніють бори із шумом своїх невисловлених повістей, невиспіваних співів давніх-давніх часів.

II.

Від лугів, від криниць, від порогів хат розходяться й відбивають протяжні накликування, дзвенять і плачуть зойкливі сопілки пастухів.

А біля хат — хворостом городжені сади аж горять від мальв, айстрів, золотих соняшників, а під віконцями розливаються пахощі рути, шалвії й біждерева. За садками, біля потічка, сиві полотна сріблятся до сонця, журавель колодязя то тут, то там заскрипить звисока, а дим з ялівцю мішається із запахом хліба, свіжо спеченого на кленовому листку.

Над хатками, над селом, над полями зависло проглядною півкулею небо, вимите у свіжих росах, осяяне сонцем. Воно горить підчас літньої спеки і бурливі, важкі хмари провалюються по ньому, перетинані чорною блискавкою ластів'ячого, неспокійного лету.

Вранці й увечорі, в полі й у хаті, при роботі й забаві село гомонить піснею. І та пісня своєрідна, як води потоку з глибокого джерела, вибухає із таємничих джерел народнього духа. Зринає, вилітає, пливе з невисловленим сумом і тугою, горить життям, волею, веселістю, — святкові хвилі життя заповнює прадавніми обрядами; йде понад яри, лани, лимани; присипляє дітей, втирає піт із чола орача, додає сили й розмаху косі, дзвонить ураз із грабками на сінокосах; аж застогне, коли голосить за тим возом, запряженим

сивими волами, що на ньому хилитається останнє селянське пристановище — з дощок збита домовина; тоді то із сиротами йде плакати під ворота кладовища.

III.

Але понад усі шепоти й гомони вибивається королівський шум Висли. Як тільки вона скине кригу й заговорить, увесь край слухає її грімкого гуку. Коли спіниться могутньою й неспинною повіддю, ввесь край дрижить перед її срібним ударом. Коли ще й проходить своїм віковічним шляхом, увесь край відчуває, що вона пливе до польського моря!

В її шумі чути віковічні розговори старих Татр і срібне дрижання потоків, що несуть до неї свої чисті води. До неї пливе з розгоном Дунаєць, спішить Сян з Руси з-під червенських городів, з нею сполучуються святі води українського Буга. За нею йдуть височенні сосни татрянських борів і королівські дуби; йде золота пшеничка й сивий льон надвислянських урожайних нив.

Над нею гомонить пісня керманичів далеко-далеко й несе рідні згуки в гармонію шумів Балтійського моря.

Своєю синявою сполучує Висла старий Шлеськ із польською землею, опливає два королівські замки польських столиць, іде під багаті в хліб Куяви, біжить під Торунь, поки не допливе до польських окраїн — побережжів Балтійського моря.

Марія Конопніцька.

V. Розвідки.

141. Новітні вигади в старовині.

I.

Ніщо не всилі зробити старої та нової історії культури такою принадною, як живе нав'язання теперішности із старовиною: в дзеркалі теперішности треба оглядати старовину, в дзеркалі старовини — теперішність.

Кожний корисний винахід чи відкриття, кожна важна наукова теорія, яка виступає в наших часах, завертає мимоволі наш зір у старовину. Ми питаємо, чи подібного не знали давніше, й нерідко на наше немале здивування зустрічаємо одно чи друге таке вже перед століттями, перед тисячами років. Ми бачимо, що старовинні народи часто-густо підходили до того, що пізніше здійснилося, так дуже близько, що питаємо, як могло статися те, що тих гадок, які, на погляд, тільки малий крок ділив від дійсности, а від яких користь б'є нам в очі, їх винахідники не стежили далі, що тодішній світ їх не доглянув, а пізніші віки їх призабули.

Ми хочемо на пробу виказати рядом прикладів, що деякі речі й появи щоденного життя, які ми звикли вважати наскрізь новітніми, таки можуть уже в далекій старовині вказати на своїх певних предтеч та попередників, у певній мірі на свій більш примітивний рівноважник та праобраз так, що не рідко мимоволі пригадується той славний вислів, який Ґуцков у своїй драмі »Уріель Акоста« вкладає в уста рабіна Бен Акіби: »Нема нічого тут нового«!

II.

От візок-самомір (таксометер), це ж безперечно новинка свіжої дати. Але послухаймо. Великоважна для історії культури 9 глава X книги De architectura звісного римського

письменника і воєнного інженера Вітрувія (Vitruvius), де побіч будівництва обговорюється також техніку давніх віків. Тут знаходимо дуже важні дані про конструкцію старинних возів, які для свого дотепного та автоматично функціонуючого приладу на осях мають, так сказати б, покажчик годин та миль. Отже, можна їх уважати найстаршими таксометрами, принаймні їх предтечами та історичними прототипами.

Тут не місце поясняти докладно конструкцію тих старовинних візків, що, зрештою, без показання моделю й не конче добре удалося б; та все таки треба хоч стільки сказати, що за кожний раз, як переїхано одну милю, впадав із чутним гомоном камінець до бронзової посуди, підставленої під поміст візка. Число камінчиків, так кінчить Вітрувій, які опісля разом з-під споду виймалося, буде вказувати проїхані милі підчас їзди.

Опис того приладу надиво такий докладний, що по даних Вітрувія дасться він дуже добре зреконструювати. Само собою розуміється, що такі візки були дорогі, і тільки багачі могли собі дозволити на таку розкіш.

Римський історик Юлій Капітолін (Capitolinus) говорить і про другий рід дуже цінних, люксусових візків — про безупряжні візки новітньої конструкції, яких колеса самі від себе оберталися довкола своїх осей за поміччю якогось дотепно вигаданого механізму та складного колісцеватого приладу. Сідла були так уладжені, що захищували візників перед соняшною спекою. Також можна було ті сідла так завертати, що їздцям у дорозі завсіди дув вітер у плечі.

На жаль, з причин скупого опису, не можемо виробити собі ясного образу про ті візки, хоча без сумніву мова тут про найстарші окази самоходів, зовсім прості візки, що їхали без упряжі. Здається, що тут складну систему зубатих коліс вправляли в оборот чи в рух невільники, що сиділи на возах.

При тій нагоді треба вказати на одно замітне місце в книжці Роджера Бекона, вченого англійського ченця з 13 століття. В своїй книжці De nullitate magiae пише Бекон таке: »Можна зробити також візки, що без звірів порушаються з незрівняною швидкістю. Далі можна зробити прилади до літання так, що всередині сидить чоловік і кру-

тить корбою і так за поміччю незвичайних крил може літати в повітрі на лад птахів«. Отже, перед більш як 600 літами мали б бути заповіджені самоходи та літаки!

III.

Під автоматом розуміємо безперечно кожний механічний прилад, що сам від себе порушається, що його вводить у рух на якийсь довгий час не якась там дія зовні, а сили скриті внутрі, як пружини, тягарі і і. В тіснішім розумінні — це механічний прилад, що за поміччю якогось внутрішнього механізму наслідує роботу живих істот, от напр., людей або звірів, та ще й зроблений на їх подобу. Коли ж тепер хто гадає, що автомати — це щось зовсім новітнє, дуже помиляється. Винахід автоматів досить стародавній, тільки одно — його часу не можна точно подати.

Ходячі статуї атенця Дайдаля належать, без сумніву, до казки, але історичним є дерев'яний голуб, що його бистроумно сконструював філософ і механік Архіт з Таренту. Той голуб міг дійсно, на взір живого, кружляти в повітрі, розуміється, тільки в короткім обсягу. Гелій, якому завдячуємо цю відомість, цитує виразно, як свого свідка, грецькі слова достовірного Фаворіна. Коли автоматичний голуб по довершенім леті впав на землю, другий раз не міг уже піднестися, зовсім так, як перестає бігти дитяча забавка — коли вже вичерпається в її нутрі накручена пружина.

Із старших автоматів згадує Павзаній про мідяного орла в Олімпії, що широко вимахував крилами, далі про повзаючого слимака Деметрія з Фалерону, потім про подібний до чоловіка автомат, т. зв. андроїд Птолемея Філядельфа, котрого старовинні дуже подивляли, і про котрого внутрішнє уладження, на жаль, нічого ближче не подано. Малі автомати, як от птахи, що співають або б'ють крилами, й інші, раз-у-раз виробляють годинникарі в Женеві. Також Нюрнберґ продукує у великій кількості танцюючі ляльки і і.

Найчастіше в новітніх часах зустрічаємо такі автомати, які по вкиненні грошової монети викидають деколи якийсь товар, або грають музичний твір. І такі торгівці-автомати були звісні в старовину. Після докладного опису матема-

тика Герона з Олександрії вже в тих часах були уставлені по святинях автомати із свяченою водою, з котрих витікала вода, коли хто вкинув до середини одну драхму або один оболь. Той Герон, що жив, здається, в I віці по Хр., був знаменитим фізиком, механіком і спорядчиком різних тискарень, у яких викликав дію — тискарем водним чи атмосферичним: огрітим повітрям, або парою. Само собою розуміється, що й Герон мав уже також своїх предтеч, головно серед старовинних єгиптян, від котрих він дещо й переняв.

IV.

Вихідною точкою для історії парових машин була, здається, Геронова куля, що її вводить у дрижання удар у зад випливаючої пари. На тисненні води чи повітря полягав також автоматичний гомін труб, коли відчинялися святині. Зрештою, вже перед Героном сконструював Ктезібій водяні органи. Вони складалися із сімох сопілок, почасти із спижу, почасти з тростини, а гралося на них за поміччю клявішів.

Теорія ліварів, які тепер, завдяки широко звісним сифонам, кожному впадають в очі, — дуже давня, й уже Герон користувався нею, вживаючи її до найрізнородніших цілей.

V.

Громозвід загально вважається винаходом Веніямина Франкліна, а час появи того важного відкриття подається на 1752 рік. Але хто, хоч трохи, обізнаний із старо-єгипетською культурою, той буде знати, що в Мендінет-Абу вже коло 1300 р. перед Хр. вершки високих щоглів, які побудував Рамзес III на міських воротях, були позолочені для проводження грому, а про старогрецьких та римських жерців ідуть чутки, що вони вміли таку штуку, що принаджували громи з неба до певних місць. Про Нуму Помпілія каже Лівій таке: »А щоб принаджувати ті громи, посвятив він на горі Авентині жертівник для еліцейського Юпітера«.

Ту штуку заманювати від богів громи (хоч первісно в тій вірі, що через те пізнається воля богів), мав викону-

вати сам Нума з особливим знанням того предмету. Формулки, конечні для заклинання та зачаровування, уложив Нума на письмі. Коли його наступник Туль Гостілій захотів раз при обряді в честь еліцейського Юпітера вжити тих зачарованих речень і зробив у виконуванні одну помилку, розгніваний бог ударив громом і спалив короля разом з його домом. При таких невдачних експериментах приманювання громів з неба зараз грім забивав жерців. Вони піднімали до неба дрюки, оковані металем, бо завважили, що металі найбільше пригідні до грому. Але ці дрюки остільки не були дійсними громозводами, оскільки не доставало їм металевого відводу до вогкої землі. Та все таки вже тут у старовині видно щонайменше почин.

VI.

Кожний знає, яка важна тепер голуб'яча пошта у війні та мирі. Листовий голуб може перелетіти в одній мінуті 1200 м., а деколи перелітає й 1700 м. на мінуту. Та не всі знають, що голуб'яча пошта вже добре була звісна арабам, грекам та римлянам у старовині. До передавання вістей з Багдаду до Алепо і здовж малоазійського побережжя до Олександрії араби держали голубів.

Одною з найбільш милозгучних пісень Анакреонта уважається, як звісно, та пісня, яку він послав Батилі поштовим голубом. Як знаємо з Еліяна, сповістив переможець в олімпійських ігрищах Тавростен своїх егінетських земляків про свіжу перемогу голубом. Коли Антоній замкнув у Мутині Брута, тоді той, щоб подати всьому світові звістку про свою біду, вживав до того голубів.

Деколи при передаванні вістей уживали замість голубів також ластівок. По Плінію римський лицар Цеціна сповістив своїх приятелів ластівками про свою перемогу четвернею в цирку; а знов по Фабію Пікторові сповістила ластівка римлян, яких облягли ліґустини, про день, призначений на відсіч числом узликів, що були на нитці, прив'язаній до її ноги.

Павло Васлер.

142. Українські народні пісні і їх зв'язок із життям народу.

I.

Народні пісні мають для нас велике значіння через те, що вони тісно в'яжуться із життям народу і дають його вірне зображення. В прекрасних піснях виспівав народ журбу матері над колискою дитини, щиру любов молодечу, страждання зрадженої дівчини, тугу відданиці, жаль батька-матері що дають свою дитину в чужі руки на непевну долю, горювання жінки, що її чоловік-нелюб зневажає, або недобра свекруха поневіряє, бідування вдови, що »дрібними слізоньками ріллю промочила«, плач сирітки на гробі матері — все-все життя людське від колиски до гробової дошки із своїми турботами й радощами, мов у дзеркалі, відбилося у наших народніх піснях. А що життя нашого бідного селянина гірке — не солодке й не багато в ньому хвиль радости, ба й цілий наш народ, відколи тямить себе, не зазнав кращої долі, тож і пісні народні мають переважно сумовите забарвлення, наводять на душу якусь тяжку задуму над людською долею.

Не раз дівчата й матері аж плачуть, співаючи жалібних пісень про розлуку милого з милою, про молодого козака чи жовніра, що пішов на війну та вже й не вернувся. Або жовніри не тужать у піснях за рідними сторонами та за тими дорогими головами, що їх розлучила з ними тяжка військова служба?

Та не тільки про теперішнє життя співають народні пісні: декотрі з них походять з глибокої старовини, з тих дуже давніх часів, коли наші предки були ще поганами та віддавали божу честь силам природи і небесним тілам: сонцю, місяцеві, зорі, громові, як на це вказують наші колядки, щедрівки, веснянки або гагілки та купальські пісні. Є в нас також багато таких пісень, у котрих говориться про походи воєнних дружин у далекі краї по здобич, співається про давніх князів і бояр, про напади татарів і турків, про війни козаків з поляками і москалями, про панщинну неволю, про тяжку рекрутчину: всі ті пісні зображають нам давнє життя нашого народу, малюють живими фарбами нашу давню бувальщину, ті пісні говорять нам, хто ми, —

Чиї сини, яких батьків,
Ким, за що закуті.

Оце ж бачимо, що народні пісні — це не пуста забавка молодого віку: у піснях розповів народ про своє теперішнє і минуле життя, про все, що його тішить і що йому долягає, у піснях висповідався народ з усіх своїх скорбот і радощів, розкрив у них усю свою душу.

Коли в дзеркалі бачить чоловік відбиття свого зверхнього вигляду, то в піснях знаходимо відбиття нашої духової істоти, бо, звісно, який народ, такі й його пісні.

II.

Учені люди, як Максимович, Метлинський, Куліш, Чубинський, Драгоманів, Головацький і інші позаписували на десятки тисяч українських народніх пісень та повидавали їх у друкованих збірниках, які доказують, що українці мають чи не найбагатішу народню поезію поміж народами Европи. Треба ще додати, що український народ співає багато таких пісень, яких ще й досі не записано. При порядкуванні такої великої маси народніх пісень не легко буває завести якийсь прозорий розклад, щоб усякій пісні визначити відповідне місце. Хотячи подати хоча б поверховий погляд на цю неперебрану скарбницю наших народніх пісень, ділимо ввесь пісенний матеріял на оцих п'ять головних відділів:

А. Пісні обрядові і релігійні, як колядки, щедрівки, веснянки або гагілки, пісні купальські й обжинкові.

Б. Пісні історичні й політичні, як козацькі, гайдамацькі, рекрутські, панщинні.

В. Пісні станові, як чумацькі, ремісницькі.

Г. Пісні із життя родинного й особистого, як весільні, любовні.

Ґ. Пісні мандрівні, як баляди про забиття жінки чоловіком за намовою матері і т. і.

Найбільше значіння мають історичні і політичні пісні. До цього розряду зачислюють не тільки пісні про історичні особи й події, нпр. про Хмельницького, про знесення панщини, але й усі такі пісні, що в них відбилися зміни громадського ладу, родинного життя і релігійного світогляду.

Філярет Колесса.

143. Краса українських народніх пісень.

I.

В українських піснях, не тільки старих, але часто й сучасних, багато влучних виразів і чарівних порівнянь людини з різними речами природи, напр., дівчини із зірочкою, з квіточками, парубка з явором, соловейком; є чарівні малюнки долі й недолі, нещасного кохання, зради. Взяти, напр., таку пісню про закоханого парубка:

Ой, зійди, зійди ти, зірочко та вечірняя,
Вийди до мене ти, дівчино та безрідная;
Що зірочка зійшла — усе поле освітила,
Дівчина вийшла — козаченька звеселила.

Співець ще більш користується небесними зірочками далі в описі своєї милої:

Ой, я знаю, ой, я знаю, чого мила красна,
Перед нею й поза нею впала зоря ясна!
Ой, упала зоря з неба та й розсипалася,
Мила зорю позбирала та й затикалася.

Коли дівчина уквітчала себе зірочками, вона повинна бути гарна — така головна думка.

Для нещасного кохання є чимало красних і мистецьких виразів, напр.:

Як ми з тобою спізнавалися,
Сухі дуби розвивалися,
А як кохатися перестали,
І однолітки повсихали.

Така велика сила кохання, що навіть сухі дуби ожили, — величний поетичний образ.

II.

Багато пісенних виразів дуже яскраво малюють людські почуття у рямцях природи, напр., одна пісня починається так:

Світить місяць на полудне,
Який тепер світ облудний...

Надзвичайно влучно сказано, бо нащо тому місяцеві світити впівдень, коли і без нього багато соняшного світла, і чи не краще було б йому світити вночі; так краще іншим людям робити своє діло в слушний час.

В пісні »Ой, кудро, кудро кудрявая« огрядна дівчина вийшла за п'яниченька і, натерпівшися горя, каже:

Мені молодій одна шана:
З хати віконцем утікала,
В вишневім саду ночувала,
З соловейком розмовляла:
Соловеєчко як тьох, так тьох!
А я молода як ох, так ох!
А зозуленька — куку, куку!
За що ж я терплю таку муку?

Відповіді нема, бо часто нема її в самім житті, як про те свідчить інша українська, теж надзвичайно цікава, пісня: »Ой, нарву я хмелю«, в котрій багата сестра каже бідній:

Коли б ти, сестро, така, як я,
То сиділа б ти в кінці стола:
Коли б ти, сестро, так робила,
Ти б в таких латах не ходила,
Що я раненько уставаю,
По два починки напрядаю,
Та свої скрині наповняю,
Та свої діти зодягаю.

Сестра відповідає так:

Сестро моя, сестро багатая!
Ще раніш тебе уставаю,
По три починки напрядаю,
Та чужі скрині наповняю,
Та чужі діти зодягаю!

Особиста доля тут поставлена на великий світовий огляд; видно, що людина страждає, і не видно, для чого, або за що.

III.

Іноді нарис пісні здається темним, але, пильно придивившись, можна дійти до розуміння змісту і почути його незвичайну красу. Візьмем, напр., пісню:

Йшли корови із діброви, а овечки з поля,
Виплакала карі очі, край милого стоя.

Перший рядок здається зайвим; навпаки, придивившись і поміркувавши, зрозуміємо його красу, як надзвичайно влучного опису того часу, коли дівчина плакала, часу вечірнього, по заході сонця, коли женуть додому череду і вівці.

Подивимося тепер, як, навпаки, дівчина гордує коханням і як надзвичайно гарно та влучно висловлено в піснях її пиху.

В одній пісні приводом з'являється бідність парубка. Дівчина йому на залицяння відмовляє:

Як заслужиш пару волів і пару жупанів,
Тоді сядеш коло моїх вишитих рукавів...

Візьмемо ще таку пісенну рисочку:

Яром, яром, долиною-яром
Перелито доріженьку чаром.

Сільська доріженька в'ється по яру — в Україні багато таких чудових заплутаних доріжок. Звернути з неї нікуди, і ось на такій доріженці ворожбит налив чару — ні звернути, ні об'їхати — образ дуже замисловий і цікавий.

Усі ці приклади взято здебільша з одного тільки п'ятого тому Чубинського, без довгих заходів, мимохідь, і їх можна далеко збільшити, бо чудових по красі малюночків в українських піснях розкидано безліч.

IV.

Досить взяти хоч один розділ поезії, напр., думи, або краще аби-яку з довгих дум про азівських братів, щоб назбирати купу прекрасних образів і малюнків природи і родинного життя. Напр., коротенький, але дуже виразний малюночок того степу, того страшного дикого поля, по котрому колись пробігала хижа татарва:

Тільки поле леліє,
На ньому трава зелена зеленіє...

Є чимало надзвичайно гарних з естетичного боку поодиноких пісень, які роблять велике враження цілком, усім своїм змістом, от хоч би ті дві колискові пісні, якими любувався ще Гоголь:

Ой, спи, дитя, без повиття,
Поки мати з поля прийде
Та принесе три квіточки,
Одна буде дрімливая,
Друга буде сонливая,
Третя буде щасливая.
Ой, щоб спало, щастя мало
Та щоб росло, не боліло,
На серденько не скорбіло.
Ой, рісточки у кісточки,
Здоров'ячко на сердечко,
Розум добрий в головоньку,
Соньки-дрімки у віченьки.

Або:

Ой, ходить сон по вулонці
В білесенькій кошулонці,
Слоняється, тиняється,
Господонька питається.
А де хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Туди піду ночувати
І дитину колихати.
А в нас хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Ходи до нас ночувати
І дитину колихати.
Ходи, сонку, в колисочку,
Приспи нашу дитиночку.

М. Сумцов.

144. Михайло Коцюбинський у Криворівні й у Головах.

I.

Село Криворівня лежить у косівському повіті.

Криворівня віддавна притягала до себе увагу людей, що шукали літнього відпочинку в горах. Туди звернулася вже 1887 року велика прогулянка студентів університету, перша, про яку знаємо із спогадів О. Волянського »Про Івана Франка«. Молодь, у числі 45 осіб, пробула тоді три дні в Криворівні.

Без сумніву, таких прогулянок у Гуцульщину мусіло бути більше. Притягала Криворівня туристів своєю чарівною красою.

Село розкинене на узбіччях гір, що двома подовжними пасмами — південним стрімкішим і більш лісистим, а північним похилішим, вкритим царинками із розсипаними окремими хатчинами — замикають буйний Черемош, ріку, що перепливає крізь осередок Гуцульщини: Жаб'є, Криворівню, Ясенів горішній, Устеріки, і другою своєю відногою — крізь Гриневу. (Жаб'є й Гринева — найбільші села на Гуцульщині). Криворівня до того ж і з двох інших сторін оточена поперечними пасмами так, що Черемош втискається із Жаб'я до Криворівні поміж скелі і так само закрутом залишає Криворівню під Ясеневом.

Лежить Криворівня як у вінку гір і лісів — соняшна, тепла, затишна, розкішна кліматична місцевість, — тим хіба недогідна, що далеко від залізниці, але й тим саме принадна, що не злітаються до неї гамірливі міські мешканці, які всякому, хто шукає в горах спокою та відпочинку після праці, остогиджують життя по кліматичних оселях вздовж долини Прута (як от у Яремчі, Ямні, Дорі, Микуличині, Ворохті).

II.

Від 1899 р. Криворівня стає збірним пунктом літнього відпочинку для галицьких учених, письменників; згодом приїздять сюди й українці з Києва, Харкова й інших міст України. Від того ж 1899 р. родина етнографа Володимира Гнатюка — це постійні літники в Криворівні, а від 1900 Іван

Франко у різних роках навідувався сюди — то сам то з родиною.

З огляду на те, що тут з'їздився влітку гурт визначних письменників і вчених, що тут родилися й обмірковувалися літературні сміливі пляни, які продовж найближчого року проводилося в життя, Криворівня одержала від своїх принагідних літніх мешканців жартівливу назву »Українські Атени«.

Опинився теж у Криворівні кількома наворотами письменник Михайло Коцюбинський. Він звернув на цю місцевість увагу не тільки як на місце відпочинку, але й як на терен творчої праці.

III.

Михайло Коцюбинський був тричі в Криворівні: в роках 1910, 1911 і востаннє в літку 1912 р. Того останнього року, в четвертому тижні свого побуту, він занедужав так сильно, що треба було відвезти його до Станиславова й виправити дуже хорого прискореним поїздом додому, до Чернігова.

За перші обидва рази він робив возом довші прогулянки до Жаб'я, Зеленого, звідти поїхав до Буркуту, приглядався до життя гуцулів, робив записки з усього, що бачив, підготовлювався до нового свого твору із життя Гуцульщини.

Написав його — »Тіні забутих предків« — частину того, що задумав. Написав поезію із життя забутих предків українського народу. (У цій читанці даємо частину згаданого оповідання п. з. »На полонині«).

1912 р. зібрав Коцюбинський увесь потрібний йому матеріял до повісти з гуцульського життя. В цьому році, не вважаючи на своє здоров'я, він робив теж прогулянки в гори. Між іншим їздив до сусіднього села — Голов і звідти верхи на полонину »Скупову«. Ми маємо про цю його поїздку спогади Луки Гарматія і Петра Шекерика-Доникового.

IV.

До Гарматія до Голов приїхав Коцюбинський при кінці липня 1912 року. За його пробування в Головах оповідає Гарматій.

Коцюбинський, приїхавши в Голови, розповів Гарматієві — плян свого твору, в котрім мало бути змальоване життя гуцула у кожній хвилині з перешкодами, або симпатіями всіх сил »того світу«, котрі за кожною рослиною, камінчиком, коликом, у воді, в лісі, на дорозі, на царинці, при злій і добрій нагоді життя родинного і господарської роботи зорким оком стежать за ним.

Відповідно до того Гарматій мав зазнайомити Коцюбинського з усіма подіями гуцульського життя. Зараз тієї самої днини, коли Коцюбинський приїхав, трапилася »грушка« при мерці. Смерком, у товаристві двох парубків-гуцулів виїхали вони гірським плаєм, кущами, уверх до хати покійниці. Вечір теплий, парний — погода, півсумерк, ліс, запах сіна на цариках — »грушка«.

»Грушка« пройшла спокійно, без пригод. Коцюбинський вернувся задоволений і спав дуже добре, що в нього рідко бувало, бо терпів на безсонницю.

V.

Другого дня вранці поїхав Коцюбинський з Гарматієм стародавнім плаєм, дуже мальовничою дорогою на полонину »Скупову«, до »стаї«, »на бриндзю«.

Коцюбинський, добре збудований, сильний — і Гарматій радив йому, місцями злазити з коня. Тоді він відповідав:

— Одно, чи гинути з коня, чи з умучення, а таки на коні безпечніше!

Дорога місцями була дуже небезпечна. По дорозі Гарматій фотографував і збирав гірські квіти, яких на долах нема. Коцюбинський — добрий ботанік — називав усі квіти російськими й латинськими назвами.

Про їх побут на полонині Скупові пише Гарматій ось що:

»На Скупові дув острий вітер і ми, пустивши коня в траву, розклали за горбком »ватру«, — подивляли синіючі в далі верхи: Писаний Камінь, Синиці, Ігрець, Сокільське, Кренту, Маґуру й між ними долини Черемоша та його допливів з розсипаними загородами, що, як макові зерна, потопають у »синьому«... Приперті плечима до старого воринння, вслухувалися ми у всі тонації свиставок за-

клятих там покутуючих душ, з котрих деякі вже лежали у прогнилих кіпцях викопаних і відрубаних коликів, призначені до звільнення з дальших мук через огонь... Ця музика дразнила Коцюбинського, хоч із другої сторони цікавила й непокоїла. Тож, закінчивши перекуску, ми натерхали коні й подалися до стаї Івана Янушевського, старого 68-літнього гуцула, багача, що сам ватагував. Ми хотіли бути при доєнні на струнці й виробленні будза«.

Оглядаючи із Скупови громаду Чорногори, Коцюбинський не міг налюбуватися своєрідною красою Карпат, які, як мовив, далеко перемогли його враження з Альп та Апеніну.

Вже двічі був у Карпатах, але краси їх не бачив — їдучи возом вздовж Черемоша аж у Буркут. Пройшовши село верхами, вглянувши в життя гуцулів, у хату, у полонину, у царинку, в часі »храму«, — бачить, — мовив, — те, чого ніде в світі нема.

»І грав старий ватаг на трембіті, — оповідає далі про прогулянку Коцюбинського на Скупову Гарматій, — і голос трембіти супроводжав нас далеко аж у Крем'яницю. І ставали ми з поворотом при кожному джуркальці, і пили »добру воду«, і стрічали людей, що йшли »в верхи«, »горі«, »в полонини«, »на бриндзю«, »до маржини« і разом »попочивали« коло »джерел здорових«, під хрестиками, коло »капличок«, де на поличках була жентиця, молоко і »добра вода«.

»І бреніли ввечорі різні мушки і комашки, блеяли вівці, мекали кози, порикувала маржина, форкали коники, подзвонювали баранчики в пастівниках.

»Прийшли ми вночі до хати. По вечері Коцюбинський писав і пішов спати, щоб по тяжкій днині відпочити. Та не міг. Я почув скрип дверей, розплющивши очі, побачив, що світає, а Коцюбинський вийшов з гостинної кімнати і вивів коня попасти на подвір'ї. Встав і я, хоч не хотів вставати. Спитавши про причину раннього проходу, довідався я із жалем, що Коцюбинський не міг вснути і, двічі збудившись, за третім разом устав і вийшов на подвір'я, бо мучили й переслідували його різні страшні привиди і духи«. (Л. Гарматій: Спомини про М. Коцюбинського).

VI.

Згадану в цих спогадах Гарматія »грушку« описує Петро Шекерик-Доників ось як:

»Уже ніччю ми зайшли на »грушку«. Коцюбинський робив те, що й ми. Прийшов мовчки, засвітив воскову свічку, приліпив до свічника... Приглядався людям і мерцеві в хаті, а опісля з нами вийшов до сіней і балакав з Л. Гарматієм. Я разом з товаришом метнувся і зорганізував забави на »грушці«, до яких пильно приглядався Коцюбинський, то радів ними, то поважнів і в щось вдумувався, ба в деяких забавах і сам разом з нами брав участь.

»Коцюбинський сидів до зір на »грушці«, а надворі грали трембіти і він цим любувався. Питав у мене, чого грають трембіти. Я йому казав, що це в нас у горах, де хата від хати далеко, єдиний спосіб сповістити людей про смерть.

»Питав я в нього, чого він так подрібно розпитує, а він мені відповів: »Я люблю дуже правду. Хочу писати оповідання з гуцульського життя і написати там неправду, — то мені дуже було б прикро«...

»Пізніше я був у Коцюбинського в Криворівні, де він мене подрібно розпитував про життя гуцулів і казав, що хоче писати повість »Годованці«, й тому все хотів знати, чи його погляди і схоплення є вірні з дійсними поглядами і життям гуцулів. Клав велику вагу на запити про життя позагробове гуцулів, життя родинне і моральне. (П. Шекерик-Доників: Спомини про М. Коцюбинського).

До цих спогадів додає Володимир Гнатюк від себе:

»Від мене позаписував собі Коцюбинський коломийки, зужиті в оповіданні »Тіні забутих предків«, як також чув описи добування живого вогню, полонинського ходу, відвертання тучі градобуром і інше. Про них читав також відповідну літературу, тому й звідти міг узяти багато подробиць. У всякім разі матеріял, ужитий в оповіданні, — джерельний і вірний і з того боку не можна письменникові зробити ніякого закиду«. (Володимир Гнатюк: Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського).

VII.

Я навів докладні виписки із спогадів людей, які давали Коцюбинському відомості про гуцульське життя, головно 1912 року, як Коцюбинський заїхав утретє в Гуцульщину, надрукувавши вже »Тіні забутих предків«.

Збираючи матеріяли до повісти, Коцюбинський провірює основно все, що вже знав або бачив давніше й що вже реально, вірно й по-мистецькому описав у »Тінях забутих предків«.

Коли збирає нові матеріяли, він основно поглиблює своє знання й опанування матеріялу, бо, тільки пануючи над ним, він може творити свої художні картини.

На жаль, зібраного матеріялу не пощастило Коцюбинському використати. Не написав він більшої повісти, яку вже своїм звичаєм пережив і передумав, тільки не поділився ще нею з нами.

Антін Крушельницький.

VI. Промови.

145. В свято відродження.

(Промова, виголошена на ювілейнім Маркіяновім Святі в Бережанах дня 17 листопада 1911).

I.

Цвітка дрібная молила неньку,
Весну раненьку: »Нене рідная!
Вволи ми волю, дай мені долю:
Щоб я зацвіла, ввесь луг скрасила,
Щоби я була, як сонце, ясна,
Як зоря, красна, щоб я згорнула
Ввесь світ до себе«!
»Доню, голубко!
Жаль мені тебе, гарная любко!
Бо вихор свисне, мороз потисне,
Буря загуде...
Краса змарніє, личко зчорніє,
Головоньку склониш, листоньки зрониш,
Жаль серцю буде«...

Оця трагедія квітки, тієї першої весняної квітки, яка, прочуваючи животворний промінь сонця, рветься до життя, дарма, що потисне ще мороз, що зв'ялить оцю ніжну істоту, — ось так ввижається мені трагедія того молодого серця, тієї сильної жадоби життя душі, того могутнього духа, що вирвав із закостенілої мертвеччини і поніс на ясні соняшні леваді г е н і я нашого народу — а сам схилив свою, журбою прибиту, голову, не діждавшися соняшного сяєва, не огрівши соняшним теплом своєї стурбованої, непотішеної душі. Ось так ввижається мені трагедія Маркіяна Шашкевича.

II.

З однієї сторони важка зима — важка, мертва зима нашого життя: суспільного, політичного, письменського — народ у кайданах панщинної неволі закріпощений, несвоєвільний раб, понижена, прибита маса, а ті, що побіч безпросвітнього народу українське ім'я носять, не менш важкою брилою мертвеччини придавлені, подувом її холодного подиху заморожені, а ще й ті, що ще українське ім'я носять, а корінем-мовою від української землі вже відірвані, — даремно ждати б їм одним і другим на животворне проміння цілющого українського сонця...

Така важка зима нашого національного життя...

А під льодовими оковами б'ється невмируща течія живої енергії, проявляючися тужливими співами прибитої народньої душі, розкішними картинами чарівного казкового світу, творами буйної фантазії нашого народу, незакованої в ярмо панщинної неволі, буяючи в надземських, невловимих мріях, далеких від щоденного горювання...

А там у Полтаві, на другому краї розлогих українських земель, продираються перші проблиски весняного сонця.

Від розлогого українського степу віє весняним леготом, з-під високих могил, що вагою своєю придавлюють козацькі білі кості, добувається могутнім гомоном течія минулого славетного нашого життя, духи великих батьків накликають своїх нащадків, щоб прокинулися зо сну, отрясли з душі своєї кайдани неволі, щоб кинули чужу, непривітну ниву та стали збитими рядами орати запущений свій рідний переліг!

Від лісових Карпат по небосяжний Кавказ — від Тиси вод та срібнолентого Сяну по мокровини Прип'яті, джерела Десни та Дон славутний, по бурливі хвилі Чорного моря — українського моря та солоні води далекого Каспія, чується шелест крил генія українського народу, що тількищо зривається до лету, обіймаючи своїм духом будуче життя на широкому просторі українських земель, прочуваючи своїм віщим відхненням майбутню славу багатого українського народу!

III.

Сьогодняшнє наше свято — це не свято поета, письменника — це свято генія народу. Слава поетів минає, творчість письменників старіється — приходять нові поети, споруджують пишніші храми, якими притемнюють пам'ять своїх попередників, приходять нові письменники, вводять нові напрямки своєю творчістю, кладуть у могилу пам'ять давніших мистців слова — геній народу остається вічноновий, вічносвіжий, ніким не притінений, ніякою силою не зрушений із своїх основ — вічний...

Доки житиме й розвиватиметься український нарід, доки сяятиме українська народня ідея — доти житиме у вдячній пам'яті України Маркіянове ім'я, ім'я людини, що, як поет, попала б, може, в забуття, але, як творець нашого відродження, має незатерту пам'ять у культурній історії рідного народу.

Те, що маємо сьогодні, чим повеличатися можемо, що підносить нашу вартість і додає нам сил до дальшої праці — всі наші успіхи на кожному полі — це дар народнього генія, що проявився в нашому житті ідеєю Маркіяна Шашкевича. Коли сьогодні покланяємося пам'яті Маркіяна, ми не людині покланяємося, — ми покланяємося могутній силі нашого народу, ми схиляємо голову перед його життєвою енергією, перед його непереможним, повним жадоби життя, — духом!

IV.

Свято Маркіяна — це свято перемоги українського народу, перемоги над мертвотою, перемоги над приниженням духу, перемоги над зневір'ям. Це свято відродження українського народу.

»Відкинь той камінь, що ти серце тисне!
Дозволь в той сумний тин,
Най свободоньки сонечко заблисне:
Ти не неволі син«! —

промовив, певний себе, горде слово Маркіян Шашкевич, прочуваючи віщим духом те сонце волі українського народу.

А в століття його відродин лунає з уст другого сина Галицької землі — Івана Франка — ось який гімн у честь генія українського народу:

Народе мій!

Невже ж задармо стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі жертвуючи і душу й тіло?

Задармо край твій ввесь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Задармо в слові твоєму іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга
І все, чим може вгору дух підняться?

Задармо в пісні твоїй ллється туга
І сміх дзвінкий і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зідхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстання.

V.

В руках людини доля людини, в руках народу доля народу! Хвиля зрозуміння своєї сили стає хвилею волі!

Хвиля пошанування пам'яті генія українського народу — стає признакою, що народові українському волі сонце заблисло, що він не неволі син!

Антін Крушельницький.

146. Промова у відповідь на привітання в часі 25-літнього ювілею.

I.

Першим моїм словом нехай буде щира подяка всім тим, що впорядили оце нинішнє свято. Поперед усього подяка молоді, що не щадила на це праці і заходів; подяка всім тим, що явилися тут нині; подяка товаришам праці і переконань; щира подяка промовцям, що промовляли із цього місця.

Подяка врешті й моїм противникам. За двадцять п'ять літ моєї праці доля ніколи не скупила мені їх; вони під-

гонювали мене наперед, не дали мені застоюватися на одному місці. Я розумію дуже добре вагу боротьби в розвитку і вдячний своїм противникам і щиро поважаю тих, що борються зо мною чесною зброєю.

Коли скину оком по нинішньому зібранні, то запитую себе: задля чого зібралася тут така велика і світла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані ніяким героєм, ані таким взірцевим характером, щоб моя особа могла загріти всіх до себе.

Двадцять і п'ять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсіди стояв на тому, що наш народній розвиток має бути міцною стіною. Муруючи стіну муляр кладе в неї не тільки ґранітові квадри, але, як випаде, то й труск і уламки й додає до них цементу. Так само й у тому, що я зробив за ті літа, може, й знайдеться деякий твердіший камінь, але, певно, найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював прогалини і шпари.

В кожному часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не хотів ставати на котурни, ані щадити себе; я ніколи не вважав свого противника занадто малим; а виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будучих поколінь, але мені це байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей.

II.

Як син селянина, вихований твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я змалку засвоїв собі дві заповіді. Перша, то було власне почуття того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці.

Я бачив змалечку, що нашому селянинові ніщо не приходиться без важкої праці; пізніше я зрозумів, що й нам усім, як нації, ніщо не прийде задармо, що нам ні від кого ніякої ласки не сподіватися.

Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання; і тільки те, що із чужого культурного до-

бра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим то я дбав присвоювати нашому народові культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям.

Головну вагу клав я завсіди на здобування загальнолюдських прав, бо знав, що нарід, здобуваючи собі загальнолюдські права, тим самим здобуває собі національні права. І сам я в усій своїй діяльності бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього людиною. Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до іншого. Це було, власне, випливом мого бажання — бути людиною, освіченою людиною, не лишитися чужим у ніякім такім питанні, що складається на зміст людського життя. А зрозумівши щонебудь, я бажав і всіх сил докладав довести й інших до того, щоб зацікавилися тим і розуміли це.

Дехто виправдував мене тим, що важкі обставини життя, конечність заробітку спонукувала мене кидатися на різні поля. Але мені здається, що тут більш причинилася моя вдача, те гаряче бажання — обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що цей брак концентрації зашкодив мені, як письменникові, але в нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджувати інтерес до духового життя і громадити матеріял, обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти все так будуються; і тільки на таких фундаментах, на таких стінах може згодом спорудитися пишне, сміле склепіння.

III.

Отже, не для мене це нинішнє свято. Я почуваю, що я не заслужив на нього. Але воно наповняє мене радістю, як признака того, що в широких колах нашої громади займається, або й сильно вже горить, бажання освіти, волі й широкого індивідуального та громадянського розвитку, бажання, котрого виразом є мої писання.

Вийшовши із самого дна нашого народу, я намагався однакою любов'ю обняти всі його шари, а нинішнє свято є для мене знаком, що у нас будиться, а декуди вже й ярко палає бажання солідарности з нашим найменшим братом.

Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охо-

ронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним, сірим братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвиток простою, рівною дорогою.

Ще раз дякую Шановній Громаді за нинішній вечір. Здається не потребую обіцювати, що й надалі я не зійду з тієї дороги, якою йшов досі. Така вже моя натура, що праці своєї не покину ніколи; це не геройство, а просто елементарна сила веде мене цією дорогою, сила моєї хлопської крови.

Певна річ, у моїй діяльності було чимало помилок — але хто ж, роблячи якесь діло, не помилявся? Та нині я можу дивитися на ті помилки спокійно, бо знаю, що, або мені самому, або іншим, вони служили осторогою й наукою. А щодо себе самого я завсіди держався тієї думки: нехай пропаде моє ім'я, але нехай росте і розвивається український народ!

Іван Франко.

VII. Листи.

147. Листи Тараса Шевченка до Лазаревського.

I.

Великим веселієм звеселили Ви мене своїм добрим, християнським листом у цій бусурменській пустині. Спасибі Вам, Друже мій добрий, — я з самої весни не чув рідного щирого слова. Я писав туди декому. А Вам першим Бог велів розважити мою тяжку тугу в пустині щирими словами. Спасибі Вам!

Не знаю, чи дійшов мій лист до Ваших рук (бо я послав у Седнев 24 жовтня, не знаючи, що Бог заніс Вас аж у Одесу). Жаль і дуже жаль мені Вашої маленької: згадаю, то так неначе бачу, як воно манюсеньке танцює, а Ілля Іванович грає й приспівує... Не скорбіть, може, воно добре зробило, що перейшло на той світ не мучене страстями земними.

Були Ви в Яготині літом, що там діється? Де тепер живуть яготинські анахоретки? Я писав через Вас до В. Н., не знаю, чи дійшло. Що вона, сердешна, поробляє? Скажіть їй, як побачите, або напишіть, нехай до мене напише хоч одну стрічку, — її прекрасна добра душа мене частенько навідує в неволі.

Бодай і ворогові моєму лютому не довелося так каратись, як я тепер караюся. І до всього того треба було ще й занедужати: восени мучив мене ревматизм, а тепер цинга — у мене її зроду не було, а тепер така напала, що аж страшно! Холера, дякувати Богу, минула нашу пустиню, а ходила близько.

Сажин мені нічого не пише; не знаю, де він дів мій портфель з рисунками дрібними; там їх було цілий жмут. Як побачите його, то спитайте, та візьміть до себе, а ящик з олійними фарбами нехай собі оставляє. — Ви питаєте,

чи покину я малювання. Рад я його покинути, так неможна; я страшно мучуся, бо мені заборонено писати та рисувати. А ночі, ночі! Господи! Які страшні та довгі!... Та ще й у казармах.

Добрий мій друже!. Голубе сизий! Пришліть ящик Ваш, де є вся справа, альбом чистий, і хоч один пензель Шаріона. Хоч інколи подивлюся, то все таки легше стане. — Просив я В. Н., щоб мені книжок деяких прислала, а тепер і Вас прошу, бо опріч Біблії нема й однієї літери. Якщо найдете в Одесі Шекспіра, переклад Кетчера або Одіссею, переклад Жуковського, то пришліть, ради Розп'ятого за нас, бо їй-Богу з нудьги одурію! Послав би Вам грошей на все те, так дасть-Біг. До шеляга пропали. А може Бог пошле, то я Вам колинебудь оддячу.

Як будете посилати, то шліть на моє ім'я. Та, Бога ради, напишіть щонебудь про В. Н. і про Глафіру Івановну та поклоніться від мене Іллі Івановичу, Надежді Дмитрієвні й усьому дому Вашому.

Бувайте здорові, не забувайте щирого свого і безталанного — Т. Шевченка. Адреса: В Оренбурзьку губернію, в кріпость Орську.

II.

Не знаю, чи зраділа б так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора, принявши подарунок Твій, щирий мій, єдиний Друже. Так зрадів, що ще і досі не схаменуся. Цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав, по тричі цілуючи всяку фарбочку; і як її не цілувати, не бачивши цілий рік. Боже мій! Який тяжкий і довгий рік! Та дарма. Бог поміг, минув таки.

Я, взявши в руки скриньку, подивився й неначе перелетів у малярню в Седнев; — чи згадаєте, як Ви мені її торік показували недороблену? Ще й радилися зо мною, як би її химерніше уладити. Чи сподівався я, що через рік та сама скринька звеселить мене, неначе мати дитину, при лихій моїй годині?

Благий і дивний єси, Господи! Сьогодні неділя, на муштру не ведуть, — цілісінький день буду переглядати Твій подарунок, щирий мій, єдиний Друже, переглядати і молитися, щоб Бог послав на довгі дні Тобі таку ра-

дість, як послав він мені через Тебе. Перелічив, переглянув усе, все до крихітки ціле: і Шекспір, і папери, і цизорик, і карандаші, і пензлі, все цілісіньке. — Не утрачайся на альбом, Друже мій, буде з мене і цього добра покищо.

Недавно з Яготина прийшов лист до мене. Спасибі їй, добрій В. Н., що не забуває мене: хоче мені, як сама дістане, прислати книжок. Як пришле, то тоді я і тяжкого походу, й аральського моря, і безлюдного степу киргизького не злякаюся. Одна тільки туга гризе моє серце: як заженуть у степ, то не доведеться ні одного листа приняти, ні самому послати, бо туди пошта не ходить. От моє горенько! А може доведеться рік або другий простерегти нікчемне оце море. Не будемо журитися, а будемо молитися. Ще те лихо далеко, а всяке лихо здалеку страшніше, як то кажуть розумні люди.

Цей і квітець місяць я ще буду в Орській кріпості, то напишіть до мене хоч стрічечку, бо тільки Бог святий знає, як я радію, коли дійде до мене хоч одно слово Ваше з моєї бідної країни. А тепер поздоров Вас, Боже! Хоч і багатий на папір, а все таки на клаптику пишу, бо, сказано, — пустиня, де я візьму, як потрачу? Та таки й уділити декому треба, хоч по аркушику. Вибачте, Голубе сизий, що так нашвидку пишу до Вас — бо одно те, що сьогодні пошта, а друге те, що коло десятої години треба вступити у караул.

Молюся Богу, щоб послав здоров'я Н. Д. і радість усьому дому Вашому. Спасибі Вам, бувайте здорові та напишіть хоч стрічку до мене, до вдячного Вам — Т. Шевченка.

Тарас Шевченко.

ЗМІСТ:

ПОЕЗІЯ.

А. Епічна поезія.

І. Казки.

стор.

1. Котигорошко — Народня казка 5

ІІ. Перекази.

2. Довбуш — *Осип Федькович* 16

ІІІ. Міти.

3. Філемон і Бавкіда — *Овідій* 19

ІV. Леґенди.

4. Рука Івана Дамаскина — *Іван Франко* 23
5. Леґенда про сокола — *Микола Чернявський* 25

V. Баляди.

6. Лісовий цар — *Й. В. Ґете* 29
7. Порука — *Фрідріх Шіллер* 30
8. Тополя — *Тарас Шевченко* 34

VІ. Сміховинки.

9. Наївний — Народня сміховинка 38
10. Тягар — Народня сміховинка 38
11. Рідня — Народня сміховинка 38

VІІ. Нариси й оповідання.

12. Негайна справа — *Модест Левицький* 40
13. Давня пригода — *М. Пилипович* 45
14. Орися — *Панько Куліш* 52

СТОР.
15. Вільна Болгарія — *Іван Вазов* 60
16. Борис Граб — *Іван Франко* 68
17. У долах — *Ольга Кобилянська* 79
18. Буря — *Михайло Коцюбинський* 81
19. Воронько — *Спиридон Черкасенко* 83
20. Зле діло — *Лесь Мартович* 91
21. Ниви у червні — *Михайло Коцюбинський* 98
22. Битва — *Ольга Кобилянська* 100
23. Камінний хрест — *Василь Стефаник* 109
24. На полонині — *Михайло Коцюбинський* 118
25. До світла — *Іван Франко* 128

VIII. Повісті.

26. Запорозький суд — *Панько Куліш* 148
27. У в'язниці — *Панько Куліш* 154
28. Молодий намісник — *Б. Прус* 161
29. На баштані — *Іван Нечуй-Левицький* 173
30. Польова царівна — *Панас Мирний* 180
31. У бутині — *Антін Крушельницький* 184

IX. Віршові оповідання й поеми.

32. Не мої ноги — *Степан Руданський* 194
33. Циган пасічник — *Степан Руданський* 194
34. Перший Великдень на волі — *Іван Франко* 195
35. У лісі — *Іван Франко* 197

X. Козацькі думи.

36. Самійло Кішка — Козацька дума 201

XI. Епопеї.

37. Гектор і Андромаха — З Гомерової Іліяди 213
38. Оддісей у Феаків — З Гомерової Одіссеї 215
39. Похід Ігоря Святославича на половців — Український лицарський епос з XII віку 223
40. На вловах — *А. Міцкєвіч* 230
41. Буря — *А. Міцкєвіч* 231
42. Лис на суді — *Іван Франко* 234
43. Троянські посли у Латина — *Іван Котляревський* 242

Б. Лірична поезія.

I. Народні обрядові пісні.

44. Добрий вечір тобі — Народня колядка 246
45. Ой, у нашого господаренця — Народня колядка 246
46. Щедрик — Народня щедрівка 248

стор.
47. Ой, ремезе, ремезоньку — Народня веснянка 248
48. В борку на клинку — Купальська пісня 248
49. Наше жниво вже в кінця — Обжинкова пісня 249
50. Загриміли ковані вози — Весільна пісня 249
51. Ой, крикнула гусенька на морі — Весільна пісня 250

II. Народні побутові пісні.

52. Ой, рано-рано кури запіли — Дружинна пісня 252
53. Про козака Софрона — Козацька пісня 254
54. Ой, ходив чумак — Чумацька пісня 255
55. Та забіліли сніги — Бурлацька пісня 255

III. Пісні й думки.

56. Ой, здається — не журюся — *Леся Українка* 257
57. На чужині — *О. Олесь* 257
58. Над колискою — *П. Карманський* 258
59. Самому чудно — *Тарас Шевченко* 258
60. Ой, гляну я — *Тарас Шевченко* 258
61. Не для людей — *Тарас Шевченко* 258
62. Сонце заходить — *Тарас Шевченко* 259
63. Дай мені руку — *Б. Лепкий* 259
64. Заграй мені, заграй — *В. Павлусевич* 260
65. Часом у вечірню годину — *Б. Лепкий* 260
66. Коли в саду — *Б. Лепкий* 260
67. Пісня — *Леся Українка* 261
68. Нічліг — *Осип Федькович* 261
69. Над морем — *Спиридон Черкасенко* 261
70. Ой, чого ти почорніло! — *Тарас Шевченко* 262

IV. Описова лірика.

71. Осінь — *О. Олесь* 263
72. Лягла зима — *М. Рильський* 263
73. Серед поля — *Микола Чернявський* 264
74. В тихий вечір — *А. Панів* 264
75. Стоять зачаровані — *А. Кримський* 266
76. Море — *М. Семенко* 267
77. Полудне — *Іван Франко* 267

V. Елегії.

78. Поки умре — *Іван Франко* 268
79. Як би ти знав — *Іван Франко* 268
80. Спів відлетних журавлів — *Василь Пачовський* 269
81. І знов мені не привезла — *Тарас Шевченко* 270
82. Лічу неволі дні і ночі — *Тарас Шевченко* 270
83. Під обухом — *В. Ґомуліцький* 272
84. Минули літа молодії — *Тарас Шевченко* 273

VI. Оди.

стор.
85. Пісня молодости — *О. Олесь* 274
86. Каменярі — *Іван Франко* 275
87. Слово рідне — *О. Олесь* 276
88. Привіт тобі, мій друже, вірний гаю! — *Іван Франко* 277
89. Ікар — *Микола Вороний* 277
90. До пісні — *Іван Франко* 278

VII. Гімни. — Псальми.

91. Привіт Нілові — Єгипетський гімн 279
92. Гімн у честь Озіріса — Єгипетський гімн 279
93. Давидова псальма I — *Тарас Шевченко* 280
94. Давидова псальма CXLIX — *Тарас Шевченко* 280

В. Дидактична поезія.

I. Байки.

95. На току — *Леонід Глібів* 281
96. Пшениця — *Євген Гребінка* 282
97. Ведмежий суд — *Євген Гребінка* 282
98. Орел — *Володимир Самійленко* 283

II. Сатири.

99. Пожежа — *С. Пилипенко* 284
100. Гарну радоньку давали — *Г. Гайне* 285

III. Притчі.

101. Притча про правдиву вартість — *Іван Франко* 286
102. Притча про рівновагу — *Іван Франко* 287

IV. Епіграми.

103. Хто помилок лякається — *Іван Франко* 289
104. Книги — *Іван Франко* 289
105. Тим цінніший скарб — *Володимир Павлусевич* 289
106. Ти на ніч не дивись! — *О. Олесь* 289
107. Неможливе — *Борис Грінченко* 290
108. Як щасливий — *Микола Чернявський* 290
109. Поспішайсь! — *Борис Грінченко* 290
110. Добра й зла наука — *Іван Франко* 290
111. Самостійність — *Іван Франко* 290

V. Приповідки й загадки.

112. Приповідки (1—15) 291
113. Загадки (1—6) 291

VI. Дидактична лірика.

стор.
114. Перли — *Микола Чернявський* 292
115. Гурт — *Борис Грінченко* 292
116. Слова й діла — *Борис Грінченко* 292
117. Як сонце могуче — *Борис Грінченко* 292
118. Завтра — *Борис Грінченко* 293
119. Не високо мудруй — *Іван Франко* 293
120. Гнів — це вогонь — *Іван Франко* 293
121. Сам лицемірствує з собою — *Іван Франко* 293
122. Голос, що кличе в пустині — *А. Асник* 294

Г. Драматична поезія.

123. З комедії: „Ревізор з Петербургу“ — *Микола Гоголь* 295

ПРОЗА.

I. Спомини.

124. На Сокільськім — *Богдан Лепкий* 309
125. Море — *Олена Галичанка* 312
126. На руїнах Колізею — *Михайло Посацький* 315
127. Вибух Везувія — *Євген Олесницький* 320
128. Англійське домашнє огнище — *Іван Петрушевич* 325
129. Спомини про Тараса Шевченка — *Михайло Лазаревський* 331
130. З „Дневника“ — *Тарас Шевченко* 335
131. Спогади про Івана Франка — *Сергій Єфремов* 339

II. Життєписи.

132. Степан Руданський — *Іван Брик* 344
133. Дитячий вік Івана Франка — *Антін Крушельницький* 348
134. Геродот і Тукидит — *Євген Міллер* 357

III. Історія.

135. Старинний Львів — *Іван Крип'якевич* 363
136. Львівське Ставропігійське Братство — *Іван Крип'якевич* 370
137. На людськім костовищі — *Ярослав Весоловський* 374
138. Варшавські музеї — *А. Яновський* 380

IV. Описи.

139. Вилив Ніля — *Жорж Масперо* 382
140. Краєвид Польщі — *Марія Конопніцька* 385

V. Розвідки.

141. Новітні вигади в старовині — *Павло Ваґлер* 388
142. Українські народні пісні і їх зв'язок із життям народу — *Філярет Колесса* 393

стор.
143. Краса українських народніх пісень — *М. Сумцов* 395
144. Михайло Коцюбинський у Криворівні й у Головах — *Антін Крушельницький* 399

VI. Промови.

145. В свято відродження — *Антін Крушельницький* 405
146. Промова у відповідь на привітання в часі 25-літнього ювілею — *Іван Франко* 408

VII. Листи.

147. Листи Тараса Шевченка до Лазаревського 412

Правописні словники:

Для учнів:

М. Возняк: Український правопис із словником, Львів 1929. Наклад книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

Др. Євген Грицак-Др. Кость Кисілевський: Українсько-польський і польсько-український словник, Львів 1931. Наклад книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка.

Помічні словники для вчителя:

Г. Голоскевич: Правописний словник, видання сьоме, 1930.
О. Ізюмов: Правописний словник, 1931.

12p.60ic
(1986)
3062
P1

4713
IV

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

НА ПРОВЕСНІ ЖИТТЯ

ЧЕТВЕРТИЙ ТОМ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ЧЕТВЕРТОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНІХ ШКІЛ

(ЗРАЗКИ ПОЕЗІЇ Й ПРОЗИ)

У Л Ь В О В І 1 9 3 1